

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 4 (88)

**Сєвєродонецьк
2019**

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Реєстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «В» Наказом МОН України від 15.01.2018 № 32 * Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Онлайн бази HeinOnline

4
2019

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **Я. О. Берназок** – д-р юрид. наук (КАС ВС, м. Київ, Україна); **Г. О. Блінова** – канд. юрид. наук, доц. (ДДУВС, м. Дніпро, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук) (Університет ім. Миколаша Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Заєць** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Камінська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **К. В. Катеринчук** – д-р юрид. наук, доц. (ТНУ ім. В. І. Вернадського, м. Київ, Україна); **В. М. Комарницький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МЮ України (м. Київ, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Гурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(протокол № 5 від 24 грудня 2019 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**of Luhansk State University of
Internal Affairs named after
E. Didorenko**

Scientific theoretical journal

*Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year*

Issue 4 (88)

**Sievierodonetsk
2019**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher – Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 32, dated January 15th, 2018) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

4
2019

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scienc., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scienc., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scienc., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science (KAS VS, Kyiv, Ukraine); **H. Blinova** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (DDUVS, Dnipro, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scienc., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine (Don.NU named after V. Stus, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scienc.), (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vil'nyus, Lithuania); **O. Zaiets** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **S. Ivanytskyi** – Doctor of Legal Scienc., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **M. Karchevskyi** – Doctor of Legal Scienc., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskyi, Kyiv, Ukraine); **V. Komarnytskyi** – Doctor of Legal Scienc., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scienc., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scienc., Professor, (SB KhNUIA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scienc., Associate Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskyi** – Doctor of Legal Scienc., Professor, (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scienc., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property, Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor, (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko (protocol № 5 from December 24, 2019)

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	11
-----------------------	----

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бутирін Є. О. Реформа місцевого самоврядування Йосифа II на українських землях у складі Австрійської імперії в другій половині XVIII століття	15
Бутков О. І. Конституційно-правове регулювання громадських обговорень в Україні.....	24
Діденко О. М. Еволюція розвитку виборчого законодавства України.....	35
Палюх А. Я. Забезпечення здорового способу життя та право на охорону здоров'я: теоретичні й конституційно-правові основи.....	45
Саркісян В. М. Конституційно-правове регулювання громадського контролю за виборами в Україні.....	56
Шемчук В. В. Азіатська модель забезпечення інформаційної безпеки сучасних держав.....	67

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Веселов М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження.....	81
Карчевський М. В., Одинцова О. В. Автоматизована система для дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння "In Context".....	92
Мацько В. А. Поняття «учасник операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції)» за законодавством України.....	101
Медицький І. Б. Матеріальні наслідки фізичного насильства: кримінологічний аналіз.....	112
Мовчан Р. О. Про деякі проблеми кваліфікації злочину, передбаченого ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 Кримінального кодексу України (за матеріалами судової практики).....	123
Самбор М. А. Повноваження органів Національної поліції України під час забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань.....	134
Соколов О. С. Перспективи реформування українського законодавства у сфері обігу зброї з урахуванням положень європейських правових актів.....	147

Шилін Д. В. Загальні питання
використання преюдиції в кримінальному провадженні.....157

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Євдокимов П. В. Зміст механізму
адміністративно-правового забезпечення реалізації
професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації України.....166

Сіделковський О. Л. Адміністративно-правова
сутність публічної політики в контексті
формування єдиного медичного простору України.....175

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б. Формальна сепарація
як умова розірвання шлюбу в законодавстві Литви та Мальти.....183

Комарницький В. М., Єрофеев М. І. Питання
юридичного визначення термінів з оцінки впливів на довкілля.....195

Любчик О. А. Соціальна спрямованість
трудового права в Україні: стан і тенденції.....204

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бідняк В. А. Застосування форм державного
фінансового контролю при розслідуванні злочинів, пов'язаних
із незаконним використанням бюджетних коштів в галузі охорони здоров'я...218

Бондар В. С. Концептуальні засади
інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності.....226

Коваленко А. В. Ситуаційна обумовленість збирання,
дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.....240

Першин В. Г. Роль фінансового моніторингу
в межах протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.....250

Плетенець В. М. Можливості використання слідчим
критичного мислення в умовах протидії розслідуванню.....257

Пчолкін В. Д., Федосова О. В. Тактичні операції
при розслідуванні злочинів економічної спрямованості.....265

Фурсов Д. Ю. Сутність, предмет та межі
прокурорського нагляду за додержанням
законності під час досудового розслідування кримінальних
правопорушень проти безпеки дорожнього руху.....278

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Федоренко В. Л. "Інформаційна видавнича революція" І. Гутенберга та утвердження авторського права й суміжних прав і механізмів їх захисту в Європі.....	288
--	-----

Розділ VII. РЕЦЕНЗІЇ

Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Актуальний аспект кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні (Рецензія на кн.: Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за забуднення або псування земель в Україні: монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2019. 204 с.).....	301
---	-----

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	11
----------------------------------	----

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Butyrin E. Local self-government reform of Joseph II on the Ukrainian lands within the Austrian empire in the Second half of the XVIII century.....	15
Butkov O. Constitutional and legal regulation public discussions in Ukraine.....	24
Didenko O. Evolution of development of electoral legislation of Ukraine.....	35
Palyukh A. Providing healthy lifestyles and the right to health care: theoretical and constitutionally legal basis.....	45
Sarkisyan V. Constitutional and Legal regulation of public control over elections in Ukraine.....	56
Shemchuk V. Asian model of ensuring the information security of modern states.....	67

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Veselov M. Administrative and legal ensuring of "Juvenal" specialization of participants of criminal production.....	81
Karchevskiy N., Odintsova O. The automated system for research legislative estimation of public danger of act "In Context".....	92
Matsko V. The concept of "a member of the Joint forces operation (anti-terrorist operation)" under the legislation of Ukraine	101
Meditsky I. Material Consequences of physical violence: criminal analysis.....	112
Movchan R. About some problems of qualification of crime provided by Part 3 (Part 4) 197-1 of the Criminal Code of Ukraine (on the materials of judicial practice).....	123
Sambor M. Powers of the bodies of the National Police of Ukraine in ensuring of the right to freedom of peaceful assembly.....	134
Sokolov O. Prospects for reforming Ukrainian legislation in the field of arms trafficking taking into account the provisions of European legal acts.....	147
Shylin D. General issues of use of prejudice in criminal procedure.....	157

**Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE
LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT**

Yevdokymov P. Contents of the mechanism
of administrative and legal provision
of the professional training of personnel
of public administration bodies of Ukraine.....166

Sidelkovsky O. The administrative
and legal nature of public policy in the context
of forming a single medical space in Ukraine.....175

**Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR,
ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW**

Verba-Sydor O., Vorobel U. Formal separation
as a condition for the dissolution of marriage
in the legislation of Lithuania and Malta.....183

Komarnitskyi V., Yerofeev M. Issues of legal
definition of environmental impact evaluation terms.....195

Lyubchik O. Social direction of labor law in Ukraine: status and trends.....204

**Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND
LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Bidniak V. Use of state
financial control forms in the investigation
of crimes related to illicit use
of budget funds in the field of health care.....218

Bondar V. Concept, system and tasks of information
and analytical support of criminalistics activity.....226

Kovalenko A. Situational Conditionality
of collection, examination and
use of evidence in criminal proceedings.....240

Pershin V. The role of financial monitoring
in the limits of anti-legalization of income provided by a criminal way.....250

Pletenets V. The possibilities
for the investigator to use critical
thinking in the context of countering investigation.....257

Pcholkin V., Fedosova O. Tactical
operations while investigating economic crimes.....265

Fursov D. The nature, subject and limits (borders)
of the prosecutor's supervision of the observance of the rule
of law in the pre-trial investigation of criminal offenses against road safety.....278

Section VI. SCIENTIFIC LIFE

Fedorenko V. Gutenberg's "information publishing revolution" and the promotion of copyright and related rights and the mechanisms for protecting them in Europe.....	288
---	-----

Section VII. REVIEWS

Dudorov O., Movchan R. Actual aspects of the criminal legal protection of land relations in Ukraine (Review of the book: Krainyk, H. S. (2019) Kryminalna vidpovidalnist za zabrudnennia abo psuvannia zemel v Ukraini: monohrafiia. Kharkiv: Drukarnia Madryd. [in Ukrainian]).....	301
--	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науково-теоретичному журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ науково-теоретичного журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>). Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначити відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (**vonnr.lduvs@gmail.com**).

Якщо автор не має наукового ступеня, додатково надається **рецензія** (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;

- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ (за наявності), посада та місце**

роботи автора(ів), адреса електронної пошти автора(ів), ORCID- ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формування цілей. Мета (завдання) статті повинна впливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна

безоплатно на сайті <https://slovnnyk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010), а з російської – стандарт BGN.

Після **references** подаються **анотації російською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)) та **англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6- 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (визначення предмету дослідження, мети дослідження, об'єкта дослідження); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;

- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхиляти статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;

- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;

- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;

- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;

- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 06 81553835

Редакційна колегія

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.88.15-23

УДК 342.553(477)

Є. О. Бутирін

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету
внутрішніх справ
(м. Одеса, Україна)

e-mail: Butyrinevgenij83@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3915-4026>

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЙОСИФА II НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історико-правовий аналіз реформи місцевого самоврядування на українських землях (Галичини, Буковини, Закарпаття), які увійшли до складу Австрійської імперії у другій половині XVIII ст. Виділено, що міська ординація 1783 р. зберегла й упорядкувала самоврядування в містах, проте досконально змінила природу цього інституту, перевівши його з приватного права, яким було приватне магдебурзьке право, у сферу публічного права. Зроблені висновки про те, що модернізаційні реформи Габсбургів були спрямовані на ліквідацію відставання імперії від Пруссії. Необхідно доповнити, що без уваги імператора не залишилися й проблеми остаточної інтеграції приєднаних земель до тіла імперії.

Ключові слова: міське самоврядування, патент, бургомістр, указ, магістрат, висвячення.

Постановка проблеми. Розвиток місцевого самоврядування в сучасних умовах став важливим вектором суспільної трансформації. За таких умов важливо враховувати як міжнародний, так і національний правовий досвід. Особливий інтерес для нас становить історико-правовий аналіз реформ місцевого самоврядування в Австрійській імперії у другій половині XVIII ст., які здійснювалися, у тому числі, і на українських землях (Галичина, Буковина і Закарпаття).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реформ місцевого самоврядування в Австрійській імперії порушувалися низкою дослідників, а саме: І. Й. Бойком, С. В. Віднянським, У. Я. Єдмінською, М. Г. Крикуном, І. С. Лісною, І. Ю. Настасяк та ін., однак в історико-правовому аспекті особливості проведення реформи місцевого самоврядування одночасно як у містах, так і в сільській місцевості комплексно не досліджувалися.

Формування цілей. Метою статті є історико-правовий аналіз реформи місцевого самоврядування в містах та сільській місцевості українських земель (Буковини, Галичини та Закарпаття), які входили до складу Австрійської імперії.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XVIII ст. розпочався новий період у житті західноукраїнських земель. У цей час карта Європи була знову змінена відповідно до геополітичних інтересів тогочасних провідних держав. Українська Галичина та південно-східні райони Польщі входили до складу Королівства Галиції та Лодомерії з центром у Львові. Одночасно, із приєднанням цих земель, австрійський імператор Йосиф II починає здійснювати реформу усєї системи державного управління.

У 1783 р. розпочинається реформа міського самоврядування. Йосиф II видає міську ординацію, яка запроваджувала дворівневу організацію управління містом, що складалася з міських *виділів* (себто колишніх міських рад) та міських магістратів. Міські *виділи*, склад яких міг сягати кількох десятків членів, у залежності від кількості мешканців міста та його економічної потужності, обирались безпосередньо містянами. Міський магістрат під проводом бургомистра обирався вже опосередковано міськими *виділами* в кількості одного - двох десятків радників. Уся повнота влади в місті зосереджувалася в магістраті, а *виділ* мав відносно нього контрольні функції. Структурно магістрат складався з двох сенатів (політичного та юридичного), якій поділявся на цивільний та кримінальний. Перший переймався справами управління, а на другий покладалися функції судочинства відповідно до двох напрямів.

Таким чином, міська ординація 1783 р. зберегла та унормувала самоврядування в містах, проте докорінно змінила природу цього інституту, перевівши його з приватного права, яким за своєю суттю було приватне магдебурзьке право, у сферу публічного - статутного права. Приватне міське магдебурзьке право було виборене середньовічними містами і в його основі було таке: право на незалежність та гарантія реалізації цих прав; здійснення юрисдикції над власною територією, особами та речами, що знаходились на ній; право на колективну самооборону. Відтепер його заступило публічне статутне міське право, яке було складовою системи права Австрійської імперії.

Діяла ординація лише відносно так званих королівських міст (нім. *Konigliche Stadte*). Спеціальним патентом цісаря від 31 серпня 1786 р. міська ординація була поширена на м. Львів - адміністративно-політичний центр коронного краю [1, с. 385-389]. Разом зі Львовом міські магістрати запрацювали ще у 56 населених пунктах Східної Галичини, утім їх чисельність, порядок формування та компетенції були різними та залежали, переважно, від кількості містян та промислово-торговельної потужності міста. Інші міста були позбавлені магістратів та підлягали патримоніальній владі своїх власників. Оновлений львівський магістрат розпочав свою роботу 1 грудня 1787 р. [2, с. 79-80].

Отже, за новими правилами міського радника можна було обрати лише з осіб, які пройшли спеціальну підготовку та склали відповідні іспити, отримавши на підтвердження цього кваліфікаційний декрет. Результати виборів до органів міської влади підлягали обов'язковому затвердженню державною адміністрацією. А, вступаючи на посаду, бурмістр та радники складали присягу на вірність цісареві [3, с. 384]. Головували в магістраті бургомістр (президент) та віце-бургомістр (віце-президент). Політичний сенат складався з чотирьох радників, ще дванадцять входили до судових сенатів - цивільного та кримінального. Також до

штату входило 4 секретарі, 4 протоколісти та 24 канцеляристи. Господарчі питання покладалися на ще 20 осіб допоміжного персоналу: слуг суддів, сторожів, надзирателів в'язниці та ката [4, с. 66].

Відповідно, за виконання своїх функцій члени магістрату отримували платню з державної казни. Так президенту було покладено 1 800 злотих щорічного утримання, віце-президент мав 1 200 злотих, радникам платили по 800 злотих. Найменший оклад встановлювався тим, хто доглядав двір, та кату; вони отримували лише 100 злотих на рік [5].

І вже після цього з під пера Йосифа II вийшов нормативний акт на підтвердження міських привілеїв від 6 листопада 1789 р. [6]. Таким чином, м. Львів у 1789 р. не тільки отримав цісарське підтвердження привілеїв та прав, а й був остаточно влаштований у правове поле Австрійської імперії.

Зокрема в преамбулі привілею Йосиф II зазначає, що привілеї, вільності та вигоди, у тому обсязі, з якими м. Львів звернувся до нього за підтвердженням, не у всьому є «згідними почасти зі зміненими часами, почасти з сучасною крайовою конституцією; тому Ми вирішили, у відповідь на всепіддане подання, зроблене нашою об'єднаною богемсько-австрійською Надвірною канцелярією, Надвірною палатою (парламентом) і депутацією міністерського банку, надати згаданому королівському столичному місту Львову новий привілей, яким милостиво дарувати такі права, переваги і вільності» [7, с. 513-514].

Щодо самоврядності, а точніше, для здійснення юрисдикції, для забезпечення діяльності поліції і для управління міським господарством, австрійський імператор нагадував, що ще в 1787 р. він встановив у м. Львові власний магістрат, який складається з одного бургомістра, одного віцебургомістра та шістнадцяти райців магістрату і поділений на два сенати: політичний і юридичний, разом із належними до нього урядовцями й канцелярським персоналом.

Далі зазначалось, що згаданому магістрату, як досі, так і в майбутньому, доручається та підтверджується (право виконання) громадської судової влади в межах міського округу таким чином, що вона повинна здійснюватися згідно з дозволеними нами юридичними нормами та іншими розпорядженнями щодо судівництва. Кримінальне судове управління передається львівському магістрату таким чином, щоб саме це судівництво здійснювалося у львівському окрузі й за межами округу такою мірою, як і особливі закони а, головним чином, виданий 10 серпня 1787 р. патент, за винятком деяких видів злочинів, доручених кримінальному суду в столичному місті кожної з провінцій. У справах судівництва подальші апеляції щодо рішень львівського магістрату повинні скеровуватися до королівського Галицького апеляційного суду, а в політичних справах - до королівського Галицького крайового губернаторства [8, с. 514].

І раніше, і в зазначеному привілеї цісар акцентує увагу на зверхності Вищої дирекції поліції над веденням поліцейських справ львівським магістратом.

Попри виписану в попередніх декретах процедуру обрання магістрату, Йосиф II уточнює її, зокрема зазначаючи, що вибори бургомістра, віцебургомістра та райців магістрату здійснюються спеціальним комітетом, який наділений громадянами правом голосу, з осіб, що склали відповідний іспит та будуть дотримуватися відповідних декретів про виборче право політичних і

судових установ. Отже, за процедурою, наділені правом голосу містяни подають до королівського Окружного управління іменні картки, відповідним чинним засвідчені магістратом. Після цього, шляхом жеребкування обираються сто громадян, які, у свою чергу, письмово обирають двадцять чотири члени комітету. Окремо оговорюється квота вірменського представництва в складі комітету, яка повинна бути пропорційною до обраних у комітет осіб інших націй (до речі, про українців у тексті не йшлося). Вибори до магістрату відбуваються в присутності двох комісарів – цісарсько-королівських райців (один - від крайового губернатора, а другий - від Апеляційного суду). Виборчий комітет, обираючи бургомістра та віце-бургомістра, проводить письмове голосування щодо райців, і вони обираються усним голосуванням, про що складається відповідний протокол. Щодо визначення та обрання персоналу міської канцелярії, то ця функція покладалася вже на обраний магістрат, який повинен згідно з обов'язком та сумлінням визначити найдостойніших та найспритніших осіб для кожної службової категорії [9, с. 515].

Після обрання в Крайовому губернаторстві бургомістр та віце-бургомістр повинні були скласти присягу на вірність у присутності двох апеляційних радників. Решта – райці та підлеглий персонал - складала присягу в приміщенні магістрату [10, с. 515].

Утім у 1808 р. влада вирішила відмовитись від інституту виборності магістратів. Від цього часу штат політичного сенату призначався крайовою владою, а цивільний та кримінальний сенати комплектувались апеляційним судом [11].

Щодо сільського управлінського рівня, то спеціальним патентом Йосифа II для Галичини від 5 квітня 1782 р. було скасовано особисту залежності селян від дідичів. Відповідно до цього патенту, селянам було надано право виходу з громади та залишення села, вільно обирати професію та навчатися ремеслу, одружуватися без згоди панів, віддавати дітей до школи, звертатися зі скаргами на пана до суду тощо. З цього часу можна вести мову про запровадження нової моделі аграрних правовідносин на селі, де відносини між поміщиком та селянином розглядалися як добровільні цивільно-правові зв'язки, які трансформувались у підданські взаємини – «розумне спадкове підданство» (*nexus subditelae, untertänigkeit*) [12]. Прибравши кріпосну залежність, закон залишив селян прикріпленими до землі. Отже, позбувшись поміщицького підданства, селянин залишився у підданстві маєтку. Таким чином, відбулась своєрідна модифікація підданства, утім селяни перестали бути поза правом, як за польські часи, та перетворилися на предмет права [13, с. 81]. Задовольнившись такою формою підданства, наступним патентом 1784 р. цісар надав право самоврядності сільським громадам.

Австрійський уряд не став створювати в сільській місцевості державний апарат управління, а наділив у домініях політичною владою поміщика. Так із запропонованих сільською громадою трьох кандидатів, поміщик призначав віята, з край обмеженими, по суті, представницькими, повноваженнями. За виконання своїх функцій віят не отримував платні, проте міг бути звільнений від панщини. Також сільська громада домінії обирала від 2 до 12 присяжних у поміч віяту [14, с. 203].

Уся ж повнота виконавчої влади на селі зосереджувалася в особі мандатора, якого затверджував окружний староста, а утримував поміщик. Формально то був державний чиновник із владними повноваженнями від повітової влади, проте заробітну платню він отримував від дідича або поміщика, то міг вважатися службовцем домінії [15, с. 139]. Їх компетенція була універсальною: видача та візування паспортів, ведення реєстру населення, оголошення нормативно-правових актів, збір податків, встановлення для селян повинностей та контроль за їх справлянням, доставка на збірні пункти рекрутів, виконання поліцейських функцій, здійснення судочинства по першій інстанції, вирішування поземельних спорів між селянами, догляд за санітарно-епідеміологічними умовами, контроль ведення торгівлі; у їх віданні були місцеві дороги та мости; вони мали право публічних тілесних покарань (яке проіснувало в імперії аж до 1867 р.) [16, с. 21-23].

Мандатори майже не були обмежені у своїй владі на селі. Навіть ті селяни, які були доведені свавілям мандатора до відчаю та наважувалися подати на нього скаргу, не отримували справедливості ані від поміщика, ані від старости, а навпаки, лише погіршували своє становище. Показове й те, що скасування посади мандатора в Галичині відбулося лише у 1856 р., в умовах розбудови в імперії конституційної монархії. Проте навіть у цих умовах реформування абсолютизму політична влада на селі залишалася в руках дідичів [17].

Висновки. Модернізаційні реформи Габсбургів були спрямовані у своїй стратегічній меті на ліквідацію відставання імперії від Пруссії, втім, поза увагою не залишилася й потреба остаточної інтеграції приєднаних земель до тіла імперії. Завдання вирішувалося комплексно та з розмахом, зачепивши всі сфери суспільного буття. Реформу управління було розпочато з перепису населення, кадаструванню земельних володінь, по-німецьки скрупульозному упорядкуванню облікової та контрольної системи. Нарешті місцеве управління було переведено під тотальний державний контроль, головною постаттю якого став адміністративний чиновник – бюрократ. Процес централізації державного управління досяг свого максимуму, забезпечивши управління підвладними територіями на центральному та місцевому рівнях. Традиції австрійського абсолютизму було повною мірою використано в методах управління приєднаними територіями. Сільським громадам було підтверджено право на самоврядування. Отримали законодавчого розмежування компетенції та повноваження органів державного управління й самоврядування. За фактом треба вести мову про позбавлення місцевого самоврядування будь-якої влади та його підпорядкуванню й контролю з боку державних інституцій. Попри відверту політику германізації, крайове та місцеве самоврядування українських земель було спрямоване на задоволення інтересів польської магнатерії. Рівень його демократизації був різний, проте воно було покликане підтримувати інтереси заможного населення краю.

Знашли модернізації сфера освіти та релігії, а священники греко-католицького обряду навіть набули статусу державного службовця [18, с. 11; 19]. Декларувалася мета покращення матеріального становища підданих імперії, зрівняння їх у правах, надання освіти - і все це задля створення генерації свідомих громадян та надійних платників податків. Прагнули, наскільки це було можливим, позбутися старого станового устрою з притаманними йому

привілеями, ексклюзивними правами та сферами впливу. Убачалась проста до крайності уніфікована система суспільних відносин між централізованою державою та її громадянами-підданими [19, с. 321-327].

Відповідно до ідеалів Просвітництва, таке суспільство громадян мало стати запорукою могутності імперії [20, с. 43]. Утім правляча еліта імперії, рухаючись реформаторським шляхом лібералізму та освіченого абсолютизму, була налякана досвідом Великої французької революції й визнала за доцільне відмовитись від практики модернізаційної перебудови. Так Леопольд II, а навздогін й Франц II, обирають політику контрреформізму та консерватизму, звівши нанівець зусилля Йосифа II щодо створення генерації свідомих громадян.

Використані джерела:

1. Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium In Regnis Galiciae Et Lodomeriae. A Die r. Januar ad ultimam Decembris Anno 1786. Emanatorum. Continuacya Wyrokow Y Rozkazow Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia I. Stycznia at do konca Grudnia Roku 1786. Wypadlych. T. 14 : obejmuje rok 1786. Leopoli : Pillerowa, Józefa, 1786. S. 385-389.

2. Pamiętniki urzędników galicyjskich / Przygot. I. Homola, B. Łopuszański. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1978. 450 s. S. 79-80.

3. Тищик Б. Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст.-1918 р.) : навч. посібник. Львів : Юрид. ф-т Львів нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. С. 38.

4. Pamiętniki urzędników galicyjskich / Przygot. I. Homola, B. Łopuszański. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1978. 450 s. S. 66.

5. Czolowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r. *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895*. Lwów : Gmina Król. Stoł. miasta Lwowa, 1896. 873 s. S. LXXVIII.

6. 1789 р., листопада 6, Відень Йозеф II надає місту Львову права, переваги та вільності щодо прав власності міста на нерухомість, здійснення юрисдикції, вибору управи міста, здійснення судівництва та інші, узгоджуючи їх з сучасною крайовою конституцією. *ЦДАЛ України* (Центр. держ. істор. архів України, Львів) Ф. 52. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 1-6; Оп. 2. Спр. 614. Арк. 245-257; Оп. 2. Спр. 646б. Арк. 16-23.

7. Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. Львів: Львівське від. Інст. української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський нац. універ. ім. І. Франка, 2010. 544 с. С. 513-514.

8. Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. Львів: Львівське від. Інст. української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський нац. універ. ім. І. Франка, 2010. 544 с. С. 514.

9. Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. Львів: Львівське від. Інст. української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський нац. універ. ім. І. Франка, 2010. 544 с. С. 515.

10. Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. Львів: Львівське від. Інст. української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський нац. універ. ім. І. Франка, 2010. 544 с. С. 515.

11. Gąsiorowski S. Chrześcijaństwo i Żydzi w Żółkwi w XVII i XVIII wieku. Kraków, 2001. S. 104.
12. Świętochowski A. Historia chłopów polskich. Poznań: Wyd-wo polskie Wegnera [б.р.в.]. S. 12.
13. Drdacki M. Die Frohnpatente Galiziens: ein Beitrag zur Kunde des Unterthanswesens. Wien : J. P. Sollinger, 1838. 275 s. S. 81.
14. Maciejewski T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2008. 469 s. S. 203.
15. Нариси історії державної служби в Україні / О. Г. Аркуша, Є. І. Бородин, С. В. Віднянський та ін.; С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін. ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. 536 с. С. 139.
16. Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини проти феодалного гніту в першій половині XIX ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 189 с. С. 21–23.
17. Grodziński S. Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji (1772–1848). Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1971. 303 s.
18. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів : З друк. вид. спілки «Діло», 1924. 178 с. С. 11.
19. Див.: Zöllner E. Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien: Verlag für Geschichte, 1990, 727 s. S. 321–327.
20. Mikoletzky L. Kaiser Joseph II. Herrscher zwischen den Zeiten. Göttingen: Muster-Schmidt, 1990.
21. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. / Інститут народознавства НАН України. Львів, 1999. 336 с. С. 43.

References:

1. Continuatio Edictorum Et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae Et Lodomeriae. A Die r. Januar ad ultimam Decembris Anno 1786. Emanatorum. Continuacya Wyrokow Y Rozkazow Powszechnych W Galicyi Y Lodomeryi Krolestwach Od Dnia I. Stycznia at do konca Grudnia Roku 1786. Wypadlych. (1786) Leopoli: Pillerowa, Józefa, Vol. 14, 385–389. [in Poland].
2. Pamiętniki urzędników galicyjskich. (1978) Przygot. I. Homola, B. (Eds.) Łopuszański. Kraków: Wyd-wo Literackie, 79–80. [in Poland].
3. Tyshchuk, B. Y. Istoriiia derzhavy i prava Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny (Kh st.–1918 r.) (2003). Lviv: Yuryd. f-t Lviv nats. un-tu imeni Ivana Franka, 38. [in Ukrainian].
4. Pamiętniki urzędników galicyjskich (1978) I. Homola, B. Łopuszański. (Eds.) Kraków: Wyd-wo Literackie, 66. [in Poland].
5. Czołowski, A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r. Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895. (1896). Lwów Gmina Król. Stoł. miasta Lwowa, LXXVIII.
6. 1789 r., lystopada 6, Viden Yozef II nadaie mistu Lvovu prava, perevahy ta vilnosti shchodo prav vlasnosti mista na nerukhomist, zdiisnennia yurysdyktsii, vyboru upravly mista, zdiisnennia sudivnytstva ta inshi, uzghodzhuiuchy yikh z suchasnoiu kraiovoiu konstytutsiieiu. *TsDIAL Ukrainy (Tsent. derzh. istor. arkhiv Ukrainy, Lviv) - CDIAL of Ukraine (Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv)* F. 52. Op. 1. Ref. 134. Ark. 1–6; Op. 2. Ref. 614. Ark. 245–257; Op. 2. Ref. 646b. Ark. 16–23.
7. Pryvilei mista Lvova (XIV–XVIII st.) (2010) M. Kapral, & Ya. Dashkevych, R. Shust (Eds.) et.al. Lviv: Lvivske vid. Inst. ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Lvivskiy nats. univer. im. I. Franka, 513–514. [in Ukrainian].

8. Pryvilei mista Lvova (XIV–XVIII st.) (2010) M. Kapral (Ed.) Ya. Dashkevych, R. Shust (Eds.). Lviv: Lvivske vid. Inst. ukrain skoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Lvivskiy nats. univer. im. I. Franka, 514. [in Ukrainian].
9. Pryvilei mista Lvova (XIV–XVIII st.) (2010) M. Kapral (Ed.) Ya. Dashkevych, R. Shust. (Eds.). Lviv: Lvivske vid. Inst. ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Lvivskiy nats. univer. im. I. Franka, 515. [in Ukrainian].
10. Pryvilei mista Lvova (XIV–XVIII st.) (2010) M. Kapral (Ed.) Ya. Dashkevych, R. Shust (Eds.). Lviv: Lvivske vid. Inst. ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Lvivskiy nats. univer. im. I. Franka, 515. [in Ukrainian].
11. Gąsiorowski, S. (2001) Chrześcjanie i Żydzi w Żółkwi w XVII i XVIII wieku. Kraków, 104. [in Poland].
12. Świętochowski, A. Historia chłopów polskich. Poznań: Wyd-wo polskie Wegnera [b.r.v.], 12. [in Poland].
13. Drdacki, M. (1838) Die Frohnpatente Galiziens: ein Beitrag zur Kunde des Unterthanswesens. Wien: J. P. Sollinger, 81. [in Austria].
14. Maciejewski, T. Historia ustroju i prawa sądowego Polski. (2008) Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 203. [in Poland].
15. Narysy istorii derzhavnoi sluzhby v Ukraini. (2009) O. H. Arkusha, Ye. I. Borodin, S. V. Vidnianskyi (Eds.) et al.; S. V. Kulchytskyi (Ed.) et al.; Holov. upr. derzh. sluzhby Ukrainy, In-t istorii NAN Ukrainy. Kyiv: Nika-Tsentr, 139. [in Ukrainian].
16. Steblii, F. I. Borotba selian Skhidnoi Halychyny proty feodalnoho hnitu v pershii polovyni XIX st. (1961) Kyiv: Vyd-vo AN URSS, 21–23. [in Ukrainian].
17. Grodziński, S. (1971) Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji (1772–1848). Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich. [in Poland].
18. Vozniak, M. (1924) Yak probudylosia ukrainske narodnie zhyttia v Halychyni za Avstrii. Lviv: Z druk. vyd. spilky «Dilo», 11. [in Ukrainian].
19. Dyv.: Zöllner, E. (1990) Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien: Verlag für Geschichte, 321–327; Mikoletzky, L. (1990) Kaiser Joseph II. Herrscher zwischen den Zeiten. Göttingen: Muster-Schmidt. [in Austria].
20. Hoshko, Yu. (1999) Zvychaieve pravo naselennia Ukrainskykh Karpat ta Prykarpattia XIV–KhKh st. Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. Lviv, 43. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019

Бутырин Е. А.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедры теории и философии права
Одесского государственного университета внутренних дел
(г. Одесса, Украина)

РЕФОРМА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ ИОСИФА II НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В СОСТАВЕ АВСТРИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII СТОЛЕТИЯ

В статье осуществлен историко-правовой анализ реформы местного самоуправления на украинских землях (Галичины, Буковины, Закарпатья), которые вошли в состав Австрийской империи во второй половине XVIII ст. Выделено, что

городская ординация 1783 г. сохранила и упорядочила самоуправление в городах, однако досконально изменила природу этого института, переведя его из частного права, которым было частное магдебургское право, в сферу публичного права. Сделаны выводы, что модернизационные реформы Габсбургов были направлены с целью ликвидации отставания империи от Пруссии. Необходимо дополнить, что без внимания императора не остались и проблемы окончательной интеграции присоединенных земель до тела империи.

Ключевые слова: местное самоуправление, патент, бургомистр, декрет, магистрат, ординация.

Butyrin E.,

Candidate of Law,
Associate Professor of the theory of philosophy of Law
Odessa State University of Internal Affairs
(Odessa, Ukraine)

LOCAL SELF-GOVERNMENT REFORM OF JOSEPH II ON THE UKRAINIAN LANDS WITHIN THE AUSTRIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY

The article provides a historical and legal analysis of the local self-government reform in Ukrainian lands (Galicia, Bukovina, Transcarpathia), which became part of the Austrian Empire in the second half of the XVIII century. It has been emphasized that the urban ordination of 1783 preserved and rationalized self-government in cities; however, it thoroughly changed the nature of that institution, transferring it from private law, which had been private Magdeburg law to public law. It has been concluded that the Habsburg modernization reforms were aimed at eliminating the lag of the empire from Prussia. It is necessary to add that the emperor paid attention to the final integration problems of the annexed lands to the empire body.

Concerning the rural administrative level, the special patent of Joseph II for Galicia on April 5, 1782, abolished the personal dependence of the peasants on the *didych*. According to this patent, the peasants were granted the right to leave the community and leave the village, freely choose their profession and study crafts, marry without the *paniv's* consent, send their children to school, complain to the court and so on. Henceforth, it is possible to introduce a new model of rural agrarian form in which the relations between the landlord and the peasant were regarded as voluntary civil legal relations, which were transformed into reasonable inheritance – "*nexus subditelae, untertänigkeit*". Abolishing serfdom, the law envisaged the peasants to be attached to the land. Thus, having lost the landlord's allegiance, the peasant remained in the estate allegiance. Thus, a peculiar modification of the allegiance took place, but the peasants ceased to be outlawed, as in Polish times, and became subject to law. Satisfied with this form of allegiance, following a patent in 1784, the emperor granted the right of self-government to rural communities.

Key words: local government, patent, burgomaster, decree, magistrate, ordination.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.24-35
УДК 342.57

О. І. Бутков,
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)
e-mail: butkovoleg@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0001-8878-2438>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОБГОВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

У статті розкрито конституційно-правове регулювання громадських обговорень в Україні. Зазначено, що громадські обговорення є однією з найефективніших форм участі громадськості в здійсненні влади, яка дозволяє у формі діалогу вирішити найбільш значущі питання. Визначено основні нормативно-правові акти, якими регулюються громадські обговорення в процесі прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: громадськість, громадські обговорення, конституційно-правове регулювання, Україна.

Постановка проблеми. У процесі розвитку громадянського суспільства в Україні стає все більш поширеним використання різних форм участі громадськості в прийнятті рішень органами публічної влади. Однією з таких форм є громадські обговорення. Ефективність використання зазначеної форми безпосередньої демократії залежить від ступеня правового регулювання зазначеного питання в українському законодавстві. У зв'язку із цим виникає необхідність в аналізі конституційно-правового регулювання громадських обговорень в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання змісту громадських обговорень досліджували ряд учених, серед яких: І. Бойко [8], О. Галус [1], П. Макушев [26, 27], П. Манжола [4], Г. Мороз [5], В. Нестерович [6, 7], О. Росоляк [8], О. Стегній [21], О. Хотинська-Нор [22], В. Федоренко [28], В. Шевчук [23], О. Щербанюк [24] та інші. Однак, враховуючи динаміку змін українського законодавства, питання конституційно-правового регулювання проведення громадських обговорень потребує детального вивчення в науковій юридичній літературі.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття конституційно-правового регулювання громадських обговорень в Україні.

Виклад основного матеріалу. Статтею 3 Конституції України гарантується, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Стаття 5 Основного закону передбачає, що народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Згідно зі статтею 69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми

безпосередньої демократії [3]. Зазначеними нормами громадянське суспільство наділене широкими правами щодо участі у формуванні державної політики та в управлінні державними справами. Відтак громадянське суспільство визнається повноцінним учасником та активним суб'єктом усіх процесів у державі [4, с. 14].

«Сучасна держава може бути ефективною тільки в тому випадку, якщо національна політика відображає погляди та переконання людей, громадян країни. Саме тому на сучасному етапі Україні потрібні не тільки конституційно визначені процедури демократичних виборів, а й реальну відповідальність влади перед народом, а також відповідальність громадян за свою державу» [23, с. 128]. У науковій літературі виокремлюють такі форми впливу громадян та інституцій громадянського суспільства на процес підготовки та прийняття політичних рішень: безпосередня участь громадян (вибори, референдуми), що впливає на державну політику і відповідні рішення; опосередковане представництво інтересів громадян (через депутатів усіх рівнів, виборних посадовців, політичні партії) та ін. [4, с. 15].

Досліджуючи національне конституційне законодавство щодо безпосередньої участі громадян у здійсненні влади, окрім двох основних форм – виборів і референдумів, можна виокремити такі форми, як: збори, мітинги, походи, демонстрації; звернення; загальні збори громадян; місцеві ініціативи; громадські слухання [23, с. 23]. Використання громадськістю різних форм впливу на прийняття нормативно-правових актів здійснюється з метою формування в суспільстві та у свідомості громадян позитивного або негативного ставлення до прийняття чи неприйняття певного нормативно-правового акту або спрямування поведінки громадян і соціальних груп у їхньому ставленні до суб'єктів прийняття нормативно-правових актів, у тому числі інформаційних повідомлень про заходи, що проводяться або підтримуються із зазначеною метою [7, с. 11].

Громадські обговорення є однією з найефективніших форм участі громадськості в здійсненні влади, яка дозволяє у формі діалогу вирішити найбільш значущі питання. Варто звернути увагу, що в науковій літературі та в нормативно-правових актах використовуються різні терміни для позначення процедури громадського обговорення, зокрема: «народне обговорення», «громадське слухання», «публічне обговорення», «відкрите засідання», «публічне засідання», «громадські консультації» та інші. Однак, варто погодитись із Мороз Г. В., яка зазначає, що «при уніфікації термінології перевага повинна надатись поняттю «громадське обговорення» [5, с. 156].

У науковій літературі *громадське обговорення* розуміється як «сукупність передбачених законодавством заходів, які організуються та проводяться органами публічної влади в чітко визначені строки з метою виявлення громадської думки та її урахування при прийнятті нормативно-правових актів шляхом їх розширеного розгляду громадськістю, здійснення експертного аналізу, порівняння та оцінки, а також внесення громадянами та їх об'єднаннями відповідних пропозицій та зауважень» [7; с. 274]. З соціологічного підходу громадські обговорення розуміються «як інститут та організаційна форма громадянської участі, яка у свою чергу є одним з проявів існування суспільних практик громадянського суспільства в Україні» [21, с. 11].

«Які б визначення публічних слухань не наводились у науковій літературі (і форма політичної участі, і консультативна процедура, і форма комунікації держави з суспільством і т. ін.), усі вони лише розкривають багатогранність цього феномену, який розвивається як інститут громадянського суспільства, набуваючи нових змістовних характеристик і розширюючи сфери свого застосування, представляючи комунікаційні, організаційні, ресурсні та інші складові» [22, с. 60]. «Громадське обговорення, передбачає організацію і проведення конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей з громадськістю; теле- або радіодебатів, Інтернет-конференцій, електронних консультацій» [24, с. 129].

Проведення громадських обговорень передбачено значною кількістю нормативно-правових актів – як законів, так і підзаконних актів. Залежно від змісту питання, яке підлягає обговоренню, від суб'єкта, який приймає рішення, від територіальної юрисдикції та від інших обставин, проведення громадських обговорень регулюється різними нормативно-правовими актами. Зокрема Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» однією з засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства визначає проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави [16]. Глава 39 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» присвячена проведенню у Верховній Раді України парламентських слухань, які є формою засідання Верховної Ради, котрі проводяться з метою вивчення питань, що становлять суспільний інтерес та потребують законодавчого врегулювання. Парламентські слухання проводяться в сесійний період, як правило, не більше одного разу на місяць, у дні тижня, що відводиться для роботи в комітетах, депутатських фракціях (депутатських групах) [19].

Варто звернути увагу на обмежене коло ініціаторів проведення парламентських слухань. Таким правом наділені лише комітети Верховної Ради України з відповідного питання, яке виноситься на обговорення. Таким чином, обмежується право громадян на ініціювання проведення парламентських слухань. Коло учасників парламентських слухань визначене ст. 235 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Ними можуть бути представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представники громадськості, автор(и) / ініціатор(и) електронної петиції, які виявили бажання взяти в них участь і подали не пізніше як за п'ять днів відповідну заявку до комітету, що проводить підготовку до слухань [19].

Проведення парламентських слухань в Україні посідає важливе місце в діяльності Верховної Ради України та за рахунок залучення громадськості до цього процесу сприяє реалізації парламентом своїх законотворчих та контрольних функцій. Водночас низка недоліків, які мають місце в конституційно-правовому регулюванні організації та проведення парламентських слухань, а також деякі негативні аспекти парламентської практики не дозволяють у повній мірі ефективно використовувати цю форму проведення громадських обговорень проектів нормативно-правових актів [6].

Основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади громадських обговорень з питань формування та реалізації державної політики визначаються Порядком проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим Постановою № 996 Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. [25]. Загалом як і український, так і зарубіжний досвід [14, с. 63] наочно свідчить, що саме органи виконавчої влади найбільше серед органів державної влади привертають увагу громадськості, що у свою чергу суттєво збільшує кількість громадських обговорень, які проводяться саме органами виконавчої влади.

Щодо проведення громадських обговорень громадськості з органами місцевого самоврядування, то ст. 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено право територіальної громади проводити громадські слухання - зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування. Порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади [17].

Таким чином, зазначений закон декларує право на проведення громадських обговорень, однак питання правового регулювання процедури проведення слухань покладається на органи місцевого самоврядування. Варто зазначити, що не у всіх статутах сільських, селищних, міських рад включені положення про порядок проведення громадських слухань, чим обмежуються права громади на обговорення важливих для них питань.

Крім цього, у багатьох містах право скликати громадські слухання надано не тільки членам територіальної громади, а також органам місцевого самоврядування. Зокрема, статuti територіальної громади та положення про громадські слухання більшості міст надають право ініціювати проведення громадських слухань міському голові, головам районних у місті рад, міським радам та їх виконавчим органам, депутатам міських рад, органам самоорганізації населення; у деяких містах право ініціювати проведення громадських слухань надано громадським організаціям та політичним партіям [6].

Обов'язок проведення громадських обговорень передбачено щодо добровільного об'єднання територіальних громад. Так, відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», сільський, селищний, міський голова забезпечує вивчення пропозиції щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад та її громадське обговорення, яке проводиться протягом 30 днів з дня надходження такої пропозиції. Сільські, селищні, міські голови забезпечують протягом 60 днів проведення обов'язкового громадського обговорення (громадські слухання, збори громадян, інші форми консультацій з громадськістю) підготовлених спільною робочою групою проектів рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад, за результатами якого сільські, селищні, міські голови вносять питання про його схвалення на розгляд сільських, селищних, міських рад [15]. Отже, прийняття

рішення про добровільне об'єднання територіальної громади неможливе без громадського обговорення зазначеного рішення.

Широкого законодавчого закріплення набуло проведення громадських обговорень із питань у сфері охорони навколишнього середовища. Зокрема, Конвенція ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Орхуська Конвенція, ратифікована Законом № 832-XIV від 06.07.1999 р., передбачає, що зацікавлена громадськість повинна своєчасно та ефективно одержувати інформацію шляхом публічного повідомлення або в індивідуальному порядку на початковому етапі процедури прийняття рішень із питань, що стосуються навколишнього середовища, серед іншого, про час і місце будь-якого запланованого громадського слухання [2].

Статтею 6 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначається, що центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування під час розробки екологічних програм залучають громадськість до їх підготовки шляхом оприлюднення проєктів екологічних програм для їх вивчення громадянами, підготовки громадськістю зауважень та пропозицій щодо запропонованих проєктів, проведення публічних слухань стосовно екологічних програм [18].

Порядок проведення громадських обговорень у сфері охорони навколишнього середовища визначається Положенням про участь громадськості в прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, затвердженим наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 168 від 18.12.2003 р. Зазначене положення містить визначення поняття громадського обговорення (публічне слухання або відкрите засідання), під яким розуміється процедура виявлення громадської думки з метою її урахування при прийнятті органами виконавчої влади рішень із питань, що справляють чи можуть справити негативний вплив на стан довкілля (навмисне вивільнення генетично змінених організмів; розміщення, проєктування, будівництво або реконструкція об'єктів; розробка проєктів нормативно-правових актів тощо) [9].

Механізм проведення громадських слухань у процесі громадського обговорення планованої діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля визначається Порядком проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 989 від 13 грудня 2017 р. [12]. Проведення громадських обговорень у галузі використання ядерної енергії та радіаційної безпеки регулюється Порядком проведення громадських слухань із питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 1122 від 18 липня 1998 р., яка визначає процедуру обговорення проєктів законодавчих актів і програм у сфері використання ядерної енергії, а також питань, пов'язаних із розміщенням, проєктуванням, спорудженням, експлуатацією та зняттям з експлуатації ядерних установок, підприємств з видобутку і переробки уранових руд і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, джерел іонізуючого випромінювання тощо [11].

Порядком проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 555 від 25 травня 2011 р., визначається механізм проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні: генеральних планів населених пунктів, планів зонування та детальних планів територій [13].

Порядок проведення громадського обговорення під час розгляду питань про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності, які за ними закріплені, об'єктам права власності, що належать фізичним особам, імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 989 від 24 жовтня 2012 р., визначає механізм проведення громадського обговорення й основні вимоги до його організації та розгляду узагальнених пропозицій (зауважень) під час розгляду питань про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності, які за ними закріплені, об'єктам права власності, які належать фізичним особам, імен (псевдонімів) суспільно-політичних і громадських діячів, захисників Вітчизни, воєначальників, діячів науки, освіти, культури та інших сфер суспільного життя, ювілейних і святкових дат, назв і дат історичних подій [10].

Основним показником ефективності проведення консультацій з громадськістю в демократичній державі є передусім використання органами публічної влади рекомендацій, пропозицій та зауважень, отриманих у результаті проведення громадського обговорення певного проекту нормативно-правового акта. Також результативність громадських обговорень як форми взаємодії влади та громадськості залежить від спроможності громадськості активно користуватися створеними конституційно-правовими механізмами [6].

«Громадяни та інші представники громадянського суспільства (громадські організації, територіальні та інші об'єднані громади тощо) мають не тільки чітко знати й виконувати свої обов'язки, але й вміти реалізовувати свої права та брати активну участь у вирішенні питань суспільного та місцевого значення, оскільки саме активна громадянська позиція є вагомим важелем у протидії корупції та незаконним діям з боку органів публічної влади» [8, с. 11].

«Результати народних обговорень не у всіх випадках мають обов'язковий характер. Однак елемент обов'язковості повинен бути при обробці результатів народних обговорень. Слушні пропозиції громадян мають відбиратися і включатися до тексту проекту нормативно-правового акту тощо» [1, с. 37]. Окрім цього, громадські обговорення можуть проводитися як до проектів нормативно-правових актів, які розробляються органами публічної влади, так і до проектів, які були внесені громадянами в порядку народної правотворчої ініціативи [20, с. 139-140].

Висновки. Конституційно-правове регулювання громадських обговорень в Україні представлено великою кількістю нормативно-правових актів, досліджуючи які можна прийти до висновку, що деякі з них мають декларативний характер, оскільки відсутнє правове регулювання процедури проведення таких обговорень. Крім цього, в українському законодавстві використовуються схожі за змістом терміни, як-от: «громадські слухання», «публічні обговорення», «відкриті

засідання», «публічні засідання», «громадські консультації» та інші, що створює деяку невизначеність та труднощі в розумінні. Аналіз діючої нормативно-правової бази свідчить про те, що результат громадських обговорень зазвичай не є обов'язковим до виконання органами публічної влади, але проведення таких обговорень посилює зв'язок влади та суспільства, створює додаткову можливість для органів влади своїм рішенням задовольнити інтереси суспільства або прийняти рішення, враховуючи думку громадськості.

Використані джерела:

1. Галус О. О. До питання про правове регулювання опитувань громадян на народних (громадських) обговорень. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні: збірник тез VII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 7 грудня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 34-37.

2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): ратифікована Законом № 832-XIV від 06.07.99. *Офіційний вісник України*. 2010. № 33. Ст. 12.

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Манжола П. Г. Форми участі громадськості у діяльності органів влади та прийнятті політичних рішень. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4(5). С. 13-18.

5. Г. В. Громадське обговорення як форма участі громадськості у прийнятті екологічно значимих рішень. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2008. Вип. 20. С. 156-161.

6. Нестерович В. Ф. Конституційно-правове утвердження громадських обговорень в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1. С. 32-44.

7. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід: Дис... доктора юрид. наук: 12.00.02 / ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Суми, 2015. 456 с.

8. Росоляк О., Бойко І. Правові засади здійснення громадського контролю за формуванням та виконанням місцевих бюджетів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 1(13).

9. Положенням про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 18.12.2003 № 168. *Офіційний вісник України*. 2004 р. № 6. Ст. 223.

10. Порядок проведення громадського обговорення під час розгляду питань про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності, які за ними закріплені, об'єктам права власності, які належать фізичним особам, імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2012 р. № 989. *Офіційний вісник України*. 2012. № 82. Ст. 7.

11. Порядок проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 1998 р. N 1122. *Офіційний вісник України*. 1998 р. № 29. Ст. 1096.

12. Порядок проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 989. *Офіційний вісник України*. 2018. № 2. Ст. 54.
13. Порядок проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. N 555. *Офіційний вісник України*. 2011. № 41, Ст. 1669.
14. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади лобіювання у Федеративній Республіці Німеччини. *Вибори та демократія*. 2009. № 3. С. 59-66.
15. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. ст. 91.
16. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. ст. 527.
17. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
18. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. ст. 546.
19. Про Регламент Верховної Ради України: закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, № 16-17. Ст. 133.
20. Нестерович В. Ф. Поняття народної правотворчої ініціативи: наукові підходи та законодавча практика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 137-143.
21. Стегній О. Г. Інституційні засади та основні організаційні форми громадських обговорень в Україні. *Український соціум*. 2019. № 1 (68). С. 9-22.
22. Хотинська-Нор О. З. Громадські слухання як невідмінна умова ефективної реалізації судової реформи в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 4(2). С. 58-63.
23. Шевчук В. В. Форми реалізації громадського контролю територіальною громадою у сфері місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 22-26.
24. Щербанюк О. В. Проблеми конституційного закріплення інституту публічних слухань як форми безпосереднього здійснення суверенної влади народом України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1(1). С. 128-131.
25. Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 84. Ст. 36.
26. Макушев П. В., Сибіряков С. О. Громадянська та правова культури як соціокультурний фактор у формуванні системи стримувань і противаг в умовах побудови громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2006. № 3. С. 31-37.
27. Макушев П. В., Сибірякова М. В. Шляхи формування антикорупційної громадянської свідомості як чинник мережевого суспільства. *Право і суспільство*. 2010. № 3. С. 88-96.
28. Федоренко В. Л. Конституційне право України: Підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

References:

1. Halus, O. O. (2018) Do pytan'nia pro pravove rehuliuвання opytuvan hromadian na narodnykh (hromadskykh) obhovoren. *Stanovlennia ta rozvytok mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: zbirnyk tez VII Vseukrainskoi zaochnoi naukovo-praktychnoi*

konferentsii - Formation and development of local self-government in Ukraine: a collection of theses of the VII All-Ukrainian correspondence scientific-practical conference. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava, 34-37. [in Ukrainian].

2. Konventsiiia pro dostup do dnformatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosuddia z pytan shcho stosuutsia dovkillia (Orkhuska Konventsiiia): ratyfikovana Zakonom № 832-XIV vid 06.07.99 (1999) *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine, 33, art. 12. [in Ukrainian].*

3. Konstytutsiya Ukrayiny: pryynyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku (1996) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 30, art. 141. [in Ukrainian].*

4. Manzhola, P. H. (2007) Formy uchasti hromadskosti u diialnosti orhaniv vlady ta pryiniatti politychnykh rishen. *Stratelichni priorityety - Strategic priorities, 4(5), 13-18. [in Ukrainian].*

5. Moroz, H. V. (2008) Hromadske obhovorennia yak forma uchasti hromadskosti u pryiniatti ekolohichno znachymykh rishen. *Aktualni Problemy Vdoskonalennia Chynnoho Zakonodavstva Ukrainy - Actual problems of improving the current legislation of Ukraine, issue 20, 156-161. [in Ukrainian].*

6. Nesterovych, V. F. (2018) Konstytutsiino-pravove utverdzhennia hromadskykh obhovoren v Ukraini. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka-Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, issue 1, 32-44. [in Ukrainian].*

7. Nesterovych, V. F. (2015) Konstytutsiino-pravovi zasady vplyvu hromads' kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv. *Doctor's thesis. LDUVS im. E. O. Didorenka. Sumy. [in Ukrainian].*

8. Rosoliak, O., Boiko, I. (2016) Pravovi zasady zdiisnennia hromadskoho kontroliu za formuvanniam ta vykonanniam mistsevykh biudzhetiv. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» - Journal of the National University "Ostroh Academy". Seriiia «Pravo», 1(13). [in Ukrainian].*

9. Polozhenniam pro uchast hromadskosti u pryiniatti pishen u sferi okhorony dovkillia: nakaz Ministerstva okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyssha Ukrainy vid 18.12.2003 № 168. (2004) *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine, 6, art. 223. [in Ukrainian].*

10. Poriadok provedennia hromadskoho obhovorennia pid chas rozghliadu pytan pro prysvoiennia yurydychnym osobam ta obiekтам prava vlasnosti yaki za nymy zakripleni obiekтам prava vlasnosti yaki nalezhat fizychnym osobam imen (psevdonimiv) fizychnykh osib yuvileinykh ta sviatkovykh dat nazv i dat istorychnykh podii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 zhovtnia 2012 r. № 989. (2012) *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine, 82, art. 7. [in Ukrainian].*

11. Poriadok provedennia hromadskykh slukhan z pytan vykorystannia yadernoi enerhii ta radiatsiinoi bezpeky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 lypnia 1998 r. N 1122. (1998) *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine, 29, art. 1096. [in Ukrainian].*

12. Poriadok provedennia hromadskykh slukhan u protsesi otsinky vplyvu na dovkillia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 Hrudnia 2017 r. (2018). *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine, 2, art. 54. [in Ukrainian].*

13. Poriadok provedennia hromadskykh slukhan shchodo vrakhuvannia hromadskykh interesiv pid chas rozroblennia proektiv nistobudivnoi dokumentatsii na

mistsevomu rivni: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 travnia 2011 r. N 555. (2011) *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 41, art. 1669. [in Ukrainian].

14. Nesterovych, V. F. (2009) Konstytutsiyno-pravovi zasady lobiyuvannya u Federatyvnyi Respublitsi Nimechchyny. *Vybery ta demokratiya – Elections and democracy*, 3, 59-66. [in Ukrainian].

15. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh Hromad: zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku № 157-VIII. (2015) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 13, art. 91. [in Ukrainian].

16. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky: zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2010 roku № 2411-VI. (2010) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40, art. 527. [in Ukrainian].

17. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21 travnya 1997 roku № 280/97-VR. (1997) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 24, art. 170. [in Ukrainian].

18. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 roku № 1264-XII. (1991) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 41, art. 546. [in Ukrainian].

19. Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy: zakon Ukrainy vid 10 liutoho 2010 roku № 1861-VI. (2010) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 14-15, 16-17, art. 133. [in Ukrainian].

20. Nesterovych, V. F. (2013) Ponyattya narodnoi pravotvorchoi initsiatyvi: naukovii pidkhodi ta zakonodavcha praktika. *Byuletyn' Ministerstva yustytysiyi Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 11, 137-143. [in Ukrainian].

21. Stehni, O. H. (2019) Instytutsiini zasady ta osnovni orhanizatsiini formy hromadskykh obhovoren v Ukraini. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 1 (68), 9-22. [in Ukrainian].

22. Khotynska-Nor, O. Z. (2016) Hromadski slukhannia yak neodminna umova efektyvnoi realizatsii sudovoi reformy v Ukraini. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 4(2), 58-63. [in Ukrainian].

23. Shevchuk, V. V. (2018) Formy realizatsii hromadskoho kontroliu terytorialnoiu hromadoiu u sferi mistsevoho samovriaduvannya. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 22-26. [in Ukrainian].

24. Shcherbaniuk, O. V. (2013) Problemy konstytutsiinoho zakriplennia instytutu publichnykh slukhan yak formy bezposerednoho zdiisnennia suverennoi vlady narodom ukrainy *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence*, issue 6-1(1), 128-131. [in Ukrainian].

25. Poriadok provedennia konsultatsii z hromadskistiu z pytan formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 2010 r. № 996. (2010) *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, 84, art. 36. [in Ukrainian].

26. Makushev, P. V., Sybiryakov, S. O. (2006) Hromadyans' ka ta pravova kul' tury yak sotsiokul' turnyy faktor u formuvanni systemy strymuvan' i protyvah v umovakh pobudovy hromadyans' koho suspil' stva. *Pravo i suspil' stvo – Law and society*, 3, 31-37. [in Ukrainian].

27. Makushev, P. V., Sybiryakova, M. V. (2010) Shlyakhy formuvannya antykoruptsiynoyi hromadyans' koyi svidomosti yak chynnyk merezhevoho suspil' stva. *Pravo i suspil' stvo – Law and society*, 3, 88-96. [in Ukrainian].

28. Fedorenko, V. L. (2016) *Konstytutsiynе pravo Ukraïny*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.11.2019

Бутков О. И.,
аспирант кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх дел імені Е. А. Дідоренко
(г. Северодонець, Україна)

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБСУЖДЕНИЙ В УКРАИНЕ

В статье раскрыто конституционно-правовое регулирование общественных обсуждений в Украине. Отмечено, что общественные обсуждения являются одной из самых эффективных форм участия общественности в осуществлении власти, которая позволяет в форме диалога решить наиболее значимые вопросы. Определены основные нормативно-правовые акты, которыми регулируются общественные обсуждения в процессе принятия органами государственной власти и органами местного самоуправления решений.

Ключевые слова: общественность, общественные обсуждения, конституционно-правовое регулирование, Украина.

Butkov O.,
Postgraduate Student of the Department
of State Law Disciplines
Lugansk State University of Internal Affairs
named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION PUBLIC DISCUSSIONS IN UKRAINE

The article describes the constitutional and legal regulation public discussions in Ukraine.

The article is pointed out that, civil society is endowed with broad rights to participate in public policy-making and in the administration of public affairs. The Constitution of Ukraine guarantees that human rights and freedoms and their guarantees determine the content and focus of the activity of the state, which is accountable to the person for his activity. The Basic Law stipulates that the people exercise power directly and through public authorities and local self-government bodies.

It is pointed out that, public discussions are one of the most effective forms of public participation in the exercise of power. Public discussions allowing to resolve the most important issues in the form of a dialogue. The article identifies the main normative legal acts that regulate public discussions in the process of decision-making by public authorities and local self-government bodies.

The use of various forms of public participation in decision-making by public authorities is becoming more common in the process of civil society development in Ukraine. Public discussions are one of these forms.

The effectiveness of the use of public discussions depends on the degree of legal regulation in Ukraine. In this regard, there is a need to analyze the constitutional and legal regulation of public discussions in Ukraine. Some legal acts regulating public discussions in Ukraine are declarative in nature, since there is no legal regulation of the procedure for holding such discussions.

In Ukrainian law, similar terms are used: "public hearings", "public hearings", "open meetings", "public meetings", "public consultations" and others, which creates some ambiguity and difficulty in understanding.

The result of public discussions is not normally mandatory for public authorities. Public discussion enhances the connection between government and society, creates an additional opportunity for authorities to make their own decisions to satisfy the interests of the public, or to make decisions based on public opinion.

Key words: public, public discussions, constitutional and legal regulation, Ukraine.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.35-45

УДК 342.3

О. М. Діденко,

аспірант кафедри конституційного права
та прав людини

Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: odm20@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-2279-947X>

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті розкриваються особливості становлення виборчого законодавства України з часу проголошення незалежності нашої держави. Виокремлено певні тенденції й закономірності його еволюційного шляху розвитку. Так вибори Президента України, народних депутатів України, як і місцеві вибори органів і посадових осіб місцевого самоврядування проводилися переважно на основі нових законів чи їх нових редакцій, апробуючи різні види виборчих систем. Виокремлено певні етапи і позитивну динаміку до стабільності виборчого законодавства України в останні роки. Наголошено значення Виборчого кодексу України для упорядкування даної галузі законодавства, гармонізації з існуючими міжнародними стандартами в цій сфері, а також визначено перспективні напрями удосконалення виборчого законодавства.

Ключові слова: вибори, законодавство, періодизація, право обирати, вибори Президента України, місцеві вибори, Виборчий кодекс України.

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності держави, звісно, актуалізується питання розбудови системи організації публічної влади, створення демократичних інституцій, відповідної національної правової системи поряд з економічною, політичною, культурною чи ідеологічною тощо. Вибори, як один з основних інститутів прямого народовладдя, а також дієвих,

поширених і найдавніших його форм в Україні та переважній більшості країн сучасного світу, дозволяють громадянам реалізувати власне право обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування. Тим самим забезпечується здійснення конституційно гарантованих прав і свобод людини й громадянина, легітимації влади. У свою чергу, зі зміною політичної чи іншої системи суспільства й держави, державного устрою, різновидів форми правління й умов змінюється, доповнюється чи взагалі приймається нове виборче законодавство. Україна при цьому не є винятком, а українські реалії демонструють кардинальну модернізацію даної галузі законодавства [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавча основа виборів як інституту безпосередньої демократії в Україні неодноразово ставала предметом наукових розвідок. Значний інтерес дослідників в Україні, насамперед учених-конституціоналістів, муніципалістів, політологів та ін., спостерігався переважно після прийняття Конституції України, наприкінці 90-х років ХХ ст. – початку ХХ ст. Він характерний для сучасних умов, і це засвідчують праці таких авторів, як М. Баймуратов, В. Демиденко, Н. Камінська, В. Кампо, Ю. Ключовський, Р. Князевич, М. Козюбра, Л. Кривенко, П. Мартиненко, О. Марцеляк, В. Нестерович, І. Панкевич, А. Селіванов, С. Серьогіна, М. Смокович, О. Совгіря, М. Ставнійчук, А. Стрижак, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Шаповал та ін.

У їхніх наукових роботах переважно висвітлюються питання безпосередньої демократії, виборчого права, виборчих систем, виборчого процесу, міжнародно-правових стандартів у цій сфері, доцільності прийняття Виборчого кодексу тощо. Водночас у працях дослідників недостатньо уваги приділено саме питанням узагальненню вітчизняного історичного досвіду законодавчого регулювання виборів, прийняття і реалізації виборчого законодавства як у нашій державі, так і відповідній зарубіжній практиці.

Формування цілей. Метою даної статті є дослідження еволюційного процесу розвитку виборчого законодавства України, виокремлення певних тенденцій і закономірностей, а також визначення перспективних напрямів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Становлення нової незалежної Української держави розпочалося на основі діючого на той час радянського законодавства. З огляду на це, історія виборчого процесу України і виборчого законодавства пов'язана з двома різними основними законами – Конституцією (Основним Законом) Української РСР, прийнятою 20 квітня 1978 року [1] та Конституцією України, прийнятою 28 червня 1996 року [2]. Перша втратила чинність у 1996 році, тому її норми мали безпосереднє відношення до правового регулювання ряду виборчих кампаній, які відбулися в Україні напередодні та в перші роки її незалежності. Це вибори народних депутатів СРСР (1989), вибори народних депутатів УРСР та України (1990, 1994), вибори Президента України (1991, 1994), місцеві вибори (1990, 1994).

До глави 6 «Основні права, свободи і обов'язки громадян України» та глави 10 «Виборча система» Конституції Української РСР тричі вносилися зміни – у 1989, 1991 та 1992 роках. Так за ст. 46 глави 6 передбачалося право громадян України брати участь в управлінні державними й громадськими справами, в

обговоренні й прийнятті законів та рішень загальнодержавного й місцевого значення. Це право забезпечувалося можливістю обирати й бути обраними до Рад народних депутатів та інших виборних державних органів, брати участь у всенародних обговореннях і голосуваннях, у народному контролі, у роботі державних органів, громадських організацій та органів громадської самодіяльності, у зборах трудових колективів та за місцем проживання.

У свою чергу статті 84 – 88 глави 10 остаточної редакції Конституції 1978 р. закріплювали та визначали загальне, рівне і пряме виборче право, забороняли контроль за волевиявленням, вказуючи, що голосування мало б проводитися таємно. Серед іншого, встановлювались обмеження пасивного виборчого права (судді й арбітри арбітражних судів не могли бути народними депутатами, у виборах заборонялося брати участь психічно хворим громадянам, визнаним судом недієздатними; особам, які тримаються в місцях позбавлення волі, а також особам, які знаходяться за рішенням суду на примусовому лікуванні). Також було проголошено принципи рівного, прямого, таємного виборчого права, основні засади організації виборчого процесу, зауважуючи, що порядок проведення виборів народних депутатів визначається законами України. У статті 91 зберігався такий інститут як накази виборців, що були закладені в основу діяльності усіх виборних осіб [1].

Із запровадженням в Україні поста Президента Української РСР Конституція була доповнена Главою 12-1 «Президент України», норми якої визначали основоположні принципи виборів Президента України (загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні) та вказували, що порядок проведення виборів визначається Законом «Про вибори Президента України». Як зазначають деякі дослідники, засади тогочасного виборчого права в цілому відповідали світовим демократичним традиціям [3-4], проте мали й власні особливості, зокрема вже згадані накази виборців тощо.

Спеціальне виборче законодавство, слід констатувати, було численним і включало: 1) Закон Союзу РСР № 9855-ХІ «Про вибори народних депутатів СРСР» від 1 грудня 1988 року, 2) Закон Української РСР № 8304-ХІ «Про вибори народних депутатів Української РСР» від 27 жовтня 1989 року; 3) Закон України № 3623-ХІІ «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 року; 4) Закон Української РСР № 1297-ХІІ «Про вибори Президента Української РСР» від 5 липня 1991 року; 5) Закон Української РСР № 8305-ХІ «Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР» від 27 жовтня 1989 року; 6) Закон України № 3996-ХІІ «Про вибори депутатів та голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24 лютого 1994 року.

За останні майже тридцять років відбулося більше двадцяти виборчих кампаній, і, як бачимо, з вище наведеного переліку законів, які регулювали вибори в Україні, існують очевидні суттєві відмінності в існуючих виборчих системах, органах державної влади та місцевого самоврядування, до яких проводилися вибори, виборчому процесі тощо. З огляду на те, що діяла Конституція Української РСР і деякі закони Української РСР, приймалися нові закони, неодноразово вносилися зміни й доповнення в існуючі нормативно-правові акти в даній сфері.

Згодом, у період реформування державного апарату, загалом системи організації та функціонування публічної влади в Україні, її правової системи було прийнято Конституцію України від 28 червня 1996 року. Тут правовому регулюванню виборчого процесу присвячено низку статей у розділах, що безпосередньо стосуються виборних органів влади і відповідних посадових осіб (Президента України, Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування), а також окремий розділ – Розділ III «Вибори. Референдум». Зокрема, ст. 69 цього розділу визначає, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Ст. 70 встановлює обмеження й вимоги до виборців – віковий ценз для набуття активного виборчого права у вісімнадцять років та обмеження права голосу в громадян, яких визнано судом недієздатними. Основні засади виборів, принципи проведення виборів встановлено ст. 71 Конституції України: вибори є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування; виборцям гарантується вільне волевиявлення. Ст. 76 Розділу IV «Верховна Рада України» встановлено засади виборів народних депутатів України (обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років). Ця ж стаття встановлює деякі обмеження права бути обраним (для реалізації пасивного виборчого права) – віковий ценз у двадцять один рік та ценз осілості (особа має проживати в Україні протягом останніх п'яти років), забороняється обрання народними депутатами України громадян, які мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не знята у встановленому законом порядку.

Відповідні конституційні положення закріплено й стосовно засад виборів Президента України (ст. 106). Також визначено, що порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом. У свою чергу, у статті 136 Конституції визначено, що Верховна Рада АРК є її представницьким органом, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років [2].

Стосовно системи місцевого самоврядування, то Конституцією України у ст. 141 Розділу XI «Міське самоврядування» закріплено, що до складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права відповідно обирають сільського, селищного, міського голову шляхом таємного голосування [2].

На розвиток згаданих конституційних положень прийнято низку спеціальних законів, інших нормативно-правових актів України. У даному контексті слід згадати:

- Закон України № 541/97-ВР «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року;

- Закон України № 2766-III «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 року;
- Закон України № 474-XIV «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року;
- Закон України № 118/98-ВР «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 12 лютого 1998 року;
- Закон України № 14/98-ВР «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від України 14 січня 1998 року;
- Закон України № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року;
- Закон України № 595-VIII «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року;
- Виборчий кодекс України № 396-IX від 19 грудня 2019 року та ін.

У 2011 та 2014 роках були внесені зміни до Конституції України щодо строку повноважень органів та осіб місцевого самоврядування, таким чином змінювалася періодичність проведення місцевих виборів. Окрім того, до Конституції України було внесено зміни, за якими строк повноважень народних депутатів України, депутатів місцевих рад, а також сільських, селищних, міських голів було збільшено з 4 до 5 років. До того ж, із метою одночасного проведення чергових місцевих виборів на всій території України, було скориговано відповідні конституційні положення ст. 141 Конституції України. Зауважимо, що більшість із вищезгаданих законів неодноразово зазнавали суттєвих змін і доповнень шляхом узгодження з іншими законами України.

Не оминули ці процеси і виборів Президента України, адже якщо перші вибори Президента України 1991 р. відбувалися за Законом Української РСР «Про вибори Президента Української РСР» від 5 липня 1991 р., то вибори Президента України 1994 р. відбулися за новою, кардинально відмінною від попередньої, редакцією цього Закону 1994 р. Наступні вибори 1999 р., порядок проведення яких регламентувався Законом України № 474-XIV «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р., вибори Президента України 2004 р. відбувалися за оновленою редакцією Закону. У 2004 році з метою урегулювання правової колізії, так званого «третього туру», для проведення повторного другого туру президентських виборів прийнято було спеціальний Закон України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» [39], який діяв лише під час проведення повторного другого туру виборів та відразу після підбиття підсумків виборів утратив свою чинність. Останні президентські вибори (2019 рр.) проводилися, як і попередні (2014 р.), за Законом України «Про вибори Президента України» 1999 р. у редакції від 28.02. 2019 р. [7-9].

Незважаючи на це, виборча система з виборів Президента України не змінювалася, застосовувалася мажоритарна виборча система абсолютної більшості, проте змінювалися виборчі процедури, оптимізовано територіальну організацію виборів та управління виборчим процесом, вживалися заходи щодо припинення зловживань і недопущення фальсифікацій з боку окремих суб'єктів виборчого процесу.

Окремі із внесених змін до виборчого законодавства відзначалися кардинальним характером, що фактично змінювали самі базові закони. Так, починаючи з 1989 р., в Україні відбувалося десять виборчих кампаній із виборів народних депутатів України (включаючи вибори народних депутатів УРСР та СРСР), які регулювалися шістьма базовими виборчими законами (без урахування численних змін та доповнень, які вносилися в кожен з цих базових редакцій виборчих законів). Виборче законодавство щодо місцевих виборів (виборів депутатів місцевих рад та депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також голів рад та сільських, селищних та міських голів) також регулярно, практично до кожних чергових виборів, змінювалося. (Детальніше на особливостях еволюції виборчого законодавства України стосовно народних депутатів України і місцевих виборів зупинимось у наступних публікаціях).

На нашу думку, принциповій новелізації виборчого законодавства України сприяли розробка і прийняття Законів України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р. № 1932-IV, «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 р. № 698-V, Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX.

У науковому середовищі точилися тривалий час дискусії щодо доцільності, зокрема, Виборчого кодексу України. На користь його прийняття наводилися такі аргументи: 1) прийняття Виборчого кодексу України сприятиме зведенню до єдиного законодавчого акта різних виборчих законів, що надасть вітчизняному виборчому законодавству більшої системності та упорядкованості; 2) кодифікація виборчого законодавства дозволить уніфікувати спільні для всіх видів виборів принципи виборчого права, засади виборчого процесу, порядок обчислення термінів та порядок здійснення багатьох виборчих процедур; 3) Виборчий кодекс, як свідчить безпосередній досвід реалізації різних видів законодавчих актів, є більш зручною формою для практичного застосування та використання, ніж низка різних виборчих законів; 4) визначені у Виборчому кодексі правила за рахунок їхнього поєднання в одному законодавчому акті є більш доступними та зрозумілими для виборців, членів виборчих комісій та інших суб'єктів виборчого процесу; 5) кодифікація виборчого законодавства дозволить уникнути під час регулювання схожих суспільних відносин, які пов'язані з підготовкою та проведень різних видів виборів в Україні, дублювання, виникнення прогалів і колізій; 6) прийняття Виборчого кодексу України є кроком щодо наближення вітчизняного виборчого законодавства до європейських виборчих стандартів і відповідає загальноєвропейській тенденції, за якої все більше демократичних країн урегульовують виборчі відносини Виборчим кодексом [14].

Позитивні аспекти прийняття Виборчого кодексу вказано зазначалися і в чисельних міжнародних документах. Ідеться про Доповідь про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі 2004 р., у якій зауважено, що з технічної точки зору краще звести всі закони у єдиний Виборчий кодекс про особливості різних видів виборів (як загальні аспекти будь-яких виборів, так і в різних їх частинах). Тому Україні було рекомендовано прийняти єдиний Виборчий кодекс, «... оскільки для громадян він полегшить розуміння, для політичних

акторів – застосування, для виборчих комісій та судів – роботу з виборчими питаннями» [18, 20].

Вивчення зарубіжного досвіду також демонструє, що Виборчий кодекс застосовується багатьма державами Європи і світу (Албанія, Аргентина, Бразилія, Мексика, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Республіка Македонія, Бельгія, Іспанія, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Республіка Білорусь, Швеція, Фінляндія, Франція, Філіппіни тощо).

Звісно, ідея упорядкування й систематизації виборчого законодавства шляхом його кодифікації не нова; вона з'явилася в 90-х роках ХХ ст. Так перша спроба підготовки Виборчого кодексу України була зроблена 16 вересня 1997 р., коли відповідний проект внесено до Верховної Ради України, але він так і не був розглянутий парламентом. Наступна спроба підготовки Виборчого кодексу України – подання 2000 р. Всеукраїнською громадською організацією «Комітет виборців України» проекту Концепції Кодексу про вибори, референдуми в Україні (Виборчий кодекс України) [13]. Проте, на жаль, цей успішний проект не був завершений...

Можна вважати, що на шляху удосконалення вітчизняного виборчого законодавства, яке на сьогодні є, до певної міри, розгалуженим та дещо розбалансованим, певним здобутком стало прийняття Виборчого кодексу України 2019 р. Він дозволить упорядкувати та уніфікувати основні виборчі процедури, узгодити діюче виборче законодавство України. Відповідно до його ст. 2, визначено законодавство про вибори. Так підготовка та проведення виборів регулюються Конституцією України, цим Кодексом, законами України «Про Центральну виборчу комісію», «Про Державний реєстр виборців», іншими законами України, а також прийнятими відповідно до них іншими актами законодавства та актами Центральної виборчої комісії.

Проте основне, на наш погляд, щоб його положення були доступними і зрозумілими, стабільними й дієвими.

Висновки. Історія становлення виборчого законодавства України демонструє певну позитивну динаміку, трансформаційний еволюційний шлях розвитку. Незважаючи на насиченість і розгалуженість нормативно-правових актів України в даній сфері, часту зміну виборчих систем, конституційне регулювання є загалом стабільним із часу проголошення незалежної Української держави.

Проведений аналіз дозволяє виокремити такі основні етапи розвитку виборчого законодавства України: 1) до прийняття Конституції України; 2) з 1996 до 2004 рр.; 3) з 2004 р. до 2014 рр.; 4) з 2015 до 2019 р. Кожен із них відзначається як окремими здобутками, так і прорахунками, певними спробами удосконалення. Безумовно, є сподівання, що з прийняттям і набранням чинності Виборчого кодексу України будуть створені реальні можливості реалізації й захисту виборчих прав громадян України, виборчі процедури відповідатимуть існуючим демократичним міжнародним стандартам, слугуватимуть стабільності виборчого законодавства, подальшому утвердженню демократії в Україні. Водночас, на нашу думку, важливо продовжувати дослідження окресленої нами проблематики, особливостей інституту виборів на різних історичних етапах, у різних правових системах.

Використані джерела:

1. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Тодыка Ю. Н. Выборы народных депутатов Украины: конституционно-правовой аспект. Харків : Факт, 1998. 176 с.
4. Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна: *монографія* Київ: КНТ, 2014. 414 с.
5. Нестерович В. Ф. Конституційно-правова характеристика хронології проведення виборів у сучасній Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 1. С. 121-143.
6. *Виборче право України: навч. посіб. / за ред. В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук*. Київ: Парламентське вид-во, 2003. 383 с.
7. Про вибори Президента Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 липня 1991 року № 1297-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 33. Ст. 448.
8. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 р. № 474-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81
9. Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року. Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
10. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.
11. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 року № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.
12. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 року № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.
13. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/396-IX>.
14. Нестерович В. Ф. Проблеми та перспективи прийняття Виборчого кодексу України. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 24-29.
15. Концепція Кодексу про вибори, референдуми в Україні (Виборчого кодексу України): проект / Комітет виборців України. Київ: Факт, 2000. 53 с.
16. Марцеляк О. В. *Виборче право: сучасне розуміння і сутність*. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12-18.
17. Нестерович В. Ф. *Виборче право як підгалузь конституційного права України*. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 44-49.
18. Ключковський Ю. Б. *Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія*. Київ: Час Друку, 2011. 132 с.
19. Ключковський Ю. Б. *Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія*. Київ: Ваіге, 2018. 908 с.
20. Нестерович В. Ф. *Роль та місце виборів у державотворенні в Україні*. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 38-46.
21. Дейдей Д. М. *Еволюція виборчого законодавства як основи формування представницької влади на місцевому рівні*. *Інвестиції: практика та досвід* 2018. № 24. С. 110-114. DOI: 10.32702/2306.

References:

1. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky vid 20 kvitnia 1978 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR- Information of the Supreme Soviet of the USSR*, 18, art. 268. [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na p'iatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].
3. Todyka, Y. N. (1998) *Vybory narodnix deputativ Ukrainy: konstytucyonnopravovij aspekt*. Xarkiv: Fakt. [in Ukrainian].
4. Kaminska, N. V. *Yevropeiska systema mistsevoho i rehionalnoho samovriaduvannia ta Ukraina*. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].
5. Nesterovych, V. F. (2019) *Konstytutsiino-pravova kharakterystyka khronolohii provedennia vyboriv u suchasni Ukraini. Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya – Expert: the paradigms of law and public administration, 1, 121-143*. [in Ukrainian].
6. *Vyborche pravo Ukrainy*. (2003) V. F. Pogorilk, M. I. Stavnijchuk (Eds.). Kyiv: Parlamentske vyd-vo. [in Ukrainian].
7. Pro vybory Prezydenta Ukrainiskoi RSR: Zakon Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky vid 5 lypnia 1991 roku № 1297-KhII. (1991) *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 33, art. 448. [in Ukrainian].
8. Pro vybory Prezydenta Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 bereznia 1999 r. № 474-XIV. (1999) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 14, art. 81. [in Ukrainian].
9. Pro osoblyvosti zastosuvannia Zakonu Ukrainy "Pro vybory Prezydenta Ukrainy" pry povtornomu holosuvanni 26 hrudnia 2004 roku. Zakon Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. Pro mistsevi vybory: Zakon Ukrainy vid 14 lypnia 2015 roku № 595-VIII. (2015) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy-Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37–38, art. 366. [in Ukrainian].
11. Pro Tsentralnu vyborchu komisiiu: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 2004 roku № 1932-IV. (2004) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy- Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36, art. 448. [in Ukrainian].
12. Pro Derzhavnyi reiestr vybortsiv: Zakon Ukrainy vid 22 liutoho 2007 roku № 698-V. (2007) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy- Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 20, art. 282. [in Ukrainian].
13. *Vyborchyi kodeks Ukrainy vid 19 hrudnia 2019 roku № 396-IX*. (2019) Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/396-IX>.
14. Nesterovych, V. F. *Problemy ta perspektyvy pryiniattia Vyborchoho kodeksu Ukrainy. Pravo i suspilstvo- Law and society, 6, 24-29*. [in Ukrainian].
15. *Kontseptsii Kodeksu pro vybory, referendumy v Ukraini (Vyborchoho kodeksu Ukrainy): proekt Komitetu vybortsiv Ukrainy*. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian].
16. *Martseliak, O. V. (2011) Vyborche pravo: suchasne rozuminnia i sutnist. Publichne pravo- Public law, 2, 12–18*. [in Ukrainian].
17. Nesterovych, V. F. *Vyborche pravo yak pidhaluz konstytutsiinoho prava Ukrainy. Pravo i suspilstvo–Law and society, 3, 44-49*. [in Ukrainian].
18. *Kliuchkovskiy, Yu. B. (2011) Vyborchi systemy ta ukrainske vyborche zakonodavstvo*. Kyiv: Chas Druku. [in Ukrainian].
19. *Kliuchkovskiy, Yu. B. (2018) Pryntsypy vyborchoho prava: doktrynalne rozuminnia, stan ta perspektyvy zakonodavchoi realizatsii v Ukraini*. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

20. Nesterovych, V. F. (2019) Rol ta mistse vyboriv u derzhavotvorenni v Ukraini. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav-Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 38-46. [in Ukrainian].

21. Deidei, D. M. (2018) Evoliutsiia vyborchoho zakonodavstva yak osnovy formuvannia predstavnytsoi vlady na mistsevomu rivni. *Investy'ciyi: prakty'ka ta dosvid-Investment: practice and experience*, 24, 110-114. DOI: 10.32702/2306 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.11.2019

Диденко О. Н.,
аспірант кафедри конституційного
права і прав человека
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

ЕВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

В статье раскрываются особенности становления избирательного Законодательства Украины со времени провозглашения независимости нашего государства. Выделены определенные тенденции и закономерности его эволюционного пути развития. Так, выборы Президента Украины, народных депутатов Украины, как и местные выборы органов и должностных лиц местного самоуправления проводились преимущественно на основе новых законов или их новых редакций, апробуячи разные виды избирательных систем. Выделены определенные этапы и позитивная динамика к стабильности избирательного законодательства Украины в последние годы. Подчеркнуто значение Избирательного кодекса Украины для упорядочивания данной отрасли законодательства, гармонизации с существующими международными стандартами в сфере данной, а также перспективные направлений усовершенствования избирательного законодательства.

Ключевые слова: выборы, законодательство, периодизация, право избирать, выборы Президента Украины, местные выборы, Избирательный кодекс Украины.

Didenko O.,
Postgraduate Student of Constitutional
Law and Human Rights
National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

EVOLUTION OF DEVELOPMENT OF ELECTORAL LEGISLATION OF UKRAINE

In the article the features of becoming of electoral legislation of Ukraine open up since proclamation of independence of our state. Certain tendencies and confo-rmities to law of him are distinguished evolutionary way of development.

Elections of President of Ukraine, deputies of people's of Ukraine, as well as local elections of organs and public servants of local self-government were conducted mainly

on the basis of new laws or their new releases, approving different types of the electoral systems. For the last almost thirty years more than twenty electoral campaigns took place and, as seen, from the higher brought list over of laws that regulated elections in Ukraine, then obvious substantial differences are in the existent electoral systems, public and local self-government authorities to that elections, electoral process and others like that. As Constitution of Ukrainian SSR and some laws of Ukrainian SSR operated, new laws were accepted, repeatedly made alteration and additions in existent normatively-legal acts in the field of given.

To our opinion, a ponderable value for development of electoral legislation, had an acceptance of Constitution of Ukraine 1996; what entailed activation of acceptance of the special laws. The certain stages and positive dynamics are distinguished to stability of electoral legislation of Ukraine in recent year. The value of the Electoral code of Ukraine is underline for arrangement of this industry of legislation, harmonization with existent international standards in the field of given, and also perspective directions of improvement of electoral legislation.

Key words: elections, legislation, division into periods, right to elect, elections of President of Ukraine, local elections, Electoral code of Ukraine.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.45-55

УДК 341.3; 342.4

А. Я. Палюх,

докторант кафедри конституційного
права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: andrewpaliuch@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ТА ПРАВО НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я: ТЕОРЕТИЧНІ Й КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ

Урегулювання права людини на охорону здоров'я на конституційному рівні часто пов'язується з іншими правами людини і громадянина, різноманітними сферами життєдіяльності як в Україні, так і в багатьох зарубіжних державах. Зокрема, це стосується медичного обслуговування, фізичної культури і спорту, освіти і науки тощо. Проблеми реалізації даного права негативно відбиваються на створенні умов і забезпеченні здорового способу життя особи, громади і нації, тому на основі теоретичного вивчення, аналізу конституційно-правового регулювання досліджено поняття і природу таких категорій як здоров'я, право на охорону здоров'я, здоровий спосіб життя, а також їх співвідношення та напрями вдосконалення.

Ключові слова: здоров'я, право на охорону здоров'я, здоровий спосіб життя, фізична культура, законодавство, конституція.

Постановка проблеми. Рівень благополуччя населення, його фізичного і психічного здоров'я відіграє важливу соціальну, економічну та інші ролі для особи, суспільства і держави. Забезпечення права людини на здоров'я, поряд із іншими важливими основоположними правами і свободами людини й

громадянина, полягає не тільки в необхідному медичному обслуговуванні, а й у належному розвитку фізичної культури і спорту серед населення, здорового способу життя людини, громади й нації. Отже, виникає потреба дослідження як теоретичних, так і законодавчих основ регулювання й реалізації названих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення різноманітних аспектів права людини на охорону здоров'я спостерігається в низці вітчизняних і зарубіжних праць уже протягом тривалого часу. Децься про таких авторів, як З.Гладун, О.Клименко, В. Рудий, О. Мацегорін, І. Сенюта, О. Шамич, В.Пилипчук, П.Рабінович, О. Рогова, І. Сирота, С. Стеценко та ін. У конституційному та адміністративному праві значну увагу цьому питанню приділяли О. Совгиря, Ю.Назарко, О. Стрельченко, А. Янчук й ін., у цивільному праві - З. Ромовська, А. Савицька, М. Стефанчук, Р. Стефанчук та ін., у кримінальному праві - В.Гришук, О. Горох, Є. Фесенко та інші, у галузі охорони здоров'я і медицини, фізичного виховання й державного управління - В. Журавель, В. Москаленко, В. Якубов'як й інші, у міжнародному праві - Н.Камінська, Т. Гольденберг, Б. Островська, Н. Хендель.

Проте до проблематики спортивних прав людини, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, розвитку фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя та здорового способу життя аналогічний інтерес, на жаль, не прослідковується. Зокрема, відзначимо відсутність наукових здобутків щодо їх правової природи, співвідношення, належної реалізації тощо.

Формування цілей. Метою даної статті є аналіз теоретичних основ права на охорону здоров'я та здорового способу життя, розкриття конституційно-правових засад регулювання і забезпечення такої реалізації.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення для життєдіяльності людини має її здоров'я, оскільки впливає загалом на якість і тривалість життя, а також на різні сфери професійної діяльності. На сьогодні не існує єдиного, загальноприйнятого визначення поняття «здоров'я». Зокрема, у статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) зазначено, що *здоров'я* є станом повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутністю хвороб і фізичних дефектів [1]. Подібне формулювання міститься в законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-ХІІ, згідно з яким *здоров'я* – це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [2].

Свою чергою, В. Грибан окреслює *здоров'я* як динамічний стан, що дозволяє проявитися якомога більшій кількості видоспецифічних функцій при економічній витраті біологічного субстрату, тобто *здоров'я* - це здатність індивіда проявляти свої біологічні та соціальні функції [3, с. 10]. На думку Л. Івашук, *здоров'я* - це динамічний стан організму людини, який характеризується високим енергетичним потенціалом, оптимальними адаптаційними реакціями на зміни довкілля, що забезпечує гармонійний фізичний, психоемоційний і соціальний розвиток особистості, її активне довголіття, повноцінне життя, ефективну протидію захворюванням [4, с. 39].

Уважається, що *здоров'я* - це нормальний стан організму, який характеризується оптимальною саморегуляцією, повною узгодженістю при функціонуванні всіх органів та систем, рівновагою поміж організмом та зовнішнім середовищем при відсутності хворобливих проявів [5, с. 457; 6, с. 348]. Тобто, основною ознакою *здоров'я* є можливість організму пристосовуватися до впливів різноманітних чинників зовнішнього середовища. *Здоров'я* пов'язано зі здатністю організму активно, повноцінно пристосовуватися до змін навколишнього середовища, а здоровий спосіб життя спрямовується на його досягнення. Ідеться про забезпечення тривалості життя, фізичної та розумової працездатності, високого рівня самопочуття, а також репродуктивних функцій.

Деякі вчені відзначають, що стан *здоров'я* не є чимось статичним. Це динамічний процес, а отже, стан *здоров'я* може покращуватись або погіршуватись. Кожна людина являє собою відкриту динамічну систему, тому існує широкий діапазон поняття «*здоров'я*» – від абсолютного *здоров'я* до граничних із хворобою станів [7, с. 345]. Таким чином, здоровий спосіб життя здатен забезпечити людині переважно позитивні наслідки внаслідок підтримання і зміцнення стану власного *здоров'я*, занять фізичною культурою і спортом, соціальної активності.

З позицій єдності поняття «*здоров'я*», яке складається з взаємопов'язаних складових, було виділено такі компоненти *здоров'я*: *фізичне, психоемоційне, інтелектуальне, соціальне, особистісне й духовне* [4, 7]. Під *фізичним* компонентом *здоров'я* розуміється те, як функціонує організм, усі його органи й системи, рівень їх резервних можливостей, наявність чи відсутність фізичних дефектів, захворювань, зокрема генетичних. *Психоемоційний* компонент *здоров'я* характеризує стан психічної сфери, наявність чи відсутність нервовопсихічних відхилень, уміння розуміти й виражати свої емоції, спосіб вираження ставлення до самого себе й оточуючих. Під *інтелектуальним* компонентом *здоров'я* розуміється те, як людина засвоює інформацію, використовує її, ефективність пошуку й накопичення необхідної інформації, що забезпечує розвиток особистості та її адаптацію в навколишньому світі. *Соціальний компонент* *здоров'я* передбачає усвідомлення особою себе як суб'єкта чоловічої чи жіночої статі, виконання відповідних статево-рольових функцій у соціумі. Він відображає спосіб спілкування і взаємини з різними групами людей (однолітками, колегами, родичами, сусідами, дітьми та ін.). *Особистісний компонент* *здоров'я* означає самовідчуття власної самореалізації. *Духовний компонент* *здоров'я* відображає суть людського буття, тобто основоположні цільові життєві настанови, які забезпечують цілісність особистості, її розвиток та життя в суспільстві.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і *здоров'я* визнаються найвищою соціальною цінністю. Кожен має право на охорону *здоров'я*, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона *здоров'я* забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. (ст. 49) [8]. Певною мірою стосуються досліджуваного права й проблематики його забезпечення також положення статті 3, 27, 28, 29, 30, 43, 45, 46, 47, 48 49, 50 Основного Закону нашої держави. Погодимось, що аналізовані норми є конституційною основою

правового статусу особи у сфері охорони здоров'я. Вони деталізуються в значній кількості галузевих законів і підзаконних нормативно-правових актів України: Основах законодавства України про охорону здоров'я, Цивільному кодексі України, Кримінальному кодексі України, Законах України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про охорону дитинства», «Про психіатричну допомогу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про фізичну культуру і спорт» тощо.

У більшості названих актів згадано про здоровий спосіб життя людини чи нації, а також визначено відповідні гарантії його забезпечення. Йдеться про сукупність усіх умов і факторів, інструментів в економічній, політичній, культурній та інших сферах, що допомагають реалізувати право на охорону здоров'я в Україні чи будь-якій іншій державі. На наше переконання, серед поширених організаційних гарантій створення умов для зайняття фізичною культурою і спортом, різні форми фізичного виховання різноманітних категорій населення, забезпечення їх здорового способу, безпечних та здорових життєдіяльності тощо. Це підтверджують положення п. 3 ст. 49 Конституції України, за якими держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя [8]. Тобто в Україні саме на державу, в особі відповідних органів, покладається обов'язок сприяти розвитку фізичного компоненту здоров'я населення, здорового способу життя.

Відповідно до Закону України № 3808-ХІІ від 24.12.1993 р. «Про фізичну культуру і спорт» *фізична культура* визначена як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя. Отже, на відміну від спорту, а саме діяльності суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямованої на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та інших підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них, метою фізичної культури прямо зазначено ведення здорового способу життя. [9]. Такі напрями фізичної культури, як: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація,- спрямовані переважно на зміцнення чи відновлення здоров'я. Підтвердженням цього є й Указ Президента України № 42/2016 від 09.02.2016 р. «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя - здорова нація» тощо.

Погоджуємось із думкою Ю. Назарко про те, що забезпечення права на охорону здоров'я – це діяльність, спрямована на утвердження та регламентацію, створення сприятливих умов, фактичне здійснення, усунення перешкод, боротьбу з невиконанням та відновлення порушеного права на охорону здоров'я в усіх сферах життєдіяльності людини і громадянина. Систему такого забезпечення становить сукупність взаємозалежних і взаємопов'язаних елементів, що здійснюються як за участю держави, так й інших суб'єктів. Згадана дослідниця

зазначає, що інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (пацієнта) є перспективною формою захисту права на охорону здоров'я [10-11]. Важливе місце в забезпеченні здорового способу життя та права на охорону здоров'я належить громадськості [12], а також і новим формам участі громадян у здійсненні державної політики, які набувають поширення в Україні [13].

Аналіз проблеми забезпечення здорового способу життя та права на охорону здоров'я було б неповним без вивчення аналогічного зарубіжного досвіду. Зокрема, за ст. 52 Конституції Республіки Болгарії «Охорона здоров'я громадян фінансується з державного бюджету, від роботодавців, від особистих і колективних страхових внесків, а також з інших джерел за умов і порядку, визначених законом. Держава захищає здоров'я громадян і сприяє розвитку спорту та туризму» [14].

У ст. 45 Конституції Республіки Білорусь громадянам гарантується право на охорону здоров'я, включаючи безоплатне лікування в державних установах охорони здоров'я... . Право громадян Республіки Білорусь на охорону здоров'я забезпечується також розвитком фізичної культури та спорту, заходами щодо оздоровлення навколишнього середовища, можливістю користування оздоровчими установами, удосконаленням охорони праці [15]. Також у ст. 53 Конституції Литовської Республіки зазначається, що «Держава піклується про здоров'я людей і гарантує медичну допомогу та послуги людині в разі захворювання... . Держава заохочує фізичну культуру суспільства і створює сприятливі умови для спорту» [16].

У свою чергу, ст. 64 «Охорона здоров'я» Глави I Конституції Португальської Республіки передбачає, що кожен має право на охорону здоров'я та зобов'язаний його зберігати й зміцнювати. Право на охорону здоров'я реалізується: 1) через універсальну загальнонаціональну службу охорони здоров'я і, беручи до уваги матеріальний та соціальний стан громадян, в основному на безкоштовній основі; 2) шляхом створення економічних, соціальних, культурних та екологічних умов, що забезпечують захист дітей, молоді та людей похилого віку, і шляхом систематичного поліпшення умов життя і праці, сприяння фізичній культурі і спорту в навчальних закладах та суспільстві в цілому, а також шляхом розвитку санітарної освіти і практики здорового способу життя [17].

За ст. 43 Конституції Королівства Іспанії закріплено, що держава «визнає право на охорону здоров'я. Органи державної влади зобов'язані організувати та охороняти здоров'я населення за допомогою профілактичних заходів та необхідних послуг та пільг. Закон встановлює відповідні права і обов'язки кожного, хто відповідає за здійснення цих функцій. Державні органи сприяють медичній освіті, розвитку фізичного виховання і спорту, також заохочують правильну організацію дозвілля» [18].

Відповідно до ст. XX Конституції Угорщини, «...кожен має право на фізичне і духовне здоров'я. Для здійснення права на фізичне і духовне здоров'я Угорщина сприяє забезпеченням сільського господарства, вільного від живих генномодифікованих організмів, забезпеченням доступу до здорових продуктів харчування та питної воді, організацією охорони праці та охорони здоров'я,

підтримкою спорту та систематичного заняття фізичною культурою, а також забезпеченням охорони навколишнього середовища» [19].

У ст. 111 Конституції Латвійської Республіки сформульовано, що держава захищає здоров'я людей і гарантує кожному мінімум медичної допомоги [20]. Аналогічні положення знаходимо і в Конституції Естонської Республіки, де її ст. 28 гарантує право кожного на охорону свого здоров'я [21]. Разом із тим, в останньому випадку відсутня норма про забезпечення фізичної культури та спорту. Відповідна тенденція прослідковується в Конституції Республіки Словенія, оскільки в ст. 51 міститься норма про право на охорону здоров'я, а саме: «Кожна особа має право на охорону здоров'я відповідно до чинного законодавства» [22].

Нарешті, особливим є конституційне регулювання даного питання в Німеччині та Ірландії. Наприклад, у ст. 6 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини йдеться про забезпечення умов для фізичного і духовного розвитку позашлюбним дітям [23]. У ст. 42 «Освіта» Конституції Республіки Ірландії держава підтверджує, що першим і природним вихователем дитини є Сім'я, а також гарантує повагу до невід'ємного права і обов'язку батьків відповідно до їх спроможності забезпечувати своїм дітям релігійне і моральне, інтелектуальне, фізичне і соціальне виховання [24].

Зауважимо також, що спостерігаються випадки, коли на конституційному рівні взагалі не врегульовано право на охорону здоров'я, на фізичне виховання, здоровий спосіб життя тощо. Отже, різноманітними є підходи держав до регламентації даних прав і сфер життєдіяльності, проте постає таке питання: чи існують загальновизнані і загальноприйняті норми, тобто міжнародно-правові стандарти в даній сфері, що зобов'язують держав уніфікувати відповідні правові норми, гарантувати принаймні мінімальний обсяг можливостей людини і громадянина стосовно її здоров'я, забезпечення здорового способу життя і відповідні способи, механізми їх реалізації ?!

Звісно, у статті вже згадувалися норми й принципи Всесвітньої Організації охорони здоров'я. Закріплені в її Статуті стандарти пов'язують *здоров'я* із станом фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутністю хвороб і фізичних дефектів [1].

Національні законодавства і практика їх реалізації у даній сфері, безумовно, мають відповідати існуючим міжнародно-правовим стандартам універсального й регіонального рівнів. Вони закріплені в Загальній декларації прав людини, Конвенції ООН про права дитини, Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Європейській соціальній хартії, Договорам про заснування і функціонування ЄС, Декларації Європейської комісії з прав пацієнтів про політику у сфері забезпечення прав пацієнта в Європі, Європейській конвенції про права людини та біомедицину, Міжнародному кодексі медичної етики тощо.

У 2015 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року»

та 17 Цілей сталого розвитку. Зокрема, третьою ціллю визначено *забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці*. Для її досягнення сформульовано низку першочергових завдань: 1) знизити глобальний коефіцієнт материнської смертності; 2) покласти край смертності новонароджених і дітей, якій можна запобігти; 3) покласти край епідеміям СНІДу, туберкульозу, малярії та тропічних хвороб; забезпечити боротьбу з гепатитом, захворюваннями, що передаються через воду, іншими інфекційними захворюваннями; 4) зменшити передчасну смертність від неінфекційних захворювань за допомогою профілактики і лікування; підтримувати психічне здоров'я і благополуччя; 5) покращувати профілактику та лікування залежності від психоактивних речовин, у т. ч. зловживання наркотичними засобами й алкоголем; 6) скоротити кількість смертей і травм унаслідок дорожньо-транспортних пригод; 7) забезпечити загальний доступ до послуг з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я, включаючи послуги з планування сім'ї; сприяти інформуванню та просвіті, враховуючи питання охорони репродуктивного здоров'я в національних стратегіях і програмах; 8) забезпечити загальне охоплення послугами охорони здоров'я, у т. ч. захист від фінансових ризиків, доступ до якісних основних медико-санітарних послуг і до безпечних, ефективних, якісних і недорогих основних лікарських засобів і вакцин для всіх; 9) скоротити кількість випадків смерті та захворювання в результаті впливу небезпечних хімічних речовин, забруднення й отруєння повітря, води і ґрунтів; 10) активізувати імплементацію Рамкової конвенції Всесвітньої організації охорони здоров'я із боротьби проти тютюну у всіх країнах; 11) сприяти дослідженням і розробкам вакцин і лікарських препаратів для лікування інфекційних та неінфекційних хвороб, які насамперед стосуються країн, що розвиваються, забезпечувати доступність недорогих основних лікарських засобів і вакцин; 12) збільшити фінансування охорони здоров'я та набір, розвиток, професійну підготовку та утримання медичних кадрів у країнах, що розвиваються, особливо в найменш розвинених країнах і малих острівних державах, що розвиваються; 13) нарощувати потенціал країн у сфері раннього попередження, зниження ризиків і регулювання національних і глобальних ризиків для здоров'я [25].

Висновки. Питання здоров'я, права на охорону здоров'я, здорового способу життя на національному і міжнародному рівнях займають вагомe місце в законодавстві та повсякденному житті. У більшості країн Європи, серед яких і Україна, закріплено право на охорону здоров'я, яке іноді безпосередньо пов'язується із здоровим способом життя чи розвитком фізичної культури і спорту. Їх забезпечення у будь-якому випадку покладається на державу, конституційно гарантовано та відбито в низці галузевих нормативно-правових актів.

Аналіз теоретичних і конституційно-правових джерел демонструє взаємозв'язок права на охорону здоров'я та здорового способу життя, фізичної культури тощо. Об'єктом, результатом і способом реалізації згаданого права є здоров'я особи, громади і нації, а досягти їх практично неможливо без здорового способу життя. Механізм і суб'єкти їх забезпечення у різних державах іноді відрізняються, незважаючи на єдину мету і схожі завдання в даній сфері.

Увага світового співтовариства до даних питань відображена в існуючих міжнародно-правових стандартах, які, у свою чергу, зобов'язують держави захищати дані соціальні та інші права людини, уразливі категорії населення, акцентуючи особливо на країнах, що розвиваються, громадському чи суспільному здоров'ю, безкоштовній медичній допомозі для певних груп населення, додаткових заходах підтримки фізичної культури, фізичного виховання, спорту, освітніх, реабілітаційних, оздоровчих та інших закладах, програмах тощо.

Використані джерела:

1. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
3. Грибан В. Г. Валеологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 214 с.
4. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.
5. Заклад охорони здоров'я. Юридична енциклопедія: в 6-ти т./ ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2. 744 с.
6. Медицина в Україні. Медична біографістика. Вип. 2. Друга половина ХІХ століття. Літери А-К. Біобіографічний словник. К.: В-во українського фітосоціологічного центру, 2005. 616 с.
7. Пундій П. Українські лікарі. Біобібліогр. довідник Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові. Львів; Чикаго, 1994 – 1996. 289 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.
10. Kaminska N. V., Nazarko Y. V., Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie*. TOM LXXII, 2019, Nr. 7, P. 1337-1342.
11. Назарко Ю. В. Забезпечення конституційного права на охорону здоров'я у ході медичної реформи в Україні. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення. Матеріали ІХ всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 31 жовт. 2017 р.). К.: НАВС, 2017. С. 46-49.
11. Нестерович В. Ф. Види впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2014. № 1. С. 33-39.
12. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові аспекти лобювання у правотворчому процесі України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ, 2008. 212 с.
13. Конституція на Република България. URL: <https://www.parliament.bg/bg/const>.
14. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyinae-prava-belarusi/kanstytut-syi-belarusi/kanstytutsyya-1994-goda-sa-zmianennyami-i-dapa-nennyami>.
15. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992. URL: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>.

16. Constituição da República Portuguesa. URL: <https://dre.pt/crp-parte-i>.
17. Constitución Española. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>.
18. Magyarország Alaptörvénye 2011. URL: https://www.keh.hu/magyarorszag_alaptorvenye/1515-Magyarorszag_Alaptorvenye&pnr=14.
19. Latvijas Republikas Satversme. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>.
20. Eesti Vabariigi põhiseadus. URL: <https://www.president.ee/et/eesti-vabariik/pohiseadus/index.html>.
21. Ustava Republike Slovenije. URL: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=U STA1>.
22. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>.
23. Constitution of Ireland. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en>.
24. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
25. Камінська Н. В., Бондар І. Ю. Сурогатне материнство: проблеми кваліфікації та перспективи законодавчого регулювання в Україні. *Наше право*. 2018. № 1. С. 3-7.

References:

1. Statut Vsesvitn' oyi orhanizatsiyi okhorony zdorov'ya. (1946) URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599. [in Ukrainian].
2. Osnovy zakonodavstva Ukrayiny pro okhoronu zdorov'ya: Zakon Ukrayiny vid 19.11.1992 r. № 2801-XII. (1993) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, art. 19. [in Ukrainian].
3. Hryban, V. H. (2008). *Valeolohiya*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury. [in Ukrainian].
4. Zahal' na teoriya zdorov' ya ta zdorov' yazberezheniya (2017). YU. D. Boychuka (Ed.) Kharkiv: Vyd. Rozhko S. H. [in Ukrainian].
5. Zaklad okhorony zdorov'ya (1998). *Yurydychna entsyklopediya* (Vol. 1-6); Vol. 2. YU. S. Shemshuchenko (Ed.) et al. Kyiv: Ukrayins' ka entsyklopediya im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian].
6. Medytsyna v Ukrayini. *Medychna biohrafistyka*. (2005). *Druha polovyna KHIKH stolittya*. Litery A-K. *Biobliohrafichnyy slovnyk*. Kyiv: V-vo ukrayins' koho fitosotsiologichnoho tsentru, *issue 2*. [in Ukrainian].
7. Pundiy, P. (1994 – 1996). *Ukrayins' ki likari*. *Biobibliohr. dovidnyk Nauk. t-vo im. T. Shevchenka u L'vovi*. L'viv; Chikaho. [in Ukrainian].
8. Konstytutsiia Ukrainy 28 chervnya 1996 r. No. 254k/96-VR. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].
9. Pro fizychnu kul' turu i sport: Zakon Ukrayiny vid 24.12.1993 r. № 3808-XII. (1994) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, vol. 14*. art. 80. [in Ukrainian].
10. Kaminska, N. V., Nazarko, Y. V. (2019) Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie. Vol. 7, 1337-1342*. [in English].
11. Nazarko, YU. V. (2017). Zabezpechennya konstytutsiynoho prava na okhoronu zdorov'ya u khodi medychnoyi reformy v Ukrayini. *Pravovi reformy v Ukrayini: realiyi s'ohodennya. Materialy vseukr. nauk.-teoret. konf. (Kyjiv, 31 zhovt. 2017 r.) - Materials IX them all. Theoretical Sciences Conf. (Kyjiv, October 31, 2017)*. Kyiv: NAVS, 46-49. [in Ukrainian].
12. Nesterovych, V. F. (2014) *Vydy vplyvu hromads' kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv. Visnyk Luhans' koho derzhaonoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O.*

Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, 1, 33-39. [in Ukrainian].

13. Nesterovych, V. F. (2008) Konstyutitsiyno-pravovi aspekty lobiyuvannya u pravotvorchomu protsesi Ukrainy. *Candidate's thesis*. Luhans'k: LDUVS im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

14. Konstyutitsyya na Republyka B" l'haryya. (1992). URL: <https://www.parliament.bg/bg/const>. N. p. [in Bulgarian].

14. Kanstyutitsyya Réspubliki Belarus'. (1994). URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstyutitsyya-na-prava-belarusi/kanstyutitsyyi-belarusi/kanstyutitsyya-1994-goda-sa-zmyanennymi-i-dapa-nennymi>. N. p. [in Byelorussian].

15. Lietuvos Respublikos piliiečių priimta (1992) URL: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>. N. p. [in Lithuanian].

16. Constituição da República Portuguesa. (1975) URL: <https://dre.pt/crp-parte-i>. N. p. [in Portuguese].

17. Constitución Española (1978) URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>. N. p. [in Spanish].

18. Magyarország Alaptörvénye (2011) URL: https://www.keh.hu/magyarorszag_alaptorvenye/1515-Magyarorszag_Alaptorvenye&pnr=14. N. p. [in Hungary].

19. Latvijas Republikas Satversme (1922) N. p. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>. N. p. [in Latvian].

20. Eesti Vabariigi põhiseadus. (2003) URL: <https://www.president.ee/et/eesti-vabariik/pohiseadus/index.html>. [in Estonian].

21. Ustava Republike Slovenije. (1991) URL: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1>. N. p. [in Slovenian].

22. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. (1949) URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>. N. p. [in Germany].

23. Constitution of Ireland. (1937) URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en>. N. p. [in Ireland].

24. Tsili staloho rozvytku (2016-2030) URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tsiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>. N. p. [in Ukrainian].

25. Kamins'ka, N. V., Bondar, I. YU. (2018). Surohatne materynstvo: problemy kvalifikatsiyi ta perspektyvy zakonodavchoho rehulyuvannya v Ukraini. *Nashe pravo – Our Law, 1, 3-7*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019

Палюх А. Я.,

докторант кафедри конституційного права і прав людини

Національної академії внутрішніх справ
(г. Київ, Україна)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ И ПРАВО НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

Урегулирование права человека на охрану здоровья на конституционном уровне часто ассоциируется с другими правами человека и гражданина, различными

сферами життя як в Україні, так і в багатьох зарубіжних країнах. Це стосується, зокрема, здоров'я, фізичної культури та спорту, освіти та науки тощо. Проблеми реалізації цього права негативно вплинули на створення умов та забезпечення здорового способу життя людини, суспільства та нації. Тому на основі теоретичних досліджень проаналізовано конституційно-правове регулювання, поняття та сутність таких категорій як здоров'я, право на охорону здоров'я, здоровий спосіб життя, а також їх співвідношення та тенденції розвитку.

Ключові слова: здоров'я, право на здоров'я, здоровий спосіб життя, фізична культура, законодавство, Конституція.

Palyukh A.,

Doctoral student at the Department of
Constitutional Affairs rights and human rights
National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

PROVIDING HEALTHY LIFESTYLES AND THE RIGHT TO HEALTH CARE: THEORETICAL AND CONSTITUTIONALLY LEGAL BASIS

The purpose of this article is to analyze the theoretical foundations of the right to healthcare and healthy lifestyles, disclosure of constitutional and legal principles of regulation and implementation.

The settlement of human right to health at the constitutional level is often associated with other human and citizen rights, various spheres of life both in Ukraine and in many foreign countries. This applies in particular to health care, physical culture and sports, education and science, etc. Problems of realization of this right negatively reflected on creation of conditions and providing healthy lifestyle of a person, community and nation. Therefore, on the basis of theoretical study, analysis of constitutional and legal regulation, the concept and nature of such categories as health, the right to health care, healthy lifestyle, as well as their correlation and trends of improvement are investigated.

The object, the result and the way of realization of the right to health is the health of a person, community and nation, and it is practically impossible to achieve them without a healthy lifestyle. The mechanism and subjects of their provision in different States sometimes differ, in spite

The world community's attention to these issues is reflected in the existing international legal standards, which, in turn, oblige the state to protect the data of social and other human rights, vulnerable categories of the population, emphasizing particularly in developing countries, public or social health, and would be free medical assistance for certain groups of people, additional measures to support the development of physical culture, physical education, sports Rehabilitation, health and other institutions, programs, etc.

Key words: health, right to health care, healthy lifestyle, physical culture, legislation, constitution.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.56-66
УДК 343.9

В. М. Саркісян,

аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: vage3003@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7868-9173>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИБОРАМИ В УКРАЇНІ

У статті розкрито конституційно-правове регулювання громадського контролю за виборами в Україні. Указано, що конституційно-правове регулювання громадського контролю за виборами в Україні здійснюється на двох рівнях – міжнародному та національному. Національний рівень конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні, у свою чергу, містить три підрівні – конституційний, законодавчий та підзаконний, які тісно взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання, громадський контроль, громадськість, вибори, Україна.

Постановка проблеми. Посилене й заактивізоване здійснення громадського контролю останнім часом поставило питання про надання цій діяльності нормативно-правового та регламентованого характеру. Відтак із кожними новими виборами в Україні конституційно-правове регулювання громадського контролю за цією формою прямого народовладдя набуває більш детального та ускладненого характеру. З метою недопущення різного роду зловживань, маніпуляцій чи порушень як з боку громадськості, так і з боку кандидатів, виборчих комісій, інших суб'єктів виборчого процесу та органів публічної влади, необхідно чітко слідувати чинному виборчому законодавству. Принцип «законність – це процедура» має стати одним із основоположних у процесі вдосконалення конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів публічної влади в Україні знайшло своє відбиття в працях таких учених, як: І. Журавська [1], В. Кравчук [2], С. Кушнір [3], П. Макушев [4, 5], Т. Наливайко [6], В. Нестерович [7, 8], Л. Рогатіна [9], І. Сердюк [10], В. Федоренко [11, 12] тощо. Водночас, попри наявні наукові праці вказаних учених, питання конституційно-правового регулювання громадського контролю під час проведення виборів в Україні так і не знайшло свого належного дослідження у вітчизняній юридичній науці.

Формування цілей. Метою статті є розкриття конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конституційно-правове регулювання громадського контролю за виборами в Україні здійснюється на двох

рівнях – міжнародному та національному. У федеративних та децентралізованих державах важливу роль у конституційно-правовому регулюванні громадського контролю за виборами відіграє також регіональний та місцевий рівні. Розглянемо та охарактеризуємо кожен рівень конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні окремо.

1. *Міжнародний рівень* конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами передбачає встановлення загальних міжнародних стандартів на основі відповідних передових національних практик демократичних держав різних регіонів світу. Міжнародний рівень конституційно-правового регулювання громадського контролю під час проведення виборів містить як міжнародні договори, які були ратифіковані Верховною Радою України, так і міжнародні документи так званого «м'якого права», які носять рекомендаційний характер, але беруться до уваги національними владними інституціями в нормопроектній та правозастосовній практиці. Наприклад, важливий міжнародний стандарт громадського контролю за виборами закріплений у п. 9 розділу 3 Декларації про критерії вільних і справедливих виборів 1994 року, у якому зазначено, що «кандидат, партія несуть відповідальність перед суспільством. Перш за все, жоден кандидат або політична партія не повинні використовувати насильство» [13]. У розділі III Кодексу кращих практик участі громадськості в процесі прийняття рішень 2009 року вказано, що «неурядові організації становлять найважливішу складову процесу участі у відкритому, демократичному суспільстві завдяки залученню великої кількості осіб. Той факт, що багато хто з цих осіб також є виборцями, підкреслює додатковий зв'язок з представницькою демократією» [14].

До числа інших міжнародних актів, які визначають загальні міжнародні стандарти здійснення громадського контролю за виборами, слід віднести Загальну декларацію прав людини 1948 року, Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ 1990 року, Кодекс належної практики у виборчих справах 2002 року, Конвенцію про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасниках СНД 2002 року та Конвенцію ООН проти корупції 2003 року.

2. *Національний рівень* конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні передбачає встановленням законодавством України відповідних засад, процедур і правил з урахуванням національної правової специфіки проведення виборів та активності й здатності громадськості в здійсненні народовладдя. Національний рівень конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні містить три підрівні – конституційний, законодавчий та підзаконний, які тісно взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного.

Конституція України, хоч і не містить терміна «громадський контроль», але містить низку норм, які визначають конституційні засади для його здійснення за виборами в Україні. З огляду на досить велику кількість норм Конституції України, які визначають засади громадського контролю за виборами в Україні, їх слід умовно поділити на три великі групи: 1) конституційні норми, які встановлюють засади народовладдя, верховенства

права, правового порядку та політичного й суспільного плюралізму; 2) конституційні норми, які визначають засади реалізації громадянами суб'єктивного виборчого права та порядок організації й проведення виборів; 3) конституційні норми, які закріплюють реалізацію конституційних прав і свобод, які є суміжними з виборчими правами та дотичними до порядку організації і проведення виборів. У вітчизняній юридичній науці слушно звертається увага, що «норми Конституції України є нормами прямої дії, що, у свою чергу, гарантує громадянам право звертатися до правоохоронних, контрольно-наглядових та судових органів за захистом своїх виборчих прав безпосередньо на підставі норм Конституції України» [15].

У рамках першої групи конституційних норм, які визначають засади громадського контролю за виборами в Україні, Конституція України встановлює, що Україна є демократична та правова держава (ст. 1). Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Ніхто не може узурпувати державну владу (чч. 2, 4 ст. 5). В Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8). Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ч. 1 ст. 15). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією й законами України (ч. 2 ст. 19) [16].

У рамках другої групи конституційних норм, які визначають засади громадського контролю за виборами в Україні, Конституція України встановлює, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69). Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними (ст. 70). Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення (ст. 70). Президент України, народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільські, селищні, міські голови, депутати сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (ч. 1 ст. 76, ч. 1 ст. 103, ч. 1 ст. 136, чч. 1, 2 ст. 141). Також Конституція України досить чітко визначає вимоги до Президента України та народних депутатів України, а також порядок та строки проведення в Україні чергових та позачергових виборів (чч. 2, 3 ст. 76, ст. 77, пп. 7, 21, 28, 30 ч. 1 ст. 85, п. 20 ч. 1 ст. 92, чч. 2, 3, 5 ст. 103, п. 7 ч. 1 ст. 106, ч. 2 ст. 136, ч. 3 ст. 141) [16].

У рамках третьої групи конституційних норм, які визначають засади громадського контролю за виборами в Україні, Конституція України передбачає, що кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір (чч. 1, 2 ст. 34). Громадяни України мають право на

свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 1 ст. 36). Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 38). Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 39). Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40). Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 6 ст. 55) [16].

Законодавчий підрівень регулювання громадського контролю за виборами в Україні є основним рівнем, який регламентує зазначене питання, та містить цілу низку законодавчих актів із різних галузей національного права. Багатомірність законодавчого підрівня регулювання громадського контролю за виборами в Україні обумовлена в першу чергу комплексним характером громадського контролю, який здійснюється за виборами різними суб'єктами через найрізноманітніші форми, які визначені чинним законодавством України, тому в рамках законодавчого підрівня слід виділити три групи законів, які регулюють здійснення громадського контролю за виборами в Україні:

Перша група законів містить норми загальнодекларативного характеру та встановлює необхідність здійснення громадського контролю в Україні, у тому числі й за виборами, а також визнання потреби в здійсненні державою політики щодо посилення ролі громадськості у взаємодії з владою та зміцнення громадянського суспільства. Наприклад, у ч. 1 ст. 5 Закону України № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року передбачено, що основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є таке: утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави; завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади; забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень; підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади; проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства й держави [17].

В іншому Законі України № 1699-VII «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на

2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 року метою формування та реалізації державної антикорупційної політики визначено «створення прозорих засад фінансування проведення виборів, діяльності політичних партій, усунення корупційогенних ризиків у діяльності виборних органів, посилення громадського контролю за їх діяльністю» (ч. 2 розділу 3). Серед основних заходів, які слід вжити для реалізації державної антикорупційної політики, визначено таке: ухвалити законодавство щодо посилення громадського контролю за прийняттям рішень виборними посадовими особами, зокрема через запровадження механізму попереднього громадського обговорення суспільно важливих рішень із використанням позитивного вітчизняного досвіду та на основі найкращої світової практики» (п. 5 ч. 3 розділу 3). Основною причиною визначення вказаних мети та заходів у цьому Законі названо те, що «в Україні фактично відсутня чітка законодавча та інституційна основа для формування та реалізації антикорупційної політики на основі співпраці державних органів та громадськості [18].

Друга група законів визначає порядок здійснення громадського контролю за виборами, виходячи з особливостей здійснення виборчого процесу на виборах в Україні. Мова передусім іде про строки, обмежене коло суб'єктів, які на окремих етапах виборчого процесу можуть здійснювати громадський контроль, форми громадського контролю та питання, щодо яких громадський контроль може здійснюватися під час виборчого процесу. Тому громадський контроль за виборами в Україні в жодному разі не має перешкоджати проведенню в Україні вільних та чесних виборів, які мають відбуватися відповідно до ч. 1 ст. 71 Конституції України, на основі загального, рівного й прямого виборчого права шляхом таємного голосування. До ряду основних законодавчих актів, які визначають порядок здійснення громадського контролю за виборами в Україні, слід віднести закони України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV, «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061-VI, «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII, «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-IV та «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 року № 698-V [19-23]. Хочеться сподіватися, що в найближчому майбутньому все-таки відбудеться кодифікація виборчого законодавства шляхом прийняття Виборчого кодексу України, різні проекти якого розроблялися впродовж тривалого часу. [24].

Третя група законів закріплює форми, які можуть бути використанні в ході громадського контролю за проведенням виборів в Україні. Особливість цієї групи законів полягає в тому, що вона містить законодавчі акти з різних сфер суспільного та державного життя, які так чи інакше пов'язані з підготовкою та проведенням виборів в Україні. До ряду основних законодавчих актів, які визначають загальний інструментарій, за допомогою якого здійснюється громадський контроль за виборами в Україні, варто віднести Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Бюджетний кодекс України та закони України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII, «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року № 2782-XII, «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року № 3759-XI, «Про

інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 року № 74/95-ВР, «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР, «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 року № 539/97-ВР, «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI, «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI, «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» від 17 квітня 2014 року № 1227-VII, «Про залобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580- VIII, «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402- VIII.

Не менш важливе значення в регулюванні громадського контролю за виборами в Україні відіграють підзаконні акти, які деталізують та підсилюють відповідні законодавчі положення в частині більш детального регламентування процедурно-процесуальних засад здійснення громадського контролю за виборами в Україні та визначення стратегічних напрямів подальшого вдосконалення цієї діяльності. Наприклад, у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки, яка затверджена Указом Президента України № 68/2016 від 26 лютого 2016 року вказано на дві важливі обставини: 1) Стратегія спирається на базові цінності відносин між демократичною державою й громадянським суспільством, зумовлена становленням такого суспільства як основи народовладдя та прагненням створити належні умови для ефективної взаємодії держави, громадянського суспільства та бізнесу задля модернізації України, підвищення добробуту і створення рівних можливостей для всіх; 2) метою Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина, задоволення суспільних інтересів із використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації [25].

До ряду інших підзаконних актів, які так чи інакше регулюють здійснення громадського контролю за виборами в Україні, слід віднести Указ Президента України № 487/2016 «Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства» від 4 листопада 2016 року [26], Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15 травня 2013 року [27], Постанови Центральної виборчої комісії «Про Порядок реєстрації офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій на виборах народних депутатів України» від 15 березня 2012 року № 49, «Про Порядок реєстрації офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій на виборах Президента України» від 4 березня 2014 року № 30, «Про Порядок реєстрації офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільських, селищних міських голів та старост сіл, селищ» від 28 серпня 2015 року», «Питання діяльності органу (відділу) ведення Державного реєстру виборців та

регіонального органу (відділу) адміністрування Державного реєстру виборців» від 26 лютого 2016 року № 58, «Про порядок акредитації журналістів, працівників засобів масової інформації при Центральній виборчій комісії» від 31 грудня 2018 року № 275, «Про Роз'яснення щодо порядку надання дозволу громадським організаціям мати офіційних спостерігачів під час позачергових виборів народних депутатів України» від 24 травня 2019 року № 900 тощо.

Висновки. Таким чином, конституційно-правове регулювання громадського контролю за виборами в Україні здійснюється на двох рівнях – міжнародному та національному. *Міжнародний рівень* конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами передбачає встановлення загальних міжнародних стандартів на основі відповідних передових національних практик демократичних держав різних регіонів світу. *Національний рівень* конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні містить *три підрівні* – конституційний, законодавчий та підзаконний, які тісно взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного. Особливість конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні полягає в тому, що воно ґрунтується на правових актах, що стосуються різних сфер суспільного та державного життя, які так чи інакше пов'язані з підготовкою та проведенням виборів в Україні.

Використані джерела:

1. Журавська І. М. Громадський контроль як інтегральна складова у концепті владних відносин сучасної держави і громадянського суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 14-17.
2. Кравчук В. М. Нормативно-правове забезпечення громадського контролю в Україні. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 300-306.
3. Кушнір С. М. Правові засоби громадського контролю в механізмі правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Запоріжжя, 2011. 20 с.
4. Макушев П. В., Сибіряков С. О. Громадянська та правова культури як соціокультурний фактор у формуванні системи стримувань і протигаг в умовах побудови громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2006. № 3. С.31-37.
5. Макушев П. В., Сибірякова М. В. Шляхи формування антикорупційної громадянської свідомості як чинник мережевого суспільства. *Право і суспільство*. 2010. № 3. С. 88-96.
6. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2010. 18 с.
7. Нестерович В. Ф. Предмет і метод виборчого права України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 3. С. 35-42.
8. Нестерович В. Ф. Зміст та структура суб'єктивного виборчого права в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 3. С. 163-169.
9. Рогатіна Л. П. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02. Одеса, 2011. 17 с.

10. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «громадянське суспільство». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 49-54.

11. Федоренко В. Л. Кагляк Я. О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4-5. С. 75-88.

12. Федоренко В. Л. Конституційне право України: Підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

13. Декларация о критериях свободных и справедливых выборов: принята единогласно на 154-й сессии Совета Межпарламентского Союза, Париж, 26 марта 1994 года. *INDEM*. URL: <http://www.indem.ru/idd2000/declaration.htm>.

14. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень: ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>.

15. Нестерович В. Ф. Поняття та види джерел виборчого права України. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 2. С. 39-58.

16. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

17. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 55. Ст. 1840.

18. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047

19. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 року № 474-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.

20. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10. Ст. 73.

21. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.

22. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 року № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

23. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 року № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.

24. Нестерович В. Ф. Проблеми та перспективи прийняття Виборчого кодексу України. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 24-29.

25. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки: затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 18. Ст. 716.

26. Про Порядок реєстрації офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій на виборах народних депутатів України: Постанова Центральної виборчої комісії 15 березня 2012 року № 49. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0049359-12>.

27. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 44. Ст. 1581.

References:

1. Zhurav'ska, I. M. (2012) Hromads'kyu kontrol' yak intehral'na skladova u kontsepti vladnykh vidnosyn suchasnoyi derzhavy i hromadyans'koho suspil'stva. *Chasopys Kyuyiv'skoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 14-17. [in Ukrainian].

2. Kravchuk, V. M. (2016) Normatyvno-pravove zabezpechennya hromads'koho kontrolyu v Ukraini. *Publichne pravo – Public law*, 2, 300-306. [in Ukrainian].

3. Kushnir, S. M. (2011) Pravovi zasoby hromads'koho kontrolyu v mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhya. [in Ukrainian].

4. Makushev, P. V., Sybiryakov, S. O. (2006) Hromadyans'ka ta pravova kul'tury yak sotsiokul'turnyy faktor u formuvanni systemy strymuvan' i protyvah v umovakh pobudovy hromadyans'koho suspil'stva. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 3, 31-37. [in Ukrainian].

5. Makushev, P. V., Sybiryakova, M. V. (2010) Shlyakhy formuvannya antykoruptsiynoyi hromadyans'koyi svidomosti yak chynnyk merezhevoho suspil'stva. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 3, 88-96. [in Ukrainian].

6. Nalyvayko, T. V. (2010) Hromads'kyy kontrol' v Ukraini yak instytut hromadyans'koho suspil'stva: teoretyko-pravovyy aspekt. *Extended abstract of Doctor's thesis*. L'viv. [in Ukrainian].

7. Nesterovych, V. F. (2018) Predmet i metod vyborchoho prava Ukrainy. *Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 3, 35-42. [in Ukrainian].

8. Nesterovych, V. F. (2018) Zmist ta struktura sub'yektyvnoho vyborchoho prava v Ukraini. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Spetsial'nyy vypusk*, 3, 163-169. [in Ukrainian].

9. Rohatina, L. P. (2011) Hromads'kyy kontrol' nad derzhavoyu: tutnist', mekhanizmy realizatsiyi ta perspektyvy rozvytku. *Extended abstract of Doctor's*. Odesa. [in Ukrainian].

10. Serdyuk, I. A. (2014) Metodolohichnyy analiz interpretatsiy ponyattya «hromadyans'ke suspil'stvo». *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 49-54. [in Ukrainian].

11. Fedorenko, V. L. Kahlyak, Y. O. (2009) Instytuty hromadyans'koho suspil'stva ta instytut hromads'kykh orhanizatsiy v Ukraini. *Byuleten' Ministerstva yustytitsiyi Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 4-5, 75-88. [in Ukrainian].

12. Fedorenko, V. L. (2016) Konstytutsiyne pravo Ukrainy. K.: Vydavnytstvo Lira-K. [in Ukrainian].

13. Declaration on the criteria for free and fair elections: adopted unanimously at the 154th session of the Council of the Inter-Parliamentary Union, Paris, March 26, 1994 INDEM. URL: <http://www.indem.ru/idd2000/declaration.htm>. [in Ukrainian].

14. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process of 2009. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>. [in Ukrainian].

15. Nesterovych, V. F. (2019) Ponyattya ta vydy dzherel vyborchoho prava Ukrainy. *Ekspert: paradymny yurydychnykh nauk i derzhavnogo upravlinnya – Expert: the paradigms of law and public administration*, 2, 39-58. [in Ukrainian].

16. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku. (1996) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].

17. Pro zasady vnutrishn'oyi i zovnishn'oyi polityky: Zakon Ukrainy vid 1 lypnya 2010 roku № 2411-VI. (2010) *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 55, art. 1840. [in Ukrainian].

18. Pro zasady derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukraini (Antykoruptsiyna stratehiya) na 2014-2017 roky. (2014) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 46, art. 2047. [in Ukrainian].

19. Pro vybory Prezydenta Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 bereznya 1999 roku № 474-KHIV. (1999) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 14, art. 81. [in Ukrainian].

20. Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17 lystopada 2011 roku № 4061-VI. (2012) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 10, art. 73. [in Ukrainian].

21. Pro mistsevi vybory: Zakon Ukrainy vid 14 lyupnya 2015 roku № 595-VIII. (2015) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37-38, art. 366. [in Ukrainian].

22. Pro Tsentral'nu vyborchu komisiyu: Zakon Ukrainy vid 30 chervnya 2004 roku № 1932-IV. (2004) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36, art. 448. [in Ukrainian].

23. Pro Derzhavnyy reyestr vybortsiv: Zakon Ukrainy vid 22 lyutoho 2007 roku № 698-V. (2007) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 20, art. 282. [in Ukrainian].

24. Nesterovych, V. F. (2017) Problemy ta perspektyvy pryynyattya Vyborchoho kodeksu Ukrainy. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 6, 24-29. [in Ukrainian].

25. Natsional'na stratehiya spryannya rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini na 2016 – 2020 roky: zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 lyutoho 2016 roku № 68/2016. (2016) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 18, art. 716. [in Ukrainian].

26. Pro Poryadok reyestratsiyi ofitsiynykh sposterihachiv vid inozemnykh derzhav, mizhnarodnykh orhanizatsiy na vyborakh narodnykh deputativ Ukrainy: Postanova Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi 15 bereznya 2012 roku № 49. (2012) *Verkhovna Rada Ukrainy – The Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v/0049359-12>. [in Ukrainian].

27. Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku informatsiynoho suspil'stva v Ukraini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 travnya 2013 roku № 386-r. (2013). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 44, art. 1581. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.11.2019

Саркисян В. М.,
аспирант кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутренніх дел імені Э. А. Дідоренко
(г. Северодонецк, Україна)

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ВЫБОРАМИ В УКРАИНЕ

В статье раскрыто конституционно-правовое регулирование общественного контроля за выборами в Украине. Указано, что конституционно-правовое регулирование общественного контроля за выборами в Украине осуществляется на двух уровнях международном и национальном. Национальный уровень

конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні в свою чергу включає в себе три підуровня - конституційний, законодавчий і підзаконний, які тісно взаємопов'язані між собою і доповнюють друг друга.

Ключевые слова: конституційно-правове регулювання, громадський контроль, громадськість, вибори, Україна.

Sarkisyan V.,

Postgraduate student of the Department
of State Law Disciplines Lugansk State University
of Internal Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC CONTROL OVER ELECTIONS IN UKRAINE

The article describes the constitutional and legal regulation of public control over elections in Ukraine. It is stated that the constitutional and legal regulation of public control over elections in Ukraine is carried out at two levels internationally and nationally. The international level of constitutional regulation of public control over elections implies the establishment of common international standards based on relevant best practices of democratic states in different regions of the world. The international level of constitutional regulation of public control during elections includes both international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine and international soft law documents, which are advisory in nature but are taken into account by national authorities. institutions in norm-design and law-enforcement practice.

The national level of constitutional regulation of public control over elections in Ukraine, in turn, includes three sub-levels - constitutional, legislative and by-law, which are closely interlinked and complementary. It is stated that the Constitution of Ukraine, although it does not contain the term "public control", but includes a number of norms that define the constitutional basis for its implementation in the elections in Ukraine. Given the large number of norms of the Constitution of Ukraine defining the principles of public control over elections in Ukraine, they should be conditionally divided into three large groups: 1) constitutional norms that establish the principles of democracy, the rule of law, the legal order and political and social pluralism; 2) constitutional norms that determine the basis for citizens to exercise subjective suffrage and the procedure for organizing and holding elections; 3) constitutional norms that enshrine the exercise of constitutional rights and freedoms, which are related to the suffrage and are relevant to the procedure for organizing and holding elections.

Key words: constitutional and legal regulation, public control, public, elections, Ukraine.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.67-80

УДК 340; 342; 324

В. В. Шемчук,

кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України,
доцент кафедри конституційного та міжнародного
права Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського
(м. Київ, Україна)

e-mail: vvshem.chuk@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7969-6589>

АЗІАТСЬКА МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

У статті досліджується досвід забезпечення інформаційної безпеки деяких зарубіжних держав. На прикладі вивчення законодавства і практики його реалізації в даній сфері охарактеризовано азіатську модель забезпечення інформаційної безпеки. Аналіз конституцій і спеціальних законів Китайської Народної Республіки, Російської Федерації дозволив виокремити їх особливості, порівняно з американською та європейською моделями забезпечення інформаційної безпеки. На цій основі зроблено висновки щодо доцільності запозичення такого досвіду в Україні.

Ключові слова: інформаційна безпека, законодавство, кібербезпека, азіатська модель, кіберпростір.

Постановка проблеми. Останнім часом активізувалась діяльність державних і недержавних суб'єктів у сфері інформаційної безпеки. Ідеться як про мирний час, так і період збройних конфліктів. Спостерігається зростання кількості загроз територіальній цілісності України, її державному суверенітету, безпеці особи й держави. Відзначається іноді їх прихований характер, різноманітність засобів і методів ведення конфліктів тощо. Це зумовлює вивчення зарубіжного досвіду попередження й протидії таким загрозам, механізмів гарантування інформаційної безпеки. Виходячи з цього, вважаємо актуальним і необхідним вивчення досвіду інших країн забезпечення інформаційної безпеки, зокрема законодавчого регулювання та реалізації. Оскільки в попередніх статтях ми проаналізували європейську й американську моделі інформаційної безпеки [1], доцільно продовжити вивчення такого досвіду інших країн.

Сусідня держава – Російська Федерація – за допомогою технологій гібридної війни проти України перетворила інформаційну сферу на ключову арену протистояння. Використовуючи нові інформаційні технології впливу на свідомість громадян, певних органів місцевої влади, іноді розпалюється етнічна, релігійна ворожнеча, пропагується зміна конституційного ладу насильницьким шляхом, державного устрою України тощо. Наочним прикладом цьому є події на Сході України, де «наша держава стикнулася з особливим, «гібридним»

різновидом війни з боку Російської Федерації, коли головним полем бою стала свідомість людей, а найефективнішою зброєю – викривлена інформація» [2, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє відсутність значної кількості наукових праць, присвячених вивченню зарубіжної практики інформаційної безпеки. Разом із тим, згадаємо наукові здобутки А. Пазюка, О. Бусол, О. Берези, О. Баранова, М. Желіховського, В. Картера, М. Карчевського, В. Ліпкана, О. Кирилюк, Н. Камінської, Я. Малика та інших.

Формування цілей. Мета статті полягає в дослідженні особливостей деяких азійських держав у сфері забезпечення інформаційної безпеки (на прикладі Китайської Народної Республіки (КНР) і Російської Федерації (РФ)), щоб запропонувати шляхи удосконалення механізмів забезпечення інформаційної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Китайська модель інформаційної безпеки заснована на тотальному контролі державою її інформаційного простору, що суперечить європейській практиці в цій сфері. У Конституції КНР 1982 р. (редакція 2018 р.) відсутнє поняття інформаційної безпеки та інформації, але декларується свобода слова, право на таємницю листування. Зокрема, за ст. 40 свобода і таємниця листування громадян КНР захищається законом. Жодна організація або приватна особа не може вчиняти замах на таємницю листування громадян, за винятком випадків, коли в інтересах державної безпеки чи кримінального розслідування, органам громадської безпеки або прокуратури дозволяється перегляд кореспонденції при дотриманні передбачених законом процедур [3].

Головним актом у сфері інформаційної безпеки КНР є Закон про кібербезпеку 2016 р. Це вершина законодавства про кібербезпеку, результат еволюції правил із різних рівнів. Закон містить основні норми з певних невідкладних питань, які мають довгострокове значення, як-от: 1) вимоги безпеки інтернет-провайдерів, продуктів і послуг; 2) правила захисту персональної інформації; 3) принцип суверенітету кіберпростору; 4) правила транснаціональної передачі даних у критично важливій інформаційній інфраструктурі; 5) систему безпеки ключової інформаційної інфраструктури. Сфера дії цього закону поширена на операторів мереж і підприємства в «критичних секторах». У Китаї до підприємств, що працюють у цих секторах, відносять вітчизняні мережеві підприємства, які займаються телекомунікаціями, транспортом, енергією, водними ресурсами, надають інформаційні, фінансові, громадські послуги і забезпечують електронні урядові сервіси. Це підприємства критично важливої інфраструктури, яка в разі її руйнування, втрати функції або витоку даних може серйозно поставити під загрозу національну безпеку, національний добробут, засоби до існування людей або громадські інтереси. Тому до операторів такої інфраструктури висувуються суворі вимоги щодо безпеки, закупівлі мережевих продуктів і послуг, зберігання даних і їх передачі. При цьому, якщо їм необхідно передати дані за кордон, слід спочатку пройти оцінку безпеки урядом Китаю.

Закон про кібербезпеку КНР визначає «мережевих операторів» як власників мереж, менеджерів і постачальників мережевих послуг. Підприємства

або установи, які надають послуги через мережі, також можуть бути визнані операторами мереж. Вони, з-поміж іншого, повинні таке: уточнити обов'язки своєї організації у сфері кібербезпеки, прийняти технічні заходи для забезпечення безпеки роботи мережі й запобігання витоків і крадіжки даних; повідомляти про будь-які інциденти кібербезпеки як користувачам мережі, так і відповідному відділу реалізації політики безпеки для цього сектора [4]. Згідно зі ст. 9 згаданого закону, оператори мереж повинні дотримуватися соціальних норм і комерційної етики, бути чесними, заслуговувати на довіру і виконувати зобов'язання щодо захисту мережевої безпеки, відповідати перед урядом і громадськістю [5-6]. Водночас ст. 41 Закону встановлено обов'язок мережевих операторів збирати й зберігати особисту інформацію відповідно до закону, адміністративних регламентів, їх угод з користувачами.

Таким чином, усі підприємства, які збирають і генерують персональні дані китайських громадян, згідно із законом, зобов'язані зберігати ці дані в межах Китаю. Такі законодавчі вимоги ускладнили роботу в КНР іноземних компаній, а також склалося декілька варіантів виконання вимог закону про кібербезпеку КНР в частині зберігання даних.

Послуги центрів обробки даних у Китаї швидко ростуть. Huawei, Tencent й Alibaba розширюють й інвестують у центри обробки даних як локально, так і за кордоном, кидаючи виклик таким компаніям, як Microsoft, Google і Amazon. Інші міжнародні компанії побудували свої власні дата-центри в Китаї або орендують центри для даних, де розміщують свої сервери, обладнання (колокейшн). Так компанія Apple передала свої китайські операції з iCloud південно-китайській компанії «Guizhou-Cloud Big Data». Згодом вони оголосили, що інвестують в будівництво в 2020 р. 2 нових центрів обробки даних у Китаї, щоб зберігати свої китайські дані iCloud згідно із Законом про кібербезпеку КНР. Останній передбачає вибіркові перевірки, сертифікацію та обов'язок співпраці з китайськими органами безпеки. Тобто на запит правоохоронних органів компанії зобов'язані надати вихідний код, шифрування, іншу важливу інформацію, що збільшує ризик її втрати, передачі конкурентам чи використання владою КНР. Закон про кібербезпеку КНР передбачає юридичну відповідальність за його невиконання. Так за порушення правил локалізації даних на території Китаю компанія може отримати штраф, буде призупинено її діяльність, відкликано ліцензії чи дозвіл на ведення бізнесу.

Державний контроль і цензура запроваджені і в китайському онлайн-просторі; це зумовлено у першу чергу тим, що в Китаї найбільша кількість інтернет-користувачів у світі (802 млн. користувачів і 42 % світових транзакцій електронної торгівлі надходять з цієї країни). Тому в КНР реалізується проект «Золотий щит» (The Golden Shield Project), який ще називають Великий китайський фаєрвол, програма фільтрації інтернет-контенту в КНР. Даний проект запущено 2003 р.; він охоплює такі напрями: управління трафіком; інформування про правопорушення; управління безпекою; інформаційна система моніторингу, контролю виходу і введення. «Золотий Щит» є одним з 12 ключових проектів КНР у сфері електронного уряду, іменованих «золотими», поряд із іншими: «Золота митниця» (іноземні торги), «Золоті мости» (загальноекономічна інформація), «Золоті фінанси» (управління фінансами),

«Золота картка» (електронні валюти), «Золота вода» (інформація про водні ресурси), «Золоте сільське господарство» (сільськогосподарська інформація) «Золота якість» (контроль якості), «Золоте оподаткування» (оподаткування) тощо. Так «Золотий Щит» передбачає обмеження доступу до іноземних сайтів; вебсторінки фільтруються за кодовими словами, пов'язаними з національною безпекою і чорним списком сайтів. Сайти, які розміщені в Китаї, повинні проходити реєстрацію в Міністерстві промисловості та інформаційних технологій. Крім того, у Китаї діють блогери, які за винагороду висловлюються про державну політику Китаю в чатах, блогах і на форумах.

Прикметно, що досвід КНР щодо інтернет-цензури вивчає та імплементує у своє законодавство РФ, що дозволяє віднести російську модель забезпечення інформаційної безпеки до азійської. Підтвердженням цього є форум з кібербезпеки (2016), спільне комюніке про кіберпростір [7].

Отже, проаналізуємо особливості забезпечення інформаційної безпеки в РФ. Російська модель інформаційної безпеки заснована на засадах інформаційного суспільства, цифрової трансформації, захисту інформаційної інфраструктури, інтересів держави в інформаційному просторі. Правові засади цієї моделі закріплені в Конституції РФ, федеральному законодавстві, міжнародних актах. Контент-аналіз Конституції РФ свідчить про відсутність у її тексті поняття інформаційної безпеки, є лише термін «державна безпека». Положення про право на інформацію, заборону цензури мають засадниче значення для інформаційної безпеки особи. Так, відповідно до ст. 24 Конституції РФ, збір, зберігання, використання та поширення інформації про приватне життя особи без її згоди не допускаються [8]. Ст. 29 Конституції РФ гарантує свободу вираження поглядів, право на вільний доступ до інформації, свободу масової інформації.

Важливе місце посідає Федеральний Закон РФ «Про інформацію, інформаційні технології та про захист інформації» 2006 р., що визначає засади правового регулювання у трьох напрямках: реалізації права на інформацію, застосування інформаційних технологій та захисту інформації. У першому випадку вказаний закон визначає основні поняття в цій сфері, закріплює статус інформації як об'єкта правовідносин, встановлює критерії її класифікації, визначає суб'єктів інформації та їх компетенцію. Забороняється розповсюдження повідомлень і матеріалів іноземного ЗМІ, що виконує функції іноземного агента, визначеного Законом «Про засоби масової інформації» 1991р. (або) заснованого ним російської юридичної особи без вказівки на те, що ці повідомлення й матеріали створені й (або) поширені такими особами. Форма, вимоги до розміщення і порядок розміщення такої вказівки встановлюються уповноваженим центральним органом виконавчої влади [9]. Зазначений закон здебільшого переслідував обмеження діяльності іноземного мовлення США, яке наразі має розгалужену систему по усьому світу з охопленням великої глядацької аудиторії та доволі часто надає відмінну від національних засобів масової інформації точку зору [10].

Для організаторів поширення інформації в мережі «Інтернет» встановлено додаткові обов'язки зі зберігання інформації на території РФ, за їх невиконання передбачена адміністративна відповідальність (штраф від 3 тис. до 5 тис. руб.;

для посадових осіб від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; юридичних осіб – від 8 тис. до 1 млн. рублів).

Наприклад, конфлікт державних органів з великими ІТ-компаніями зумовив обов'язок організаторів поширення інформації в Інтернеті надавати Федеральній службі безпеки РФ інформацію, необхідну для декодування електронних повідомлень їх користувачів. Так 2018 р., після відмови соціальної мережі «Телеграм» надати ключі шифрування органам державної безпеки, Роскомнагляд вирішив заблокувати інтернет-адреси, через які обслуговувалася соціальна мережа. Виконати вимоги влади було технічно неможливо, а інтернет-адреси часто збігалися з тими, які обслуговували інші інтернет-сервіси. У результаті дій Роскомнагляду було заблоковано 20 млн. інтернет-адрес, включаючи ті, що обслуговували сервіси Amazon, Google та ін. [11, с. 81].

Внаслідок запити польського користувача російської мережі «ВКонтакте» про власні персональні дані, на якій соціальна мережа була змушена відповісти, враховуючи, що в іншому випадку була б піддана великому штрафу через прийнятий Регламент про захист даних, з'ясувалися колосальні обсяги інформації, якою вона володіє. Багато недавніх судових справ свідчить про те, що «ВКонтакте», а також ряд інших великих компаній передають інформацію в правоохоронні органи, нехтуючи судовою процедурою [12].

Закон про інформацію в частині регулювання використання інформаційних систем закріплює їх види (федеральна, регіональна, муніципальна тощо), встановлює порядок застосування інформаційних технологій з метою ідентифікації громадян РФ, запроваджує національну систему доменних імен та низку реєстрів інформації, регламентує обмеження доступу до різних видів інформації.

Щодо посилення державного контролю за використанням ІТ згадаємо новий Федеральний Закон «Про внесення змін до статті 4 Закону РФ № 425-ФЗ «Про захист прав споживачів» 2019 р. Згідно з ним, при продажі окремих видів технічно складних товарів з попередньо встановленими програмами для електронних обчислювальних машин (ЕОМ), споживачеві забезпечується можливість використовувати окремі види технічно складних товарів із попередньо встановленими російськими програмами для електронних обчислювальних машин. Перелік окремих видів зазначених технічно складних товарів, складання і перелік російських програм для ЕОМ, які повинні бути введені, і порядок їх попередньої установки визначаються Урядом РФ [13].

Недавно Асоціація торгових компаній і товаровиробників електропобутової та комп'ютерної техніки (РАТЕК), у яку входять, у т.ч. Apple, Dell, IBM, HP, Google, Samsung, Intel, «М-Відео», надіслала листа В. Путіну, щоб відхилити цей закон, бо вступ його в силу негативно відіб'ється на розвитку галузі, призведе до монополізації у сфері розробки російського програмного забезпечення [14].

Зазначений закон передбачає, що регулювання відносин у сфері захисту інформації здійснюється шляхом встановлення вимог про захист інформації, відповідальності за порушення законодавства РФ про інформацію, інформаційні технології і захист інформації. Володілець інформації, оператор

інформаційної системи у встановлених законодавством РФ випадках, зобов'язані забезпечити таке:

- 1) запобігання несанкціонованому доступу до інформації та (або) передачі її особам, які не мають права на доступ до інформації;
- 2) своєчасне виявлення фактів несанкціонованого доступу до інформації;
- 3) попередження можливості несприятливих наслідків порушення порядку доступу до інформації;
- 4) недопущення впливу на технічні засоби обробки інформації, у результаті якого порушується їх функціонування;
- 5) можливість негайного відновлення інформації, модифікованою чи знищеною через несанкціонований доступ до неї;
- 6) постійний контроль за забезпеченням рівня захищеності інформації;
- 7) знаходження на території РФ баз даних інформації, з використанням яких здійснюються збір, запис, систематизація, накопичення, зберігання, уточнення (оновлення, зміна), витяг персональних даних громадян РФ [15].

Крім розглянутих змін до Закону про інформацію, які були внесені «законом Ярової», він зазнав ще поправок: Федеральний закон №139-ФЗ від 2012 р. – доповнення «про захист дітей», яким запроваджено «Єдиний реєстр заборонених сайтів»; Федеральний закон №187-ФЗ від 2013 р. – передбачає можливість блокування сайтів, що містять неліцензійний контент (на вимогу правовласника); Федеральний закон №398-ФЗ від 2013 р. – положення, пов'язані з блокуванням екстремістських сайтів; Федеральний закон №97-ФЗ від 2014 р. – «закон про блогерів», який зобов'язує власників популярних сайтів і блогів реєструватися в Роскомнагляді. Федеральний закон № 90-ФЗ від 2019 р. – закон про «суверенний Інтернет», мета якого збільшення стійкості Рунета.

У законодавстві РФ та дослідженнях інформаційна безпека розглядається як складова національної безпеки держави. Зокрема, у Концепції національної безпеки РФ (втратив чинність), внаслідок посилення засобів інформаційного ураження, до сфер, де національні інтереси становлять предмет національної безпеки, належать такі: економічна, соціальна, внутрішньополітична, інформаційна, міжнародна, військова, оборонна та екологічна. Національні інтереси Росії в інформаційній сфері полягають у дотриманні конституційних прав і свобод громадян у сфері отримання інформації і користування нею, розвитку сучасних телекомунікаційних технологій, захисті державних інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу.

У Концепції національної безпеки РФ зазначалося про посилення загроз національній безпеці РФ в інформаційній сфері, зокрема, серйозну небезпеку становлять собою прагнення ряду країн до домінування у світовому інформаційному просторі, витіснення Росії із зовнішнього і внутрішнього інформаційного ринку; розробка низкою держав концепції інформаційних війн, що передбачає створення засобів небезпечного впливу на інформаційні сфери інших країн світу; порушення нормального функціонування інформаційних та телекомунікаційних систем, а також збереження інформаційних ресурсів, отримання несанкціонованого доступу до них [15]. З огляду на визначені інтереси й загрози в інформаційному просторі РФ, у

Концепції національної безпеки РФ сформульовані такі завдання у сфері забезпечення інформаційної безпеки: захист та удосконалення інформаційної інфраструктури держави; створення умов для реалізації конституційних прав і свобод громадян у сфері інформаційної діяльності; інтеграції російської держави у світовий інформаційний простір; та протидія розв'язуванню інформаційних війн. Зміцнення інформаційної безпеки є важливим довгостроковим завданням, а її роль у системі національної безпеки країни визначається тим, що при їх взаємодії система інформаційної безпеки важлива сполучна ланка всіх компонентів державної політики в єдине ціле [16].

Проаналізовану Концепцію національної безпеки РФ замінено Стратегією національної безпеки РФ 2009 р.; на сьогодні діє її редакція 2015 р. У цьому базовому документі стратегічного планування наголошено на вчиненні інформаційного тиску на РФ з боку США, їх союзників; з'явилися нові види протиправної діяльності, пов'язаної з використанням ІКТ. Тому зазначено необхідність удосконалення системи виявлення й аналізу загроз в інформаційній сфері, протидії їм; вжиття заходів підвищення захищеності громадян і суспільства від деструктивного інформаційного впливу з боку екстремістських і терористичних організацій, іноземних спеціальних служб і пропагандистських структур; забезпечення розвитку інформаційної інфраструктури, доступності інформації про соціально-політичне, економічне і духовне життя, рівний доступ до державних послуг на території держави, у т.ч. з використанням інформаційних і комунікаційних технологій; розвитку гуманітарного та інформаційно-телекомунікаційного середовища на територіях держав СНД і суміжних регіонах; сприяння формуванню системи міжнародної інформаційної безпеки [17].

Звернемо увагу, що ідеологічні та стратегічні аспекти, «дорожні карти» реалізації російської моделі інформаційної безпеки відбиті в Доктрині інформаційної безпеки РФ 2016 р. і державних програмах. Зокрема у Доктрині інформаційна безпека РФ розуміється як стан захищеності особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз, при якому забезпечуються реалізація конституційних прав і свобод людини і громадянина, гідні якість і рівень життя громадян, суверенітет, територіальна цілісність і стійке соціально-економічний розвиток РФ, оборона і безпека держави. Водночас забезпечення інформаційної безпеки визначено як здійснення взаємопов'язаних правових, організаційних, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, науково-технічних, інформаційно-аналітичних, кадрових, економічних та інших заходів з прогнозування, виявлення, стримування, запобігання, відбиття інформаційних загроз і ліквідації наслідків їх прояву [19].

У Доктрині наводиться широкий аналіз сучасного стану інформаційної безпеки РФ та основних загроз для неї. Їх можна поділити та такі види: загрози конституційним правам і свободам людини і громадянина у сфері інформаційної діяльності та культурного життя, загрози індивідуальній, колективній та громадській свідомості; загрози ІТ мережам та засобам; загрози інформаційному забезпеченню політики держави; кіберзлочинність та терористична діяльність; загрози розвитку вітчизняної індустрії інформації. Значна увага приділяється загрозам інформаційному простору в аспекті військово-політичних та дестабілізуючих цілей. РФ обрала стратегію протидії

такому інформаційно-психологічному впливу через посилення державного регулювання інформаційного простору, обмеження права на інформацію та права конфіденційності в Інтернеті. Такий підхід є протилежним тому, що застосовується ЄС для боротьби з недостовірними новинами («фейками»).

Так із метою протидії російським «фальшивим новинам» в ЄС створена спеціальна робоча група з протидії російській дезінформації (EU vs Disinformation campaign). Не обмежуючи доступ європейських користувачів до інформації з російських джерел, на спеціальному сайті публікуються спростування фактів, які розміщуються в російському інформаційному просторі, особливо на іноземних мовах. Даний підхід відповідає практиці «мережевого нейтралітету» [19].

Інформаційна безпека в аспекті обороноздатності РФ характеризується збільшенням кількості та масштабів воєнно-політичних акцій із боку іноземних держав та організацій, посиленням розвідувальної діяльності іноземних держав та посиленням загроз для критично важливої інфраструктури держави.

У Доктрині, на підставі викладеного аналізу стану інформаційної безпеки, сформульовані кроки для поліпшення її забезпечення у наведених сферах. Такі заходи зводяться до таких напрямів: *протидія та запобігання* (використання ІТ з протиправною метою в політичній, економічній, соціальній та інших сферах); *підвищення захисту і безпеки* (суверенітету, інформації, критично важливої інфраструктури, інформаційних об'єктів, громадян та територій, єдиної мережі електрозв'язку РФ, функціонування зразків військового озброєння); *розвиток* (інновацій, науки й освіти, вітчизняної конкурентоздатності, кадрового потенціалу, культури особистої інформаційної безпеки, національної системи управління російським сегментом Інтернету тощо).

В умовах збройної агресії РФ проти України, велике значення в якій має й інформаційна війна, практичний інтерес становить стратегічні цілі РФ у сфері забезпечення інформаційної безпеки держави. Так, згідно військової політики РФ, основними напрямками забезпечення інформаційної безпеки в сфері оборони країни є: а) стратегічне стримування і запобігання військовим конфліктам через застосування інформаційних технологій; б) удосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки Збройних Сил РФ, інших військ, військових формувань; в) прогнозування, виявлення та оцінка інформаційних загроз; г) сприяння забезпеченню захисту інтересів союзників РФ в інформаційній сфері; д) нейтралізація інформаційно-психологічного впливу [19].

Реалізація політики РФ у сфері інформаційної безпеки здійснюється й через розробку і виконання державних програм. Так розділ Державної програми РФ «Інформаційне суспільство (2011-2020 роки)», затвердженої розпорядженням Уряду РФ, присвячено забезпеченню інформаційної безпеки. Основними завданнями підпрограми «Безпека в інформаційному суспільстві» є таке: забезпечення контролю і нагляду, дозвільної та реєстраційної діяльності у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій; забезпечення безпеки функціонування інформаційних і телекомунікаційних систем; розвиток технологій захисту інформації, що забезпечують недоторканність приватного життя, особистої і сімейної таємниці, безпеку інформації

обмеженого доступу; протидія поширенню ідеології тероризму, екстремізму, пропаганди насильства [19].

Організаційна складова інформаційної безпеки РФ характеризується розмежуванням повноважень гілок влади і визначенням компетенції федеральних органів влади, органів державної влади суб'єктів федерації. Склад системи забезпечення інформаційної безпеки РФ визначається Президентом РФ. Ідеться про Раду Федерації та Державну Думу Федеральних Зборів РФ (зокрема, Комітет Державної думи з безпеки), Раду Безпеки РФ, Уряд РФ (Міністерство цифрового розвитку, зв'язку і масових комунікацій РФ, МВС), Центральний банк РФ, Військово-промислова комісія РФ, органи судової влади, федеральні органи виконавчої влади (Федеральна служба нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій – Роскомнагляд, Федеральна служба безпеки, Служба зовнішньої розвідки), міжвідомчі виконавчі органи суб'єктів федерації, місцеве самоврядування, компетенція яких включає забезпечення інформаційної безпеки. У той же час учасниками системи забезпечення інформаційної безпеки РФ є власники об'єктів критичної інформаційної інфраструктури і організації, які експлуатують такі об'єкти; ЗМІ; організації грошово-кредитної, валютної, банківської сфер фінансового ринку; оператори зв'язку, оператори інформаційних систем; організації, що здійснюють діяльність зі створення й експлуатації інформаційних систем і мереж зв'язку; розробки, виробництва і експлуатації засобів забезпечення інформаційної безпеки, з надання послуг у сфері забезпечення інформаційної безпеки; організації, що здійснюють освітню діяльність у цій галузі; громадські об'єднання; інші організації та громадяни, які за законодавством беруть участь у забезпеченні інформаційної безпеки [18].

Роскомнагляд є федеральним органом виконавчої влади, що здійснює функції контролю і нагляду у сфері ЗМІ, у т.ч. електронних, інформаційних технологій і зв'язку, функції з контролю і нагляду за відповідністю обробки персональних даних вимогам законодавства РФ, організації діяльності радіочастотної служби. Він наділений широкими повноваженнями, створює, формує та веде єдину автоматизовану інформаційну систему «Єдиний реєстр доменних імен, покажчиків сторінок сайтів у мережі «Інтернет» і мережєвих адрес, котрі дозволяють ідентифікувати сайти в мережі «Інтернет», що містять інформацію, поширення якої в РФ заборонено. Для життя заходів з обмеження доступу до інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних мережах, у т.ч. Інтернеті, Роскомнагляд визначає порядок взаємодії оператора єдиного реєстру з провайдером хостингу і порядок отримання доступу до інформації в єдиному реєстрі, оператором зв'язку, що надає послуги з надання доступу до Інтернету [18]. Крім того, Роскомнагляд забезпечує роботу Універсального сервісу перевірки обмеження доступу до сайтів і (або) сторінок сайтів в Інтернеті та веде такі Реєстри: забороненої інформації; порушників авторських прав; організаторів поширення інформації; агрегаторів новин; інформації, що містить заклики до масових безладів; здійснення екстремістської діяльності; участі в несанкціонованих масових (публічних) заходах; недостовірну суспільно значущу інформацію, поширювану під виглядом достовірних повідомлень.

Отже, розглянута модель інформаційної безпеки РФ засновується на жорсткому державному регулюванні інформаційного простору та обмеженні доступу та свободи в онлайн-середовищі; також наявна тенденція ізолювання національного сегмента Інтернету. У вказаних аспектах ця модель набуває спільних ознак з китайськими державними проектами інформаційної безпеки, протилежна моделям забезпечення інформаційної безпеки західних країн.

Висновки. На відміну від європейської моделі забезпечення інформаційної безпеки, азіатська модель відзначається національними специфічними особливостями. Якщо американська система захисту кіберпростору є багатосторонньою моделлю управління Інтернетом – відкритого, функціонального, безпечного, інвестування передових технологій, розвитку кадрового потенціалу й економічної обґрунтованості забезпечення інформаційної безпеки, кібербезпеки і безпеки інфраструктури, – то китайська система інформаційної безпеки є прикладом негативної державної політики у сфері інформації. Вона заснована на державному контролі та цензурі. Тут за допомогою програми «Золотий щит» здійснюється маніпулювання громадською думкою, інтернет-цензура, контроль за IT-компаніями і користувачами. Закон про кібербезпеку КНР несе ризики для компаній, які працюють у сфері ІКТ в аспекті комерційного шпionaжу, кіберзлочинності та залежності від китайських спецслужб.

Забезпечення інформаційної безпеки РФ засновано на державному патерналізмі й консерватизмі, що посилює державний контроль за виробниками ІКТ, інформаційним простором країни, попри декларацію тріади інтересів держави, суспільства й особи. Головними суб'єктами реалізації інформаційної політики є Мінкомзв'язку і Роскомнагляд. Останній має широкі повноваження з блокування сайтів і акаунтів, порушення адміністративних справ проти IT-компаній та організаторів поширення інформації, відкликання ліцензій у ЗМІ, теле- та радіокомпаній, ведення реєстрів інформації тощо.

Загалом віднесення російської системи забезпечення інформаційної безпеки до азіатської моделі зумовлено запозиченням китайського досвіду й може вважатися негативним прикладом інформаційної державної політики. Постає питання: чи вартий запозичення такий досвід? На нашу думку, будь-яка модель забезпечення інформаційної безпеки має як переваги, так і недоліки. Проте для законодавства України є корисним вивчення таких нормативних й інституційних механізмів, водночас європейські цінності та стратегічні пріоритети у даній сфері більш близькі, демократичні, орієнтовані на інтереси людини.

Використані джерела:

1. Шемчук В. В. *Зарубіжний досвід забезпечення інформаційної безпеки держави* // *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 34-40.
2. Нестерович В. Ф. Громадські протести на окремих територіях Українського Донбасу протягом весни 2014 року: причини та наслідки. *Віче*. 2014. № 21. С. 14-17.
3. Конституція КНР 1982 г. (редакція 2018 г.). URL: https://chinalaw.center/constitutional_law/china_constitution_revised_2018_russian/.
4. Lulu, Xia, and Zhao Leo. China's Cybersecurity Law: An Introduction for Foreign Businesspeople. China Briefing. 2018. URL: <https://www.china-briefing.com>.

5. Understanding China's Cybersecurity Law information for New Zealand businesse. Sep 2017. URL: <https://www.mfat.govt.nz>.

6. Cybersecurity Law of the People's Republic of China Passed November 6, 2016. URL: <https://www.newamerica.org/cybersecurity-initiative/digichina/blog/translation-cybersecurity-law-peoples-republic-china/>.

7. Кремль объединил усилия с китайскими властями, чтобы усилить государственный контроль Интернета и его пользователей. УНИАН. 2016. URL: <https://www.unian.net/world/1650792-soglashenie-o-kiberbezopasnosti-putin-ispolzuet-zolotoy-schit-v-rossii-the-guardian.html>.

8. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993). Собрание законодательства РФ. 2014. № 31. Ст. 4398.

9. Об информации, информационных технологиях и о защите информации: Федеральный закон от 27.07.2006 № 149-ФЗ. Собрание законодательства РФ. 2006. № 31 (1 ч.). Ст. 3448.

10. Нестерович В. Ф. Іноземне мовлення США у системі американської публічної дипломатії. *Віче*. 2016. № 7-8. С. 32-36.

11. Шариков П., Степанова Н. Подходы США, ЕС и России к проблеме информационной политики. *Современная Европа*, 2019. №2. С. 73-83.

12. Is Russian social media giant VKontakte sidestepping the GDPR? One user is trying to find out. *Advox*, 30.08.2018. URL: <https://advox.globalvoices.org/2018/08/30/is-russian-social-media-giantvkontakte-sidestepping-the-gdpr-one-user-is-trying-to-find-out>.

13. О внесении изменения в статью 4 Закона Российской Федерации «О защите прав потребителей»: Федеральный Закон от 02.12.2019 № 425-ФЗ. Российская газета 2019. № 275 (8033).

14. Бизнес попросил Путина отклонить закон о предустановке российского софта на гаджеты. *Ведомости*. 2019 URL: <https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2019/11/29/817525-biznes>.

15. Об утверждении Концепции национальной безопасности Российской Федерации: Указ Президента РФ от 17.12.1997 №1300. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_17186/defb41ab8ba4fdacc0715ce94f552abb03f39aaf/

16. Манойло, А. В. Государственная информационная политика в особых условиях. М.: МИФИ, 2003.

17. О Стратегии национальной безопасности РФ: Указ Президента РФ от 31.12.2015 № 653. URL: <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>.

18. Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации: Указ Президента РФ от 05.12.2016 № 646. *Собрание законодательства РФ*. 2016. № 50. Ст. 7074.

19. EU vs Disinformation campaign. URL: <https://euvsdisinfo.eu/about>.

20. О Федеральной службе по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций: Положение, утвержд. Постановлением Правительства РФ от 16.03.2009 г. № 228. URL: <https://rkn.gov.ru/about/p179>.

21. Камінська Н. В. Міжнародна інформаційна безпека в умовах глобалізації та інтеграції. Міжнародне право: виклики сьогодення: матер. міжнар. конфер. (Київ, 20 грудня 2016 р.) Київ: КНТЕУ, 2016. С. 22-27.

References:

1. Shemchuk, V. V. (2019). Zarubizhnyi dosvid zabezpechennya informatsiynoi bezpeki derzhavi. *Porivnyalno-analitichne pravo – Comparative analytical law*, 2, 34-40. [in Ukrainian].

2. Nesterovych, V. F. (2014) Hromads' ki protesty na okremykh terytoriyakh Ukrainy' koho Donbasu protyahom vesny 2014 roku: prychny ta naslidky. *Viche – Viche* 21, 14-17. [in Ukrainian].
3. Konstitutsiya KNR ot 0.12.1982 g. (v redaktsii 2018 g.). URL: https://chinalaw.center/constitutional_law/china_constitution_revised_2018_russian/ [in Russian].
4. Lulu, Xia, and Zhao Leo. (2018). China's Cybersecurity Law: An Introduction for Foreign Businesspeople. China Briefing. URL: <https://www.china-briefing.com>.
5. Understanding China's Cybersecurity Law (2017). INFORMATION FOR NEW ZEALAND BUSINESSE. Ministry of Foreign Affairs and Trade, and New Zealand Trade and Enterprise. Sep URL: <https://www.mfat.govt.nz>. [in English].
6. Cybersecurity Law of the People's Republic of China Passed November (2016). URL: <https://www.newamerica.org/cybersecurity-initiative/digichina/blog/translation-cybersecurity-law-peoples-republic-china/>. [in English].
7. Kreml obedinil usiliya s kitayskimi vlastyami, chtoby usilit gosudarstvennyy kontrol Interneta i ego polzovatelye. (2016). UNIAN. URL: <https://www.unian.net/world/1650792-soglashenie-o-kiberbezopasnosti-putin-ispolzuet-zolotoy-schit-v-rossii-the-guardian.html> [in Russian].
8. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii (prinyata vsenarodnym golosovaniem 12.12.1993). Sobranie zakonodatelstva RF. (2014). No 31, art. 4398. [in Russian]
9. Ob informatsii, informatsionnykh tekhnologiyakh i o zashchite informatsii: Federalnyy zakon ot 27.07.2006 № 149-FZ. Sobranie zakonodatelstva RF. (2006) Part 1. (No 31), art. 3448. [in Russian].
10. Nesterovych, V. F. (2016) Inozemne movlennya SSHA u systemi amerykans' koyi publichnoyi dyplomatiyi. *Viche – Viche*, 7-8, 32-36. [in Ukrainian].
11. Sharikov, P., Stepanova, N. (2019). Podkhody SSHa, YeS i Rossii k probleme informatsionnoy politiki. *Sovremennaya Yevropa-Modern Europe*, 2, 73-83. [in Russian].
12. «Is Russian social media giant VKontakte sidestepping the GDPR? (2018). One user is trying to find out. Advox URL: <https://advox.globalvoices.org/2018/08/30/is-russian-social-media-giantvkontakte-sidestepping-the-gdpr-one-user-is-trying-to-find-out>. [in English].
13. O vnesenii izmeneniya v statyu 4 Zakona Rossiyskoy Federatsii «O zashchite prav potrebiteley»: Federalnyy Zakon ot 02.12.2019 № 425-FZ. (2019). *Rossiyskaya gazeta –Russian newspaper*, 275(8033). [in Russian].
14. Biznes poprosil Putina otklonit zakon o predustanovke rossiyskogo softa na gadzhety. (2019) URL: <https://www.vedomosti.ru/technology/articles/2019/11/29/81752-5-biznes>. [in Russian].
15. Ob utverzhdenii Kontseptsii natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii: Ukaz Prezidenta RF ot 17.12.1997 № 1300 (red. ot 10.01.2000). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_17186/defb41ab8ba4fdacc0715ce94f552abb03f39aaf/. [in Russian].
16. Manoylo, A.V. (2003) Gosudarstvennaya informatsionnaya politika v osobykh usloviyakh. Moskva: MIFI. [in Russian].
16. O Strategii natsionalnoy bezopasnosti RF: Ukaz Prezidenta RF ot 31.12.2015 № 653. URL: <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>. [in Russian].
17. Ob utverzhdenii Doktriny informatsionnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii: Ukaz Prezidenta RF ot 05.12.2016 № 646. (2016). *Sobranie zakonodatelstva RF-Collection of legislation of the Russian Federation*, 50, art. 7074. [in Russian].

18. «EU vs Disinformation campaign». N. d. N. p. URL: <https://euvsdisinfo.eu/about>. [in English].

19. O Federalnoy sluzhbe po nadzoru v sfere svyazi, informatsionnykh tekhnologiy i massovykh kommunikatsiy: Polozhenie, utverzhdennoe Postanovleniem Pravitelstva RF ot 16.03.2009 r. (No 228). URL: <https://rkn.gov.ru/about/p179>. [in Russian].

20. Kaminska, N. V. (2016). Mizhnarodna informatsiyna bezpeka v umovakh globalizatsii ta integratsii. Mizhnarodne pravo: vikliki sгодennyya. *Mater. mizhnar. konfer. (Київ, 20 грудня 2016 р.) -Mater. international. conference. (Kyiv, December 20, 2016)* Kyiv: KNTYeU, 22-27. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.11.2019

Шемчук В. В.,

кандидат юридических наук,
Заслуженный юрист Украины,
доцент кафедры конституционного и международного права
Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского
(г. Киев, Украина)

АЗИАТСКАЯ МОДЕЛЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВ

В статье раскрыто опыт обеспечения информационной безопасности некоторых зарубежных государств. На примере изучения законодательства и практики его реализации охарактеризовано азиатскую модель обеспечения информационной безопасности. Анализ конституций и законов Китайской Народной Республики и Российской Федерации позволил выделить их особенности по сравнению с американской и европейской моделями обеспечения информационной безопасности. Сделаны выводы относительно целесообразности заимствования такого опыта для Украины.

Ключевые слова: информационная безопасность, законодательство, кибербезопасность, азиатская модель, киберпространство.

Shemchuk V.,

Doctor of Law,
Honored Lawyer of Ukraine,
Associate Professor, Department of Constitutional
and International Law
V. I. Vernadsky Tavrida National University
(Kyiv, Ukraine)

ASIAN MODEL OF ENSURING THE INFORMATION SECURITY OF MODERN STATES

Unlike the European model of information security, based on the relevant EU legislation and national acts of the Member States, the Asian model is marked by more national specific features. If the American system of protection of cyberspace is based on the principle of

multilateral Internet governance model, open, functional, reliable and secure Internet, the principle of investing advanced technologies, the development of personnel Potential and economic validity of providing information security, cybersecurity and infrastructure security,

The Chinese information security model is an example of negative State policy in the field of information. It is based on state control and censorship. Here, using the program "Golden Shield" is carried out manipulation of public opinion, Internet censorship, control over IT companies and users. The Golden Shield program manipulates public opinion, internet censorship, controls over IT companies and users. China's cybersecurity law carries risks for ICT companies in terms of commercial espionage, cybercrime and dependency on Chinese intelligence services.

Ensuring information security of the Russian Federation is based on state paternalism and conservatism, which constantly strengthens state control over ICT producers, the information space of the country, despite the declaration of a triad of interests of the state, society and the individual in the information environment. The main subjects of information policy implementation are the Ministry of Communications and Roskomnadzor. The latter has broad powers to block websites and accounts, initiate administrative cases against IT companies and information dissemination organizers, revoke licenses in the media, television and radio companies, maintain information registers, and more.

In our opinion, any model of information security has both advantages and disadvantages. However, it is useful for the Ukrainian legislation to study the institutional framework analyzed, while at the same time European values and strategic priorities in this area are closer and more democratic, oriented towards the interests of the individual and the communities.

Key words: information security legislation, cybersecurity, cyberarea, asian model.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.88.81-92

УДК 342.95:343.13

М. Ю. Веселов,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»,
докторант Донецького юридичного
інституту МВС України
(м. Кривий Ріг - м. Одеса, Україна),
e-mail: veselovndl@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «ЮВЕНАЛЬНОЇ» СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Спеціалізація учасників кримінального провадження є однією важливих засад ювенальної юстиції, що гарантує урахування особливих потреб дитини та додатковий захист її прав. Урегулювання цього аспекту ювенальної юстиції виходить за рамки суто кримінального процесуального права. Фактичне втілення положень щодо спеціалізації осіб, які здійснюють кримінальне провадження або працюють з неповнолітніми, вимагає низки заходів адміністративно-правового забезпечення, що становить основний предмет розгляду цієї статті.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, дитина, кримінальне провадження, неповнолітній, спеціалізація, ювенальна юстиція.

Постановка проблеми. На сьогодні реформування системи ювенальної юстиції вимагає створення дієвого правового механізму забезпечення прав дитини в будь-якому контакт з системою правосуддя. Ця система спрямована в першу чергу на забезпечення благополуччя дітей і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співмірні як із особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення (п. 5.1 Мінімальних стандартних правил ООН відправлення правосуддя щодо неповнолітніх «Пекінських правил»). Зазначене вимагає як додаткових процесуальних гарантій поводження з неповнолітніми учасниками кримінального провадження, так і професійного підходу осіб, уповноважених на роботу із дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціалізація або, як мінімум, високий професіоналізм осіб, що уповноважені на роботу з дітьми в межах кримінальної юстиції (умовно кажучи, «ювенальна спеціалізація»), у положеннях міжнародних та національних правових актів, наукових та практичних публікацій окремих фахівців, як-от: Г. Анучкіної та Н. Белокопитової [1, с. 3632-3633], С. Ветошкіна [2, с. 44-45], К. Гамільтон [3, с. 50-51], Ю. Ємець [4, с. 7-8], І. Мартінович [5, с. 49], О. Назарової [6], К. Смельовцева [7]

С. Старосольської [8] та інших, - розглядається як принцип або гарантія забезпечення прав дітей у ювенальній юстиції. Досвід відповідної спеціалізації мають багато країн світу. Так у кожному департаменті Франції були створені суди для неповнолітніх злочинців, призначені спеціалізовані судді в справах неповнолітніх. Надалі ця спеціалізація перейшла на службовців прокуратури та адвокатури [9, с. 41-42]. Ключовими елементами нідерландської системи ювенальної юстиції є такі: ювенальний суддя, ювенальний прокурор, ювенальний адвокат, Рада із захисту дітей при Міністерстві юстиції Нідерландів, центри пробачії, спеціально підготовлені поліцейські [10, с. 90]. У Грузії процес здійснення правосуддя щодо неповнолітніх ведуть тільки особи, які спеціалізуються у сфері здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, крім випадків, передбачених відповідними нормами КПК Грузії (ст. 16 Кодексу про правосуддя щодо неповнолітніх). КПК та інші закони України передбачають спеціалізацію деяких уповноважених осіб, які здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Проте правове визначення цього питання в нашому вітчизняному законодавстві не можна вважати абсолютно досконалим (чи, як мінімум, завершеним). Урегулювання вказаного аспекту ювенальної юстиції виходить за рамки суто кримінального процесуального права. Одна з ключових позицій «Пекінських правил» на поточний та наступний рік – прийняття законопроекту, згідно з яким буде створено систему спеціалізованих фахівців у сфері ювенальної юстиції [8]. Фактичне втілення положень Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, а також чинних вимог КПК України щодо спеціалізації осіб, які здійснюють кримінальне провадження або працюють із неповнолітніми, вимагає низки заходів адміністративно-правового забезпечення, яке на сьогодні в українській правовій науці не достатньо досліджено.

Формування цілей. Отже, метою цієї статті є вивчення стану адміністративно-правового регулювання забезпечення принципу ювенальної спеціалізації учасників кримінального провадження, а також перспектив його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Перше, з чого варто почати, – це визначити коло учасників кримінального провадження, стосовно яких доцільно говорити про їх ювенальну спеціалізацію. До кола таких осіб належать: судді, включаючи слідчого суддю, прокурор, слідчий, співробітники оперативних та інших підрозділів Національної поліції, захисник, представник персоналу органу пробачії. Гіпотетично про доцільність ювенальної спеціалізації названих учасників можна казати, виходячи з аналізу рекомендацій міжнародно-правових актів (тих самих «Пекінських правил»), досвіду організації цього питання в інших країнах світу, обґрунтованих пропозицій науковців. У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи «Про правосуддя, дружне до дитини» наголошується: «усі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них»; «фахівці, які мають безпосередній контакт із дітьми, також повинні бути

навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці та стадії розвитку, а також із дітьми, які знаходяться в умовах особливої вразливості» (п.п. 14, 15).

Досудові розслідування та судочинство в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, так само як і у кримінальних провадженнях за злочинами проти дітей, крім дотримання процесуальної форми включають необхідність подолання труднощів у налагодженні довіри, інтерв'юванні цієї вікової категорії учасників кримінальних процесуальних відносин, захисту дитину від подальшої шкоди або криміналізації (рецидиву), вимагають від персоналу суду, прокуратури, органів досудового розслідування, поліції, адвокатів спеціальних навичок комунікативного і психологічного підходу до неповнолітніх. А. Бакаєв небезпідставно заявляє, що кваліфікація таких фахівців передбачає більш широкий спектр знань, ніж в інших їхніх колег (*правка* – М. В.) [11, с. 136]. На конференції Ради Європи в м. Толедо («Захист дітей у європейських системах правосуддя», 12-13.03.2009 р.) учасники дійшли висновку: «Усі фахівці, зокрема судді, психологи та юристи, що мають справу з дітьми в правосудді, повинні отримувати відповідну інформацію, підвищення обізнаності та навчання відповідним методам проведення опитування». Водночас небагато з них мають знання про права дітей та процедурні питання в цьому контексті [12, с. 65].

Слід констатувати, що обов'язкові вимоги з приводу спеціалізації в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх осіб чинне українське законодавство містить лише стосовно суддів та слідчих (ч. 14 ст. 31, ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України). Для уникнення будь-яких сумнівів щодо наявності в судді законних повноважень на розгляд цієї категорії справ до матеріалів кримінального провадження слід додавати копію або витяг із протоколу зборів суддів, де визначено кількісний та персональний склад суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Так само судам слід з'ясувати наявність документів (копій наказів, розпоряджень тощо), які підтверджують факт здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим. Важливість належного виконання цих положень обумовлена тим, що докази, отримані внаслідок проведення досудового розслідування щодо неповнолітнього не уповноваженим на це суб'єктом, внаслідок дії п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України, є недопустимими, а ухвалення судового рішення незаконним складом суду є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що тягне його скасування. Утім фактичне забезпечення функціонування вимог щодо тих учасників, ювенальна спеціалізація яких окреслена в законодавстві, у конкретних кримінальних провадженнях здійснюється через відповідні форми публічного адміністрування правового та організаційного характеру. Необхідно враховувати, що спеціальних вимог до прокурора чи слідчого судді, який здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітнього, процесуальним законом не передбачено. Винятком із закріпленого в ч. 14 ст. 31 КПК України правила також є суд (суддя), який вирішує питання, пов'язані з виконанням вироків щодо неповнолітніх (Лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2017 р. № 223-66/0/4-17). Спеціальних вимог не передбачає законодавство і щодо співробітників оперативних підрозділів Національної поліції (у деяких нормах гл. 38 КПК України згадується лише про

уповноважений підрозділ органів Національної поліції), представника персоналу органу пробації, а також захисника.

На рівні підзаконних нормативних актів, які мають адміністративно-правову природу в кримінальному провадженні визначається ювенальна спеціалізація прокурорів та персоналу органів пробації. За наказом Генерального прокурора України (далі – ГПУ) від 06.12.2014 р. № 16гн процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, підтримання державного обвинувачення в кримінальних провадженнях, учинених неповнолітніми та за їхньою участю, доручається прокурорам, на яких покладено обов'язок захисту прав і свобод дітей (п.п. 8, 9). Уповноваженим органом із питань пробації, представники якого беруть участь у кримінальному провадженні (забезпечення судів інформацією, що характеризує неповнолітнього обвинуваченого, участь у судових засіданнях), є сектор ювенальної пробації, який є відокремленим підрозділом без права юридичної особи. Він утворюється та діє на підставі Типового положення про сектор ювенальної пробації, затвердженого наказом Міністерства юстиції України № 2649/5 від 18.08.2017 р. Проте, як слушно зауважує М. Мелешко, діяльність усіх органів ювенальної юстиції повинна регламентуватися не відомчими розпорядженнями, а законодавчим актом [13, с. 363-366]. Особливо, якщо це стосується кримінально-процесуальних відносин, де має дотримуватися гранично визначена регламентація.

Ситуація щодо умов обрання та вимог до кандидатури уповноваженої на роботу з дітьми більш-менш змістовно визначена стосовно суддів, які обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів у порядку, передбаченому ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Обрання «ювенального судді» на зборах суддів є однією з форм забезпечення внутрішньої діяльності судів, яке проводиться в порядку, передбаченому в Положенні про збори суддів відповідного суду. Ці Положення в судах приймаються на підставі Типового положення про збори суддів судів загальної юрисдикції (затверджене рішенням Ради суддів України № 45 від 04.06.2015 р.), де серед повноважень таких зборів згадується про обирання суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

Вимог до кандидатури так званого «ювенального слідчого» ані КПК України, ані інші законодавчі акти не містять. Закон лише вказує, що такий слідчий визначається керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх» (ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України). Наказ МВС України № 570 від 06.07.2017 р. серед повноважень начальників слідчих управлінь, відділів територіальних (відокремлених) підрозділів Національної поліції згадує про визначення слідчих, спеціально уповноважених на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх та здійснення особистого контролю за станом досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю (п. 3, 4 розд. V), але не окреслює вимог чи рекомендацій до таких кандидатів, не визначає додаткових завдань, не акцентує увагу на специфічних повноваженнях «ювенальних слідчих» відповідно до особливостей досудового розслідування. Слід віддати належне тому факту, що, хоча закон і не містить прямої вказівки на

ювенальну спеціалізацію в кримінальному провадженні прокурорів, це питання знаходить певну увагу на відомчому рівні правового регулювання. По-перше, з метою організації діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей (цей напрям охоплює значно ширшу сферу правовідносин, а не лише участь у кримінальних провадженнях), у складі ГПУ створено та функціонує управління захисту прав і свобод дітей, а в прокуратурах обласного та місцевого рівня – відповідні галузеві структурні підрозділи. По-друге, зазначено, що безпосереднє виконання таких обов'язків доручається досвідченим працівникам (хоча конкретні вимоги до таких осіб також відсутні). По-третє, рекомендовано в прокуратурах місцевого рівня, за можливості, на цих прокурорів не покладати виконання обов'язків з інших напрямів прокурорської діяльності (п. 3 Наказу ГПУ від 06.12.2014 р. № 16гн). Нагадаємо, що навіть закон не звільняє суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, від виконання обов'язків судді відповідної інстанції. Будь-яких вказівок на цей рахунок щодо слідчих взагалі немає ані в законах, ані в підзаконних актах. Позитивним прикладом є організація ювенальної спеціалізації служби пробації, де, як зазначалося, утворено відокремлений підрозділ. Відповідні сектори ювенальної пробації діють на підставі Типового положення, затвердженого наказом Міністерства юстиції України № 2649/5 від 18.08.2017 р., яке окреслює основні завдання і функції секторів, права та повноваження їх персоналу, що органічно доповнює положення законів.

Першими з уповноважених осіб, хто стикається з фактами порушень з боку дітей, є працівники поліції. У разі безпосереднього виявлення протиправних діянь із боку дитини чи реагування за зверненням інших громадян стосовно таких фактів, не має значення, до якої служби поліції належать такі поліцейські, важливо одне: вони мають діяти відповідно до закону, який у певних ситуаціях враховує вікові особливості неповнолітніх правопорушників. Але, якщо казати про цілеспрямовані заходи оперативних підрозділів у межах кримінального провадження за участю неповнолітніх, відповідна спеціалізація таких поліцейських вірогідно матиме позитивний ефект як для найкращого гарантування прав дітей, так і для інтересів правоохоронної діяльності. Світова практика єдиної уніфікованої моделі щодо спеціалізації підрозділів поліції у сфері ювенальної юстиції поки що не створила. Проте можна виділити декілька основних варіантів організації їх діяльності: а) підрозділи кримінальної поліції, які спеціалізуються на розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми; б) система спеціалізованих підрозділів, які структурно входять до складу кримінальної поліції та, крім участі в розслідуванні ювенальної злочинності, активно займаються превентивною роботою в цій сфері; в) підрозділи, які в межах загальної превентивної діяльності виконують завдання ювенальної превенції; г) система спеціалізованих підрозділів, які займаються виключно питаннями ювенальної превенції [14, с. 16].

Українська модель належить до останнього з наведених типів. Уповноважені підрозділи органів Національної поліції, про які згадується в статтях 496, 500 КПК України, – це підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, серед повноважень яких наказ МВС України № 1044 від 19.12.2017 р. передбачає участь їх персоналу в судовому розгляді за

участю неповнолітнього обвинуваченого (п. 2). Водночас це не ті підрозділи, працівників яких КПК України у ст. 41 згадує серед учасників кримінального провадження і які уповноважені здійснювати слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» наділяє повноваженнями проводити оперативно-розшукові заходи. Сучасні підрозділи ювенальної превенції Національної поліції, хоч і були утворені в результаті реформування колишньої кримінальної міліції у справах дітей, однак на сьогодні відповідних оперативно-розшукових повноважень не мають. Ліквідована ж кримінальна міліція в справах дітей поєднувала функції соціально-профілактичної роботи з дітьми та здійснення оперативно-розшукової діяльності як щодо злочинної поведінки неповнолітніх осіб, так і злочинних намірів щодо них самих. У такому вигляді, вочевидь, простежувалася більш поглиблена ювенальна спеціалізація діяльності правоохоронців за типом «б» представлених у попередньому абзаці варіантів. Отож, можна констатувати, що на сьогодні персонал оперативних підрозділів поліції, який активно залучаються слідчими та прокуратурою до участі в кримінальних провадженнях щодо дітей, відповідної спеціалізації не має, що не може негативно відбиватися на ефективності врахування інтересів дітей.

До цього моменту мова йшла про учасників кримінального провадження (суд, сторона обвинувачення, інші учасники), які мають безпосереднє відношення до органів державної влади, із діяльністю яких найчастіше ототожнюється примусовий вплив держави на суспільні правовідносини. Водночас ювенальна спеціалізація стосується не лише аспектів здійснення правосуддя, обвинувачення та превенції протиправної поведінки щодо дітей. Важливе місце в системі ювенальної юстиції відводиться й наданню якісної правової допомоги дітям, що перебувають у «конфлікті» із законом. Як зазначає С. Ветошкін, формування ювенальної юстиції передбачає підвищення значущості кваліфікованої юридичної допомоги щодо захисту прав дитини [2, с. 45]. Участь захисника в судовому провадженні під час розгляду кримінального провадження, а також перегляду судових рішень за результатами судового розгляду щодо неповнолітніх має бути забезпечено в судах усіх інстанцій незалежно від стадії судового провадження та суб'єкта оскарження. Захисником у кримінальному провадженні може бути лише адвокат, який залучається підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками або забезпечується слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням (у межах надання безоплатної правової допомоги). Згідно зі ст. 52 КПК України щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, а також щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, участь захисника є обов'язковою. Неповнолітнього потерпілого чи свідка може представляти особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником (адвокат). Додаткових умов стосовно залучення чи вимог до кандидатури адвоката, який братиме участь у кримінальному провадженні щодо захисту прав неповнолітнього,

законодавство не висуває. У 2017 році Вищий спеціалізований суд звертав лише увагу місцевих та апеляційних судів на неприпустимість здійснення захисту неповнолітнього й дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником (п. 4 Листу Вищого спеціалізованого суду № 223-66/0/4-17 від 16.01.2017 р.).

Враховуючи той факт, що більшість дітей, які скоюють кримінальні правопорушення, походять із сімей або неблагонадійних, або з низьким соціально-матеріальним статусом, участь захисника, як правило, забезпечується за рахунок надання безоплатної правової допомоги через відповідні регіональні чи місцеві центри (далі – Центр НБПД). Ознайомлення з практикою діяльності деяких Центрів НБПД дозволило виявити такі певні позитивні тенденції: персонал центрів при веденні реєстру адвокатів, з якими укладається контракт чи тимчасова угода на надання вторинної безоплатної правової допомоги, звертають увагу на сферу їхніх інтересів у наданні правових послуг; при призначенні захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітнього працівники Центру НБПД віддають перевагу тим адвокатам, які мають найбільший досвід роботи в цій галузі правовідносин, проходили відповідні тренінги або курси підвищення кваліфікації, мають додаткову (педагогічну чи психологічну) освіту тощо. Однак нормативно-правові акти Міністерства юстиції України (Координаційного центру з надання правової допомоги) чи Національної асоціації адвокатів України (Ради адвокатів України) не зосереджують на цьому уваги, а відповідна практика поширюється за неофіційною ініціативою персоналу Центрів НБПД. На відміну від попередніх учасників, адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі. Натомість можна навести такий приклад із світової практики: фламандська Асоціація адвокатів (Бельгія) та її Комісія ювенальних адвокатів пропонує своїм членам дворічний курс із прав дітей. Правова інформація доповнює базову підготовку в галузі дитячої психології й розвитку, а також практичним навчанням, таким як спілкування з дітьми. Відвідування всіх модулів є обов'язковою для того, щоб отримати сертифікат у якості «ювенального адвоката» [12, с. 65]. В Україні для адвокатів методика таких тренінгів уже розробляється партнерами Міністерства юстиції - Програмою USAID «Нове правосуддя». Такі тренінги в Україні уже запущено UNICEF і для поліцейських [8].

Висновки. Отже, наведене дає підстави стверджувати, що ювенальна спеціалізація в кримінальному провадженні має досягатися завдяки поєднанню норм кримінального процесуального права та механізму адміністративно-правового регулювання забезпечення такої спеціалізації, що містить або міститиме таке (з огляду на те, що деякі з наведених елементів на цей час представлені лише у вигляді пропозицій):

а) встановлення у нормах КПК України обов'язкових вимог щодо спеціалізації суддів (щодо розгляду всіх питань стосовно неповнолітньої особи, у тому числі і під час виконання судових рішень), слідчих суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх;

б) встановлення в нормах законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про пробацію», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вимог щодо «ювенальної» спеціалізації суддів, прокурорів, слідчих органів досудового розслідування Національної поліції, персоналу органів пробації, адвокатів;

в) виділення в складі Національної поліції ювенальної поліції, яка включатиме ювенальну кримінальну поліцію, ювенальну превенцію, службу шкільних офіцерів поліції (внесення відповідних змін до Закону України «Про Національну поліцію», Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 877 від 28.10.2015 р., підготовка та затвердження наказом МВС України Положення про ювенальну поліцію тощо);

г) виділення в складі Державної установи «Центр пробації» секторів ювенальної пробації (що на сьогодні передбачає Типове положення про сектор ювенальної пробації, затверджене наказом Міністерства юстиції України № 2649/5 від 18.08.2017 р.);

д) окреслення в нормах законів та деталізація в підзаконних нормативно-правових актах, рішеннях Ради суддів України, Національної асоціації адвокатів України:

- вимог до кандидатів та умов їх призначення (обрання чи отримання статусу);

- процедури призначення (обрання чи отримання статусу) зазначених вище учасників кримінального провадження;

- вимог обов'язкового спеціального навчання або підвищення кваліфікації, проходження тренінгів зазначених вище учасників кримінального провадження;

е) визначення базового органу (установи) та затвердження єдиних стандартів навчання «ювенальних» спеціалістів;

є) затвердження інструкцій чи рекомендацій з організації роботи відповідних спеціалізованих підрозділів чи посадових осіб, суддів, адвокатів;

ж) адміністративно-правові акти реалізації норм права в конкретних судах, прокуратурах, органах досудового розслідування, органах пробації, підрозділах поліції, центрах надання правової допомоги, органах самоврядування адвокатури;

з) юридичні факти – встановлення причетності до кримінального провадження неповнолітньої особи, встановлення віку неповноліття причетної до кримінального правопорушення особи тощо.

Перспективним завданням продовження цього дослідження є напрацювання пропозицій щодо змін та доповнень до підзаконних нормативно-правових актів.

Використані джерела:

1. Анучкина А. Д., Белокопытова Н. Ю. Ювенальная юстиция как новый инструмент защиты интересов несовершеннолетних участников уголовного процесса. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2014. Т. 20.

С. 3631–3635. URL: <http://e-koncept.ru/2014/54990.htm> (дата обращения: 18.06.2019).

2. Ветошкин С. А. Ювенальное право: учеб. пособие. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2008. 169 с.

3. Hamilton C. Guidance for Legislative Reform on Juvenile Justice. New York: Children's Legal Centre and United Nations Children's Fund (UNICEF), 2011. 116 p.

4. Емець Ю. І. Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична сутність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Київський нац. ун-т внутр. справ, Київ, 2010. 20 с.

5. Мартинович И. И. В Беларуси созрели предпосылки создания ювенальной юстиции. *Российская юстиция*. 2002. № 8. С. 49-51.

6. Назарова А. С. Организационно-правовые и криминологические проблемы создания системы ювенальной юстиции в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Академия права и управления Минюст. РФ. Рязань, 2004. 182 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/organizatsionno-pravovye-i-kriminologicheskie-problemy-sozdaniya-sistemy-yuvenalnoi-yustitsii> (дата обращения: 16.06.2019).

7. Сметловцев К. И. Ювенальная юстиция в системе социальной профилактики правонарушений несовершеннолетних: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.08 / ВНИИ МВД РФ. Москва, 2005. 36 с. URL: <http://lawtheses.com/jreader/418370/a#?page=36>.

8. Старосольська С. Інтереси дитини повинні стати основою роботи усіх державних інституцій. Громадський простір. Новини: 05.08.2018. URL: <https://www.prostir.ua/?news=interesny-dytyny-povynni-staty-osnovoyu-roboty-usih-derzhavnyh-institutysij> (дата звернення: 21.12.2019).

9. Кудрявцева Н. И. Ювенальная юстиция в России и Франции: сравнительная характеристика: учебно-метод. пособие для студ. юрид. фак. Курск, 2003. 105 с.

10. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні: проект / Робоча група проекту «Створення та розвиток системи ювенальної юстиції України». *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1–2. С. 90–95.

11. Бакаев А. А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних: моногр. М.: ВНИИ МВД России, 2003. 139 с.

12. Council of Europe. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. 2011. 97 s. URL: <https://rm.coe.int/16804b2fc3> (20.12.2019).

13. Мелешко Н. П. Ювенальная юстиция в Российской Федерации: криминологические проблемы развития. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 787 с.

14. Веселов М., Іщенко І. Міжнародна практика діяльності поліції у сфері ювенальної превенції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. № 2 (107). С. 12–16.

References:

1. Anuchkina, A. D., & Belokopytova, N. Yu. (2014). Yuvenalnaya yusticiya kak novyj instrument zashity interesov nesovershennoletnih uchastnikov ugovolnogo processa. *Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal «Koncept» – Scientific and*

methodological electronic journal «Concept» - Scientific and methodical electronic magazine "Concept". Vol. 20, 3631–3635. URL: <http://e-koncept.ru/2014/54990.htm> (18.06.2019). [in Russian].

2. Vetoshkin, S. A. (2008). Yuvenalnoe pravo. Ekaterinburg. [in Russian].

3. Hamilton, C. (2011). Guidance for Legislative Reform on Juvenile Justice. New York: Children's Legal Centre and United Nations Children's Fund (UNICEF). [in English].

4. Yemets, Yu. I. (2010). Vchynennia zlochynu nepovnolitnimy yak obstavyna, shcho pomiakshuie pokarannia: psykholoho-yurydychna sutnist. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv National. un-t inside. affairs, Kyiv Kyiv. [in Ukrainian].

5. Martinovich, I. I. (2002). V Belarusi sozreli predposylki sozdaniya yuvenalnoj yusticii. *Rossijskaya yusticiya – Russian justice*, 8, 49–51 [in Russian].

6. Nazarova, A. S. (2004). Organizacionno-pravovye i kriminologicheskie problemy sozdaniya sistemy yuvenalnoj yusticii v Rossijskoj Federacii. *Candidate's thesis*. URL: <http://www.disserscat.com/content/organizatsionno-pravovye-i-kriminologicheskie-problemy-sozdaniya-sistemy-yuvenalnoi-yustitsi> (16.06.2019). [in Russian].

7. Smelovtsev, K. Y. (2005). Yuvenalnaia yustytysia v systeme sotsyalnoi profylaktyky pravonarushenyi nesovershennoletnykh. *Extended abstract of candidate's of thesis*. Moskva. URL: <http://lawtheses.com/jreader/418370/a#?page=36> (10.06.2019) [in Russian].

8. Starosolska, S. (2018). Interesy dytyny povynni staty osnovoiu roboty usikh derzhavnykh instytutsii. Hromadskyi prostir. Novyny. URL: <https://www.prostir.ua/?news=interesy-dytyny-povynni-staty-osnovoyu-roboty-usih-derzhavnyh-instytutsij> (21.12.2019) [in Ukrainian].

9. Kudryavceva, N. I. (2003). Yuvenalnaya yusticiya v Rossii i Francii: sravnitel'naya harakteristika. Kursk. [in Russian].

10. Robocha hrupa proektu «Stvorennia ta rozvytok systemy yuvenalnoj yustytysii Ukrainy». (2005). Kontseptsii stvorennia ta rozvytku systemy yuvenalnoj yustytysii v Ukraini. *Vidnovne pravosuddia v Ukraini – Restorative justice in Ukraine*, 1–2, 90–95. [in Ukrainian].

11. Bakaev, A. A. (2003). Sistema profilaktiki pravonarushenij nesovershennoletnih. Moskva. [in Russian].

12. Council of Europe. (2011). Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3> (20.12.2019) [in English].

13. Meleshko, N. P. (2006). Yuvenalnaya yusticiya v Rossijskoj Federacii: kriminologicheskie problemy razvitiya. SPb. R. Aslanov Publishing House Law Center Press. [in Russian].

14. Veselov, M. & Ishchenko I. [2018]. Mizhnarodna praktyka diialnosti politsii u sferi yuvenalnoi preventsii. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Law*, 2(107), 12–16. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.11.2019

Веселов Н. Ю.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин
Криворожского факультета
Национального университета
«Одесская юридическая академия»,
докторант Донецкого юридического
института МВД Украины
(г. Кривой Рог - г. Одесса, Украина)

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ «ЮВЕНАЛЬНОЙ» СПЕЦИАЛИЗАЦИИ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Специализация участников уголовного производства является одной из важных основ ювенальной юстиции, гарантирующих учет особых потребностей детей и дополнительную защиту их прав. Урегулирование этого аспекта ювенальной юстиции выходит за рамки сугубо уголовного процессуального права. Фактическое воплощение положений по специализации лиц, осуществляющих уголовное производство или работающих с несовершеннолетними, требует ряда мер административно-правового обеспечения, что составляет основной предмет исследования данной статьи.

Ключевые слова: административно-правовое обеспечение, ребенок, уголовное производство, несовершеннолетний, специализация, ювенальная юстиция.

Veselov M.,

Associate Professor at the Department
of Criminal Law of the
Kryvyi Rih faculty of the National University
"Odesa Law Academy",
Doctoral Student in Donetsk Law
Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
(Kryvyi Rih - Odesa, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING OF "JUVENAL" SPECIALIZATION OF PARTICIPANTS OF CRIMINAL PRODUCTION

Specialization of participants in criminal proceedings is one of the important principles of juvenile justice, which guarantees consideration of the special needs of the child and additional protection of their rights. However, the legal definition of this issue in the Ukrainian legislation is not absolutely perfect. The regulation of these juvenile justice relationships goes beyond purely criminal procedural law. The actual implementation of the specialization provisions of criminal or juvenile offenders requires a number of administrative and legal measures, which are the subject of this article. The circle of participants in criminal proceedings is identified, in relation to which it is advisable to speak about their juvenile specialization: judges, including investigating judge, prosecutor, investigator, employees of operative and other units of the National

Police, defense lawyer, representative of the staff of the probation authority. The state of administrative and legal regulation of providing the principle of juvenile specialization of participants of criminal proceedings in Ukraine is analyzed, as well as the prospects of its improvement are outlined.

It is stated that the mandatory legislation on specialization in criminal proceedings concerning minors contains the current legislation of Ukraine only with regard to judges and investigators. The specialization of other participants is partially traced only to the level of by-laws.

It is established that the so-called juvenile specialization in criminal proceedings should be achieved by combining the rules of criminal procedural law and the mechanism of administrative and legal regulation of providing such specialization. This will include the establishment in law of mandatory requirements for the specialization of the mentioned participants in criminal proceedings; selection of juvenile police as part of the National Police; defining the requirements for candidates and the conditions of their appointment, compulsory special education or advanced training determination of the basic body (institution) and approval of uniform standards of training of "juvenile" specialists, etc.

Key words: administrative and legal ensuring, child, criminal proceedings, minor, specialization, juvenile justice.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.92-101
УДК 343.3/.7 (477)

М. В. Карчевський,

доктор юридичних наук, професор,
т. в. о. ректора Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: comcriminal@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2693-3592>

О. В. Одинцова,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: doslidnuk.lg.nik@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3864-228X>

АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ОЦІНКИ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ДІЯННЯ «IN CONTEXT»

У статті окреслено основні завдання, які можуть ефективно вирішуватися за допомогою автоматизованої системи для дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння «In Context»; продемонстровано евристичні

можливості системи для виявлення та візуалізації основних тенденцій розвитку кримінального законодавства, для аналізу співвідношення суворості санкцій за посягання на однорідні об'єкти; обґрунтовується перспективність її використання для системного удосконалення кримінального законодавства.

Ключові слова: суспільна небезпека, законодавча оцінка суспільної небезпечності діяння, індекс контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності, автоматизована система «In Context», інтенсивність санкцій кримінально-правових заборон, удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність.

Постановка проблеми. Сучасне кримінально-правове законодавство характеризується тим, що не відповідає загальним вимогам щодо санкцій кримінально-правових заборон, які полягають у тому, що «...покарання, зазначене в санкції, має відбивати ступінь суспільної небезпечності названого в диспозиції діяння та бути узгодженим із санкціями статей, що передбачають відповідальність за вчинення інших, близьких за видом та характером злочинів» [1, с. 35]. Кримінальний кодекс України (далі – КК) набуває «рис розбалансованості» [2, с. 7–8]. Крім того, чинному КК властиві й такі недоліки, як: надмірна суворість або надмірна м'якість санкцій; невідповідність розмірів санкцій за злочини приблизно рівного ступеня суспільної небезпечності; невідповідність розмірів санкцій основного та кваліфікованого складів злочинів тощо [3; 4, с. 230]. Через недостатність методології досить часто законодавча оцінка суспільної небезпечності діяння не відповідає об'єктивним соціальним потребам у кримінально-правовому впливі, є далекою від фактичної небезпечності посягання. Законодавчим оцінкам суспільної небезпечності властива суб'єктивність і відсутність єдиного вираженого підходу [5; 6].

Необхідність приведення законодавчих оцінок суспільної небезпечності кримінальних правопорушень у відповідність до їх фактичної небезпечності, а також відсутність універсальної та ефективно методології порівняння суворості санкцій зумовили розроблення методу контекстного дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності [7; 8]. І хоча зазначений метод дозволяє ефективно вирішувати низку теоретичних та прикладних проблем кримінально-правового регулювання, проте, з урахуванням здобутків у галузі обробки великих масивів даних, існує нагальна потреба у візуалізації тенденцій розвитку кримінального законодавства, інтенсивності санкцій кримінально-правових заборон, побудові експериментальних моделей з приведення законодавчих оцінок суспільної небезпечності кримінальних правопорушень у відповідність до їх фактичної небезпечності. Через те логічним напрямом удосконалення методу стало посилення його евристичних можливостей за допомогою методів візуалізації та програмного засобу MS Excel: розроблено автоматизовану інформаційно-аналітичну систему для дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння «In Context».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального права вже протягом тривалого часу звертають свою увагу на проблему розбалансованості санкцій кримінально-правових заборон Н. О. Гуророва, В. А. Мисливий, В. І. Осадчий, Ю. А. Пономаренко, Д. А. Плетньова,

В. Д. Швець та інші дослідники. Доцільність саме системних змін у межах чинного КК обґрунтовують у своїх працях Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. О. Дудоров, В. О. Навроцький, М. В. Карчевський, Ю. А. Пономаренко, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін.

Проте методологічні основи порівняння кримінально-правових санкцій залишаються недостатньо розробленими. На сьогодні найбільш поширеним індикатором суворості санкції є її медіана, яка дорівнює половині суми верхньої і нижньої межі санкції [9; 10]. Однак цей показник характеризується низькою надійністю, які значно обмежують можливості його використання. По-перше, він не враховує положення санкцій щодо додаткових покарань. По-друге, у разі порівняння покарань різних видів його використання пов'язане із застосуванням правил складання покарань (ст. 72 КК), серед яких відсутні положення щодо співвідношення таких покарань, як позбавлення волі на певний строк і штраф, а також позбавлення волі та позбавлення права обіймати деякі посади або займатися певною діяльністю. Водночас, можливість представлення санкції, що передбачає таке покарання, як штраф у вигляді іншого покарання, існує. Для цього можна скористатися положеннями ч. 5 ст. 53 КК. Проте такий підхід себе не виправдовує, оскільки в разі дотримання правил, що містяться в згаданих нормах, не завжди одержуються результати, які можна використовувати для порівняння суворості санкції. Так, якщо спробувати представити мінімуми та максимуми санкцій у вигляді позбавлення волі та скористатися означеною формулою, медіана певних санкцій буде мати значення більше ніж верхня межа санкції (наприклад, ч. 1 ст. 197-1, ч. 1 ст. 362, ч. 3 ст. 176 КК та ін.). Нонсенс, до якого приходимо в цьому разі, свідчить, що метод не є універсальним.

Спроби обчислити медіану в інший спосіб, наприклад як половину різниці максимальної та мінімальної меж санкції [6], призводять до аналогічних проблем і навіть створюють нові: у деяких випадках обчислені таким чином медіани для санкцій, які істотно відрізняються за ступенем тяжкості, є однаковими або медіана більш суворої санкції є меншою, ніж медіана менш суворої. Наприклад, санкція ч. 2 ст. 414 КК (від 2 до 10 років позбавлення волі) є менш суворою, ніж санкція ч. 3 ст. 399 КК (від 8 до 15 років позбавлення волі), однак медіана ч. 2 ст. 414 КК є більшою.

Іншим напрямом вирішення проблеми розбалансованості санкцій кримінально-правових заборон стало розроблення М. В. Карчевським методу контекстного дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності та використання його при аналізі інтенсивності санкцій окремих груп злочинів.

Розроблення на його основі автоматизованої інформаційно-аналітичної системи для дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння «In Context» зумовлює необхідність осмислення її пізнавального потенціалу як у масштабі дослідження всієї Особливої частини КК, так й окремих груп кримінальних правопорушень, що мають спільні ознаки того чи іншого елементу складу кримінального правопорушення (потерпілий, предмет посягання, спосіб вчинення, суспільно небезпечні наслідки тощо).

Формування цілей. Мета цієї роботи полягає в тому, щоб визначити основні завдання, які можуть ефективно вирішуватися за допомогою автоматизованої інформаційно-аналітичної системи для дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння «In Context», та на конкретних прикладах продемонструвати окремі її евристичні можливості.

Виклад основного матеріалу. Уявімо, що певний кримінальний кодекс передбачає відповідальність всього за три кримінальні правопорушення: убивство, зґвалтування та крадіжку. Нехай убивство карається найбільшим можливим для даного суспільства покаранням, зґвалтування – у половину меншим покаранням, а за крадіжку передбачено покарання в розмірі до двох третин від максимально можливого за зґвалтування. Таке законодавче визначення покарань є обґрунтованим та зрозумілим. Тоді як бути, коли заборон близько дев'яти сотень?

Сутність методу *контекстного* дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності полягає в тому, що кожне кримінальне правопорушення розглядається *в контексті інших кримінальних правопорушень* з позицій порівняння та зіставлення видів і розмірів покарань, які можуть бути за нього призначені. Вихідним положенням є аксіоматичне судження про те, що законодавча оцінка суспільної небезпечності певного посягання дається в санкції відповідної норми Особливої частини КК. Отже, для того щоб розглядати певну конкретну кримінально-правову заборону в контексті інших за ознакою законодавчої оцінки суспільної небезпечності, необхідно з урахуванням положень науки кримінального права порівняти суворість усіх санкцій, передбачених в Особливій частині КК, та систематизувати кримінально-правові заборони за цією ознакою. Місце, отримане певним посяганням у цій системі, і буде являти контекстну законодавчу оцінку суспільної небезпечності посягання.

Для інформативного представлення результатів пропонується використовувати числовий показник під назвою «індекс контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності». Сутність цього показника полягає в тому, що він дозволяє представити місце, отримане конкретною кримінально-правовою заборonoю в результаті побудови описаного вище рейтингу, у вигляді числа зі значенням більше нуля, але не більше ста. Для найбільш небезпечного посягання він дорівнюватиме 100, для посягань, що знаходяться в середині побудованого рейтингу, – близько 50, індекс же посягань, що характеризуються найбільш м'якими санкціями, буде близьким до одиниці.¹

Розрахувати зазначений показник пропонується за формулою:

$$I_i^{\text{кзош}} = \frac{N_{\text{max}} - N_i + 1}{N_{\text{max}}} \times 100, \text{ де}$$

- $I_i^{\text{кзош}}$ - індекс контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності конкретного кримінально караного посягання;

- N_{max} - максимальне значення побудованого рейтингу, яке отримало найменш небезпечно кримінально каране посягання;

- N_i - числове вираження місця, яке отримало в побудованому рейтингу те посягання, для якого встановлюється індекс.

Метод реалізовано та здійснено його апробацію. Описаний алгоритм реалізовано в програмному засобі MS Excel. На основі методу розроблено інформаційно-аналітичну систему, яка дозволяє виконувати наступні завдання:

- порівнювати інтенсивність санкцій кримінально-правових заборон за допомогою методів візуалізації;

- здійснювати аналіз проектів законів щодо змін або доповнень до КК України з позицій обґрунтованості санкцій;

- отримувати науково обґрунтовану інформацію для розв'язання основного питання кримінально-правового регулювання – пошуку балансу між соціальною значимістю охоронюваних благ та інтенсивністю використовуваних кримінально-правових заходів;

- забезпечити базу для проведення компаративістських досліджень якісно нового рівня.

Використання запропонованого методу для дослідження кримінально-правового регулювання дозволить по-новому підійти до оцінки обґрунтованості суворості відповідних кримінально-правових санкцій. Контекстна законодавча оцінка суспільної небезпечності, на відміну від існуючих методів порівняння, забезпечує можливість аналізу кожної кримінально-правової санкції в порівнянні з генеральною сукупністю, що дозволяє з великою ймовірністю прогнозувати значну ефективність методу, наближення законодавчих оцінок суспільної небезпечності певних посягань до їх фактичної, об'єктивної небезпечності.

Достатньо перспективним видається використання розглянутого методу в законотворчій роботі. В. Я. Тацій указував на те, що «правотворчій діяльності останніх років багато в чому властивий безсистемний, а іноді навіть хаотичний характер, а законопроекти, що виносяться на розгляд парламенту, не завжди проходять належну наукову експертизу. Усе це, безумовно, знижує ефективність запобіжної функції закону про кримінальну відповідальність, негативно позначається на правозастосовній діяльності й призводить до нігілістичного ставлення громадян до вимог закону» [11, с. 17]. Аналізуючи можливі шляхи розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність, В. І. Борисов обґрунтовував доцільність саме системних змін у межах чинного КК [12, с. 283]. Установлення індексу контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності в процесі роботи над проектами кримінально-правових норм дозволить чітко структурувати та скерувати дискурс щодо суворості санкції майбутньої норми, а отже, забезпечить системний підхід до вдосконалення КК, сприятиме попередженню законотворчих помилок.

Використання запропонованого методу може забезпечити певний розвиток і компаративістським кримінально-правовим дослідженням.

Зрозуміло, що аналіз КК зарубіжної країни потребуватиме певного перегляду алгоритму порівняння та матриці даних залежно від передбаченої цим кодексом системи покарань.

*Сайт In Context:
демонстрація, відкритий
доступ до системи,
комунікація*

Приклади, що демонструються в наведеному на сайті відео, показують евристичні можливості системи, наочно представляють розбалансованість санкцій за необережне заподіяння смерті, а також спірний розподіл суворості санкцій за посягання, пов'язані з витоком інформації. Відтак, отримується інформація про те, як змінилася інтенсивність санкцій, що існували з 2001 року; пропонується інформативна візуалізація основного тренду розвитку кримінального законодавства, що полягає в розширенні предмету кримінально-правового регулювання; здійснюється системний прогноз зміни інтенсивності санкцій після набрання

чинності Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Висновки. Для продовження дискусії запропонуємо наступні висновки, що підтверджуються наведеними результатами роботи системи «In Context»:

- візуалізація змісту санкцій чинного кримінального законодавства підтверджує тезу про їх розбалансованість та необхідність системних змін;
- провідним трендом розвитку кримінального законодавства є розширення предмету кримінально-правового регулювання та збільшення суворості санкцій;
- розгляд даного факту в площині раціональної парадигми кримінального права вимагає істотного перегляду підходів до законотворчої роботи, попередження кримінально-правового експансіонізму;
- перспективним видається використання представленої системи в процесі вдосконалення кримінального законодавства.

Використані джерела:

1. Дорош Л. В. Теоретико-прикладні проблеми якості кримінального законодавства України // *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2009. Вип. 18. С. 15–44.
2. Швец В. Д., Грицак В. М., Василькевич Я. І. та ін. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права; [вступне слово проф. Мельника М. І.]. Київ: Атіка, 2008. 244 с.
3. Пономаренко Ю. А. Щодо структури вчення про пеналізацію злочинів // *Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні* : матеріали наук. конф. (Харків, 15 травня 2008 р.) / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2008. С. 39–40.

4. Хавронюк М. І. Кримінальне покарання: що змінилося за останні п'ять тисяч років? // *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. симпозіуму (Львів, 21 - 22 вересня 2012 р.)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 227-233.

5. Азаров Д. С., Калуп А. В. Кваліфікуючі ознаки складів злочинів: вибрані риторичні питання // *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20 - 21 травня 2011 р.) / редкол.: Г. Є. Болдари, А. О. Данілевський, О. О. Дудоров та ін.; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 6-11.

6. Плетнева Д. А. О реализации принципа индивидуализации ответственности при построении санкций квалифицирующих составов // *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 15 - 16 травня 2010 р.) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми : ФОП Ляпощенко Л. Г., 2010. С. 241-244.

7. Карчевский Н. В. Метод контекстной законодательной оценки общественной опасности деяния и возможности его применения // *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9-10 жовт. 2014 р.) / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 115-121.

8. Карчевський М. В. Дослідження змін у законодавстві про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності методом контекстної законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2013. № 2. С. 99-111.

9. Козлов А. П. Механизм построения уголовно-правовых санкций: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 1991. 38 с.

10. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 18 с.

11. Тацій В. Я. Десять років Кримінальному кодексу України: здобутки і проблеми застосування. *Право України*. 2011. № 9. С. 5-19.

12. Борисов В. І. Основні напрямки розвитку Особливої частини законодавства України про кримінальну відповідальність // *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13 - 14 жовтня 2011 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. С. 280-283.

References:

1. Dorosh, L. V. (2009). Teoretyko-prykladni problemy yakosti kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of combating crime, issue 12*, 15-44. [in Ukrainian].

2. Shvets, V. D., Hrytsak, V. M., Vasylykevych, Ya. I. et al. (2008). Zakonodavcha realizatsiia kryminalno-pravovoi polityky: analiz zakonoproektnoi diialnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy V sklykannia z pytan kryminalnoho prava. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Ponomarenko, Yu. A. (2008). Shchodo struktury vchennia pro penalizatsiiu zlochyniv. *Pravovi zasady pidvyshchennia efektyvnosti borotby zi zlochynnistiu v Ukraini: materialy nauk. konf. (Kharkiv, 15 travnia 2008 r.) – Legal basis for improving the effectiveness of crime fighting in Ukraine: Proceedings of the Scientific Conference. Kharkiv: Pravo, 39–40.* [in Ukrainian].

4. Khavroniuk, M. I. (2012). Kryminalne pokarannia: shcho zminylosia za ostanni p'iat tysiach rokiv? *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia: tezy dopovidei ta povidomlen uchasnykiv Mizhnar. sympoziumu (Lviv, 21–22 veresnia 2012 r.) – Criminal Code of Ukraine 2001: Problems of Application and Prospects for Improvement: Abstracts and Reports of International Participants. the symposium. Kharkiv: Pravo, 227–233.* [in Ukrainian].

5. Azarov, D. S., Kalup, A. V. (2011). Kvalifikuiuchi oznaky skladiv zlochyniv: vybrani rytorychni pytannia. *Teoretychni ta prykladni problemy kryminalnogo prava Ukrainy : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Luhansk, 20 - 21 travnia 2011 r.) –Theoretical and applied problems of the criminal law of Ukraine: materials international. Research Practice Conf. Lugansk, 6–11.* [in Ukrainian].

6. Pletneva, D. A. (2010). O realizatsyy pryntsypa yndyvydualyzatsyy otvetstvennosti pry postroenny sanktsyi kvalyfytsyruuiushchykh sostavov. *Derzhava i pravo: problemy stanovlennia i stratehiia rozvytku: zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Sumy, 15-16 travnia 2010 r.) – State and Law: Problems of Formation and Development Strategy: Coll. materials international. Research Practice Conf. Sumy: FOP Lyaposhchenko, 241–244.* [in Ukrainian].

7. Karchevskiy, M. V. (2014). Metod kontekstnoj zakonodatel'noj ocenki obshhestvennoj opasnosti dejaniya i vozmozhnosti ego primeneniya. *Nauka kryminalnogo prava v systemi mizhdystyplinarykh zviazkiv: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 13 - 14 zhovtnia 2011 r.) – The science of criminal law in the system of interdisciplinary communication: materials inter. Research Practice Conf. (Kharkiv, October 9-10, 2014) V. Ya. Tatius, & V. I. Borisov (Eds.) et al. Kharkiv: Pravo, 115–121.* [in Ukrainian].

8. Karchevskiy, M. V. (2013). Doslidzhennia zmin u zakonodavstvi pro kryminalnu vidpovidalnist za zlochyny u sferi gospodarskoi diialnosti metodom kontekstnoi zakonodavchoi otsinky suspilnoi nebezpechnosti diiannia. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka – Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenka, 2, 99–111.* [in Ukrainian].

9. Kozlov, A. P. (1991). Mekhanyzm postroeniya uholovno-pravovykh sanktsiyi. *Extended abstract of candidate's thesis. Moskva.* [in Ukrainian].

10. Filei, Yu. V. (2006). Kryminalno-pravovi sanktsii ta yikh zastosuvannia za zlochyny proty vlasnosti. *Extended abstract of candidate's thesis. Lviv.* [in Ukrainian].

11. Tatsii, V. Ya. (2011). Desiat rokiv Kryminalnomu kodeksu Ukrainy: zdobutky i problemy zastosuvannia. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 9, 5–19.* [in Ukrainian].

12. Borysov, V. I. (2011). Osnovni napriamky rozvytku Osoblyvo chastyny zakonodavstva Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist. *10 rokiv chynnosti Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: problemy zastosuvannia, udoskonalennia ta podalshoi harmonizatsii iz zakonodavstvom yevropeiskikh krain: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 13 - 14 zhovtnia 2011 r.) -10 Years of the Criminal Code of Ukraine: Problems of Application, Improvement and Further Harmonization with the Laws of European Countries: Materials International. Research Practice Conf. (Kharkiv, October 13 - 14, 2011). V. Ya. Tatsii, & V. I. Borisov (Eds.) et al. Kharkiv: Pravo, 280–283.* [in Ukrainian].

Карчевский Н. В.,

доктор юридических наук, профессор,
вр. и. о. ректора Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

Одинцова Е. В.

кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ СИСТЕМА ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ОЦЕНКИ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОПАСНОСТИ ДЕЯНИЯ «IN CONTEXT»

В статье обозначены основные задачи, которые позволяет эффективно решать автоматизированная система для изучения законодательной оценки общественной опасности деяния «In Context», наглядно продемонстрированы ее эвристические возможности для выявления и визуализации основных тенденций развития уголовного законодательства, для анализа соотношения суровости санкций за посягательства на однородные объекты. Обосновывается перспективность ее использования для системного усовершенствования уголовного законодательства.

Ключевые слова: общественная опасность, законодательная оценка общественной опасности деяния, индекс контекстной законодательной оценки общественной опасности, автоматизированная система «In Context», интенсивность санкций уголовно-правовых запретов, усовершенствование законодательства об уголовной ответственности.

Karchevskiy N.,

Doctor of Law, Professor,
Acting Rector Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

Odintsova O.,

Candidate of Law,
Senior teacher of the Department of Criminal Law
disciplines Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

THE AUTOMATED SYSTEM FOR RESEARCH LEGISLATIVE ESTIMATION OF PUBLIC DANGER OF ACT "IN CONTEXT"

The article is devoted to the automated system for research legislative estimation of public danger of act "In Context". It was developed in MS Excel and based on the method of legislative assessment of the public danger of criminal offenses and methods of

visualization. The essence of the method of legislative assessment of the public danger of criminal offenses is that each criminal sanction is analyzed in comparison with the general set of sanctions of the Special part of the Criminal code of Ukraine.

The article outlines the main tasks that can be efficiently accomplished through the automated system for research legislative estimation of public danger of act "In Context". The article describes and demonstrates the heuristic capabilities of the system for analysis the ratio of the severity of criminal penalties for offenses with homogeneous objects (for example, careless offenses on life and offenses related to information leakage), and to identify and visualize the main trends in the criminal law of Ukraine, for building a systematic forecast of changes in the intensity of criminal sanctions after the entry into force of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses".

It is argued that an automated system for research legislative estimation of public danger of act "In Context" can become a promising tool for the systematic improvement of the legislation on criminal liability of Ukraine in the direction of reducing the imbalance of criminal sanctions, bringing legislative assessments of the public danger of criminal offenses in line with their actual danger and even preventing legal expansionism.

Key words: public danger, legislative estimation of public danger of act, the automated system "In Context", the intensity of criminal sanctions, index of contextual legislative estimation of public danger, the improvement of the legislation on criminal liability.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.101-112

УДК 340.13:355-057.36

В. А. Мацько,
науковий співробітник НДІ
проблем правового та організаційного
забезпечення діяльності
Міністерства Державного науково-дослідного
інституту МВС України
(м. Київ, Україна)
e-mail: mazko95@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-4149-8744>

ПОНЯТТЯ «УЧАСНИК ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ (АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ)» ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті досліджується поняття «учасник операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції)» за законодавством України. За результатами проведеного аналізу чинного законодавства України та праць вітчизняних науковців за напрямом забезпечення прав учасників ООС/АТО, сформульовано авторське визначення поняття «учасник операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції)». Наведено перелік документів, що підтверджують участь в ООС та АТО. Визначено існуючі прогалини в чинному законодавстві України, які регулюють питання надання статусу учасника бойових дій особам, які займаються волонтерською діяльністю.

Ключові слова: учасник операції Об'єднаних сил, учасник антитерористичної операції, ветеран війни, учасник бойових дій, доброволець, інвалід війни.

Постановка проблеми. З квітня 2014 року по квітень 2018 року в Україні тривала широкомасштабна антитерористична операція [1], метою якої було попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізація наслідків терористичної діяльності. Проте вже у 2018 році вона була переформатована в операцію Об'єднаних сил [2]. Участь в обох операціях брали як кадрові офіцери Збройних сил України, так і добровольці. З початку 2014 року і до тепер у вітчизняному законодавстві відбуваються постійні зміни, проте, незважаючи на це, питання належного забезпечення прав і свобод учасників ООС/АТО залишається актуальним. Особливо необхідним є визначення на законодавчому рівні поняття «учасник операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції)». Складність визначення цього поняття також обумовлюється гібридним характером агресії проти України, яка почалася з штучних громадських протестів, які переросли в захоплення державних будівель, а потім події взагалі набули повноцінного збройного конфлікту [3]. Додає складності й те, що досить довгий час питання тимчасово окупованої території по відношенню до окремих районів Донецької та Луганської областей не мало чіткого визначення в чинному законодавстві України [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню визначення правового статусу учасників ООС (АТО) присвячували свої роботи В. В. Пилип, А. В. Трофименко, Л. М. Сукмановська, В. В. Гаркуша, В. В. Галуцько, С. О. Дзюба та інші, серед яких можна знайти й наукові праці І. М. Кравченка [15; 16]. Проте через постійну зміну чинного законодавства України, яке врегульовує проблему захисту учасників ООС (АТО), їхні дослідження потребують подальшого розвитку. Тож питання щодо визначення поняття «учасник операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції)» за законодавством України на часі є необхідним.

Формування цілей. Метою статті є визначення поняття «учасник операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції)» за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в чинному законодавстві України, як і в доктринальній площині, загально визначеного поняття «учасник операції Об'єднаних сил/Антитерористичної операції» (надалі – учасників ООС/АТО) не наведено. Основним нормативно-правовим актом, який установлює правовий статус учасників ООС/АТО є Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» (надалі – Закон України № 3551-ХІІ від 22.10.1993) [10]. Так, відповідно до зазначеного вище Закону України, існує загальна категорія пільгових осіб (це ветеран війни), до якої належать учасники бойових дій, учасники війни, особи з інвалідністю внаслідок війни. Згідно зі ст. 5 Закону України № 3551-ХІІ від 22.10.1993, учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Бат'ківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої

армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і в мирний час. До них належать:

- військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту; військовослужбовці військових прокуратур; особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи; поліцейські; особи рядового, начальницького складу; військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України; інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та в період здійснення зазначених заходів;

- особи, які в складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших, утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів [10, ст. 6].

Особливою умовою отримання статусу учасника бойових дій (надалі – статус УБД) зазначеним вище особам є залучення їх до проведення антитерористичної операції чи здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях на строк не менше ніж 30 календарних днів, у тому числі за сукупністю днів перебування в районах її проведення. За виключення осіб, які брали участь у виконанні бойових (службових) завдань в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з противником, у проведенні розвідувальних заходів, що підтверджено оперативним штабом з управління антитерористичною операцією чи Об'єднаним оперативним штабом Збройних Сил України (об'єднаним командним пунктом Об'єднаних сил), а також які отримали поранення, контузії, каліцтва, що унеможливило подальше виконання ними відповідних завдань (крім випадків необережного поводження із зброєю та ухилення від військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби), статус учасника бойових дій надається незалежно від кількості днів залучення їх до проведення антитерористичної

операції чи здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях [4, ст. 2¹].

Також до УБД належать особи, які в період до набрання чинності Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення не менше 30 календарних днів, у тому числі за сукупністю днів перебування в районах її проведення, у взаємодії із Збройними Силами України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією, Національною гвардією України, Службою безпеки України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами [10, ст. 6].

Наступною категорією осіб, які належать до ветеранів війни, є учасники війни. Ними вважаються працівники підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у порядку, встановленому законодавством, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у порядку, встановленому законодавством [10, ст. 9].

Крім учасників бойових дій та учасників війни, до ветеранів війни належать особи з інвалідністю внаслідок війни. Так до осіб з інвалідністю внаслідок війни належать вищеперераховані особи, тобто ті, які мають статус учасника бойових дій та учасника війни, а також особи, які в складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, і виконували завдання антитерористичної операції у взаємодії зі Збройними Силами України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією, Національною гвардією України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами та особи, які добровільно забезпечували (або добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях (у тому числі здійснювали волонтерську діяльність) та стали особами з інвалідністю внаслідок

поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах та у період її проведення, під час забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів [10, ст. 7].

Слід відзначити те, що таких осіб, які добровільно забезпечували (або добровільно залучалися до забезпечення) проведення АТО, у тому числі здійснювали волонтерську діяльність, віднесли тільки до осіб з інвалідністю внаслідок війни, тобто щоб одержати підтвердження тому, що такі особи забезпечували проведення АТО, їм потрібно отримати поранення, контузії, каліцтва або захворювання. Схожа ситуація і з особами, що здійснюють волонтерську діяльність: цю категорію осіб також віднесли лише до осіб з інвалідністю внаслідок війни, що призвело до порушення прав вказаних осіб. Проаналізувавши судову практику з даного питання, ми знайшли її розв'язання в судових рішеннях. Так, відповідно до рішення Київського районного суду м. Полтави № 552/6143/16-ц від 02.12.2016 «Про встановлення факту залучення та безпосередньої участі у забезпеченні проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення», особі, яка звернулася до суду, задовольнили позов та в судовому порядку встановили факт її участі в АТО, що посприяло отриманню статусу учасника війни. У рішенні Київського районного суду м. Полтави зазначено, що, відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 9 Закону України № 3551-ХІІ від 22.10.1993 року, учасниками війни є працівники підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення антитерористичної операції. При цьому, згідно зі ст. 1 Закону України № 3236-VI від 19.04.2011 «Про волонтерську діяльність», волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [5]. Оскільки в п. 13 ч. 1 ст. 9 Закону України № 3551-ХІІ від 22.10.1993 не передбачено, чи поширюється дана норма на випадки добровільного залучення особи до участі у забезпеченні проведення антитерористичної операції, на підставі ч. 8 ст. 8 ЦПК України суд визнав за необхідне застосувати до спірних правовідносин аналогію права [6, 7]. Отже, виходячи зі вказаного вище рішення суду, особи, що займаються волонтерською діяльністю в зоні ООС/АТО, повинні отримувати статус учасника війни.

Зважаючи на переформатування АТО в ООС, Верховна рада України внесла зміни до 19 Законів України й учасники обох операцій отримали змогу на рівні отримувати пільги від держави. Однак ні поняття «учасник АТО», ні «учасник ООС» не знайшли своє відбиття в законодавстві.

Так для визначення поняття «учасник ООС/АТО» дослідимо поняття «антитерористична операція» та «операція Об'єднаних сил».

Відповідно до ст. 1 Закону України № 638-IV від 20.03.2003 «Про боротьбу з тероризмом», антитерористична операція – це комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення

безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності [8]. Якщо виходити з визначення АТО, то учасником АТО є особа, яка брала участь у комплексі скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

Визначення операції Об'єднаних сил у законодавстві немає, проте у Законі України № 2268-VIII від 18.01.2018 «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» є формулювання «заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» [9, ст. 7].

У Законі України № 3551-XII від 22.10.1993 при переліку учасників бойових дій зазначено, що це особи, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України й брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції в період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів [10, ст. 6].

Якщо звернутися до питання розгляду даної проблематики вітчизняними вченими, то В. В. Пилип зазначає, що «учасник АТО – це громадянин України, іноземець, особа без громадянства, що безпосередньо брала участь у антитерористичній операції» [13, с. 50]. Виходячи з визначення наведеного науковцем, можемо сказати, що, на думку автора, для того щоб отримати статус учасника АТО, особа повинна відповідати двом категоріям, а саме:

- бути громадянином України, іноземцем, особою без громадянства;
- безпосередньо брати участь в Антитерористичній операції.

Так, відповідно до Закону України «Про громадянство», громадянин України – це особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України [13, ст. 1]. У ст. 3 вказаного Закону визначено належність до громадянства України. Так, громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України;

2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка

1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України;

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Особи, зазначені в пункті 1 частини першої цієї статті, є громадянами України з 24 серпня 1991 року; ті, що зазначені в пункті 2, – з 13 листопада 1991 року, а в пункті 3 – з моменту внесення відмітки про громадянство України [13, ст. 3].

У вказаному законі також визначено поняття іноземець як особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав [13, ст. 1].

Особою без громадянства, відповідно до Закону України «Про громадянство України», вважається особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином [13, ст. 1].

Наступним критерієм є безпосередня участь в антитерористичній операції. Підтвердження участі в АТО або ООС можливе лише за пред'явлення певних документів. Так до обов'язкових документів, що підтверджують участь в АТО відносяться:

– витяги з наказів керівника антитерористичного центру при СБУ (або особи, яка його заміщує, першого заступника чи заступника керівника антитерористичного центру при СБУ) про залучення до проведення антитерористичної операції;

– витяги з наказів керівника оперативного штабу з управління антитерористичною операцією (чи його заступників або керівників секторів (командирів оперативно-тактичних угруповань)) про підпорядкування керівнику оперативного штабу з управління антитерористичною операцією в районах її проведення та про прибуття (вибуття) до (з) районів проведення антитерористичної операції;

– документи про направлення у відрядження до районів проведення антитерористичної операції або інші офіційні документи, видані державними органами, що містять достатні докази про безпосередню участь особи у виконанні завдань антитерористичної операції в районах її проведення;

– витяги з бойових наказів, бойових розпоряджень, бойових донесень (журналів бойових дій, оперативних завдань), які підтверджують факт безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з противником, проведення розвідувальних заходів;

– матеріали спеціальних (службових) розслідувань за фактами отримання поранень, контузій, каліцтв;

– нотаріально завірених свідчень не менше ніж двох свідків із ряду осіб, які разом із такою особою брали участь в антитерористичній операції та отримали статус учасника бойових дій або інваліда війни, у разі підтвердження суб'єктами боротьби з тероризмом факту взаємодії зазначених осіб (особисто або під час перебування в складі добровольчих формувань) зі Збройними Силами, МВС,

Національною гвардією та іншими утвореними відповідно до законів військовими формуваннями та правоохоронними органами [4, ст. 4].

Для учасників ООС виділено такий перелік документів:

- витяги з наказів Генерального штабу Збройних Сил України про залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях;

- витяги з наказів Командувача об'єднаних сил, командирів оперативно-тактичних угруповань про прибуття (випуття) до (з) районів здійснення цих заходів, документи про направлення у відрядження до районів здійснення цих заходів;

- витяги з бойових наказів, бойових розпоряджень, бойових донесень (журналів бойових дій, оперативних завдань), які підтверджують факт безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з противником, проведення розвідувальних заходів;

- матеріали спеціальних (службових) розслідувань за фактами отримання поранень, контузій, каліцтв [4, ст. 4].

Перелік зазначених документів є надзвичайно широким, і якщо учасник ООС/АТО немає хоча б одного з цих документів, факт підтвердження його участі в ООС/АТО можливий лише в судовому порядку, що значно затягує час отримання статусу УБД, який дає змогу користуватися рядом пільг.

Окрім зазначеного вище, окреслює поняття учасника АТО Д. А. Чижов. На його думку, учасники АТО – це військовослужбовці Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, особи рядового та начальницького складу і військовослужбовці МВС, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також брали безпосередню участь в антитерористичній операції [14, с. 175]. З цим визначенням науковця в деякій мірі ми не погоджуємося, адже участь в ООС/АТО брали не лише представники силових структур, а й іноземці та особи без громадянства.

Висновок. Отже, враховуючи, що Уряд прирівняв учасників АТО до учасників ООС, можемо навести одне визначення для обох категорій. Так, підтримуючи думку В. В. Пилип, вважаємо, що учасник ООС/АТО – це громадянин України, іноземець, особа без громадянства, що безпосередньо брала участь у ООС/АТО та у виконанні бойових (службових) завдань в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з противником строком не менше ніж 30 календарних днів, у тому числі за сукупністю днів перебування в районах проведення операції.

Крім того, вважаємо за необхідне доповнити ст. 9 Закону України № 3551-ХІІ від 22.10.1993 року пунктом чотирнадцятим та викласти його в такій редакції: «особи, які добровільно забезпечували (або добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі й стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, перебуваючи

безпосередньо в районах та д період здійснення зазначених заходів (у тому числі здійснювали волонтерську діяльність)», надавши, таким чином, особам, що здійснюють волонтерську діяльність в зоні проведення ООС, статус учасників війни.

Використані джерела:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. *Офіційний вісник Президента України* від 14.04.2014. 2014. № 14. Стр. 3. Ст. 745.

2. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.

3. Нестерович В.Ф. Громадські протести на окремих територіях Українського Донбасу протягом весни 2014 року: причини та наслідки. *Віче*. 2014. № 21. С. 14-17.

4. Порядок надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 413.

5. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 4. Ст. 435.

6. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

7. Рішення Київського районного суду м. Полтави № 552/6143/16-цд 02.12.2016 «Про встановлення факту залучення та безпосередньої участі у забезпеченні проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо у районах антитерористичної операції у період її проведення URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Page/2> (дата звернення: 10.10.2019).

8. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.

9. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України № 2268-VIII від 18.01.2018. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 10. Ст. 54.

10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.

11. Нестерович В.Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Т. 200. Юридичні науки. С. 85-92.

12. Пилип В. В. Адміністративно-правовий статус учасників антитерористичної операції: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. К., 2018. 200 с.

13. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

14. Чижов Д. А. Нормативно-правове забезпечення права на соціальний захист учасників АТО та членів їх сімей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 173-182.

15. Кравченко І. М. Правові аспекти визначення статусу військовополоненого з огляду на проведення Україною операції Об'єднаних Сил (АТО) із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. № 1. С. 127-139.

16. Кравченко І.М. Правові аспекти праці військовополонених з огляду на проведення Україною операції Об'єднаних Сил (АТО) із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. № 3. С. 123-136.

References:

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 13 kvitnia 2014 roku «Pro nevidkladni zakhody shchodo podolannia terorystychnoi zahrozy i zberezhennta terytorialnoi tsilnosti Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.04.2014 № 405/2014. (2014) *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy vid 14.04.2014.-Official Bulletin of the President of Ukraine*,14, 3, art. 745. [in Ukrainian].

2. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh: Zakon Ukrainy vid 18.01.2018 № 2268-VIII. (2018) *Vidomosti Verkhovnoi Rady- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*,10, art. 54. [in Ukrainian].

3. Nesterovych, V. F. (2014) Hromads'ki protesty na okremykh terytoriyakh Ukrayins'koho Donbasu protyahom vesny 2014 roku: prychny ta naslidky. *Viche – Viche* 21, 14-17. [in Ukrainian].

4. Poriadok nadannia ta pozbavlennta statusu uchasyuka boiovykh dii osib, yaki zakhyshchaly nezalezhnist, suverenitet ta terytorialnu tsilnist Ukrainy i braly bezposeredniu uchast v antyterrorystychnii operatsii, zabezpechenni yii provedennia chy u zdiisnenni zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh, zabezpechenni yikh zdiisnennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.08.2014 № 413. N. d. N. p. [in Ukrainian].

5. Pro volontersku diialnist: Zakon Ukrainy vid 19.04.2011 № 3236-VI. (2011) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, art. 435. [in Ukrainian].

6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV. (2004) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*,40-41, 42, art. 492. [in Ukrainian].

7. Rishennia Kyivskoho raionnoho sudu m. Poltavy № 552/6143/16-ts 02.12.2016 «Pro vstanovlennia faktu zaluchennia ta bezposerednoi uchasti u zabezpechenni provedennia antyterrorystychnoi operatsii, перебуваючы безпосередно у районі антитерористичної операції у період її проведення. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Page/2> [in Ukrainian].

8. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 № 638-VI. (2003) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25, art. 180. [in Ukrainian].

9. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh : Zakon Ukrainy № 2268-VIII vid 18.01.2018. *Vidomosti Verkhovnoi Rady- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*,10, art. 54. [in Ukrainian].

10. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 22.10.1993 № 3551-XII. (1993) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 45, art. 425. [in Ukrainian].

11. Nesterovych, V. F. (2017) Verkhovenstvo prava ta zabezpechennya prav lyudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh Ukrainy. *Naukovi zapysky NaUKMA – NaUKMA Scientific Notes. Yurydychni nauky*, 200, 85-92. [in Ukrainian].

12. Pylyp, V. V. (2018) Administratyvno-pravovyi status uchasyntyv antyterorystychnoi operatsii: dys. kand. yuryd. nauk.-Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

13. Pro hromadianstvo Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2235-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 13, art. 65. [in Ukrainian].

14. Chyzhov, D. A. (2016) Normatyvno-pravove zabezpechennia prava na sotsialnyi zakhyst uchasyntyv ATO ta chleniv yikh simei. *Visnyk Natsionalnoho uniwersytetu «Lvivska politehnika»*. *Yurydychni nauky-Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Law* , 845, 173–182. [in Ukrainian].

15. Kravchenko, I. M. (2019) Pravovi aspekty vyznachennya statusu viys'kovopolonenooho z ohlyadu na provedennya Ukrainyoyu operatsiyi Ob'yednanykh Syl (ATO) iz zabezpechennya natsional'noyi bezpeky i oborony, vidsichi ta strymuvannya zbroynoyi ahresiyi RF u Donets'kiy i Luhans'kiy oblastiakh. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho uniwersytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs E. O. Didorenko*, 1, 127-139. [in Ukrainian].

16. Kravchenko, I. M. (2019) Pravovi aspekty pratsi viys'kovopolonenykh z ohlyadu na provedennya Ukrainyoyu operatsiyi Ob'ednanykh Syl (ATO) iz zabezpechennya natsional'noyi bezpeky i oborony, vidsichi ta strymuvannya zbroynoyi ahresiyi RF u Donets'kiy i Luhans'kiy oblastiakh. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho uniwersytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs E. O. Didorenko*, 3, 123-136. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.12.2019

Мацько В. А.,

научный сотрудник НИЛ проблем
правового и организационного обеспечения
деятельности Министерства,
Государственного научно-исследовательского
института МВД Украины
(г. Киев, Украина)

ПОНЯТИЕ «УЧАСТНИК ОПЕРАЦИИ ОБЪЕДИНЁННЫХ СИЛ (АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ)» ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

В статье исследуется понятие «участник операции Объединенных сил (антитеррористической операции)» по законодательству Украины. Сформулировано авторское определение понятия «участник операции Объединенных сил (антитеррористической операции)». Приведен перечень документов, подтверждающих участие в ООС и АТО. Определены существующие проблемы в действующем законодательстве Украины, регулирующие вопросы предоставления статуса участника боевых действий лицам, которые занимаются волонтерской деятельностью.

Ключевые слова: участник операции Объединенных сил, участник антитеррористической операции, ветеран войны, участник боевых действий, доброволец, инвалид войны

Matsko V.,

Research Employee of the Research Laboratory of the Problems
of Legal and Organizational Support of the Ministry Activities
of the Statr Research Institute MIA Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

THE CONCEPT OF "A MEMBER OF THE JOINT FORCES OPERATION (ANTI-TERRORIST OPERATION)" UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE

Research article studies the concept of "participant in the operation of the Joint Forces (anti-terrorist operation)" under the laws of Ukraine. The author's definition of the term "participant of the Operation of the Joint Forces (anti-terrorist operation)" is formulated. The list of documents considering participation in the environmental protection and anti-terrorist operation is given. The existing problems are identified in the current legislation of Ukraine, regulating the issues of granting the status of the participant of hostilities to persons involved in volunteer activities.

Therefore, given that the Government has equated ATO participants with OJF participants, one can use the single definition for both categories. Thus, supporting the opinion of Pylyp V., we consider that the OJF / ATO participant is a citizen of Ukraine, a foreigner, a stateless person, who directly participated in the OJF / ATO, and in performance of combat (service) tasks in conditions of direct contact and fire contact with the enemy for a period of not less than 30 calendar days, including the total number of days spent in the operational areas. In addition, we consider it necessary to supplement Art. 9 of Law of Ukraine dated October 22, 1993 No 3551-XII p. 14 and to state it in the following wording: "persons who voluntarily provided (or who were voluntarily involved in providing) the anti-terrorist operation, implementation of measures for national security and defense, repulsion and deterrence of the armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Lugansk regions, being directly in the mentioned areas while the implementation of these activities (including volunteer activities)", thus, giving the status of war participants to the persons engaged in volunteer activity in the area of OJF.

Key words: participant of the Operation of the Joint Forces, participant of the anti-terrorist operation, war veteran, participant of hostilities, volunteer, war invalid.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.112-123
УДК 343.9

І. Б. Медицький,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
навчально-наукового Юридичного інституту
Прикарпатського національного
університету імені В. Стефаніка

e-mail: ibm78@ukr.net

 [https:// orcid.org/ 0000-0002-6720-6658](https://orcid.org/0000-0002-6720-6658)

МАТЕРІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті обґрунтовується необхідність активізації кримінологічного пізнання фундаментальної проблеми наслідків злочинності, обсяг знань про які сприятиме

створенню системи кримінологічної безпеки. Здійснено аналіз стану кримінального насильства в Україні, наведено динаміку злочинів, пов'язаних із протиправним позбавленням життя людини та заподіянням тілесних ушкоджень. На підставі макроекономічних показників розвитку, статистичних даних, систематизації та узагальнення вироків у справах про злочини проти життя та здоров'я, здійснено розрахунок економічних втрат для суспільства у зв'язку із передчасною смертю особи, а також витрат на стаціонарне лікування потерпілих від злочинів осіб.

Ключові слова: злочинність, злочин, наслідки злочинності, ціна злочинності, шкода від злочинності, фізичне насильство, матеріальні наслідки.

Постановка проблеми. Сучасні кримінальні реалії питання безпеки суспільства від злочинності перетворюють у ранг пріоритетної соціальної проблеми, що вимагає прийняття кардинальних правоохоронних рішень. Базу для них повинна створити науково обґрунтована кримінологічна інформація про дійсний стан захищеності людей від злочинності, її об'єктивні показники та детермінанти, ресурсне забезпечення запобігання злочинам, особливо тієї частини, яка безпосередньо зачіпає життя, здоров'я, права та свободи людини і громадянина [10, с.15]. Ці питання лягли в основу розвитку нового напрямку кримінологічних досліджень, пов'язаних із втіленням у життя ідеї кримінологічної безпеки¹.

Учені, предметно зайняті науковим обґрунтуванням положень даного різновиду кримінологічної теорії, солідарні в архіважливості отримання об'єктивних знань про злочинність та її параметри (у тому числі, її наслідки – І. М.) як об'єкт подальшого на неї впливу. Для створення адекватної сучасному стану злочинності системи кримінологічної безпеки потрібно виявити справжній актуальний стан злочинності та її проявів без ідеологічних, статистичних та інших прикрасень, щоб визначити реальні й потенційні загрози на всіх рівнях державної влади, для всіх верств населення, у всіх сферах суспільних відносин та для кожної території [12, с. 194].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну оцінку наслідків злочинності можна простежити в працях Ю. Антоняна, О. Бандурки, А. Герцензона, В. Голіни, Б. Головкина, І. Данышина, Р. Долотова, О. Джужі, А. Жалинського, А. Закалюка, І. Карпенця, Н. Кузнецової, О. Литвака, О. Литвинова, В. Овчинського, В. Шакуна та ін. Оцінка наслідків фізичного насильства в контексті кримінологічної характеристики злочинності того чи © Медичкий І. Б., 2019

¹ Див.: Бабаєв М. М., Плешаков В. А. Кримінологическая безопасность в системе национальной безопасности (опыт структурного анализа). *Кримінологический журнал*. 2005. № 7. С. 5-9; Коваленко А. В. Поняття кримінологічної безпеки та підходи до класифікації її рівнів. *Право і суспільство*. № 1 частина 2/2019. С. 148-153; Мельничук Т. В. Елементи концепції кримінологічної безпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 1. С. 51-53; Мозоль С. А. Цілі та принципи забезпечення кримінологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 3. С. 191-194; Прокоф'єва-Янчиленко Д. М. Теорія управління ризиками кримінологічної безпеки як спеціальна теорія кримінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 12. Том. 2. С. 110-113.

іншого виду є науковим надбанням О. Ігнатова, О. Храмцова, В. Бесчастного, К. Плутицької, хоча комплексних, системних досліджень не достатньо.

Формування цілей. Метою статті є узагальнення та систематизація відповідних статистичних даних в Україні щодо обсягу матеріальних наслідків фізичного насильства на прикладі злочинів проти життя та здоров'я особи.

Виклад основного матеріалу. Стан кримінального насильства в Україні. Фізична шкода життю. Як слушно зазначає А. Бабенко, шкода, що завдається насильницьким криміналом, на сьогодні дорівнює, а інколи й значно перевищує втрати країн, де відбувалися широкомасштабні активні військові дії. За період з 2001 по 2011 роки, як свідчить офіційна статистика МВС України, навмисно вбито або здійснено замах на вбивство у 36 183 зареєстрованих випадках злочинів; скалічено (завдано умисні тяжкі тілесні ушкодження) 57 178 осіб, звалтовано 9 804 особи [1, с. 134]. Зниження кількості зареєстрованих насильницьких злочинів, за одночасного збільшення в цей період кількості реєстрації заяв та повідомлень про злочини майже у два рази (з 1,5 млн. до 3,34 млн.), дало можливість ученому абсолютно справедливо стверджувати про збільшення рівня латентності насильницької злочинності [1, с. 136].

Висновки про зниження кількості зареєстрованих убивств можна віднайти в працях ряду дослідників, які, однак, виділяють і негативні супутні моменти вказаного процесу, а саме: 1) зростання частки кваліфікованих убивств (2002-2013 рр.) [8, с. 319; 15, с. 178-180]; 2) домінування переважно корисної мотивації (при вчиненні умисних убивств за обтяжуючих обставин) та груповий характер їх вчинення, значний рівень їх рецидиву, а також численність їх жертв [9, с. 103-104].

На тлі зниження динаміки насильницької злочинності (яку потрібно враховувати об'єктивно, не забуваючи про так звані «вади» вітчизняної кримінальної статистики; а також про те, що за межами обліку перебувають окремі райони Донецької та Луганської областей та ін.) науковці відзначають негативну динаміку саме вбивств, низький рівень виявлення осіб, що їх вчинили, та інтенсивність їх вчинення, яка у кілька разів перевищує епідеміологічний поріг (10 випадків на 100 тис. населення) [2, с. 15-16]

Таблиця 1

Динаміка умисних убивств за 2011-2017 роки

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
По Україні	2 267	2 010	5 861	11 466	8 224	5 992	5 145
Вручено особі підозру	-	-	1 909	1 760	1 507	1 403	1 381

Суттєвою кримінологічною особливістю насильницької злочинності в Україні є її висока латентність. Як стверджує О. Ігнатов, рівень латентності вбивств як мінімум дорівнює 1:2. При цьому останніми роками даний показник (з розрахунку коефіцієнтів зареєстрованих убивств та загальної кількості вбивств і залишку безвісти зниклих) зріс до співвідношення 1:4 [9, с. 145-146].

Також варто пам'ятати, що з'ясування «загальної картини» вимагає врахування даних, що не потрапили до офіційної статистики умисних убивств. Аналіз відомчих статистичних даних за 2002-2012 рр. щодо кількості безвісти зниклих в Україні осіб показав, що в країні щорічно розшукується у середньому 9,5 тисяч чоловік (відповідно до наявних в ОВС оперативно-розшукових (ОРС) та розшукових (РС) справ). При цьому кожного року залишається в середньому 4,5 тисячі безвісти зниклих осіб (або 9,5 осіб на 100 тис. населення), розшукати яких не вдалося. Динаміка кількості осіб, що залишилися не розшуканими, відрізняється стрімким зростанням даного показника з 3 726 осіб у 2002 р. до 10 035 осіб у 2011 р. (у 2012 р.- 10 453 особи) [9, с. 143-145].

Наведені А. М. Бабенком математичні розрахунки дали підстави йому стверджувати, що протягом останніх кількох років державні статистичні органи залишають без пояснення причин смерті близько 30 тис. фактів смертей на рік. Лише в 2016 р. різниця між загальною кількістю смертей та сумою смертей із поясненням їх офіційної причини становить 35 449 осіб; у 2015 – 29 477; у 2014 – 31 651 особу. Учений цілком слушно зауважує, що кількісно-якісні параметри вбивств яскраво сигналізують про те, що в регіонах України відбуваються вкрай негативні соціально-кримінологічні процеси, які призводять до безпрецедентного знецінення людського життя й фізичної недоторканності особи (про це також свідчать і чисельні повідомлення ЗМІ); відбувається катастрофічне погіршення морально-психологічного клімату в суспільстві; формується негативне, агресивне середовище, що загалом може призвести до розвитку непередбачуваних кримінологічних наслідків [2, с. 17].

Автори праці «США: злочинність та політика» відзначали, що у відношенні до вбивств збитки вираховуються на основі середнього заробітку, віку потерпілих та середньої тривалості життя американця [11, с. 243]. Запропонований алгоритм підставно застосувати й до вітчизняних даних кримінальної статистики, з'ясувавши, зокрема, економічний розмір втрат у результаті насильницького позбавлення життя. Слід одночасно погодитися з Л. В. Кондратюком і В. С. Овчинським, які пропонують враховувати не середній заробіток жертви, а різницю між ВВП на душу населення та фактичним споживанням [11, с. 245].

Вихідні дані для підрахунку (2018 рік):

t – середня тривалість життя (обидві статі) – 71 рік [17];

V – номінальний ВВП у розрахунку на одну особу – 84 190 грн. [3];

C – фактичне кінцеве споживання в розрахунку на одну особу (за рік) – 75 627 грн. [3];

t_2 – середній вік жертв злочинів. Вибіркове узагальнення автором вироків з ЄДРСР у справах про злочини, передбачені ст.ст. 115, 118, 119, ч. 2 ст. 121 КК України (2017-2019 роки, 100 вироків) дало можливість визначити середній вік їхніх жертв – 50 років;

N – кількість загиблих від злочинів осіб – 1 961, із них: умисних убивств – 1 214; убивств із необережності – 85; тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого – 662 [4; 5].

Арифметичним шляхом можна вирахувати втрати для суспільства у зв'язку із передчасною смертю особи внаслідок злочинної поведінки. Економічний збиток визначається як різниця між валовим внутрішнім продуктом і фактичним кінцевим споживанням у розрахунку на одну особу: $S = B - C$ (84 190 - 75 627 = 8 563 грн.). Отриману величину втрат множимо на кількість років, які в середньому не доживає жертва злочину (передбачених указаними вище кримінально-правовими нормами), тобто $t - t_2$ (71 - 50 = 21 рік). Далі обраховуємо економічні втрати від смерті однієї особи: $V_{тр} = (t - t_2) S = 21 * 8 563 = 179 823$ грн. Після чого отримуємо сумарну величину економічних втрат від смертей означених осіб у 2018 році: $V_{сн} = V_{тр} N$ (179 823 грн. * 1 961 = 352 млн. 632 тис. грн.). І це дані тільки за один рік. Враховуючи латентність насильницьких злочинів проти життя особи, наведену вище інформацію про кількість зниклих безвісти осіб (частина з яких не потрапила до даних кримінальної статистики у якості деліктів) і той факт, що позбавлення життя особи виступає наслідком чисельної кількості злочинів, передбачених й іншими, окрім Розділу II, розділами КК України; їх статистичну поширеність та інші моменти, отримана величина економічних втрат, безперечно, підлягатиме кількісному коригуванню в бік зростання.

Фізична шкода здоров'ю. За даними Генеральної прокуратури України, у 2015 р. потерпілими від тяжких тілесних ушкоджень визнано 2 385 осіб, у т. ч. що спричинило смерть - 694; у 2016 р. їх кількість становила, відповідно, 2 170 та 704 особи; у 2017 р. - 1 991 та 620 осіб; у 2018 р. - 2 047 та 667 осіб; за період з січня 2019 р. по липень 2019 р. - 1 135 і 346 осіб [4].

Більш деталізованою в означеному сенсі є звітність судів першої інстанції, яка сформована у 2018 р. за наслідками розгляду матеріалів кримінального провадження (за попередніми роками дані щодо тілесних ушкоджень окремо не виділялися, перебуваючи серед масиву злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності - І. М.) [5].

Таблиця 2

Види злочинів	Кількість фізичних осіб, яким заподіяно шкоду				
	усього	з них жінок	життю	здоров'ю	матеріальної та моральної шкоди/сума, грн.
Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 ККУ)	1 341	355	284	879	178 / 10 852 084
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 ККУ)	546	134	2	463	81 / 2 482 391

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 ККУ)	1	-	1	-	-
Умисне тяжке тілесне ушкодження в разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 ККУ)	55	5	5	46	4 / 41 755
Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 ККУ)	2 665	1 304	2	2 459	205 / 1 339 549

У 2018 р. засуджено за вчинення злочинів, передбачених 1) ч. 1 ст. 121 КК України – 765 осіб; 2) ч. 2 ст. 121 КК України – 239 осіб; 3) ч. 1 ст. 122 КК України – 483 особи; 4) ч. 2 ст. 122 КК України – 3 особи; 5) ст. 123 КК України – 1 особа; 6) ст. 124 КК України – 64 особи; 7) ч. 1 ст. 125 КК України – 1 735 осіб; 8) ч. 2 ст. 125 КК України – 1 064 особи [6]. Відмінності в показниках між кількістю потерпілих від кримінальних правопорушень осіб та осіб, засуджених за їх вчинення, можна пояснити різними ситуаціями розвитку причинно-наслідкового зв'язку, у яких взаємодіють як один злочинець ↔ декілька жертв, так і декілька злочинців ↔ одна жертва (множинність злочинів, співучасть тощо).

Принадібно варто зауважити, що до авторської вибірки потрапили ті різновиди фізичної протиправної шкоди у вигляді тілесних ушкоджень, медичний критерій визначення яких дає можливість з'ясувати кількість затраченого на лікування часу та забезпечити максимально наближений (у т. ч., і в нормативному відношенні) розрахунок «вартості» здоров'я людини в матеріальному еквіваленті. До того ж, економічний критерій (пов'язаний із врахуванням втрати ступеня працездатності) украй рідко застосовується на практиці.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 від 07.07.1995 р. «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат», питання про відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого вирішується згідно з «Порядком обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених із винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 545 від 16.07.1993 р. [13]. Методологія та порядок обліку фактичних витрат, які здійснюють заклади охорони здоров'я у зв'язку з наданням послуг з медичного обслуговування і які враховуються під час встановлення єдиних тарифів на медичні послуги, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1075 від 27.12.2017 р. [14].

Безперечно, вартість однієї одиниці медичної послуги (ліжко-дня в стаціонарному відділенні) не може бути однаковою в межах України та суттєво відрізнятиметься, наприклад, у районній лікарні, лікарні обласного центру чи лікарні м. Києва. Сума фактичних витрат на лікування потерпілого від кримінального правопорушення (необхідність оперативного втручання, дорогі ліки тощо) не може бути охоплена вартістю одного ліжко-дня перебування в медичному закладі. Вартість лікування в медичних закладах по Україні також суттєво відрізнятиметься. Наприклад, Центральна міська клінічна лікарня м. Івано-Франківськ забезпечує застрахованим пацієнтам лікування 286-ти нозологій (хвороб – І. М.), собівартість якого коливається від 487,99 грн. до 61 165,27 грн. (ціни вказані станом на 2016 р. – І. М.) [16]. Відшкодуванню підлягають тільки кошти, витрачені на стаціонарне лікування потерпілого в лікарні, госпіталі, диспансері чи іншому стаціонарному лікувальному закладі. Усі інші витрати (наприклад, пов'язані з наданням потерпілому швидкої або невідкладної медичної допомоги, на амбулаторне лікування тощо) не відшкодовуються (п. 5 постанови Пленуму ВСУ № 11). Разом із тим наявні офіційні дані необхідно використовувати для з'ясування фінансового «навантаження» на заклади у зв'язку із лікуванням осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень.

Відповідно до звіту Департаменту охорони здоров'я Івано-Франківської обласної державної адміністрації, середні (сукупні) витрати на один ліжко-день у 2018 р. становили 658,8 грн. [7]. З огляду на ці та наведені вище дані ДСА України щодо кількості засуджених осіб, врахувавши, згідно з Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, часові параметри короткочасного (більше шести днів, але менше трьох тижнів (21 день) та тривалого розладу здоров'я особи (понад 3 тижні (більш як 21 день)), можна отримати середній показник затрат закладів охорони здоров'я у 2018 р. по ліжко-днях: 1) для потерпілих від тяжких тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 121, ст. 124 КК України): $(765 + 64) * 658,8 \text{ грн.} * 21 \text{ день} = 11\,469\,049,2 \text{ грн.}$; 2) для потерпілих від середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 1, 2 ст. 122 КК України): $(483 + 3) * 658,8 \text{ грн.} * 21 \text{ день} = 6\,723\,712,8 \text{ грн.}$; 3) для потерпілих від легких тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 125 КК України): $1\,735 * 658,8 \text{ грн.} * 3 \text{ дні} = 3\,424\,690 \text{ грн.}$; 4) для потерпілих від легких тілесних ушкоджень, що потягнули короточасний розлад здоров'я (ч. 2 ст. 125 КК України): $1\,064 * 658,8 \text{ грн.} * 14 \text{ днів} = 9\,813\,484,8 \text{ грн.}$

Злочини, конститутивною ознакою яких виступають тілесні ушкодження (ст. ст. 121-125, 128 КК України), є «класичними» деліктами, безпосередню кримінологічну інформацію про наслідки учинення яких можна отримати, здійснивши спільний аналіз їх нормативно-правових ознак та статистичних даних про кількість епізодів. Проте деліктів, де спричинення тілесних ушкоджень не є самоціллю, а способом досягнення іншої мети, КК України налічує більше двадцяти: легкі тілесні ушкодження (наприклад, ст. ст. 345, 345-1, 346, 350, 377 КК України), середньої тяжкості тілесні ушкодження (наприклад, ст. ст. 276, 277, 281, 282, 314, 345, 350, 406 КК України), тяжкі тілесні ушкодження наприклад, ст. ст. 136, 150-1, 187, 189, 196, 276 КК України).

Для більшої репрезентативності підставно навести дані ЄДРСР щодо розгляду справ про відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди. З огляду на дані, отримані автором шляхом вільного доступу до ЄДРСР, з січня по серпень 2019 р. судами України (в особі уповноважених суб'єктів, здебільшого, органів прокуратури) винесено 100 рішень на користь держави про стягнення витрат закладів охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілих від кримінальних правопорушень (сумарно на 807 143 грн.). 47 % судових рішень стосувалися злочинів проти здоров'я особи (ст. ст.121-125, 128 КК України), 46 % - злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (ст.ст.286 КК України).

Варто зазначити, що існуюча практика не забезпечує наразі повноцінного захисту державних інтересів у цій частині та відновлення соціальної рівноваги, особливо, якщо зважити на сучасний стан насильницької злочинності в державі. На неї комплексно впливають різні чинники, домінуючими серед яких є недоліки в діяльності судових і правоохоронних органів (тривалість та переобтяженість судової процедури, що подекуди нівелює доцільність та ефективність судового захисту; індиферентність органів прокуратури та інших зацікавлених суб'єктів - системи охорони здоров'я).

Висновки. У статті обґрунтовується необхідність активізації кримінологічного пізнання фундаментальної проблеми наслідків злочинності, обсяг знань про яких сприятиме створенню системи кримінологічної безпеки. Фундаментальна проблема «наслідків» злочинності не перебуває у векторі розвитку кримінологічної науки в достатньому для неї обсязі. Існуючі наукові розробки в цій частині характерні фрагментарністю та розпорошеністю матеріалу; важливість включення вказаної категорії саме до основних, а не додаткових параметрів злочинності усвідомлюється та обґрунтовується далеко не всіма вченими; спеціальна література не володіє такими вкрай необхідними напрацюваннями стосовно методології та конкретних методик розрахунку усіх тих змін, які детермінує для людини, суспільства, держави злочинність фактом свого існування. Сучасна кримінологічна доктрина потребує формування нового різновиду теорії - *консеквенціології* злочинності (від лат. *consequentia* - наслідок, і давн.-грец. *λόγος* - вчення), із відповідними завданнями та дослідницьким інструментарієм.

Використані джерела:

1. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А. М. Бабенко. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.

2. Бабенко А. М. Самогубства, доведення до самогубства, вбивства: кримінологічний вимір та соціальні наслідки: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія» (27.04.2018 р.). 2018. С. 13-18.

3. Валовий внутрішній продукт у I-IV кварталах 2018 року й у 2018 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/03/38.pdf> (дата звернення: 16.10.2019 р.)

4. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2015 - 2019 роки. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 19.12.2019)

5. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2018 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 19.12.2019)

6. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання (2018 рік). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/r1k_2018 (дата звернення: 20.08.2019)

7. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми місцевого бюджету «Багатопрофільна стаціонарна медична допомога населенню» станом на 01.01.2019 р. URL: <http://www.if.gov.ua/files/uploads/Багатопрофільна%20стаціонарна%20медична%20допомога.pdf> (дата звернення: 20.08.2019)

8. Ігнатів О. М. Кримінологічний аналіз рівня та динаміки вбивств в Україні. *Форум права*. 2011. №4. С. 314-326.

9. Ігнатів О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні. Дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.08 (081 - Право). Харків, 2014. 493 с.

10. Ким Е. П., Михайличенко А. А. Состояние и структура криминальной смертности в России и некоторые проблемы ее предупреждения. *Криминологический журнал ОГУЭП*. 2007. № 3-4 (2). С. 16-22.

11. Кондратюк Л. В., Овчинский В.С. Криминологическое измерение / Под ред. К. К. Горяинова. / Л. В. Кондратюк, В. С. Овчинский. М., 2008. 272 с.

12. Мозоль С. А. Цілі та принципи забезпечення кримінологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 3. С. 191-194.

13. Про порядок обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання: постанова Кабінету Міністрів України від 16.07.1993 р. № 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-93-п>

14. Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1075. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-п>

15. Плутицька К. М. Сучасний рівень насильницької злочинності в Україні: рівень, структура, динаміка, географія. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 176-181.

16. Розрахунок вартості лікування у ЦМКЛ в 2016 році для застрахованих хворих. URL: http://www.cmkl.if.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=70 (дата звернення: 20.08.2019)

17. Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2018 рік. Статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_tabl_nar_2018.pdf (дата звернення: 20.11.2019)

References:

1. Babenko, A. M. (2014) *Zapobihannya zlochynnosti v rehionakh Ukrainy: kontseptualno-metodolohichni ta prakseolohichni vymir*. A. M. Babenko (Ed.). Odesa: ODUVS. [in Ukrainian].

2. Babenko, A. M. (2018) Samohubstva, dovedennia do samohubstva, vbyvstva: kryminolohichniy vymir ta sotsialni naslidky. *Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Fonovi dlia zlochynnosti yavyschcha: zapobihannia ta protydia» (27.04.2018 r.) - Collection of materials of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference "Background to Crime of the Phenomenon: Prevention and Counteraction, (04.27.2018), 13-18. [in Ukrainian].*

3. Valovyi vnutrishnii produkt u I-IV kvartalakh 2018 roku y u 2018 rotsi. (2018) URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/03/38.pdf>. [in Ukrainian]

4. Yedynyi zvit pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2015-2019 roky. N. d. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. [in Ukrainian].

5. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhenia za 2018 rik. N. d. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ [in Ukrainian].

6. Zvit pro osib, prytyahnutykh do kryminalnoi vidpovidalnosti, ta vydy kryminalnoho pokarannia (2018). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018. [in Ukrainian].

7. Zvit pro vykonannia pasporta biudzhetnoi prohramy mistsevoho biudzhetu «Bahatoprofilna statsionarna medychna dopomoha naselenniu» stanom na 01.01.2019 r. URL: <http://www.if.gov.ua/files/uploads/Bahatoprofilna%20stacionarna%20medychna%20dopomoha.pdf>. [in Ukrainian].

8. Ihnatov, O. M. (2011) Kryminolohichniy analiz rivnia ta dynamiky vbyvstv v Ukraini. *Forum prava - The forum is right*, 4, 314-326. [in Ukrainian].

9. Ihnatov, O. M. (2014) Teoretychni ta prykladni problemy protydia zahalnokriminalnii nasylnytskii zlochynnosti v Ukraini. *Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

10. Kim, E. P., Mihajlichenko, A. A. (2007) Sostojanie i struktura kriminal'noj smertnosti v Rossii i nekotorye problemy ee preduprezhdenija. *Kriminologicheskij zhurnal OGUJeP - OGUEEP Criminological Journal*, 3-4 (2), 16-22. [in Ukrainian].

11. Kondratjuk, L. V., Ovchinskij, V. S. (2008) Kryminologicheskoe izmerenie. K. K. Gorjainova (Ed.). L. V. Kondratjuk, & V. S. Ovchinski (Eds.) et. al. Moskva. [in Russian].

12. Mozo, S. A. (2016) Tsili ta pryntsyipy zabezpechennia kryminolohichnoi bezpeky. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. Serija PRAVO, issue 41, vol. 3, 191-194. [in Ukrainian].

13. Pro poriadok obchyslennia rozmiru faktychnykh vytrat zakladu okhorony zdorov'ia na statsionarne likuvannia poterpiloho vid zlochynnoho diiannia ta zarakhuvannia stiahnennykh z vynykh osib koshtiv do vidpovidnoho biudzhetu i yikh vykorystannia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.07.1993 r. № 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-93-p> [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku vartosti posluhy z medychnoho obsluhovuvannia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 r. № 1075. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-2017-p> [in Ukrainian].

15. Plutytska, K. M. (2017) Shchasnyi riven nasylnytskoi zlochynnosti v Ukraini: riven, struktura, dynamika, heohrafiia. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 3, 176-181. [in Ukrainian].

16. Rozrakhunok vartosti likuvannia u TsMKL v 2016 rotsi dlia zastrakhovanykh khvorykh. N. d. URL: http://www.cmkl.if.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=70 [in Ukrainian].

17. Tablytsi narodzhuvanosti, smertnosti ta serednoi ochikuvanoi tryvalosti zhyttia za 2018 rik. Statystychnyi zbirnyk. N. d. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/k_at_u/2019/zb/08/zb_tabl_nar_2018.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2019

Медицкий И. Б.,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права
учебно-научного Юридического института
Прикарпатского национального
университета имени В. Стефаника
(г. Ивано-Франковск, Украина)

МАТЕРИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ФИЗИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ: КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье обосновывается необходимость активизации криминологического познания фундаментальной проблемы последствий преступности, объем знаний о которых будет способствовать созданию системы криминологической безопасности. Осуществлен анализ криминального насилия в Украине, приведена динамика преступлений, связанных с противоправным лишением жизни человека и причинением телесных повреждений. На основании макроэкономических показателей развития, статистических данных, систематизации и обобщения приговоров по делам о преступлениях против жизни и здоровья, осуществлен расчет экономических потерь для общества в связи с преждевременной смертью лица; а также расходов на стационарное лечение потерпевших от преступлений лиц.

Ключевые слова: преступность, преступление, последствия преступности, цена преступности, вред от преступности, физическое насилие, материальные последствия.

Meditsky I.,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Criminal Law
Educational Scientific Law Institute
Carpathian National University named after V. Stefanika
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

MATERIAL CONSEQUENCES OF PHYSICAL VIOLENCE: CRIMINAL ANALYSIS

The article substantiates the need to activate criminological knowledge of the fundamental problem of the consequences of crime, the amount of knowledge about which will contribute to the creation of a criminological security system. The analysis of the state of criminal violence in Ukraine, the dynamics of crimes related to the illegal deprivation of life and personal injury is made.

On the basis of macroeconomic indicators of development, statistics, systematization and generalization of sentences in cases of crimes against life and health,

the economic losses for the society due to premature death of the person are calculated; and the costs of inpatient treatment of victims of crime. The total value of the economic losses from the deaths of the victims of crimes under Art. 115, 118, 119, Part 2 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, according to 2018, amounted to 352 million 632 thousand UAH. The average cost of health care facilities in 2018 by bed-days, for the victims of grievous bodily harm was 11 469 049,2 UAH; for the victims of moderate injuries - 6 723 712,8 UAH; for the victims of light injuries - 3 424 690 UAH; for the victims of light injuries that caused short-term health disorder - 9 813 484,8 UAH.

It is emphasized that the existing scientific developments of the problem of the consequences of crime are characterized by fragmentation and scattered material; the importance of including this category in the basic, rather than additional, parameters of crime is recognized and substantiated by not all scientists; the specialized literature does not have such much-needed expertise as to the methodology and specific methods of calculating all those changes that determine crime for a person, society, state by its existence. The position of formation in the modern criminological doctrine of a new kind of theory - the consequentology of crime (from Latin *consequentia* - consequence, and ancient Greek *λόγος* - teaching), with the corresponding tasks and research tools is substantiated.

Key words: criminality, crime, consequences of crime, price of crime, harm from crime, physical violence, material consequences

DOI: 10.33766/2524-0323.88.123-134

УДК 342.7

Р. О. Мовчан,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
та кримінального права Донецького
національного університету імені Василя Стуса
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 3 (Ч. 4) СТ. 197-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

У статті розглянуто найбільш дискусійні проблеми, які виникають при кваліфікації злочину, передбаченого ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України. Обґрунтовано, що у випадку, якщо користування самовільно зайнятою земельною ділянкою набуває вигляду самовільного будівництва на ній будівлі чи споруди, дії винного треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 3 ст. 197-1 КК України (або ч. 2 і ч. 4 ст. 197-1 КК України). Також доведено, що дії осіб, які розпочали ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці, повинні кваліфікуватися як закінчений склад злочину, передбачений ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України.

Ключові слова: самовільне зайняття, самовільне будівництво, земельна ділянка, кримінальна відповідальність, кваліфікація, сукупність злочинів.

Постановка проблеми. 11 січня 2007 р. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено ст. 197-1, ч. 3 (ч. 4) якої передбачає кримінальну відповідальність за самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці. За задумом законодавця, наявність вказаної норми мала б стати надійною запорукою недопущення найбільш небезпечних проявів порушень прав на землю, пов'язаних не лише з протиправним заволодінням земельною ділянкою, а й привласненням винною особою права на будівництво будівель або споруд на земельних ділянках, яке мають лише законні власники (землекористувачі) останніх.

Утім сьогодні, майже тринадцять років потому, можна констатувати, що дієвість розглядуваної кримінально-правової заборони, на жаль, є нижчою за очікувану при її прийнятті. Не в останню чергу це пояснюється й тим, що в судовій практиці й досі невіршеними залишаються цілий ряд гостро дискусійних питань кваліфікації, які суттєво ускладнюють застосування ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України та, як наслідок, суттєво знижують її правоохоронний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за самовільне будівництво на самовільно зайнятих земельних ділянках у своїх роботах досліджували Н. О. Антонюк, Г. М. Зеленов, І. Б. Габаїдзе, Д. В. Дударець, О. О. Дудоров, В. М. Захарчук, М. І. Мельник, М. І. Панов, О. О. Пенязькова, А. М. Шульга та інші.

Незважаючи на безсумнівну теоретичну значущість праць названих учених, і досі невіршеними залишаються питання про те, як слід кваліфікувати дії осіб, які одночасно вчинили і самовільне будівництво, і самовільне зайняття земельної ділянки; які факти можуть посвідчувати попереднє вчинення самовільного зайняття земельної ділянки; момент закінчення розглядуваного злочину тощо.

Формування цілей. У цій статті її автор спробує відповісти на зазначені вище, а також деякі інші, найбільш суперечливі питання, що виникають у процесі кваліфікації злочину, передбаченого ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України.

Виклад основного матеріалу. Із змісту ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України випливає, що поняття кримінально караного самовільного будівництва має специфіку, яка полягає в його поєднанні із самовільним зайняттям земельної ділянки. На відміну від ч. 2 ст. 199 КК УРСР 1960 р., для настання відповідальності, за якою достатнім було вчинення самовільного будівництва як такого, ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України 2001 р. передбачає відповідальність за самовільне будівництво, вчинене саме на самовільно зайнятій земельній ділянці, про яку йдеться в ч. 1 (ч. 2) цієї статті. З цього приводу чітко висловлюється Н. О. Антонюк: «Буквальне тлумачення диспозиції ст. 197-1 КК України дає змогу констатувати, що злочином самовільне будівництво буде визнаватися ... лише в тому випадку, коли таке будівництво здійснене на самовільно зайнятій земельній ділянці» [1, с. 79].

Вчинення інших дій, передбачених ч. 1 ст. 376 ЦК України (будівництво без належного дозволу чи належно затвердженого проекту або з істотними порушеннями будівельних норм і правил), на відведеній земельній ділянці, утворює склад адміністративного проступку, передбаченого ст. 97 Кодексу

України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) («Самовільне будівництво будинків або споруд»), або (за певних умов) складу злочину, передбаченого ст. 356 КК України. З огляду на сказане, перш за все потрібно з'ясувати, що необхідно розуміти під будівництвом на земельній ділянці, яка не відведена для такої мети.

Відповідно до статей 90, 95 Земельного кодексу України (далі – ЗК України), право на будівництво будівель та споруд на земельній ділянці мають лише власники земельних ділянок та землекористувачі. Неможливість отримання дозволу на проведення будівництва іншими особами підтверджують і положення регулятивного законодавства у сфері будівельної діяльності. Зокрема, у п. 5 Порядку виконання підготовчих та будівельних робіт, затв. постановою КМУ № 466 від 13 квітня 2011 р., зазначається, що будівельні роботи можуть виконуватися замовником лише після отримання документа, що посвідчує право власності чи користування земельною ділянкою, або договору суперфіцію. Без цих документів неможливим є і прийняття державною архітектурно-будівельною інспекцією в експлуатацію відповідного об'єкта будівництва¹. Оформлення прав на земельну ділянку або отримання нотаріально засвідченої згоди власника земельної ділянки на її забудову вважається одним із основних етапів будівництва об'єктів містобудування [2, с. 48].

Отже, можна зробити висновок, що особи, котрі здійснили самовільне зайняття земельної ділянки, у жодному випадку не можуть отримати законний дозвіл на виконання будівельних робіт на ній, оскільки в них немає підстав для отримання правостановлюючих документів на земельну ділянку, за відсутності яких є неможливим і отримання дозволу на будівництво. Через це в ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України не було необхідності наголошувати на самовільності будівництва, позаяк будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці в будь-якому разі вважається самовільним². Тому має рацію Г. З. Яремко, котра ч. 3 ст. 197-1 КК України наводить як той випадок, коли вказівка на самовільність не несе змістовного навантаження [7, с. 99].

При оцінці наявності «самовільності» будівництва слід враховувати й те, що саме лише рішення землекористувача про передачу земельної ділянки для забудови ще не є достатньою підставою для початку будівництва. Зокрема, чітко із цього приводу висловився Верховний Суд, який в одному зі своїх рішень зазначив, що в будь-якому випадку, навіть за наявності рішення землекористувача про передачу земельної ділянки під забудову, земельним

¹ Про це йдеться в Порядку проведення технічного обстеження і прийняття в експлуатацію індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд, будівель і споруд сільськогосподарського призначення, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із незначними наслідками (СС1), збудовані на земельній ділянці відповідного цільового призначення без дозвільного документа на виконання будівельних робіт, затв. наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 158 від 3 липня 2018 р.

² Цю тезу, яку автор цих рядків уперше висловив ще в 2009 р. [3, с. 185], згодом підтримали й інші вітчизняні криміналісти [4, с. 259; 5, с. 108; 6, с. 146].

законодавством встановлена чітка процедура передачі земельних ділянок у власність громадянам, зокрема для будівництва індивідуальних гаражів, яка передбачає, що рішення із земельних питань приймається органом місцевого самоврядування за дотриманням встановленої ст. 118 ЗК України процедури [8].

Серед представників вітчизняної кримінально-правової доктрини відсутній уніфікований підхід у питанні про те, яким за своєю конструкцією (формальним чи матеріальним) є склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 197-1 КК України. Зважаючи на те, що позначена проблема може бути вирішена лише в рамках окремого дослідження, тут лише відзначаю, що автор цих рядків є прибічником віднесення розглядуваного складу злочину до числа матеріальних. З урахуванням цього, вважаю, що факт самовільного зайняття земельної ділянки, яке передувало самовільному будівництву, може бути встановлений лише за таких умов: 1) вироком суду, яким особа одночасно визнається винною у вчиненні двох злочинів – самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва на ній будівлі чи споруди; 2) вироком суду, яким особу раніше було засуджено за ч. 1 (ч. 2) ст. 197-1 КК України, ухвалою суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений цією кримінально-правовою нормою.

Та при цьому слід зазначити, що суди, які із вказаного питання займають протилежну позицію, визнаючи можливість інкримінування ч. 3 ст. 197-1 КК України незалежно від розміру шкоди, завданої власнику або законному володільцю земельної ділянки, до відповідних правозасвідчувальних фактів відносять і постанови посадових осіб органів земельних ресурсів про накладення адміністративного стягнення за ст. 53-1 КУпАП.

Наприклад, розглядаючи апеляційну скаргу прокурора на вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26 грудня 2013 р. [9], Апеляційний суд Волинської області у своєму рішенні зазначив, що факт самовільного зайняття земельної ділянки, який надалі став підставою для кваліфікації дії Особи-1 за ч. 3 ст. 197-1 КК України, підтверджується постановою від 13 листопада 2009 р. про притягнення Особи-1 до адміністративної відповідальності за ст. 53-1 КУпАП [10].

За відсутності ж зазначених вище юридичних підтверджень факту самовільного зайняття земельної ділянки суд, у свою чергу, може констатувати відсутність підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності і за ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України.

Так до Іллічівського міського суду Одеської області надійшли матеріали кримінального провадження за ч. 4 ст. 197-1 КК України стосовно Особи-2. Органами досудового розслідування останній обвинувачувався в тому, що він самовільно зайняв земельну ділянку загальною площею 0,0046 га, яка є частиною прибережної захисної смуги Чорного моря і відноситься до зони санітарної охорони, а потім на ній самовільно збудував споруду, яка використовується ним для виходу човна в море зі свого літнього будиночка. Однак, розглянувши відповідні матеріали, суд зауважив, що факт самовільного зайняття земельної ділянки повинен бути підтверджений вироком суду, яким особа одночасно визнається винною в скоєнні двох злочинів – самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва на ній будівлі чи споруди, або вироком суду, яким особу раніше було засуджено за ч. 1 (ч. 2) ст. 197-1 КК України (самовільне зайняття земельної ділянки), чи постановою суду про звільнення

особи від кримінальної відповідальності за такий злочин. Сторона обвинувачення не надала суду доказів того, що Особа-2 був засуджений за ч. 1 (ч. 2) ст. 197-1 КК України чи що постановою суду він був звільнений від кримінальної відповідальності за такий злочин, а органи досудового слідства не кваліфікували його дії за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 і ч. 4 ст. 197-1 КК України. За таких обставин суд дійшов висновку про необхідність визнання Особи-2 невинним і в самовільному будівництві на цій земельній ділянці [11].

У практичній діяльності через особливості викладення диспозиції ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України виникають проблеми в частині кваліфікації самовільного будівництва на самовільно зайнятій земельній ділянці. У випадках поєднання самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва на ній маємо справу з випадком, про який вів мову В. М. Кудрявцев, котрий писав, що труднощі при кваліфікації злочинів у випадках їх реальної сукупності виникають тоді, коли вчинене складається з декількох епізодів за невеликий проміжок часу; причому вчинені дії можуть розглядатися або як самостійні злочини (реальна сукупність), або як елементи одного складеного злочину [12, с. 259].

Неабияка прикладна значущість вирішуваного питання підтверджується і зверненням до правозастосовних матеріалів (132 справи), вивчивши які, можна навести вельми красномовну статистику: рівно 50 % випадків будівництва на самовільно зайнятих земельних ділянках кваліфікуються лише за ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України, тоді як інші 50 % – за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 (ч. 2) та ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України.

У радянські часи цю проблему кваліфікації була покликана вирішити постановою Пленуму Верховного Суду РРФСР № 17 «Про судову практику по справах про самовільне захоплення землі і самовільне будівництво індивідуальних жилих будинків» від 5 серпня 1963 р. У п. 7 названої Постанови вказувалось, що в тих випадках, коли самовільному будівництву передують самовільне захоплення землі, дії особи утворюють єдиний злочин, передбачений ч. 2 ст. 199 КК, і тому кваліфікувати вказані дії за сукупністю ч. 1 та ч. 2 ст. 199 КК немає потреби. Оцінюючи це роз'яснення, В. О. Навроцький резюмував, що таке тлумачення, дане авторитетним судовим органом, сприяло формуванню узагальненого висновку про те, що не можуть утворювати ідеальну сукупність злочинів діяння, передбачені різними частинами однієї і тієї ж статті Особливої частини КК [13, с. 269].

Всупереч наведеному роз'ясненню, у науково-практичному коментарі до ст. 199 КК УРСР 1960 р. зазначалось: якщо самовільне будівництво має місце на земельній ділянці, отриманій із порушенням законів про націоналізацію землі (зокрема, на самовільно захопленій), відповідальність настає за сукупністю злочинів – за ч. 1 і ч. 2 ст. 199 КК [14, с. 677]¹.

Вважаю, що саме таке тлумачення кримінального закону відповідає загальноновизнаним правилам кримінально-правової кваліфікації. «Якщо в різних частинах статті Особливої частини передбачені різні склади злочинів, то

¹ Натомість В. П. Малков, підтримуючи згадане роз'яснення Пленуму Верховного Суду РСФСР, розглядав самовільне будівництво, поєднане із самовільним захопленням землі, як складений злочин, який треба відрізняти від сукупності злочинів [15, с. 105].

це означає, що ознаки кожного із них не є частиною ознак одного та того самого складу злочину, а існують самостійно» [13, с. 269].

Отже, якщо користування самовільно зайнятою земельною ділянкою набуває вигляду самовільного будівництва на ній будівлі чи споруди, дії винного (за наявності до цього підстав) треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 3 ст. 197-1 КК України (або ч. 2 і ч. 4 ст. 197-1 КК України), оскільки в такій ситуації має місце сукупність злочинів, утворена діяннями, передбаченими різними частинами однієї статті Особливої частини КК України. Правильність такої позиції підтверджується як законодавчим визначенням сукупності злочинів (ч. 1 ст. 33 КК України), так і п. 20 постанови Пленуму ВСУ № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р., згідно з яким передбачені у ст. 70 КК України правила призначення покарання за сукупністю злочинів застосовуються у випадках самостійної кваліфікації вчиненого, у т. ч. за різними частинами однієї статті КК України, якими передбачено відповідальність за окремі склади злочинів і які мають самостійні санкції.

У зв'язку з цим не можна погодитись із кваліфікацією Сакаганським районним судом м. Кривий Ріг Дніпропетровської області не за вказаною сукупністю злочинів, а лише за ч. 4 ст. 197-1 КК України дії Особи-3, котрий спочатку вчинив самовільне зайняття земельної ділянки в охоронній зоні, а згодом – самовільне будівництво на ній [16].

Неправильною вважаю і кваліфікацію лише за ч. 3 ст. 197-1 КК України дії Особи-4, засудженого Індустріальним районним судом м. Дніпропетровськ. Судом було встановлено, що обвинувачений самовільно зайняв земельну ділянку площею 0,1896 га на території цілісного майнового комплексу аеродрому «Кам'янка», на якій самовільно побудував капітальні споруди (ангари), чим спричинив збитки на суму 1 807 229,28 грн. [17].

У діях Особи-4 вбачаються ознаки й такого злочину із матеріальним складом, як самовільне зайняття земельної ділянки, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК України, що завдало значної шкоди законному володільцю або власнику.

Натомість обгрунтованим є вирок Самбірського міськрайонного суду Львівської області (як і інші подібні рішення), який дії Особи-5, котрий самовільно захопив земельну ділянку площею 48 м², розташовану в санітарно-захисній зоні, та здійснив спорудження будівлі на ній, кваліфікував за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 та ч. 4 ст. 197-1 КК України [18].

Водночас слід зробити таке застереження: за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 (ч. 2) та ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України, дії винного мають кваліфікуватися лише в тому випадку, коли він спочатку самовільно зайняв земельну ділянку, а потім особисто здійснив (або ж дав вказівку) будівництво на ній. Дії ж особи, котра, заволодівши земельною ділянкою, передає її в користування іншим особам, які, будучи впевненими в законності вчинених дій, здійснюють на ній будівництво, повинні отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням лише на ч. 1 (ч. 2) ст. 197-1 КК України, позаяк подальші дії щодо будівництва не охоплювались її умислом.

З огляду на сказане, навряд чи можна погодитись із кваліфікацією за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 та ч. 4 ст. 197-1 КК України, дії Особи-1, котрий у період з серпня 2008 р. по березень 2010 р., незаконно використовуючи земельну ділянку

загальною площею 2,66 га., яка відноситься до земель у зонах санітарної охорони, надав дев'ятнадцятьом членам культурно-оздоровчого товариства «У Панці» вказану земельну ділянку, на якій останні побудували будинки в межах прибережної захисної смуги р. Тиса [19].

Злочин, передбачений ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України, визнається закінченим не з моменту зведення готової будівлі або споруди, а з початку ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці. Регулятивне законодавство підготовчими роботами до будівництва об'єкта визнає таке: підготовку земельної ділянки; порушення елементів благоустрою; видалення зелених насаджень; винесення інженерних мереж; вишукувальні роботи; влаштування огороження будівельного майданчика та знесення будівель і споруд; спорудження елементів благоустрою; спорудження тимчасових виробничих і побутових споруд, необхідних для організації та обслуговування будівництва; підведення тимчасових інженерних мереж; улаштування під'їзних шляхів; складування будівельних матеріалів (п. 2 Порядку виконання підготовчих та будівельних робіт).

Враховуючи наведені положення, не можна погодитись із кваліфікацією лише за ч. 1 (ч. 2) ст. 197-1 КК України дій суб'єкта, як-от:

- «за вказівкою якого було проведено земляні роботи по влаштуванню будівельного майданчика для будівництва гаражів» [20];

- «котрий здійснив розміщення залізобетонних плит та стовпів з метою подальшого будівництва паркану в межах охоронних зон повітряних ліній» [21];

- «за вказівкою якого на самовільно зайнятій земельній ділянці для проведення будівельних робіт були встановлені будівельний вагончик, а також проведені початкові будівельні роботи по спорудженню тимчасового льодового манежу» [22] тощо.

З урахуванням визначення «підготовчих робіт», крім самовільного зайняття земельної ділянки, у всіх цих випадках мав місце і закінчений склад злочину, передбачений ч. 3 або ч. 4 ст. 197-1 КК України.

Не можна вважати правомірним і рішення Київського районного суду м. Одеси, який, з'ясувавши, що Особа-2 побудував залізобетонну споруду у вигляді фундаменту на землях рекреаційного призначення, не знайшов в його діях ознак складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 197-1 КК України через те, що «покази свідків не конкретні та носять суперечливий характер», адже аналіз відповідних показів засвідчує, що насправді жодних протиріч між ними немає і всі вони підтверджують факт будівництва споруди за вказівкою Особи-2 на земельній ділянці, яка не належала останньому [23].

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

1) факт самовільного зайняття земельної ділянки, яке передувало самовільному будівництву, може бути встановлений лише таким чином: а) вироком суду, яким особа одночасно визнається винною у вчиненні двох злочинів – самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва на ній будівлі чи споруди; б) вироком суду, яким особу раніше було засуджено за ч. 1 (ч. 2) ст. 197-1 КК України, ухвалою суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений цією кримінально-правовою нормою;

2) якщо користування самовільно зайнятою земельною ділянкою набуває вигляду самовільного будівництва на ній будівлі чи споруди, дії винного (за наявності до цього підстав) треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 3 ст. 197-1 КК України (або ч. 2 і ч. 4 ст. 197-1 КК України);

3) дії особи, котра, заволодівши земельною ділянкою, передає її в користування іншим особам, які, будучи впевненими в законності вчинених дій, здійснюють на ній будівництво, повинні отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням лише на ч. 1 (ч. 2) ст. 197-1 КК України, позаяк подальші дії щодо будівництва не охоплювались її умислом;

4) самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці визнається закінченим не з моменту зведення готової будівлі або споруди, а з початку ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці. Зважаючи на це, дії осіб, які розпочали ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці, повинні кваліфікуватися як закінчений склад злочину, передбачений ч. 3 або ч. 4 ст. 197-1 КК України.

Використані джерела:

1. Антонюк Н. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. *Вісник прокуратури*. 2008. № 1. С. 77–87.

2. Карпенко Л. В. Предмет доказування у справі про визнання права власності на об'єкт самочинного будівництва. *Вісник господарського судочинства*. 2010. № 3. С. 46–50.

3. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2009. 246 с.

4. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 400 с.

5. Захарчук В. М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. 214 с.

6. Чепка О. В. Заходи щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України. *Право і суспільство*. 2010. № 2. С. 144–149.

7. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 408 с.

8. Постанова ВС від 26 вересня 2019 р. у справі № 1527/632/12. URL: [https://protocol.ua/ru/vs_kas_navit_za_nayavnosti_rishennya_zemlekoristuvacha_p_ro_peredachu_zemelnoi_dilyanki_pid_zabudovu_rishennya_pro_tse_priymaetsya_organom_mistseвого_samovryaduvannya_z_dotrimannyam_vstanovlenoi_zk_ukraini_protse_duri_\(vs_kas_1527_632_12_26_09_19](https://protocol.ua/ru/vs_kas_navit_za_nayavnosti_rishennya_zemlekoristuvacha_p_ro_peredachu_zemelnoi_dilyanki_pid_zabudovu_rishennya_pro_tse_priymaetsya_organom_mistseвого_samovryaduvannya_z_dotrimannyam_vstanovlenoi_zk_ukraini_protse_duri_(vs_kas_1527_632_12_26_09_19)

9. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26 грудня 2013 р. у справі № 161/8775/13 к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36567334>.

10. Ухвала Апеляційного суду Волинської області від 20 січня 2016 р. у справі № 161/8775/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55105389>.

11. Вирок Іллічівського міського суду Одеської області від 22 грудня 2014 р. у справі № 501/5370/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42035510>.

12. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и дополн. М.: Юрист, 1999. 302 с.

13. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. К.: Атіка, 1999. 464 с.

14. Уголовный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий / Н. Ф. Антонов, М. И. Бажанов, Ф. Г. Бурчак и др. К.: Политиздат, 1987. 880 с.

15. Малков В. П. Совокупность преступлений (Вопросы квалификации и назначения наказания). Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1974. 307 с.

16. Вирок Сакаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 2 червня 2015 р. у справі № 214/3504/15 к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44610582>.

17. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 3 вересня 2018 р. у справі № 202/4673/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76268368>.

18. Вирок Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 11 квітня 2012 р. у справі № 1318/976/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24136686>.

19. Постанова Хустського районного суду Закарпатської області від 16 серпня 2013 р. у справі № 713/98/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33023352>.

20. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 17 травня 2012 р. у справі № 1-27/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26972395>.

21. Ухвала Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 12 вересня 2018 р. у справі № 195/435/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76430573>.

22. Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 24 грудня 2010 р. у справі № 1 791/2010 г. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68514834>.

23. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 18 лютого 2011 р. у справі № 1512/1-226/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62491175>.

References:

1. Antoniuk, N. (2008) Kryminalna vidpovidalnist za samovilne zainiattia zemelnoi dilianky ta samovilne budivnytstvo. *Visnyk prokuratury - Procurator's Bulletin*, 1, 77-87. [in Ukrainian].

2. Karpenko, L. V. (2010) Predmet dokazuvannia u spravi pro vyznannia prava vlasnosti na ob'iekt samochynnoho budivnytstva. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva - Bulletin of economic litigation*, 3, 46-50. [in Ukrainian].

3. Movchan, R. O. (2009) Kryminalna vidpovidalnist za samovilne zainiattia zemelnoi dilianky ta samovilne budivnytstvo: *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2012) Kryminalna vidpovidalnist za samovilne zainiattia zemelnoi dilianky ta samovilne budivnytstvo. MVS Ukrainy, Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. [in Ukrainian].

5. Zakharchuk, V. M. (2015) Samovilne zainiattia zemelnoi dilianky ta samovilne budivnytstvo za kryminalnym pravom Ukrainy. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava. [in Ukrainian].

6. Chepka, O. V. (2010) Zakhody shchodo vdoskonalennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vchynennia zlochynu, peredbachenoho st. 197-1 KK Ukrainy. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 2, 144-149. [in Ukrainian].

7. Yaremko, H. Z. (2010) Blanketni dyspozytsii v stattiakh Osoblyvoi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. *Candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

8. Postanova VS vid 26 veresnia 2019 r. u spravi № 1527/632/12. URL: [https://protocol.ua/ru/vs_kas_navit_za_nayavnosti_rishennya_zemlekoristuvacha_p_ro_peredachu_zemelnoi_dilyanki_pid_zabudovu_rishennya_pro_tse_priymaetsya_organom_mistsevogo_samovryaduvannya_z_dotrimanniam_vstanovlenoi_zk_ukraini_protседuri_\(vs_kas_1527_632_12_26_09_19](https://protocol.ua/ru/vs_kas_navit_za_nayavnosti_rishennya_zemlekoristuvacha_p_ro_peredachu_zemelnoi_dilyanki_pid_zabudovu_rishennya_pro_tse_priymaetsya_organom_mistsevogo_samovryaduvannya_z_dotrimanniam_vstanovlenoi_zk_ukraini_protседuri_(vs_kas_1527_632_12_26_09_19). [in Ukrainian].

9. Vyrok Luts'koho miskraionnogo sudu Volynskoi oblasti vid 26 hrudnia 2013 r. u spravi № 161/8775/13 k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3656733>. [in Ukrainian].

10. Ukhvala Apeliatsinoho sudu Volynskoi oblasti vid 20 sichnia 2016 r. u spravi № 161/8775/13-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55105389>. [in Ukrainian].

11. Vyrok Illichivskoho miskoho sudu Odeskoi oblasti vid 22 hrudnia 2014 r. u spravi № 501/5370/14-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42035510>. [in Ukrainian].

12. Kudriavtsev, V. N. (1999) Obshchaia teoriya kvalyfykatsyy prestuplenyi, *issue 2*. Moscva: Yuryst. [in Ukrainian].

13. Navrotskyi, V. O. (1999) Teoretychni problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].

14. Uholovnyi kodeks Ukraynskoi SSR: Nauchno-praktycheskyi kommentaryi (1987). N. F. Antonov, M. Y. Bazhanov, F. H. Burchak et al. Kyiv: Polytyzdat. [in Ukrainian].

15. Malkov, V. P. (1974) Sovokupnost prestuplenyi (Voprosy kvalyfykatsyy y naznacheniya nakazaniya). Kazan: Yzd-vo Kazanskoho un-ta. [in Russian].

16. Vyrok Saksahanskoho raionnogo sudu m. Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 2 chervnia 2015 r. u spravi № 214/3504/15 k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44610582>. [in Ukrainian].

17. Vyrok Industrialnogo raionnogo sudu m. Dnipropetrovska vid 3 veresnia 2018 r. u spravi № 202/4673/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76268368>. [in Ukrainian].

18. Vyrok Sambirskoho miskraionnogo sudu Lvivskoi oblasti vid 11 kvitnia 2012 r. u spravi № 1318/976/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24136686>. [in Ukrainian].

19. Postanova Khustskoho raionnogo sudu Zakarpatskoi oblasti vid 16 serpnia 2013 r. u spravi № 713/98/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33023352>. [in Ukrainian].

20. Vyrok Bohunskoho raionnogo sudu m. Zhytomyra vid 17 travnia 2012 r. u spravi № 1-27/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26972395>. [in Ukrainian].

21. Ukhvala Tomakivskoho raionnogo sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 12 veresnia 2018 r. u spravi № 195/435/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76430573>. [in Ukrainian].

22. Postanova Berdianskoho miskraionnogo sudu Zaporizkoi oblasti vid 24 hrudnia 2010 r. u spravi № 1-791/2010 h. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68514834>. [in Ukrainian].

23. Vyrok Kyivskoho raionnogo sudu m. Odesy vid 18 liutoho 2011 r. u spravi № 1512/1-226/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62491175>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.12.2019

Мовчан Р. А.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры конституционного,
международного и уголовного права
Донецкого национального университета
имени Василя Стуса
(г. Винница, Украина)

**О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ,
ПРЕДУСМОТРЕННОГО Ч. 3 (Ч. 4) СТ. 197-1 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА
УКРАИНЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ)**

В статье рассмотрены наиболее дискуссионные проблемы квалификации преступления, предусмотренного ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 УК Украины. Обосновано, что в случае, если пользование самовольно занятым земельным участком приобретает вид самовольного строительства на нем здания или сооружения, действия виновного нужно квалифицировать по совокупности преступлений, предусмотренных ч. 1 и ч. 3 ст. 197-1 УК Украины (или ч. 2 и ч. 4 ст. 197-1 УК Украины). Также доказано, что действия лиц, которые начали ведение строительных работ на самовольно занятом земельном участке, должны квалифицироваться как оконченный состав преступления, предусмотренный ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 УК Украины.

Ключевые слова: самовольное занятие, самовольное строительство, земельный участок, уголовная ответственность, квалификация, совокупность преступлений.

Movchan R.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional,
International and Criminal Law
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnitsa, Ukraine)

**ABOUT SOME PROBLEMS OF QUALIFICATION OF CRIME PROVIDED
BY PART 3 (PART 4) 197-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (ON THE
MATERIALS OF JUDICIAL PRACTICE)**

The article discusses the most controversial problems of qualifying a crime under Part 3 (Part 4) of Art. 197-1 of the Criminal Code of Ukraine.

In particular, it was proved that the fact of unauthorized occupation of a land plot that preceded unauthorized construction can be established only: 1) by a court verdict that convicts a person simultaneously of two crimes - unauthorized occupation of a land plot and unauthorized construction of a building or structure on it; 2) a court verdict by which a person had previously been convicted under part 1 (part 2) of Art. 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, court ruling on the release of a person from criminal liability for a crime under this criminal law. At the same time, the provision is argued that the decision of the officials of the land resources to impose an administrative penalty under art. 53-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses cannot be considered an appropriate lawful fact.

It is concluded that in cases where the use of an unauthorized occupied land takes the form of an unauthorized construction of a building or structure on it, the actions of the

perpetrator (if there are grounds for this) must be qualified according to the totality of crimes provided for by part 1 and part 3 (or part 2 and h. 4) Art. 197-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is substantiated that the actions of a person who, having taken possession of a land plot, transfers it for use to other persons who, being confident in the legality of the actions performed, carry out construction on it, should receive a criminal law assessment with reference only to part 1 (part 2) Art. 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, since further construction activities were not covered by its intent; and also the fact that the actions of persons who began construction work on an unauthorized occupied land should be qualified as a completed corpus delicti, provided for in part 3 (part 4) of Art. 197-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: unauthorized occupation, unauthorized construction, land, criminal liability, qualifications, set of crimes.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.134-147

УДК 351.752.2

М. А. Самбор,

кандидат юридичних наук,

начальник сектора моніторингу

Прилуцького відділу поліції Головного
управління Національної поліції в Чернігівській

області

(м. Чернігів – м. Прилуки, Україна)

e-mail: NIKOLAS783@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

У праві в постійному взаємозв'язку перебувають такі парні категорії, як права й обов'язки. Право на свободу мирних зібрань не є винятком, а тому кореспондується із обов'язками суб'єктів публічної адміністрації, завданням яких є забезпечення безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань. Тож у публікації детально розглянуто повноваження органів Національної поліції України, спрямовані на забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань. Обґрунтовано необхідність розмежування повноважень органів Національної поліції на трьох основних етапах щодо забезпечення правопорядку під час мирних заходів: 1) під час підготовки до проведення мирного зібрання; 2) під час мирного зібрання. 3) після завершення мирного зібрання; а також на чотирьох етапах забезпечення безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань органами Національної поліції України: 1) попередній; 2) підготовчий; 3) практичний; 4) завершальний (підсумковий).

Ключові слова: право на свободу мирних зібрань, повноваження, Національна поліція України.

Постановка проблеми. Держава, як особливий інститут об'єднання населення, в особі уповноважених органів та посадових осіб, а саме правоохоронних органів,

покликана створити умови для нормального співжиття всіх її громадян та осіб, які погодилися проживати в межах відповідного політико-територіального об'єднання, що й вирізняє її з-поміж інших суспільних інститутів. Одним із ключових аспектів та призначень держави є забезпечення повноцінного розвитку особистості, забезпечення умов безперешкодного здійснення кожним членом соціуму його прав і свобод, інтересів. Кожне із прав, свобод та інтересів вирізняється серед інших особливостями їх здійснення, водночас держава має гарантувати можливість кожному здійснювати права, свободи та інтереси відповідно до його прагнень та спрямованості з урахуванням певного балансу й стабільності суспільних відносин та інтересів кожного члена суспільства.

Без перебільшення, одним із ключових прав і свобод є право на свободу мирних зібрань. Зазвичай право на свободу мирних зібрань ототожнюється із самим зібранням. Однак такий підхід є викривленим, оскільки суб'єктивну можливість, гарантовану людині, зводити виключно до певного заходу, пов'язаного із присутністю в одному місці значної кількості людей, об'єднаних спільним інтересом, не правильно, тому що такий підхід нівелює складний процес здійснення права, зводячи його виключно до певного результату, який, до речі, не обов'язково, як свідчать законодавча практика, пов'язується із присутністю великої кількості людей в одному місці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті всебічного вивчення права на свободу мирних зібрань маємо зауважити, що питання захисту та охорони цього права з боку правоохоронних органів, зокрема Національної поліції, є лише частково дослідженими, оскільки мають місце наукові розвідки саме забезпечення правопорядку під час масових заходів, а не надавання здійснення права на свободу мирних зібрань, не ведучи мову про охорону та захист цього права. Дослідники забезпечення громадського (публічного) порядку зводили свої пошуки виключно до забезпечення правопорядку під час масових заходів, тоді як питання надавання здійснення права на свободу мирних зібрань залишалося відкритим. Переконливим підтвердженням цього є здійснені дисертаційні дослідження з цього питання. Для прикладу, А. В. Долинний вивчав адміністративно-правове забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки під час масових заходів [1], В. Г. Поліщук зосередив увагу на адміністративно-правовому регулюванні та практиці проведення масових заходів [2], М. В. Возник обрав за предмет дослідження організаційно-правові засади управління органами внутрішніх справ при забезпеченні масових заходів [3], В. Ф. Нестерович розглядав право на свободу мирних зібрань у конституційно-правовій площині [4, 5] тощо. Дослідники, як правило, концентрують увагу, саме на об'єкті забезпечення правопорядку – мирному зібранні, тоді як заходи щодо надання здійснення права на свободу мирних зібрань є значно ширшими та потребують більшого наукового пошуку, не загострюючи увагу виключно на самих мирних зібраннях. Як наслідок, питання правового регулювання щодо забезпечення здійснення саме права на свободу мирних зібрань не досліджувалося.

Формування цілей. Ураховуючи викладене, *метою статті* є дослідження повноважень органів Національної поліції України під час забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань.

Виклад основного матеріалу. На початку більш детально розглянемо повноваження органів Національної поліції України. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», завданнями поліції є надання поліцейських послуг у таких сферах: 1) забезпечення публічної й порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання

в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Навряд чи можна сказати, що законодавець вказані повноваження розташовив в алфавітно-хронологічному порядку, скоріше за все ці завдання розташовані саме у функціональному порядку, виходячи із побажань суб'єкта їх реалізації або необхідності їх виконання тим-таки суб'єктом, ніж із використанням аксіологічного підходу. Тому виходить так, що пріоритетним завданням органів Національної поліції України є надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки й порядку (не будемо дискутувати з приводу понять «публічний та громадський порядок»), а вже потім – охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави. Не претендуємо на істинну обґрунтованість твердження, однак зі сказаного можна дійти висновку, що забезпечення здійснення того-таки права на свободу мирних зібрань Національною поліцією України можливе виключно внаслідок виконання її органами завдань із надання поліцейських послуг із забезпечення публічної безпеки й порядку. За таких умов питання охорони права на свободу мирних зібрань витісняється на другий план, що, на наш погляд, суперечить принципів, закладеному в ст. 3 Конституції України, за яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Безперечно, можна стверджувати, що суспільна стабільність має пріоритет над індивідуальними правами і свободами, оскільки передбачає підтримку стабільності існування суспільного устрою держави в цілому, захищеності державних інтересів, та на фундаменті створеного правопорядку інститути держави охороняють і захищають права і свободи людини. Однак переконані, що саме охорона прав і свобод людини та громадянина, у тому числі й права на свободу мирних зібрань, має бути пріоритетним завданням у наданні поліцейських послуг.

Для системної реалізації вказаних поліцейських послуг (всього 4 їх види), спрямованих на забезпечення здійснення суб'єктивного права на свободу мирних зібрань, поліція повинна володіти певною інформацією про намір суб'єкта здійснити таке право. Цю інформацію органи Національної поліції мають отримувати від органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, які є об'єктами сповіщення, – єдиного обов'язку суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань. Водночас наголосимо на тому, що чинні закони України, які регламентують систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, організацію, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій та центральних органів виконавчої влади, не визначають обов'язків указаних органів інформувати підрозділи Національної поліції України про надходження сповіщень про намір здійснювати право на свободу мирних зібрань та необхідність надання поліцейських послуг як конкретним особам – суб'єктам здійснення права на свободу мирних зібрань, так і органам публічної адміністрації, суспільству в цілому, спрямованим на забезпечення безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань та забезпечення публічного порядку й безпеки під час таких мирних зібрань. Зауважимо, що немає нормативно-правового акту Кабінету Міністрів України, який би містив норми, що визначали б порядок взаємодії органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування між собою та з іншими органами, підприємствами, установами, організаціями, а в окремих випадках і з окремо взятими

фізичними особами, спрямованими на забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань.

Ось уже 4 роки як існує новий центральний орган виконавчої влади – Національна поліція України, однак до цього часу відсутній відомчий нормативно-правовий акт, який би детально регламентував повноваження (визначав права та обов'язки посадових осіб органу поліції, у тому числі її різних структурних підрозділів із урахуванням специфіки їх завдань) поліцейських під час організації та проведення масових заходів, зумовлених здійсненням як окремими громадянами, так і їх об'єднаннями права на мирні зібрання. Хоча важливість забезпечення законності, прав і свобод громадян диктує необхідність створення правоохоронних органів (або їх структурних підрозділів – *зазначено нами – М. С.*), які безпосередньо спеціалізуються на виконанні вказаних завдань [6, с. 81].

Хоча й існують доктринальні погляди на питання організаційного забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, а точніше, мирних зібрань.

З огляду на досвід діяльності органів Національної поліції під час проведення масових заходів, О. О. Панова констатує, що процес організації й забезпечення публічної безпеки й порядку поділяється на три етапи: 1) підготовчий, який починається з моменту отримання завдання на підтримання публічної безпеки й порядку під час проведення масового заходу; 2) виконавчий, що охоплює дії нарядів і керування ними безпосередньо під час проведення масового заходу; 3) заключний, який здійснюється шляхом згортання сил і засобів, зосередження їх у призначених пунктах та підведення підсумків несення служби [7]. Незважаючи на те, що така структуризація діяльності цілком прийнятна, остання знову ж підтверджує тезу про те, що досліджуються питання саме забезпечення правопорядку під час масових заходів, а не під час здійснення права на свободу мирних зібрань. Перше, що впадає в око, це питання забезпечення публічної безпеки й порядку під час масового заходу, а не під час мирного зібрання, що є різними правовими явищами, хоча, на наш погляд, масовий захід частково охоплює мирне зібрання, оскільки, по-перше, масовий захід може бути й не мирним, а по-друге, мирне зібрання має відбуватися за участі всього лиш однієї особи, що виключає таку ознаку, як масовість учасників у заході. По-третє, така структуризація повноважень Національної поліції притаманна саме забезпеченню правопорядку під час масового заходу, тоді як для забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань остання є дещо скороченою.

Переконані, що ключовим у реалізації повноважень поліції щодо забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань є наявність інформації про намір здійснення даного права, його учасників, місце проведення зібрання тощо. Вочевидь, здобуття такої інформації повинно здійснюватися виключно у відповідності до законодавства України про інформацію та законодавчих актів, що регламентують роботу Національної поліції. Вважаємо, що отримання інформації в межах кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності можливо виключно при надходженні відповідних звернень про вчинення кримінальних правопорушень суб'єктами здійснення права на свободу мирних зібрань або його протиправної мети.

Відтак інформацію про намір здійснювати право на свободу мирних зібрань органи Національної поліції повинні отримувати в порядку, визначеному законом України «Про звернення громадян». Конституція України не встановлює обов'язку суб'єкта здійснення права на мирні зібрання про інформування органів Національної поліції. Водночас органи виконавчої влади або місцевого самоврядування, яким надійшли відповідні сповіщення про проведення мирних

зібрань, зобов'язані встановити наявність загроз національній безпеці та громадському порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, оскільки виконання вказаних повноважень явно не входить до обов'язків органів виконавчої влади (державних адміністрацій) та місцевого самоврядування – об'єктів сповіщення. Тому органи виконавчої влади та місцевого самоврядування для отримання інформації, що необхідна для виконання ними своїх повноважень, зобов'язані звернутися до уповноважених органів зі зверненнями, у яких мають поінформувати відповідні органи про наявну інформацію про здійснення права на свободу мирних зібрань конкретними суб'єктами та зобов'язані надати висновок про наявність чи відсутність відповідних загроз інтересам національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Така інформація повинна надходити до Служби безпеки України, органів Національної поліції України, Державної служби надзвичайних ситуацій.

Отже, підведемо підсумки: по-перше, органи Національної поліції України мають отримати від об'єкта сповіщення відомості про намір суб'єктом здійснити його право на свободу мирних зібрань; по-друге, органи Національної поліції України зобов'язані надати об'єктові сповіщення відповідний висновок про стан громадському порядку та існування/відсутність потенційних загроз вчинення заворушень чи злочинів, спрямованих на заподіяння шкоди здоров'ю населення або правам і свободам інших людей. Указаний етап можна назвати попереднім, оскільки він не зумовлюється вчиненням будь-яких підготовчих дій, спрямованих на забезпечення здійснення права на свободу мирного зібрання конкретним суб'єктом, а виявляється в наданні аналітичної інформації та прогнозуванні розвитку суспільних явищ (криміногенних факторів), унаслідок здійснення певними суб'єктами їх права на свободу мирних зібрань та наявності в межах установлених законодавством процесуальних дій відомостей про заворушення чи вчинення (готування, замахів) злочинів, а також дій, спрямованих на охорону здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

За наявності позитивного висновку щодо відсутності загроз інтересам громадського порядку, Національна поліція має перейти до реалізації підготовчих заходів, спрямованих на забезпечення безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань, що потребує фактичної інформації ззовні, зокрема й відомостей від самого суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року, інформація, яка необхідна для поліції, – це соціологічна інформація та інформація про особу. Зазначена інформація, згідно зі ст. ст. 20, 21 Закону України «Про інформацію», належить до інформації відкритої та інформації з обмеженим доступом, зокрема тієї, що стосується фізичної особи, а також інформації, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою. З огляду на це, ключовим є зазначення даних про фізичну особу чи юридичну особу – суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань – такої конфіденційної інформації у сповіщенні про намір здійснення цього права. Однак відсутність законодавчої норми, яка б встановлювала для суб'єкта здійснення права на свободу мирного зібрання відповідного обов'язку унеможливило законну вимогу до суб'єкта сповіщення, а це є вихідною базовою інформацією для подальших дій поліції із забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави від

потенційних загроз та можливих посягань. Зазначену інформацію в межах наявного правового поля повинні подати до органу поліції саме органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування, до яких надійшло відповідне сповіщення. Та це далеко не вичерпна інформація, яка потрібна поліцейським для якісного виконання своїх повноважень та забезпечення прав, свобод, інтересів фізичних і юридичних осіб від протиправних посягань, а також забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань.

Під час здійснення суб'єктом його права на свободу мирних зібрань для поліції важливим є уникнення можливих розрізнених (поодиноких) та масових порушень громадського (публічного) порядку, які також можуть призвести до порушення прав, свобод, інтересів фізичних і юридичних осіб, інтересів суспільства та держави. У цьому напрямку важливим є з'ясування настроїв суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, як окремих їх організаторів, так і ініціативних груп [8, с. 153], а також спроможності органів місцевого самоврядування та виконавчої влади забезпечити здійснення права на свободу мирних зібрань шляхом відведення відповідної території чи приміщення, організації роботи відповідних комунальних служб, котрі забезпечують підготовку та прибирання територій, вивезення побутових відходів, які можуть утворитися в результаті проведення мирного зібрання, а також надавання учасникам заходу доступу до електроенергії (за необхідності), залучення суб'єктів господарювання, які надають послуги в цій сфері щодо встановлення сцен, участі в заходах відомих у регіоні, країні політичних, громадських діячів, діячів мистецтва тощо, а також залучення до організації та проведення мирних зібрань інших екстрених служб, зокрема представників підрозділів Державної служби надзвичайних ситуацій, служби екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, створення майданчиків для розміщення транспорту, підходу та відходу учасників, глядачів, безперешкодного руху перехожих, знаходження відпочиваючих (якщо мирні зібрання проводяться в зонах відпочинку) тощо.

Очевидно, що встановлення порушених питань можливе під час спілкування з суб'єктом здійснення права на свободу мирних зібрань, ініціативними групами, посадовими особами органів місцевого самоврядування та виконавчої влади. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію», поліція може застосовувати такий превентивний захід як опитування особи. Згідно зі ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень. Отже, виходячи із наявних нормативно-правових актів, поліція має право опитувати громадян для з'ясування необхідних для виконання поліцією завдань під час підготовки та здійснення суб'єктами їх права на свободу мирних зібрань, у тому числі й з'ясування наявності чи відсутності загроз громадському порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, зумовлених не загальним станом правопорядку та впливу здійснення права на свободу мирних зібрань за певних фактичних обставин, а й створення самим здійсненням права на свободу мирного зібрання своєрідної правової обстановки, приводів та підстав для вчинення протиправних діянь як відносно суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, так і стосовно інших людей.

Наступним кроком є встановлення місця здійснення права на свободу мирного зібрання. На цьому етапі поліція повинна встановити, чи буде обмежуватися рух транспорту та чи прийняті відповідні рішення органами місцевого самоврядування

або виконавчої влади, які повноважені на прийняття таких рішень. Окрім цього, необхідно детально вивчити місце здійснення права на свободу мирного зібрання. Чи відповідає воно безпеці суб'єкта здійснення права на свободу мирного зібрання, учасників, організаторів, випадкових перехожих, мешканців району тощо, а також уточнення потенційних загроз його проведенню, розпочинаючи від проживання в зоні проведення зібрання осіб, які схильні до протиправної поведінки та можуть дезорганізувати учасників та глядачів такого зібрання, що призведе до порушень законності, закладів торгівлі, де учасники та глядачі мають можливість придбати алкогольні напої, уживання яких потенційно спотворюватиме свідомість учасників, ініціаторів, випадкових спостерігачів, що може призвести до загроз не лише громадському порядку, а й здоров'ю та життю окремих громадян.

Рекогносцирування (розвідка, що провадиться особисто командиром з'єднання, частини або разом з офіцерами штабу перед боєм для виявлення характеру місцевості, розташування сил ворога та одержання інших відомостей, необхідних для організації бойових дій; огляд й обслідування місцевості з метою вибору положень астрономічних і геофізичних опорних пунктів для топографічних зйомок [9]) місцевості на етапі підготовки до забезпечення публічного порядку та безпеки та безпосередньо під час мирного зібрання є вкрай важливим, адже поряд із цим необхідно ретельно вивчити мережу доріг та іншого транспортного сполучення з місцем проведення заходу, також можливість визначення альтернативного скерування руху транспорту в разі ускладнення оперативної обстановки, місця стоянки транспорту, вірогідні шляхи підходу (відходу) учасників заходів, їх потенційної евакуації в разі виникнення надзвичайної ситуації або загрози виникнення надзвичайної ситуації. Особлива увага має приділятися технічному стану різноманітних конструкцій, що можуть використовуватися суб'єктом здійснення права на свободу мирного зібрання, організаторами таких мирних зібрань для забезпечення гарантування безпеки його ініціаторів та учасників, випадкових перехожих чи мешканців прилеглих будинків тощо. На підставі проведених заходів та отриманої інформації прогнозуються потенційні варіанти розвитку ситуації, що можуть негативно впливати на стан правопорядку, а також дії поліцейських в умовах, що ускладнюють оперативну обстановку. Змушені констатувати, що як для міліції, так і для поліції відсутні відповідні протоколи, нормативно затверджені алгоритми (механізми) дії (заходи, які мають вживатися) в умовах, що ускладнюють оперативну обстановку, а також безпосередньо під час здійснення права на свободу мирних зібрань у різних його формах та спрямуваннях.

Наступне, що слід зробити на підготовчому етапі, – це здійснити загальний розрахунок сил та засобів, що залучатимуться до забезпечення правопорядку під час здійснення права на свободу мирних зібрань. Тут необхідно визначитися із кількістю особового складу поліції, який буде залучатися, а також із притяганням членів громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року. У подальшому слід визначити підрозділи поліції, з урахуванням завдань, що стоять перед такими підрозділами, поліцейські яких будуть задіяні, - поліцейські секторів превенції, секторів реагування патрульної поліції, поліцейські з дорожнього нагляду, ювенальної поліції, дільничних офіцерів поліції, вибухотехнічних та кінологічних служб, задіяння посадовців ізоляторів тимчасового тримання затриманих та взятих під варту осіб, конвоїрів, оперативного складу кримінальної поліції, кадрового забезпечення,

моніторингу, безпосередньо керівництва відділу (відділення) поліції тощо, а також необхідності створення та розгортання діяльності оперативного штабу (групи оперативного управління) як органу управління нарядами та резервів, а також спеціальних засобів (наприклад, службового автотранспорту). Наступним є визначення чисельності особового складу поліції, який треба залучити до несення служби з охорони публічного порядку та безпеки, аби зазначена кількість була необхідною й достатньою для виконання поставлених завдань та якісного реагування на ускладнення оперативної обстановки.

Визначення із кількістю особового складу та підрозділами, які будуть задіяні до забезпечення публічного (громадського) порядку та безпеки, дозволяє перейти до наступного етапу підготовки до несення служби, а саме визначення місць дислокації нарядів, а також видів нарядів (пости, рухомі наряди, автопатрулі, парні наряди, наряди посилені, резерви тощо), адже одним із ключових питань забезпечення правопорядку є саме вмiсте розміщення нарядів поліції, аби останні ефективно могли здійснювати нагляд за територією, підозрілими особами для забезпечення безпеки, а також оперативне реагування поліцейськими на будь-які зміни в обстановці та ефективне управління цими нарядами, у тому числі й реагування на факти порушень громадського порядку¹, будь-які загрози здійсненню права на свободу мирних зібрань. На наш погляд, важливим є створення наряду управління, який безпосередньо на місці здійснюватиме контроль за несенням служби поліцейськими із забезпечення публічної (громадської) безпеки та порядку.

Наступний етап підготовки поліції до несення служби із забезпечення правопорядку із забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань є навчання та підготовка окремих поліцейських та нарядів поліції при виникненні нестандартних ситуацій, визначення конкретних завдань керівникам секторів, нарядів, окремим поліцейським, їх взаємодію. Перш за все є навчання поліцейських законодавчим нормам, що регламентують порядок проведення мирних зібрань та здійснення права на свободу мирних зібрань, права та обов'язки поліцейських під час мирних зібрань та здійснення окремими суб'єктами їх права на свободу мирних зібрань. У контексті сказаного важливим є організація управління силами та засобами, починаючи від забезпечення якісного зв'язку між нарядами поліції та окремими поліцейськими до узгодження прийнятих рішень. Неабияким значущим елементом підготовки поліції до забезпечення публічного порядку та безпеки під час здійснення права на свободу мирних зібрань є визначення засобів, якими будуть екіпіровані поліцейські, котрі будуть використовуватися поліцією під час виконання ними поліцейських послуг. Це і транспорт, який використовуватиметься, і засоби зв'язку, наявність озброєння, вогнепальної зброї та боєприпасів, спеціальних засобів пасивної та активної оборони тощо. Слід приділяти увагу перевірці знань порядку та підстав застосування спеціальних засобів, а також професійного спілкування з учасниками мирних зібрань.

Зрештою важливим на етапі підготовки є визначення заходів контролю за підготовкою до несення служби із забезпечення публічного (громадського) порядку та безпеки і безпосереднім несенням служби поліцейськими.

¹ Зазначаємо про порушення саме громадського порядку, а не публічного порядку, адже у відповідності до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення об'єктом кримінально-правової охорони та охорони з боку норм адміністративно-деліктного законодавства є саме громадський порядок та громадська безпека.

Завершальним етапом є розроблення письмового плану забезпечення публічного (громадського) порядку та безпеки під час здійснення права на свободу мирних зібрань у конкретній формі, до якого додаткового розробляється план-схема, у якій відображається характеристика місцевості, маршрути слідування учасників, можливі маршрути відводу учасників заходу, виводу порушників із натовпу, план-розстановка, у якому відображаються місця розташування нарядів поліції, сил та засобів, інших спеціальних та екстрених служб, система їх взаємодії, схеми зв'язку, а також детальні плани-схеми окремих місць чи об'єктів проведення заходів. Зазначена наочна інформація дозволяє доступно роз'яснити поліцейським їхні завдання, сектори впливу (діяльності), маршрути руху тощо. Усе це реалізується на підготовчому етапі до виконання практичних завдань поліцією із забезпечення здійснення права на свободу мирного зібрання та його захисту від будь-яких перешкоджань.

Наступним етапом є безпосереднє забезпечення правопорядку під час мирного зібрання, що стало результатом здійснення права на свободу мирних зібрань. Ключовим на практичному етапі забезпечення публічного (громадського) порядку та безпеки під час здійснення права на свободу мирного зібрання є відповідальне ставлення поліцейськими до виконання своїх повноважень, починаючи від чіткого усвідомлення завдань, які ставляться перед кожним поліцейським, закінчуючи готовністю поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях, таких як: вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення, звернення за допомогою окремих осіб, звернення представників засобів масової інформації з будь-яких питань їх професійної діяльності, у тому числі й перешкоджання діяльності журналіста тощо. Ураховуючи всі вжиті заходи на підготовчому етапі, на практичному етапі реалізації заходів першорядним є ефективне, оперативне управління нарядами, уміле маневрування ними, забезпечуючи тим самим припинення будь-яких замахів на громадський порядок, життя, здоров'я, права, свободи та інтереси людини і громадянина. У контексті сказаного важливим є ведення відеофіксації мирного зібрання.

Окрім цього, встановлення відеокамер повинно бути стаціонарним або ж слугувати елементом однострою поліцейських. Лише за таких умов здійснення відеозапису буде законним та не порушуватиме права людини.

Поліцейські під час підготовки та забезпечення правопорядку під час мирного зібрання можуть використовувати такий превентивний поліцейський захід, як вимогу залишити місце чи обмежити доступ на визначену територію, оскільки даний превентивний поліцейський захід може бути застосований для забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони життя і здоров'я людей, для збереження та фіксації слідів правопорушення (ст. 36 Закону України «Про Національну поліцію»).

Не слід забувати і про повноваження поліції після завершення мирного зібрання. Звісно, воно пройшло без порушень норм чинного законодавства, у поліцейських виникає єдине завдання – проаналізувати дії поліцейських, їх ефективність щодо забезпечення публічного порядку та безпеки під час мирного зібрання, надання поліцейських послуг суб'єктові здійснення права на мирні зібрання, іншим учасникам мирного зібрання, пересічним громадянам. Зазначені дії є важливими для відпрацювання тактики дій поліцейських із забезпечення публічного порядку та безпеки під час мирних зібрань, обставин, що ускладнюють оперативну обстановку, урахування позитивного досвіду та недопущення помилок у службовій діяльності під час проведення мирних зібрань у аналогічній та інших

формах, а також на вказаній місцевості (у приміщенні) чи на іншій території, забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

У разі ж вчинення адміністративних чи кримінальних правопорушень під час здійснення права на свободу мирного зібрання, після завершення зібрання здійснюються відповідні слідчі (розшукові) дії, у тому числі негласні слідчі (розшукові) дії в межах досудового розслідування кримінального провадження або ж процесуальні дії, передбачені законодавством про адміністративні правопорушення.

Після здійснення права на свободу мирного зібрання важливим є аналіз поліцейськими причин та умов вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень з метою усунення вказаних негативних факторів під час забезпечення публічного порядку та безпеки під час здійснення права на свободу мирних зібрань вказаними чи іншими суб'єктами.

Висновки. Підводячи підсумок дослідженню питання повноважень органів Національної поліції під час забезпечення здійснення права на мирні зібрання, слід чітко розмежувати повноваження органів Національної поліції на трьох основних етапах щодо забезпечення правопорядку під час мирних заходів: 1) під час підготовки до проведення мирного зібрання; 2) під час мирного зібрання. 3) після завершення мирного зібрання та чотирьох під час здійснення права на свободу мирних зібрань: 1) попередній; 2) підготовчий; 3) практичний; 4) завершальний (підсумковий). Безперечно, найважливішим є діяльність із забезпечення здійснення права на мирні зібрання саме під час проведення самого зібрання, однак якісна підготовка, знання інформації про можливі ускладнення оперативної обстановки, наявність достатніх умінь та навичок із виконання завдань є гарантом якісного виконання посадових обов'язків поліцейськими із забезпечення здійснення права на мирні зібрання.

Таким чином, доходимо висновку про те, що повноваження органів Національної поліції України під час здійснення права на свободу мирних зібрань надто розмиті, а подекуди – взагалі не визначені. Такий стан справ не сприяє утвердженню законності в діяльності органів виконавчої влади, сприяючи необґрунтованому або свавільному ставленню до організаторів, суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, тим самим ставлячи під загрозу права, свободи та інтереси людини і громадянина, а також формулює поведінку представників органів Національної поліції України, яка подекуди викликає супротив в учасників зібрань, випадкових перехожих, мешканців прилеглих до зібрання будинків, оскільки поліцейські не в змозі прореагувати на поведінку окремих учасників зібрань, котра, з огляду на все, є антисупільною, однак не містить ознак адміністративних чи кримінальних правопорушень [6, с. 152-157].

Переконані, що суб'єкти правотворення та законотворення, суб'єкти законотворчої та правотворчої ініціативи мають найближчим часом розробити нормативні правила, що визначатимуть повноваження органів Національної поліції України, спрямовані на забезпечення здійснення права на свободу мирних зібрань, недопущення безпідставного та протиправного обмеження здійснення даного права, а також гарантування охорони індивідуальних та суспільних інтересів під час здійснення окремими суб'єктами їх права на свободу мирних зібрань.

Використані джерела:

1. Долинний А. В. Адміністративно-правове забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів: дис... канд. юрид. наук. по спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; інформаційне право. К., 2017. 198 с.

2. Поліщук В. Г. Адміністративно-правове регулювання та практика проведення масових заходів : автореф. дис... канд. юрид. наук. по спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; інформаційне прав. Х., 1999. 17 с.

3. Возник М. В. Організаційно-правові засади управління органами внутрішніх справ при забезпеченні масових заходів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; інформаційне право. К., 2010. 20 с.

4. Нестерович В. Ф. Зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 55-63.

5. Нестерович В. Ф. Проблеми конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні. *Вісник Луганського державно-го університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 2. С. 47-59.

6. Толкачев К. Б. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан: монография/ К.Б. Толкачев, А.Г. Хабибулин. Уфа, Уфимская высш. школа, 1991. 168 с.

7. Панова О. О. Організація діяльності органів поліції щодо підтримання публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : електронний науково-практичний журнал / редкол.: Д. В. Яковлев, К. М. Вітман, Д. Ю. Дворніченко; НУ «ОЮА». Одеса, 2017. Вип. 2. С. 42–46. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7332>. (дата звернення 12.07.2019)

8. Самбор М. А. Повноваження поліції щодо забезпечення права на мирні зібрання // Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 листоп. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. с. 152-157.

9. Рекогносцирування. Словник іншомовних слів Мельничука. URL: <http://slovopectia.org.ua/42/53408/289202.html>. (дата звернення 24.04.2017).

10. Правокультурные основы исследования государственной власти: теоретико-методологические, историко-правовые и ценностно-нормативные аспекты: монография / Г. И. Авдинова, В. Я. Любашниц, А. Ю. Мамычев, А. Ю. Мордовцев, А. И. Овчинников и др. М.: Юрлитинформ, 2014. 480 с.

11. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

References:

1. Dolyynnyi, A. V. (2017) Administratyvno-pravove zabezpechennia Natsionalnoiu politsieiu Ukrainy publichnoi bezpeky i poriadku pid chas provedennya masovykh zakhodiv. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Polishchuk, V. H. (1999) Administratyvno-pravove rehulyuvannya ta praktyka provedennya masovykh zakhodiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

3. Voznyk, M. V. (2010) Orhanizatsiyno-pravovi zasady upravlinnya orhanamy vnutrishnikh sprav pry zabezpechenni masovykh zakhodiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Nesterovych, V.F. (2015) Zarubizhnyy dosvid konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya provedennya myrnykh zibrany' hromadyan. *Naukovyy visnyk*

Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 3, 55-63. [in Ukrainian].

5. Nesterovych, V. F. (2018) Problemy konstytutsiyno-pravovoho rehulyuvannya provedennya myrnykh zibran' hromadyan v Ukraini. *Visnyk Luhans'koho derzhavno-ho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 2, 47-59. [in Ukrainian].

6. Tolkachev, K. B., Khabibulin, A. G. (1991) Organy vnutrennikh del v mekhanizme obespecheniya lichnykh konstitutsionnykh prav i svobod grazhdan. Ufa: Ufa higher. Damage. [in Russian].

7. Panova, O. O. (2017) Orhanizatsiya diyal'nosti orhaniv politsiyi shchodo pidtrymannya publichnoyi bezpeky ta poriadku pid chas provedennya masovykh zakhodiv. S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: elektronnyi naukovopraktychnyi zhurnal - S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: Electronic Journal of Science. Odesa, *Vip. 2*, 42–46. URL: <http://dSPACE.onua.edu.ua/handle/11300/7332>. [in Ukrainian]

8. Sambor, M. A. (2017) Povnovazhennya politsiyi shchodo zabezpechennya prava na myrni zibrannya. Aktualni pytannia zabezpechennia publichnoho poriadku ta bezpeky v suchasnykh umovakh: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid. *Materialy Mizhnar. nauk. - prakt. konf. (Dnipro, 17 lystop. 2017 r.)-Current issues of ensuring public order and safety in modern conditions: domestic and international experience (Dnipro, November 17. 2017)*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 152-157. [in Ukrainian].

9. Rekohnostyruvannya [Reconnaissance] Slovnyk inshomovnykh sliv Melnychuka. N. d. N. p. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53408/289202.html>. [in Ukrainian].

10. Pravokul'turnyye osnovy issledovaniya gosudarstvennoy vlasti: teoretiko-metodologicheskyye, istoriko-pravovyye i tsennostno-normativnyye aspekty: monografiya (2014). G. I. Avtsinova, V. YA. Lyubashits, A. YU. Mamychev, A. YU. Mordovtsev, A. I. Ovchinnikov (Eds.) et al. Moskva: Yurlitinform. [in Russian].

11. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].

12. Pro Natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrainy vid 2 lyunya 2015 roku № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-41, art. 379.

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2019

Самбор Н. А.,

кандидат юридических наук,
начальник сектора мониторинга
Прилуцкого отдела полиции
Главного управления Национальной полиции
в Черниговской области
(г. Чернигов - г. Прилуки, Украина)

ПОЛІНОМОЧІЯ ОРГАНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПРИ ОБЕСПЕЧЕННІ ОСУЩЕСТВЛЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ СОБРАНИЙ

В праве в постоянной взаимосвязи находятся такие парные категории, как права и обязанности. Право на свободу мирных собраний не является исключением, а

потому корреспондируется с обязанностями субъектов публичной администрации, задачей которых является обеспечение беспрепятственного осуществления права на свободу мирных собраний. В статье детально рассмотрены полномочия органов Национальной полиции Украины, направленные на обеспечение осуществления права на свободу мирных собраний. Обоснована необходимость разграничения полномочий органов Национальной полиции на трех основных этапах по обеспечению правопорядка во время мирных мероприятий: 1) при подготовке к проведению мирного собрания; 2) во время мирного собрания. 3) после завершения мирного собрания; а также на четырех этапах обеспечения беспрепятственного осуществления права на свободу мирных собраний органами Национальной полиции Украины: 1) предварительный; 2) подготовительный; 3) практический; 4) заключительный (итоговый).

Ключевые слова: право на свободу мирных собраний, полномочия, Национальная полиция Украина.

Sambor M.,

Candidate of Law,

Head of the monitoring Department of the Pryluky

Police Department the Main Directorate

of the National Police in Chernihiv Oblast

(Chernihiv - Pryluky, Ukraine)

POWERS OF THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN ENSURING OF THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY

In the right in the constant relationship there are such pairs categories as rights and responsibilities. The right to freedom of peaceful assembly is not an exception, and therefore corresponds to the duties of the subjects of public administration whose task is to ensure the unimpeded exercise of the right to freedom of peaceful assembly. The powers of the National Police of Ukraine in the field of ensuring the exercise of the right to freedom of peaceful assembly are researched. The powers of the bodies of the National Police of Ukraine, aimed at ensuring the exercise of the right to freedom of peaceful assembly, are considered in detail.

The necessity of differentiating the powers of the National Police in three main stages in ensuring law and order during peaceful measures is substantiated: 1) during the preparation for the peaceful assembly; 2) during the peaceful assembly. 3) upon the completion of the peaceful assembly; as well as at the four stages of ensuring the unimpeded exercise of the right to freedom of peaceful assembly by the bodies of the National Police of Ukraine: 1) preliminary; 2) preparatory; 3) practical; 4) final (final).

The powers of the bodies of the National Police of Ukraine in the exercise of the right to freedom of peaceful assembly are too vague and, in some cases, not defined at all. Such a state of affairs does not contribute to the assertion of legitimacy in the activities of executive authorities, promoting unreasonable or arbitrary treatment of the organizers, subjects of the exercise of the right to freedom of peaceful assembly, thereby endangering the rights, freedoms and interests of the individual and citizen, as well as formulating the behavior of representatives of the bodies of the National Police of Ukraine, which sometimes provokes opposition among the participants of the meetings, accidental passers-by, residents of the adjacent houses, since the police are not able to react behavior of individual members of

assembly, which is given is antisocial, but contains no signs of administrative or criminal offenses.

It is argued that the subjects of the lawmaking and law-making initiative should in the near future develop normative acts that will determine the powers of the bodies of the National Police of Ukraine aimed at ensuring the exercise of the right to freedom of peaceful assembly, preventing unjustified and unlawful restrictions on the exercise of this right, and guaranteeing the protection of individual and social interests in the exercise by individual subjects of their right to freedom of peaceful assembly.

Key words: the right to freedom of peaceful assembly, powers of the National Police of Ukraine.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.147-157

УДК 343.98

О. С. Соколов,

завідувач відділу досліджень зброї
лабораторії досліджень, сертифікації зброї та обліку
Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України
(м. Київ, Україна)

e-mail: ballistekc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7613-1590>

ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБІГУ ЗБРОЇ З УРАХУВАННЯМ ПОЛОЖЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ АКТІВ

Ураховуючи положення Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі, у статті розглянуто основні положення директив, регламентів та інших правових актів Європейського Союзу, які стосуються сфери контролю над легким озброєнням і стрілецькою зброєю, а також проведено їх порівняльний аналіз з положеннями існуючих національних нормативно-правових актів, що регулюють сферу обігу цивільної зброї в Україні. Розглянуто основні вимоги європейського законодавства щодо контролю за обігом зброї, які є обов'язковими для імплементації в національне законодавство країн-членів та країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу. Проведено порівняльний аналіз положень українського та європейського законодавств, які стосуються категорій забороненої зброї та зброї, цивільний обіг якої є обмеженим. Розглянуто основні положення законодавчих ініціатив Верховної Ради України, направлених на правове врегулювання обігу зброї в Україні та проведено порівняння їх основних положень із положеннями правових актів Європейського Союзу. Запропоновано найкращі рішення щодо гармонізації українського національного законодавства у сфері контролю над стрілецькою зброєю та легким озброєнням відповідно до права Європейського Союзу.

Ключові слова: Директива ЄС, Регламент ЄС, імплементація, категорії зброї, гармонізація законодавства.

Постановка проблеми. Конституцією України закріплений стратегічний курс держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі (далі – ЄС). З метою реалізації зазначеного курсу, Верховною Радою України

затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС, яка містить положення, необхідні для досягнення відповідності правової системи України (*acquis communautaire*), з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС, до держав, які мають намір вступити до нього.

Правове регулювання обігу зброї в ЄС здійснюється такими документами:

- Директива 91/477/ЄС щодо контролю за придбанням зброї і володінням зброєю (змінена директивами Європарламенту та Ради ЄС 2008/51/ЄС від 21 травня 2008 року та 2017/852 від 17.05.2017);

- Регламент Комісії ЄС 2015/2403 від 15 грудня 2015 року щодо встановлення загальних вказівок щодо стандартів та методів деактивації для забезпечення незворотності повторної активації вогнепальної зброї;

- Директива 2019/68 від 16 січня 2019 року щодо встановлення технічних специфікацій для маркування вогнепальної зброї та їх основних компонентів;

- Директива 2019/69 від 16 січня 2019 року щодо встановлення технічних умов тривоної та сигнальної зброї;

- Регламент 258/2012 Європарламенту та Ради ЄС від 14 травня 2012 року щодо імплементації ст. 10 Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу.

Ураховуючи те, що на сьогоднішній день в Україні відсутні первинні законодавчі акти, які регулюють цивільний обіг зброї, а відповідні правові норми регулюються переважно на відомчому нормативному рівні, при підготовці проектів нормативно-правових актів та законопроектів, направлених на правове регулювання обігу зброї, доцільно застосовувати європейський досвід із метою імплементації зобов'язань України за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та практичні аспекти гармонізації українського національного права і права ЄС були предметом дослідження багатьох вітчизняних учених, серед яких В. Д. Малков, В. П. Тихий, В. І. Рибачук, О. М. Сарнавський, М. М. Майстренко, О. С. Клименко, Н. Є. Міняйло, В. Л. Соколовський та інші автори [1; 2; 11; 12]. Водночас, попри наукові розробки, питання гармонізації українського законодавства у сфері контролю за обігом зброї з правом ЄС не знайшли комплексного наукового аналізу.

Формування цілей. Метою статті є проведення порівняльного аналізу положень українського та європейського законодавств, які стосуються правового регулювання обігу зброї та формування найкращих рішень гармонізації українського національного законодавства у сфері контролю над стрілецькою зброєю та легким озброєнням відповідно до права Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Відсутність дієвого правового врегулювання обігу зброї в Україні є однією з причин збільшення кількості незаконної вогнепальної зброї в державі, що створює потенційні ризики також для сусідніх країн, у тому числі країн-членів ЄС.

З метою протидії незаконному обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин на території України та запобігання їх переміщенню через кордон, міжнародними та регіональними організаціями (Організацією Об'єднаних Націй, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, Регіональною Радою

зі співробітництва тощо) регулярно створюються проекти, спрямовані на підтримку роботи підрозділів Державної прикордонної служби України, Національної поліції України, Державної митної служби та інших служб, що вказує на серйозну стурбованість міжнародної спільноти проблемами збільшення кількості незаконної зброї в Україні.

Окрім того, з метою зменшення кількості незаконної вогнепальної зброї в країнах Південно-Східної та Східної Європи та запобігання її розповсюдженню, створено Інформаційний центр Південно-Східної та Східної Європи для контролю за стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (далі – SEESAC), який функціонує відповідно до мандату, наданого йому Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй та Регіональною Радою зі співробітництва, діяльність якого направлена на зміцнення безпеки і стабільності в Південно-Східній Європі.

У межах своїх повноважень SEESAC регулярно організовує проведення регіональних семінарів із питань гармонізації законодавства у сфері контролю над стрілецькою зброєю та легким озброєнням відповідно до права Європейського Союзу. Постійними учасниками таких семінарів є представники потенційних країн-кандидатів на вступ до ЄС, як-от: Албанія, Сербія, Чорногорія, Македонія, Косово, Молдова та Україна. Під час семінарів обговорюються найкращі рішення та практики адаптації національного законодавства до директив, регламентів та інших правових актів Європейського Союзу, які стосуються сфери контролю над легким озброєнням, стрілецькою зброєю та вибуховими речовинами, стандартизації відповідних положень та процедур. За результатами проведення зазначених заходів для потенційних країн-кандидатів на вступ до ЄС створюються дорожні карти щодо гармонізації національного законодавства з нормативно-правовою базою ЄС.

Законодавче врегулювання сфери контролю над легким озброєнням та стрілецькою зброєю в ЄС здійснюється директивами, регламентами та іншими правовими актами ЄС.

Директиви ЄС є правовими інструментами прямої дії, які реалізуються через національне законодавство. Положення директив ЄС є обов'язковими для імплементації в національне законодавство країн-членів ЄС та країн-кандидатів на вступ до ЄС.

Основним законодавчим актом ЄС у сфері обігу цивільної зброї є Директива 91/477ЄС щодо контролю за придбанням зброї і володінням зброєю (змінена директивами Європарламенту та Ради ЄС 2008/51/ЄС від 21 травня 2008 року та 2017/852 від 17.05.2017). Зазначена директива регламентує порядок придбання, зберігання, перевезення та інші особливості обігу вогнепальної зброї, а також містить перелік категорій зброї, обіг яких є обмеженим або забороненим для цивільного населення.

Країни-члени ЄС та країни-кандидати на вступ до ЄС зобов'язані у встановлений період гармонізувати своє національне законодавство у відповідності до вимог Директиви 91/477ЄС. Окрім того, згідно зі статтею 3 Директиви 91/477ЄС, країни-члени ЄС можуть прийняти у своєму національному законодавстві положення, які є більш суворими, ніж ті, які передбачені зазначеною Директивою [5].

Відповідно до положень Директиви 91/477ЄЕС, забороненою до цивільного обігу є стрілецька вогнепальна зброя **категорії А**: автоматична зброя; зброя замаскована під інші предмети; напівавтоматична зброя, перероблена з автоматичної; короткоствольна напівавтоматична зброя з ємністю магазину понад 20 патронів; довгоствольна напівавтоматична зброя з ємністю магазину понад 10 патронів; довгоствольна напівавтоматична зброя яка дозволяє проводити постріли зі складеним прикладом при загальній довжині в такому положенні менше 60 см; будь-яка з вищевказаних видів зброї, перероблена для стрільби холостими, сигнальними або газовими патронами, тощо [5].

Відповідно до статті 6 зазначеної Директиви, країни-члени ЄС повинні вжити необхідні заходи для заборони придбання та володіння боєприпасами та вогнепальною зброєю **категорії А**. Для цивільного населення допускається надання дозволу на придбання та володіння тільки напівавтоматичною зброєю **категорії А** (у тому числі й переробленою з автоматичної) лише з метою спортивної стрільби по мішенях, при цьому спортсмен має надати необхідний перелік документів, що підтверджує його членство в офіційному спортивному стрілецькому клубі та активну участь у проведенні спортивних змагань зі стрільби [5].

Для окремих уповноважених категорій громадян країн-членів ЄС може бути дозволена зброя **категорії В**: довгоствольна напівавтоматична зброя з ємністю магазину від 3 патронів та короткоствольна зброя, окрім зброї, віднесеної до категорії А [5].

Дозволеною до цивільного обігу в країнах-членах ЄС, є зброя **категорії С**, яка підлягає обов'язковому декларуванню: довгоствольна зброя (з довжиною ствола понад 30 см або загальною довжиною понад 60 см) та однозарядна короткоствольна зброя (загальною довжиною понад 28 см), окрім зброї, віднесеної до категорій А або В [5].

На сьогодні в Україні відсутні первинні законодавчі акти, що регулюють цивільний обіг зброї, натомість відповідні правові норми коригують підзаконні акти та відомчі інструкції, зокрема Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом МВС України № 622 від 21.08.1998 [8].

Відповідно до положень діючих нормативних документів, у власності громадян України можуть перебувати наступні категорії стрілецької вогнепальної зброї: довгоствольна гладкоствольна мисливська зброя; довгоствольна нарізна мисливська зброя; нарізна та гладкоствольна спортивна зброя (у тому числі короткоствольна), яка може зберігатися лише в межах стрілецьких тирів і стрільбищ без права зберігання за місцем проживання. Також для окремих категорій громадян може бути дозволена короткоствольна гладкоствольна зброя самозахисту (пристрої для стрільби гумовими чи аналогічними за своїми властивостями снарядами) та нагородна короткоствольна нарізна зброя (у тому числі, бойова).

Не може перебувати у власності громадян України стрілецька вогнепальна зброя військового призначення та зброя невійськового призначення (окрім зазначених вище категорій), а також вогнепальна зброя, яка призначена для виконання як військових, так і невійськових завдань (багатоцільова зброя).

Таким чином, з формальної точки зору, існуюче українське законодавство у сфері обігу цивільної зброї є більш жорстким, аніж європейське, адже дозволено для всіх категорій громадян України, які досягли певного віку та не мають судимості і медичних протипоказань, є лише довгострокова мисливська зброя.

Однак на практиці все виглядає зовсім інакше, адже діючі нормативні документи, що регламентують обіг зброї в державі, не містять чітких критеріїв розмежування мисливської вогнепальної зброї від інших категорій зброї, що створює передумови для реалізації на території України забороненої в країнах-членах ЄС зброї під виглядом мисливської. Окрім того, відсутність дієвого правового врегулювання обігу зброї в державі створює сприятливі умови для корупції.

Нині Верховною Радою України ведеться активна законотворча робота, направлена на правове врегулювання обігу зброї в Україні, зокрема на офіційному вебпорталі Верховної Ради України опубліковано два законопроекти «Про обіг зброї» від 02.09.2019 р. № 1222 та від 20.09.2019 р. № 1222-1. За результатами порівняльного аналізу положень українського та європейського законодавств, а також положень вищевказаних законопроектів, встановлено, що вони принципово різняться. Результати порівняльного дослідження положень зазначених документів, які стосуються обігу окремих категорій зброї, наведені в Таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз положень українського та європейського законодавств у сфері контролю над легким озброєнням та стрілецькою зброєю, а також положень законопроектів «Про обіг зброї» від 02.09.2019 № 1222 та від 20.09.2019 № 1222-1, опублікованих на офіційному вебпорталі Верховної Ради України

з / п	Категорії стрілецької зброї та легкого озброєння (далі – SALW)	Положення Директиви 91/477/ЄЕС, що щодо цивільного обігу вказаної категорії SALW	Положення діючих в Україні правових актів щодо цивільного обігу вказаної категорії SALW	Положення законопроекту «Про обіг зброї» від 02.09.2019 № 1222 щодо цивільного обігу вказаної категорії SALW	Положення законопроекту «Про обіг зброї» від 20.09.2019 № 1222-1 щодо цивільного обігу вказаної категорії SALW
	Автоматична вогнепальна зброя	Заборонено	Заборонено	Заборонено	Дозволено лише юридичним особам, діяльність яких пов'язана із функціонуванн ям тирів та стрільбищ
	Вогнепальна зброя	Заборонено	Заборонено	Заборонено	Заборонено

	замаскована під інші предмети				
	Напівавтоматична а вогнепальна зброя, перероблена з автоматичної	Заборонено (окрім спортсменів-членів офіційних спортивних стрілецьких клубів)	Заборонено (окрім нарізної мисливської зброї виготовленої промисловим способом)	Дозволено	Дозволено
	Короткоствольна зброя з ємністю магазину понад 20 патронів	Заборонено (окрім спортсменів-членів офіційних спортивних стрілецьких клубів)	Заборонено (окрім спортивної зброї з можливістю користування та зберігання лише в межах стрілецьких тирів)	Дозволено	Дозволено лише для спортсменів з можливістю користування та зберігання лише в межах стрілецьких тирів
	Довгоствольна напівавтоматична зброя з ємністю магазину понад 10 патронів	Заборонено (окрім спортсменів-членів офіційних спортивних стрілецьких клубів)	Заборонено	Дозволено	Дозволено
	Довгоствольна напівавтоматична зброя яка дозволяє проводити постріли зі складеним прикладом при загальній довжині в такому положенні менше 60 см	Заборонено (окрім спортсменів-членів офіційних спортивних стрілецьких клубів)	Заборонено	Дозволено	Дозволено
	Довгоствольна напівавтоматична зброя (з довжиною ствола понад 30 см або загальною довжиною понад 60 см), окрім зброї вказаної вище	Дозволено лише для окремих уповноважених категорій громадян	Заборонено (окрім мисливської зброї (з довжиною ствола понад 20 см та загальною довжиною понад 80 см), а також спортивної зброї з можливістю користування та зберігання лише в межах стрілецьких тирів)	Дозволено	Дозволено

	Короткоствольна вогнепальна зброя, окрім зброї вказаної вище	Дозволено лише для окремих уповноважених категорій громадян	Заборонено (окрім спортивної зброї з можливістю користування та зберігання лише в межах стрілецьких тирів)	Дозволено	Дозволено лише для спортсменів з можливістю користування та зберігання лише в межах стрілецьких тирів
	Довгоствольна вогнепальна зброя (з довжиною ствола понад 30 см або загальною довжиною понад 60 см), окрім зброї, вказаної вище	Дозволено	Дозволено лише гладкоствольна та нарізна мисливська зброя, а також спортивна зброя з можливістю користування та зберігання лише в межах стрілецьких тирів	Дозволено	Дозволено
0	Однозарядна короткоствольна зброя (загальною довжиною понад 28 см), окрім зброї, вказаної вище	Дозволено	Заборонено (окрім спортивної зброї з можливістю користування та зберігання лише в межах стрілецьких тирів)	Дозволено	Дозволено лише для спортсменів з можливістю користування та зберігання лише в межах стрілецьких тирів

Таким чином, незважаючи на загальноєвропейську практику поступового посилення обмежень у сфері обігу легкого та стрілецького озброєння в країнах-членах ЄС, обидва вищевказані національні законопроекти направлені на лібералізацію існуючих обмежень щодо обігу вогнепальної зброї в Україні та розроблені без урахування положень директив, регламентів та інших правових актів ЄС, які стосуються сфери контролю над легким озброєнням та стрілецькою зброєю.

На думку автора, при підготовці національних проектів нормативно-правових актів та законопроектів в Україні, доцільно використовувати досвід країн, які перебувають на більш пізній стадії інтеграції до ЄС (Албанія, Сербія, Чорногорія, Македонія, Косово тощо), та які вже імплементували у своє національне законодавство правові акти ЄС.

Висновки. Відсутність дієвого правового врегулювання обігу зброї в Україні створює сприяє умови для розповсюдження незаконної вогнепальної зброї, що є потенційною загрозою як для нашої держави, так і для сусідніх країн, у тому числі країн-членів ЄС. Отже, на сьогоднішній день розробка та реалізація законопроектів, направлених на правове регулювання обігу зброї, є одним із найбільш пріоритетних завдань законодавчої влади України. Ураховуючи положення Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС, при розробці проектів законодавчих і нормативно-правових актів, які стосуються обігу стрілецької зброї та легкого озброєння, обов'язковим є дотримання вимог

законодавчих актів і програмних документів з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Використані джерела:

1. Бондар В. С. Письменський Є. О. Зброя та бойові припаси як предмет складу злочину. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки*. Харків, 2018. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. С. 112-118.

2. Директива 2019/68 від 16 січня 2019 року щодо встановлення технічних специфікацій для маркування вогнепальної зброї та їх основних компонентів. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/> (дата звернення: 25.12.2019).

3. Директива 2019/69 від 16 січня 2019 року щодо встановлення технічних умов тривожної та сигнальної зброї. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0069> (дата звернення: 25.12.2019).

4. Директива 91/477/ЄЕС щодо контролю за придбанням зброї і володінням зброєю (змінена директивами Європарламенту та Ради ЄС 2008/51/ЄС від 21 травня 2008 року та 2017/852 від 17.05.2017). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL> (дата звернення: 25.12.2019).

5. Законопроект «Про обіг зброї» № 1222 від 02.09.2019. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2> (дата звернення: 25.12.2019).

6. Законопроект «Про обіг зброї» № 1222-1 від 20.09.2019/ URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4> (дата звернення: 25.12.2019).

7. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом МВС України від 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/conv/print> (дата звернення: 25.12.2019).

8. Регламент 258/2012 Європарламенту та Ради ЄС від 14 травня 2012 року щодо імплементації статті 10 Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content> (дата звернення: 25.12.2019).

9. Регламент Комісії ЄС 2015/2403 від 15 грудня 2015 року щодо встановлення загальних вказівок щодо стандартів та методів деактивації для забезпечення незворотності повторної активації вогнепальної зброї. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content> (дата звернення: 25.12.2019).

10. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів: навч.-практ. посіб. / [Б. І. Бараненко, В. С. Бондар, О. В. Бочковий, М. В. Кривонос та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. М. Комарницького; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 799 с.

References:

1. Bondar, V. S. Pysmenskyi, Ye. O. (2018) Zbroia ta boiovi pryпасy yak predmet skladu zlochynu. Aktualni problemy kryminalno-pravovoi okhorony hromadskoi bezpeky. Kharkiv: Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 112-118. [in Ukrainian].

2. Dyrektyva 2019/68 vid 16 sichnia 2019 roku shchodo vstanovlennia tekhnichnykh spetsyifikatsii dlia markuvannia vohnepalnoi zbroi ta yikh osnovnykh komponentiv. (2019) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT>. [in Ukrainian].

3. Dyrektyva 2019/69 vid 16 sichnia 2019 roku shchodo vstanovlennia tekhnichnykh umov tryvozhnoi ta syhnalnoi zbroi. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX>. [in Ukrainian].

4. Dyrektyva 91/477YeES shchodo kontroliu za prydbanniam zbroi i volodinniam zbroieiu (zminena dyrektyvamy Yevroparlamentu ta Rady YeS 2008/51/YeS vid 21 travnia 2008 roku ta 2017/852 vid 17.05.2017). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL>. [in Ukrainian].

5. Zakonoproekt «Pro obih zbroi» 1222 vid 02.09.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66594. [in Ukrainian].

6. Zakonoproekt «Pro obih zbroi» 1222-1 vid 20.09.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66918. [in Ukrainian].

7. Instruksiiia pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi i kholodnoi zbroi, prystroiu vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhenykh humovymy chy analogichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta zaznachenykh patroniv, a takozh boieprypasiv do zbroi ta vybukhovyykh materialiv, zatverdzhenoї nakazom MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622 URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/conv/print1448353239969347?lang=en>. [in Ukrainian].

8. Rehlament 258/2012 Yevroparlamentu ta Rady YeS vid 14 travnia 2012 roku shchodo implementatsii statti 10 Protokolu proty nezakonnoho vyhotovlennia ta obihu. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN>. [in Ukrainian].

9. Rehlament Komisii YeS 2015/2403 vid 15 hrudnia 2015 roku shchodo vstanovlennia zahalnykh vkazivok shchodo standartiv ta metodiv deaktyvatsii dlia zabezpechennia nezvorotnosti povtornoї aktyvatsii vohnepalnoi zbroi. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv> [in Ukrainian].

10. Rozsliduvannia zlochynev, shcho vchyniaiusia u sferi obihu vohnepalnoi zbroi ta boieprypasiv: navch.-prakt. posib. (2019) B. I. Baranenko, V. S. Bondar, O. V. Bochkovyi, M. V. Kryvonos (Eds.) et. al. V. M. Komarnytsky (Ed.); Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenko. Sievierodonetsk: RVV LDUVS. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2019

СОКОЛОВ А. С.,
заведующий отделом исследования оружия
лаборатории исследований, сертификации оружия
и учета Государственного научно-исследовательского
экспертно-криминалистического центра МВД Украины
(г. Киев, Украина)

ПЕРСПЕКТИВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОБОРОТА ОРУЖИЯ С УЧЕТОМ ПОЛОЖЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКИХ ПРАВОВЫХ АКТОВ

Учитывая положения Конституции Украины относительно стратегического курса государства на приобретение полноправного членства в Европейском Союзе, в

статье рассмотрены основные положения директив, регламентов и других правовых актов Европейского Союза, касающихся сферы контроля над легким вооружением и стрелковым оружием, а также проведен их сравнительный анализ с положениями существующих национальных нормативно-правовых актов, регулирующих сферу оборота гражданского оружия в Украине. Рассмотрены основные требования европейского законодательства по контролю за оборотом оружия, которые являются обязательными для имплементации в национальное законодательство стран-членов и стран-кандидатов на вступление в Европейский Союз. Проведен сравнительный анализ положений украинского и европейского законодательств, касающихся категорий запрещенного оружия и оружия, гражданский гражданский оборот которых ограничен. Рассмотрены основные положения законодательных инициатив Верховной Рады Украины, направленных на правовое регулирование оборота оружия в Украине и проведено сравнение их основных положений с положениями правовых актов Европейского Союза. Предложены улучшенные решения гармонизации украинского национального законодательства в сфере контроля над стрелковым оружием и легким вооружением в соответствии с правом Европейского Союза.

Ключевые слова: Директива ЕС, Регламент ЕС, имплементация, категории оружия, гармонизация законодательства.

Sokolov O.,

Head of the weapons research Department
of the research Laboratory, weapons certification and accounting
of the State Scientific Research Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

PROSPECTS FOR REFORMING UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF ARMS TRAFFICKING TAKING INTO ACCOUNT THE PROVISIONS OF EUROPEAN LEGAL ACTS

Taking into account the provisions of the Constitution of Ukraine on the strategic course of the state for full membership in the European Union, the article discusses the main provisions of directives, regulations and other legal acts of the European Union concerning the sphere of control over small arms and small arms and their comparative analysis with comparative analysis regulatory acts regulating the sphere of trafficking in civilian weapons in Ukraine. The problematic aspects of Ukrainian national legislation in the field of trafficking in weapons and their implications for Ukraine and the neighboring countries as well as the EU Member States are investigated. The main requirements of the European legislation on arms control, which are obligatory for implementation in the national legislation of the Member States and candidate countries for accession to the European Union, are considered. The comparative analysis of the provisions of the Ukrainian and European legislation concerning the categories of illicit weapons and weapons whose civil circulation is restricted is conducted. The main provisions of the legislative initiatives of the Verkhovna Rada of Ukraine aimed at the legal regulation of arms trafficking in Ukraine are considered, and their main provisions are compared with those of the legal acts of the European Union. The best solutions are proposed to harmonize Ukrainian national legislation in the field of small arms and light weapons control in accordance with European Union law. The experience of the implementation of the provisions of directives, regulations

and other legal acts of the European Union in the national legislation of the countries that are at a later stage of EU integration (Albania, Serbia, Montenegro, Macedonia, Kosovo, etc.) is analyzed.

Key words: EU Directive, EU Regulation, implementation, categories of weapons, harmonization of legislation.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.157-165

УДК 343.121.5

Д. В. Шилін,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу

Національного університету
«Одеська юридична академія»

(м. Одеса, Україна)

e-mail: S_D_V@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-8990-3534>

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРЕЮДИЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із межами використання преюдиції в кримінальному провадженні, а також визначенню шляхів удосконалення механізму використання преюдиції в кримінальному провадженні та вирішенню спірних ситуацій, які виникають при використанні преюдицій у кримінальному процесі. Розкрито механізм дії преюдицій у кримінальному процесі. Визначено напрями вирішення преюдиціальних колізій при провадженні в кримінальній справі.

Ключові слова: преюдиція, доказування в кримінальному процесі, преюдиціальність, юридичні факти, обов'язковість судових рішень.

Постановка проблеми. Забезпечення функціонування правосуддя є одним із найголовніших пріоритетів сучасної держави. При цьому завданням суддів та складністю виконання їх повноважень значно обтяжує поставлене завдання. Для полегшення здійснення судочинства з метою забезпечення виконання рішень судів з урахуванням положення ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус судів», згідно з якою обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом [4], у кримінальному провадженні активно застосовуються преюдиції.

Проте преюдиції, незважаючи на свою основну роль, викликають чимало суперечностей при застосуванні їх під час вирішення справ кримінальної юрисдикції. Саме тому розгляд значення рішень інших судів для суду, який здійснює правосуддя в межах кримінального провадження, являє собою вагомий теоретичний вклад у науку, який у подальшому може набути практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зазначених питань присвячена велика кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних теоретиків, серед яких А. М. Безруков, О. І. Бережний, О. Ю. Гай, Ю. М. Грошевий,

О. В. Левченко, В. Т. Маляренко, Я. О. Мотовіловкер, І. Л. Петрухін, Г. М. Резнік, П. А. Скобліков, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, Ф. Н. Фаткуллін, О. З. Хотинська, В. Д. Шундідков, У. М. Юсубова. При цьому ступінь дослідженості теми все ще дозволяє продовжувати вивчення преюдицій у кримінальному провадженні.

Формування цілей. Метою цієї статті є дослідження значення та доцільності застосування рішень інших судів для суду, який вирішує справу по суті в межах кримінального провадження.

Для досягнення встановленої мети були поставлені такі завдання:

- охарактеризувати поняття преюдицій та їх роль при здійсненні правосуддя;
- проаналізувати закріплення преюдицій у кримінальному процесуальному законодавстві України;
- визначити межі застосування рішень суду, якими встановлено преюдиційний факт.

Виклад основного матеріалу. Виконання завдань кримінального провадження неможливе без процесу доказування, який, відповідно до ч. 2 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України), являє собою збирання, перевірку та оцінку доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [3]. Доказування – складний процес, який обумовлюється предметом доказування та здійснюється в межах чіткої регламентації з боку кримінального процесуального законодавства з дотриманням основних вимог до доказів, а саме їх належності, допустимості та достовірності.

Допустимість доказів, що, відповідно до ч. 1 ст. 86 КПК України, являє собою дотримання порядку, передбаченого КПК, у процесі отримання доказів [3], як категорія кримінального процесуального права, донині викликає чимало питань теоретичного та практичного характеру. Досить неоднозначним є тлумачення та застосування преюдицій в кримінальному провадженні.

У юридичній літературі існують різні підходи до визначення поняття преюдиції. У межах загальної теорії права вона розглядається як прийом юридичної техніки. Так А. В. Карданець визначає преюдицію як прийом юридичної техніки, що являє собою правило доказування про те, що правозастосовче рішення уповноваженого органу, яке набрало законної сили, прийняте у встановленому законом процесуальному порядку про наявність або відсутність юридичного факту, обов'язкове для всіх правозастосовчих органів, які вирішують юридичну справу, пов'язану із раніше вирішеною з приводу цього факту [7, с. 30]. Віддаючи належне цьому визначенню преюдиції як прийому юридичної техніки, що правильно відбиває її правову природу, слід зазначити, що системний підхід до дослідження правових преюдицій дозволяє говорити про це явище як про загальноприйняте теоретичне положення, яке є надбанням професійної правосвідомості та яке містить в усіх компонентах правової системи [9, с. 209]. Окремі вчені пропонують визначати поняття «преюдиція» як передсудимість (передрішення), сутність якої полягає в тому, що закон встановлює визначене коло справ, які обов'язково припускають

попередній розгляд деяких пов'язаних із ними питань іншими органами та, у першу чергу, цивільними судами. Усі подібні постанови мають те значення, що для суду, який розбирає справу, попереднє рішення іншого суду з питання, пов'язаного із справою, що розглядається, має значення істини та приймається без будь-яких доказів [1, с. 97; 5, с. 83; 6, с. 117; 11, с. 217-218; 12, с. 58].

Преюдицією або преюдиційним фактом є встановлені судом факти, достовірність яких вважається доведеною для всіх судів у межах будь-якого іншого, у тому числі кримінального провадження. Таким чином, виконуються одразу дві вимоги до доказу, а саме його достовірність та допустимість.

Основними ознакам преюдиції слід вважати:

- 1) обов'язковість застосування, яка закріплена правовими нормами;
- 2) достовірність фактів та / або обставин, встановлених преюдицією;
- 3) зв'язок обставин справи, що розглядається, із судовим рішенням, що набрало законної сили.

Процесуальна роль преюдиції виявляється в процесуальній економії, оскільки дає змогу використовувати встановлені попередньо факти та обставини, не здійснюючи повторно всі стадії доказування. Так подія кримінального правопорушення, яка раніше була доведена оглядом місця події, показаннями свідків, потерпілих тощо і закріплена рішенням суду, не підлягає встановленню в межах іншого провадження, незважаючи на те, що ця подія входить до предмету доказування. Процесуальну економію слід розцінювати як «побіжну» перевагу, яка досягається при реалізації преюдицій, коли між преюдиціальними фактами та пов'язаними з ними матеріалами провадження в іншій кримінальній справі не виникає протиріччя [3, с. 58-59].

На думку автора, значення преюдиції полягає ще й у підвищенні відповідальності суддів, оскільки сприяє винесенню законних та обґрунтованих рішень, які стосуються не тільки прав та інтересів сторін конкретної справи, а в подальшому можуть вплинути на дотримання прав та інтересів інших осіб, яке залежить від фактів, що встановлені в цьому рішенні. Таким чином, преюдиція спонукає суддів приймати рішення, які є належним чином мотивовані та характеризуються ясністю, чіткістю, переконливістю викладених аргументів у мотивувальній та резолютивній частинах рішення.

Преюдиція в кримінальному процесі закріплена ст. 90 КПК України, згідно з якою рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів [3].

Аналізуючи вищевказане, слід виділити умови преюдиційності рішення.

По-перше, мова йде про рішення національних судів або міжнародних судових установ. Слід звернути увагу, що законодавець позбавляє рішення суду іноземних держав привілею встановлення преюдиції. Незважаючи на визнання та виконання вироків іноземної держави, передбачені ч. 1 ст. 602 КПК України, преюдиційний факт ним встановлюватися не може, оскільки в основі преюдиційності лежить дотримання процедури доказування, яка чітко

регламентована законодавчими актами. Оскільки процес доказування, регламентований іноземними державами, може відрізнятися від вимог, передбачених українським процесуальним законодавством, встановлення преюдиції в такому вирокі слід розглядати як порушення процесуальних норм.

До того ж незначається й галузева приналежність суду. Так преюдиційне значення мають рішення судів, винесені при вирішенні справ у межах кримінального, цивільного, господарського та адміністративного провадження.

На думку автора, упущенням законодавця є надання преюдиційності рішенням міжнародної судової установи без конкретизації того факту, що юрисдикція такої міжнародної судової установи повинна бути визнана Україною у встановленому порядку. Так на даному етапі розвитку міжнародних відносин, аналізуючи підписані та ратифіковані Україною міжнародні договори судовими установами, юрисдикція яких визнана Україною, є Європейський суд з прав людини, Міжнародний комерційний арбітражний суд та Міжнародний суд ООН. Таким чином, тільки рішення вищезазначених міжнародних судових органів повинні мати преюдиційне значення в межах здійснення правосуддя.

По-друге, основоположне значення має те, що рішення суду повинно вступити в законну силу, оскільки саме з цим моментом пов'язується виникнення правових наслідків та обов'язковість виконання рішень суду на всій території української держави. При цьому слід звернути увагу, що набрання рішенням законної сили не виключає можливості перегляду такого рішення в касаційній інстанції, а також у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами в порядку, передбаченому українським процесуальним законодавством. Одним із наслідків перегляду рішення є його скасування, що може призвести до недоведеності факту, який мав преюдиційне значення.

Третьою умовою преюдиційності рішення суду є встановлення ним порушення прав людини й основоположних свобод. При цьому преюдиційність розповсюджується як на наявність факту чи обставини, так і на їх відсутність.

Слід звернути увагу, що ст. 90 КПК України встановлює преюдиційність рішення інших судів для суду, який вирішує питання про допустимість доказів. Однак, у процесі доказування бере участь не тільки суд, а й сторона обвинувачення, сторона захисту та потерпілий. Так, збираючи докази, проводячи їх попередню оцінку, преюдиційність рішень суду для вказаних суб'єктів також має значення, оскільки вирішення питання щодо включення преюдиційних фактів до предмету доказування належить виключно суб'єкту доказування.

Дискусійним залишається питання встановлення меж преюдиційності рішень суду, тобто переліку тих фактів, які можуть бути встановлені іншим судом та використовуватися в кримінальному провадженні. Частина 1 ст. 91 КПК України встановлює перелік обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Саме на цих обставинах ґрунтується предмет доказування. Проаналізувавши положення норми, автор схиляється до думки про можливість застосування рішень суду, якими встановлено преюдиційний факт, до всіх пунктів, крім другого, а саме щодо факту встановлення винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини,

мотиву й мети вчинення кримінального правопорушення. Так суд може брати до уваги встановлені іншим судом наявність або відсутність певної події або факту, у жодному разі не даючи оцінку поведінці обвинуваченого як такої, що свідчить про наявність чи відсутність вини. Усі докази винуватості підлягають дослідженню в змагальному кримінальному провадженні з дотриманням права на захист у кожному конкретному випадку.

Найчастіше рішення інших судів беруться до уваги у справах, що стосуються співучасника стосовно фактів та правових висновків, встановлених у раніше винесеному рішенні щодо інших співучасників; у справах про дачу завідомо неправдивих показань, правових висновків, встановлених у раніше винесеному рішенні справи, у межах якої давалися показання свідка або висновок експерта; у кримінальній справі в межах перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами тих рішень, якими ці обставини встановлено.

Незважаючи на те, що преюдиційні факти тісно пов'язані з доказами, їх правова природа різна. Згідно з ч. 1 ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [3]. Преюдиції, у свою чергу, являють собою вже встановлений факт чи обставину. Таким чином, преюдиція, встановлена рішенням суду, є наслідком доведеності доказом певного факту або обставини. Крім того, достовірність преюдиції може бути піддана сумніву в межах іншого провадження, ніж те, у якому її було встановлено, у той час як доказ оспорується тільки в рамках провадження, у якому використовується під час доказування, оскільки доказ, на відміну від преюдиції, є належним та допустимим у кожному конкретному провадженні.

Незважаючи на вищевикладене, факти та обставини, встановлені іншим судом, проходять процес доказування з урахуванням певних особливостей. Так збирання доказів відносно преюдиції обмежується шляхом витребування рішення суду, у якому цю преюдицію визначено, або залученням до справи належним чином оформленої копії.

Перевірка може бути здійснена аналізом змісту рішення та встановленням його доказового значення для кримінального провадження. При цьому жодних обмежень щодо перевірки преюдиції законодавством не передбачається. Тобто в разі сумніву в достовірності преюдиції, суб'єкт доказування не позбавлений права здійснювати додаткові дії для її підтвердження чи спростування.

Достатньо гостро стоїть питання співвідношення ролі суду в оцінці доказів при винесенні рішення й преюдиції, оскільки остання певним чином обмежує активну позицію суду. Так, відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [3]. Крім того, частиною другою цієї статті встановлено,

що жоден доказ не має наперед встановленої сили. Однак, як було з'ясовано раніше, преюдиція не є доказом, тому й не суперечить указаній нормі.

У даній ситуації суб'єктивним критерієм для застосування преюдиції є її співвідношення з внутрішнім переконанням суб'єкта доказування, у першу чергу суду. Необхідним є розумний баланс між дотриманням правила про оцінку доказів за внутрішнім переконанням та збереженням значення преюдиції. Преюдиція в кримінальному процесі не несе характеру передвстановлених доказів, а правила використання преюдицій не можуть перебувати в суперечності з принципом оцінки доказів за внутрішнім переконанням. На думку О. І. Бережного, виникнення колізії між преюдицією і внутрішнім переконанням суду можливе в таких випадках: по-перше, коли під час провадження з кримінальної справи стосовно осіб, які брали участь у розгляді цивільної справи, суд ставить під сумнів правильність висновків про подію чи дії з цивільної справи. По-друге, колізія можлива й у випадках, коли при провадженні з кримінальної справи стосовно особи, яка має судимість, у суду з'являються сумніви щодо правильності правових висновків, зроблених у раніше винесеному судовому рішенні. І нарешті, по-третє, у разі, коли в суду, що розглядає питання про скасування раніше винесеного вироку за нововиявленими обставинами, з'являються сумніви в законності чи обґрунтованості вироку, що встановив ці обставини [1, с. 9-10].

Таким чином, для правильного застосування преюдиції необхідно встановити баланс між нею та внутрішнім переконанням суб'єкта доказування, який, наприклад, може бути виражений у встановленні законодавцем порядку спростування преюдиції, оскільки прямої заборони щодо оспорування фактів, визнаних у рішенні суду, не встановлено. В українській правовій системі діє принцип правової визначеності, відповідно до якого рішення суду не повинні протиставлятися одне одному. Однак на практиці виникає дещо інша ситуація, тому необхідно на законодавчому рівні передбачити механізм розв'язання ситуації, коли суд виносить рішення в кримінальному провадженні, що суперечить рішенню, яке містить преюдиціальні факти. До того ж не виключеною є можливість зловживанням правом, коли особа звертається до суду не з метою захисту своїх прав, а з метою впливу на суддю в кримінальному процесі шляхом пред'явлення рішення іншого суду, яким встановлено преюдиційний факт. Наприклад, рішенням суду цивільної юрисдикції може бути встановлено спільне проживання осіб, що матиме наслідком породження режиму спільної сумісної власності, яке ускладнюватиме розслідування факту недостовірного декларування, або ж судом у межах адміністративного судочинства може бути встановлено відсутність певних повноважень у конкретної посадової особи, що викличе сумнів у пред'явленому раніше обґрунтованому обвинуваченні щодо перевищення повноважень.

З огляду на вищевказане, автор вважає, що рішення суду повинно мати преюдиційне значення тільки в тому випадку, коли встановлений факт не викликає сумнівів у жодній зі сторін конкретного кримінального провадження.

Прогалини в законодавчому регулюванні застосування преюдиції проявляються і на стадії перегляду судових рішень. Так у випадку, коли

обвинувальний вирок стосується кількох осіб співучасників й апеляційний суд, не виходячи за межі апеляційної скарги, не знаходить обґрунтування прийняття рішення на користь осіб, щодо визнання винуватості яких не було подано апеляційної скарги, може виникнути два рішення, що встановлюють преюдицію: вирок суду першої інстанції, який скасовано частково, та рішення, яке проголошено в межах апеляційного перегляду.

Можливі в таких випадках ситуації появи суперечливих судових рішень (прийнятого на підставі внутрішнього переконання та існуючого преюдиціального) стосовно одних і тих же фактів пропонувалося вирішувати в такий спосіб: а) невнесення другого судового рішення, доки не буде скасовано преюдиціального; б) винесення вироку (судового рішення) за внутрішнім переконанням суду та внесення в закон указівки на те, що вирок, яким відкинута преюдиція, не набирає законної сили доти, доки вищий суд не перевірить обох вироків і не вирішить питання, який із них правильний (варто зауважити, що такий підхід є домінуючим у юридичній літературі); в) зупинення судом провадження у справі та ініціювання перегляду за нововиявленими обставинами раніше винесеного вироку, яким неправильно встановлено преюдиціальні факти [2, с. 137].

Висновки. Аналізуючи вищевикладене, варто зробити висновок, що значення рішень суду, яким встановлено факт або обставину, не можна нівелювати при здійсненні судочинства в межах кримінальної юрисдикції, однак застосовувати преюдицію слід з урахуванням балансу між принципом обов'язковості судових рішень та принципом неупередженості та незалежності суду.

Використані джерела:

1. Арсеньев В. Д. О фактах, не подлежащих доказыванию в процессе уголовного судопроизводства / В. Д. Арсеньев // *Правоведение*. 1965. № 1. С. 97 – 104.
2. Бережний О. І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. І. Бережний. Харків, 2003. 20 с.
3. Березин А. С. Преюдициии в отечественном уголовном судопроизводстве : дис.... кандидата юридических наук: 12.00.09. / Березин Александр Сергеевич. Нижний Новгород, 2006. 283 с.
4. Вапнярчук В. Сутність преюдиціальних фактів та їх значення для кримінально процесуального доказування. / В. Вапнярчук // *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 135-142.
5. Дорохов В.Я. Законная сила приговора в советском уголовном процессе / В. Я. Дорохов // *Советское государство и право*. 1954. № 6. С. 80-86.
6. Каминская В. И. Учение о правовых презумпциях в уголовном процессе / Каминская В. И. М-Л.: АН СССР, 1948. 131 с.
7. Карданец А. В. Преюдициии в российском праве. Проблемы теории и практики : дис. ... кандидат юридических наук: 12.00.01. / Карданец Артем Викторович. Нижний Новгород, 2002. 181 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Попов С. В. К вопросу о системном подходе к исследованию правовых преюдиций / С. В. Попов // *Юридическая техника*. 2007. №1. С. 208-210.

10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

11. Строгович М. С. Учение о материальной истине в уголовном процессе / Строгович М. С. М.: АН СССР, 1947. 274 с.

12. Штутин Я. Л. Предрешения (преюдиции) в советском гражданском процессе / Я. Л. Мотовиловкер // *Советское государство и право*. 1956. № 5. С. 58-67.

References:

1. Arsenyev, V. D. (1965) O faktah, ne podlezashih dokazyvaniyu v processe ugolovnoho proizvodstva. *Pravovedenie- Jurisprudence*, 1, 97-104. [in Russian].

2. Bereznoy, O. I. (2003) Preyudicialnist sudovyh rishen u krymynalnyh spravah. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

3. Berezin, A. S. (2006) Preyudicii v otechestvennom ugolovnom sudoproizvodstve. *Candidate's thesis*. Nizniy Novgorod. [in Russian].

4. Vapnyarchuk, V. (2013) Sutnist preyudicialnyh faktiv ta yih znacheniya dlya krymynalno procesualnoho dokazuvannya. *Publichne pravo - Public law*, 4(12), 135-142. [in Ukrainian].

5. Dorohov, V. Y. (1954) Zakonnaya sila progovora v sovetskom ugolovnom processe. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo-The Soviet state and law*, 6, 80-86. [in Russian].

6. Kaminskaya, V. I. (1948) Uchenie o pravovyh prezumpciyah v ugolovnom processe. AN SSSR. [in Russian].

7. Kardanec, A. V. (2002) Preyudicii v rossiyskom prave. Problemy teorii i praktiki. *Candidate's thesis*. Nizniy Novgorod. [in Russian].

8. Krymynalni protsesualni kodeks Ukrainy vid 13.04.2012. (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

9. Popov, S. V. (2007) K voprosu o sistemnom podhode k issledovaniyu pravovyh preyudiciy. *Yuridicheskaya tehnika- Legal technique*, 1, 208-210. [in Russian].

10. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. (2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. [in Ukrainian].

11. Strogovich, M. S. (1947) Ucheniye o materialnoy istine v ugolovnom processe. AN SSSR. [in Russian].

12. Shtutin, Y. L. (1956) Predresheniya (preyudicii) v sovetskom grazdanskom processe. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo- The Soviet state and law*, 5, 58-67. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2019

Шилин Д. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного процесса

Национального университета

«Одесская юридическая академия»

(г. Одесса, Украина)

ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕЮДИЦИИ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с пределами использования преюдиции в уголовном производстве, а также определению путей

усовершенствования механизма использования преюдиции в уголовном производстве и разрешению спорных ситуаций, которые возникают при использовании преюдиций в уголовном процессе. Раскрыт механизм действия преюдиции в уголовном процессе. Определены направления разрешения преюдициальных коллизий при производстве по уголовному делу.

Ключевые слова: преюдиция, доказывание в уголовном процессе, преюдициальность, юридические факты, обязательность судебных решений.

Shylin D.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department Criminal procedure
of the National University "Odessa Law Academy"
(Odessa, Ukraine)

GENERAL ISSUES OF USE OF PREJUDICE IN CRIMINAL PROCEDURE

The article is devoted to the study of issues related to the limits of the use of prejudice in criminal proceedings. The procedural role of prejudice is manifested in procedural economy, since it makes it possible to use previously established facts and circumstances without repeatedly carrying out all stages of proof. However, it should be noted that prejudice may not be accepted by the court if it contradicts the judge's internal conviction. For the proper application of prejudice, it is necessary to strike a balance between it and the internal conviction of the subject of proof, which can be expressed in the manner established by the legislator to refute prejudice. The importance and necessity of applying the decisions of other courts to the court, which resolves the case essentially within the criminal proceedings, is investigated. According to the author, the significance of prejudice also lies in the increased responsibility of judges, as it contributes to the issuance of legal and reasonable decisions that concern not only the rights and interests of the parties to criminal proceedings, but may further affect the observance of the rights and interests of other persons, which depend on facts established in this decision. Prejudice encourages judges to make decisions that are appropriately motivated and characterized by clarity, clarity, persuasiveness of the arguments presented in the motivating and resolute parts of the decision. It should be noted separately that prejudice cannot establish the guilt of a person. The article identifies ways to improve the mechanism for using prejudice in criminal proceedings. Resolution of disputes that arise when using prejudices in criminal proceedings. The mechanism of action of prejudice in criminal proceedings is disclosed. The directions of resolving prejudicial conflicts in criminal proceedings are determined.

Key words: prejudice, evidence in criminal proceedings, prejudice, legal facts, binding judgments.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.88.166-175
УДК 342.97:352 (477)

П. В. Євдокимов,
здобувач кафедри адміністративного
та господарського права
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
e-mail: mpv12@i.ua
 <https://orcid.org/0000-0003-6453-7821>

ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу змісту механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації підготовки кадрів органів публічної адміністрації України. У ній розкрито поняття «механізм адміністративно-правового забезпечення» на основі його порівняння із більш традиційною категорією «механізм державного управління» шляхом з'ясування особливостей їх застосування в науці адміністративного права. Виокремлено коло суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації підготовки кадрів органів публічної адміністрації України з урахуванням специфіки цієї діяльності та можливості залучення до таких процесів суб'єктів недержавного сектору. Визначено роль та способи адміністративно-правового забезпечення реалізації підготовки кадрів органів публічної адміністрації України. Розглянуто процес формування в Україні публічно-правового інституту кадрів органів публічної адміністрації.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративно-правове забезпечення, кадри, механізм, органи публічної адміністрації, підготовка кадрів, публічна адміністрація, публічне управління.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності державного управління за сучасних умов неможливе без забезпечення професійної підготовленості відповідних державних кадрів, без оволодіння ними знаннями за спеціальностями управлінської спрямованості, а також підвищення компетентності з широкого кола питань соціально-правового характеру. Це зумовлює теоретичну важливість і практичну цінність правового дослідження проблем регулювання та організації перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців [1, с. 361-362]. Правовий аналіз цих питань дозволить розробити конкретні рекомендації щодо впорядкування та підвищення ефективності функціонування інституту публічної адміністрації. Відтак практична діяльність щодо вирішення проблем, що виникають у сфері професійного розвитку кадрів органів публічної адміністрації, спрямована, скоріше, на оперативне реагування, і здійснюється

методом проб і помилок, без необхідного наукового осмислення і перспективного аналізу.

За своєю правовою природою інститути професійної підготовки державних службовців в Україні є комплексними правовими, оскільки суспільні відносини, що виникають під час реалізації зазначених інститутів, регулюються нормами конституційного, адміністративного, фінансового, трудового та інших галузей права. Проте норми адміністративного права посідають домінуюче місце, оскільки значна частина відносин, що виникають у зазначеній сфері, є управлінськими і, відповідно, регламентуються нормами адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Належному правовому регулюванню та ефективній організації професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації перешкоджають певні проблеми, зокрема теоретичного характеру. Предметом дискусії досі залишаються питання ресурсного забезпечення процесу професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації. Окремі аспекти окресленої проблематики досліджували Ю. Ковбасюк, А. Семенченко, Ю. Сурмін, Л. Белова, В. Бодрова, І. Валентюк, Р. Войтович, С. Гладков, С. Горбатюк, В. Гошовська, В. Гусев, Н. Демедишин, С. Дубенков, С. Дяченко, О. Євмешкіна, С. Загороднюк, В. Загорський, М. Іжа, Н. Керний, С. Коник, П. Крайнік, С. Москаленко, О. Оболенський, А. Попок, А. Рачинський, С. Романюк, С. Серьогін, В. Сороко, С. Телешун, В. Федоренко, І. Чипенко, В. Чмига. Окремі питання адміністративно-правового забезпечення реалізації професійної підготовки досліджували В. Золотарьов, О. Окіс, І. Клименко, Л. Власова, Є. Нужний, А. Семенов, В. Гошовська, Т. Мотренко, С. Серьогін, Л. Прудіус, В. Толкованов, Т. Кагановська, Н. Калашник, С. Адамчук, В. Волик та інші. Водночас у сучасній юридичній літературі практично відсутні комплексні дослідження з проблем організації та адміністративно-правового регулювання професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, їх професійного розвитку.

Формування цілей. Метою даної статті є розкриття змісту механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації України.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації залежить від оптимізації механізму адміністративно-правового регулювання й організаційно-правового забезпечення, яке становить систему взаємопов'язаних правових та організаційних засобів, за допомогою яких здійснюються й регулюються відносини, що стосуються професійної підготовки цих кадрів, досягається їх оптимізація і найбільший ефективний результат діяльності. Категорію «механізм правового регулювання» необхідно розглядати насамперед у контексті його динаміки, а не статично [2, с. 36]. Механізм правового регулювання професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації - це нестатична сукупність засобів, а нормативно-організований, послідовно здійснюваний комплексний процес, спрямований на результативне втілення правових норм у життя за допомогою адекватних правових засобів.

Зазначений підхід до розуміння категорії «механізм правового регулювання професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації» дозволяє таке: характеризувати механізм правового регулювання як дієвий, встановити досліджуваний предмет у часовому просторі, а не тільки вбачати в ньому пов'язаний єдиним функціональним призначенням об'єкт; окреслити не тільки головну мету правового регулювання, а й логічну завершеність, процедурний характер процесу механізму правового регулювання; задекларувати, що метою механізму правового регулювання є реалізація такої норми, що має правовий характер; акцентувати на чіткій внутрішній організації механізму правового регулювання (зокрема, нормативна організованість вказує на сувору регламентацію процесу механізму правового регулювання нормами права, а послідовне упорядкування - на перехід від однієї стадії механізму до іншої); визначити системний, комплексний характер процесу механізму правового регулювання професійної підготовки державних службовців [3, с. 8].

Структурними елементами адміністративно-правового механізму професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації можна вважати правове регулювання професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, організаційне забезпечення професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, а також навчальне забезпечення професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації.

Розглядаючи проблему професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації як цілісне явище з позиції системного підходу, доцільно зробити висновок, що правовідносини, які виникають у сфері професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, є особливим видом правовідносин, котрі мають самостійний об'єкт. Норми, що регулюють ці відносини, утворюють самостійну окрему групу, вирізняються внутрішньою єдністю й охоплюють усі важливі моменти регулювання відповідного кола суспільних відносин, тобто можуть розглядатися як самостійний міжгалузевий правовий інститут [4, с. 173]. Головне призначення цього правового інституту полягає в забезпеченні комплексного правового регулювання суспільних відносин щодо професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації.

Адміністративно-правове забезпечення професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації передбачає створення в структурі органів державної влади центральної конструкції – ієрархії суб'єктів, які формують, координують і контролюють діяльність із професійного навчання кадрів органів публічної адміністрації. Особливо нагально постає зазначена проблема в контексті конституційно-правової модернізації органів державної влади в рамках утвердження демократії участі в Україні та залучення громадськості до формування органів державної влади [5, 8].

Водночас важливе місце посідають правові проблеми навчального забезпечення професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації. Процес формування мережі навчальних закладів для підготовки кадрів органів публічної адміністрації відбувається дещо безсистемно. Низка освітніх установ, провідних навчальних закладів для підготовки державних службовців, з огляду

на свій профіль та організаційно-правовий статус, не можуть і не повинні займатися професійною підготовкою кадрів цієї категорії. З метою оптимізації функціонування мережі навчальних установ, що здійснюють професійну підготовку кадрів органів публічної адміністрації, доцільно таке:

1) розробити стратегію розвитку системи професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, органічно пов'язавши її з реформуванням українського суспільства, становленням державної служби та забезпеченням інституційних можливостей її розвитку;

2) розробити державні стандарти (державні мінімуми) та освітні програми професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації із дисциплін, що належать до сфери їх спеціальної професійної освіти, а також механізми контролю за їх дотриманням;

3) ввести для вищих навчальних закладів, які здійснюють професійну підготовку кадрів органів публічної адміністрації, особливий порядок фінансування освітньої діяльності з професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, з урахуванням конкурсного відбору навчальних закладів для розміщення державного замовлення. Доцільно розробити заходи щодо впорядкування діяльності освітніх установ, що провадять професійну підготовку, перепідготовку підвищення кваліфікації кадрів органів публічної адміністрації, які мають охоплювати таке:

а) поділ навчальних закладів за структурними категоріями (центральні, регіональні, місцеві); посадовим рівнем (категорія, група) слухачів; напрямками і спеціалізацією навчання, методичним забезпеченням та консультуванням (управлінські, правові, фінансові тощо);

б) міжвідомчу кваліфікаційну експертну оцінку якості роботи та можливості навчальних закладів здійснювати навчання кадрів органів публічної адміністрації на рівні нормативних вимог і стандартів.

Водночас окреслені заходи треба розглядати як додаткові до вагомшої проблеми - впорядкування ліцензування освітньої діяльності у сфері професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації [6, с. 221-222]. Для надання цій роботі комплексного й системного характеру необхідно, щоб центральний орган із питань кадрів органів публічної адміністрації, відповідні державні органи, зокрема управління вищою освітою, у межах своїх повноважень сукупно розробили та запровадили особливий порядок ліцензування, атестації й акредитації навчальних закладів, які здійснюють професійну підготовку кадрів органів публічної адміністрації. Доцільним, наприклад, буде формування державного реєстру навчальних закладів, у яких професійна підготовка могла б зараховуватися як базова або додаткова освіта за конкурсного відбору, атестації кадрів органів публічної адміністрації [7, с. 35]. Імовірно до застосування є досвід правового регулювання окремих питань служби в системі прокуратури та органів внутрішніх справ (наприклад, у контексті реформування системи органів внутрішніх справ (діючої нині Національної поліції України)) щодо встановлення обмежень у виборі навчальних установ, що здійснюють професійну підготовку кадрів органів публічної адміністрації. Розв'язувати проблеми правового статусу вищих навчальних закладів системи Національної академії державного управління

при Президентові України з метою забезпечення їх ефективного функціонування, як ми вважаємо, доцільно за двома напрямками. Перший із них - це передача засновництва щодо підвідомчих нині Національній академії державного управління при Президенті України регіональних навчальних установ (інститутів), а другий - через об'єднання навчальних установ, що здійснюють професійну підготовку державних службовців. Так створення асоціації (союзу) вищих навчальних закладів, які здійснюють професійну підготовку кадрів органів публічної адміністрації, на наш погляд, сприяло б упорядкуванню діяльності з професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, її систематизації. Відтак виникли б передумови й правова основа для розв'язання чималої кількості проблем.

У цьому контексті доцільно доповнити Закон України «Про вищу освіту», зокрема надати право створювати вищі навчальні заклади не тільки Кабінетові Міністрів України (п. 2 ст. 10), а й органам державної влади. Так набудуть узгодження норма Закону України «Про освіту» (п. 1 ст. 11 - засновником освітнього закладу може бути орган державної влади) із нормою Закону України «Про вищу освіту», що визначає порядок створення вищих навчальних закладів. Таке доповнення розширить коло можливих засновників вищих навчальних закладів і створить правову підставу для Кабінету Міністрів України бути засновником, зокрема Національної академії державного управління при Президенті України. Відтак можливою стане передача Національній академії державного управління, яка досі є базовим провідним вищим навчальним закладом із професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, частини функцій із розміщення сформованого центральними органами державної влади державного замовлення в конкретні навчальні установи. Стосовно розв'язання проблем статусу кадрів системи професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, то доцільно прирівняти правовий статус професорсько-викладацького складу низки відомчих навчальних установ (їх систем) до статусу службовця цих відомств [9].

Викладені обставини дозволять підготувати універсального фахівця, що матиме необхідні знання та вміння для заміщення посад і на державній, і на муніципальній службі. Водночас місцеве самоврядування зможе отримати суттєвий стимул у розвитку. Паралельна підготовка державних службовців і службовців місцевого самоврядування повинна стати основою функціональної взаємодії органів державної влади регіонів України й місцевого самоврядування, забезпечивши відтак єдність державного управління. Це важливо, оскільки специфічною вимогою є професійна однорідність апарату управління. За дотримання цієї умови може бути створена основа і для посадових взаємних переміщень (ротациї) державних службовців та службовців місцевого самоврядування, і для єдності системи влади.

Отже, під механізмом адміністративно-правового регулювання професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації прийняти розуміти взаємопов'язані та взаємодіючі правові засоби, що беруть участь у правовому регулюванні суспільних відносин [10, с. 193]. Зокрема до основних елементів належать правові норми, правовідносини та акти реалізації

суб'єктивних прав та обов'язків. Юридичні факти не належать до механізму правового регулювання, оскільки їх неможливо розглядати окремо від правовідносин. Саме юридичні факти приводять правовідносини в дію, перетворюючи їх із моделей у реальність, а також обумовлюють їх зміну і припинення. Професійна підготовка державних службовців є найважливішим юридичним фактом, який має сприяти встановленню правовідносин, пов'язаних із просуванням по службі, особливо з дотриманням вимог антикорупційного законодавства України [11]. Однак треба зауважити, що правовідносини, які виникають у сфері професійної підготовки державних службовців, є особливим видом правових відносин, які мають самостійний об'єкт [12, с. 346]. Норми, що регулюють правовідносини щодо професійної підготовки державних службовців, утворюють самостійний правовий інститут, що охоплює положення конституційного, адміністративного та трудового права. Головне його призначення полягає в забезпеченні комплексного правового регулювання суспільних відносин з приводу професійної підготовки державних службовців.

Правова природа інституту професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації має характер комплексного правового інституту. Значна частина відносин із професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації складається в процесі державного управління, є управлінською, має адміністративно-правовий характер і регулюється нормами адміністративного права [13, с. 98]. Ці відносини є особливим видом суспільних відносин, що становлять самостійний предмет правового регулювання. Норми, що регулюють ці відносини, утворюють особливий, комплексний правовий інститут.

Формування в Україні публічно-правового інституту кадрів органів публічної адміністрації, заснованого на принципі професіоналізму та компетентності, сприяє професіоналізації державно-службової діяльності. Її основним компонентом є наявність необхідної, визначеної законодавством, професійної підготовки кадрів органів публічної адміністрації, що обумовлює необхідність систематичного професійного навчання державних службовців відповідно до встановлених професійно-кваліфікаційних вимог, пов'язаних зі структурно-функціональними особливостями конкретного виду державної служби, рівнем і групою державної посади.

Висновки. Таким чином, професійну підготовку кадрів органів публічної адміністрації потрібно розглядати як основу функціональної взаємодії органів державної влади регіонів держави та місцевого самоврядування метою забезпечення єдності системи влади та державного управління. Службовці місцевого самоврядування, які пройшли профільну професійну підготовку, повинні розглядатися як один із найважливіших джерел кадрового резерву державної служби. Сформована система службового просування не сприяє виробленню в кадрів органів публічної адміністрації мотивованої потреби в підвищенні рівня професійної підготовки. Необхідне законодавче закріплення правових норм, що забезпечують кореляцію посадових переміщень кадрів органів публічної адміністрації із результатами їх навчання та застосування ними отриманих знань. Різні види, форми професійної підготовки доцільно поєднати не тільки

із заміщенням конкретних державних посад, а і з етапами службового просування - від прийому на службу до відставки, а також із рівнем грошового утримання. Це сприятиме формуванню мотиваційного механізму, спрямованого на підвищення ефективності діяльності кадрів органів публічної адміністрації.

Використані джерела:

1. Олуйко В. М., Примуш Р. Б. Професійний розвиток особистості службовців у процесі кар'єрного зростання. *Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права*. 2017. № 1 (61). С. 356-374.

2. Артеменко Н. Ф., Гончарук Н. Т. Управління професіоналізацією кадрів державної служби України: форми, методи, технології. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ. 2012. 181 с.

3. Іваха В. О. Адміністративно-правове регулювання державної кадрової політики України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Львів. 2012. 20 с.

4. Гришук А. Б. Державна служба в Україні: адміністративно-правовий вимір : монографія. Львів: 2018. 232 с.

5. Нестерович В. Ф. Конституційно-правова модернізація органів державної влади у рамках утвердження демократії участі в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 1. С. 67-76.

6. Кагановська Т. Є. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення державного управління в Україні: дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ. 2012. 424 с.

7. Інституційне забезпечення кадрової політики у публічному управлінні: місія, роль та місце Національної академії державного управління при Президентові України: наук. доп. / авт. кол.: Ю. В. Ковбасюк, А. І. Семенченко, Ю. П. Сурмін та ін.; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ. 2015. 160 с.

8. Нестерович В. Ф. Законодавче регулювання участі громадськості у формуванні органів державної влади в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 11-18.

9. Горбатенко В. Конституційні засади проведення адміністративної реформи в Україні та удосконалення системи органів виконавчої влади. Офіційний вебсайт Міністерства юстиції України. 2015 URL. : <http://www.old.minjust.gov.ua/41>.

10. Службове право України: словник термінів / за заг. ред.. Т. О. Коломосць, В. К. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 340 с.

11. Нестерович В. Ф. Роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 5-13.

12. Тищенко О. П., Королюк Т. О. Реформування моделі управління людськими ресурсами державної служби. *Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права*. 2017. №1 (61). С. 343-353.

13. Пірен М. І. Державна кадрова політика : шляхи елітизації. Київ: Талком, 2014. 251 с.

14. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення: монографія / О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Берназюк та ін.; за ред. О. В. Скрипнюка і В. Л. Федоренка. К.: НАДУ, 2011. 344 с.

Reference:

1. Oluyko, V. M., Prymush R. B. (2017) Profesiynnyy rozvytok osobystosti sluzhbovtziv u protsesi kar"yernoho zrostantnya. *Universytet s'ki naukovi zapysky Khmel'nyts'koho universytetu upravlinnya ta prava – Khmelnytsky University University Management Notes and Law*, 1 (61), 356-374. [in Ukrainian].
2. Artemenko, N. F., Honcharuk, N. T. (2012) Upravlinnya profesionalizatsiyeyu kadriv derzhavnoyi sluzhby Ukrainy: formy, metody, tekhnolohiyi. Dnipropetrovs'k: DRIDU NADU. [in Ukrainian].
3. Ivakha, V. O. (2012) Administratyvno-pravove rehulyuvannya derzhavnoyi kadrovoyi polityky Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis 12.00.07*. L'viv. [in Ukrainian].
4. Hryshchuk, A. B. (2018) Derzhavna sluzhba v Ukraini: administratyvno-pravovyy vymir: monohrafiya. L'viv. [in Ukrainian].
5. Nesterovych, V. F. (2016) Konstytutsiyno-pravova modernizatsiya orhaniv derzhavnoyi vlady u ramkakh utverdzhennya demokratiyi uchasti v Ukraini. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*. Seriya yurydychna, 1, 67-76. [in Ukrainian].
6. Kahanovs'ka, T. YE. (2012) Administratyvno-pravovi zasady kadrovoho zabezpechennya derzhavnoho upravlinnya v Ukraini. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Instytutsiynne zabezpechennya kadrovoyi polityky u publichnomu upravlinni: misiya, rol' ta mistse Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy: nauk. dop. (2015) YU. V. Kovbasyuk, & A. I. Semenchenko, & YU. P. Surmin (Eds.) et. al. YU. V. Kovbasyuk (Ed.). Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
8. Nesterovych, V. F. (2017) Zakonodavche rehulyuvannya uchasti hromads'kosti u formuvanni orhaniv derzhavnoyi vlady v Ukraini. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs E. O. Didorenko*, 3, 11-18. [in Ukrainian].
9. Horbatenko, V. (2015) Konstytutsiynni zasady provedennya administratyvnoyi reformy v Ukraini ta udoskonalennya systemy orhaniv vykonavchoyi vlady. Ofitsiynnyy veb-sayt Ministerstva yustytitsiyi Ukrainy. URL: <http://www.old.minjust.gov.ua/41>. [in Ukrainian].
10. Sluzhbove pravo Ukrainy: slovnyk terminiv (2017) (Eds.) T. O. Kolomojets', V. K. Kolpakova. Zaporizhzhya: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». [in Ukrainian].
11. Nesterovych, V. F. (2016) Rol' hromads'kosti u formuvanni ta realizatsiyi derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukraini. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs E. O. Didorenko*, 3, 5-13. [in Ukrainian].
12. Tyshchenko, O. P., Korolyuk, T. O. (2017) Reformuvannya modeli upravlinnya lyudskymy resursamy derzhavnoyi sluzhby. *Universytet s'ki naukovi zapysky Khmel'nyts'koho universytetu upravlinnya ta prava – Khmelnytsky University University Management Notes and Law*, 1, 343-353. [in Ukrainian].
13. Piren, M. I. (2014) Derzhavna kadrova polityka: shlyakhy elityzatsiyi. Kyiv: Talkom. [in Ukrainian].
14. Normotvorcha diyal'nist' Prezydenta Ukrainy ta yiyi normoproektnе zabezpechennya: monohrafiya (2011) O. V. Skrypnyuk, V. L. Fedorenko, YU. H. Barabash, YA. O. Bernazyuk (Eds.) et al. O. V. Skrypnyuk, & i V. L. Fedorenko (Ed). K.: NADU. [in Ukrainian].

Евдокимов П. В.,
соискатель кафедры административного
и хозяйственного права
Запорожского национального университета
(г. Запорожье, Украина)

СОДЕРЖАНИЕ МЕХАНИЗМА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ОРГАНОВ ПУБЛИЧНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу содержания механизма административно-правового обеспечения реализации подготовки кадров органов публичной администрации Украины. В ней раскрыто понятие «механизм административно-правового обеспечения» на основе его сравнения с традиционной категорией «механизм государственного управления» путём характеристики особенностей их употребления в науке административного права. Определён круг субъектов административно-правового обеспечения реализации подготовки кадров органов публичной администрации Украины с учётом специфики этой деятельности. Проанализирована роль и способы административно-правового обеспечения реализации подготовки кадров органов публичной администрации Украины. Раскрыт процесс формирования в Украине публично-правового института кадров публичной администрации.

Ключевые слова: административная процедура, административно-правовое обеспечение, кадры, механизм, орган публичной администрации, подготовка кадров, публичная администрация, публичное управление

Yevdokymov P.,
Applicant for the Department
of Administrative and Business Law of
Zaporizhzhya National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)

CONTENTS OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF PERSONNEL OF PUBLIC ADMINISTRATION

The article is devoted to the analysis of the content of the mechanism of administrative and legal support of realization of training of bodies of public administration of Ukraine. It systematises and details the peculiarities of normative-legal regulation of professional development of the state authorities' personnel. Identifies the necessity to standardize the system for monitoring and assessing the quality of vocational training of state authorities' personnel, in line with the norms and standards of the European Union, to introduce an effective system for identifying the needs for vocational training of state authorities' personnel, to ensure the continuity, compulsory nature and planning of vocational training of civil servants, development of the market of educational services.

In the sphere of vocational training of the state authorities' personnel on the principles of transparent and fair competition. The dissertation refines on theoretical ideas with regard to the development of the systems of the vocational training of the state authorities' personnel

in Ukraine using the "natural" and the constructivist approaches. It determines main elements of a qualitatively new paradigm of professional development of the state authorities' personnel in Ukraine, namely: definition of new forms of professional development of the state authorities' personnel in Ukraine (course study, individual training, full-time internship); definition of clear indicators and criteria for assessing the competence of the state authorities' personnel; ensuring the persistent linkage between the results of vocational training and promotion of the state authorities' personnel; legislative regulation of the short-term and long-term goals of professional development of the state authorities' personnel; the selection of separate components of the system of vocational training of state authorities' personnel and the principles of professional training of civil servants, taking into account European experience, mainly: new basic knowledge for all, update of the evaluation system, purposefulness, proactive nature and predictability, practical orientation.

The thesis identifies the priority guidelines for improvement of the system of professional development of the state authorities' personnel in Ukraine, namely: target financing of the professional development of personnel, introduction of a system for assessing the quality of educational services for the development of personnel, monitoring the results of the development of personnel, focusing on strategic forecasting of the professional development of personnel, introduction of pedagogical innovations in the management of professional development of personnel, standardization of professional internships abroad. The process of forming a public-law institute of public administration personnel in Ukraine is revealed.

Key words: administrative procedure, administrative and legal support, frames, training, mechanism, public administration body, public administration, public body.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.175-182

УДК 342.951:61(477)

О. Л. Сіделковський,
кандидат медичних наук,
керівник клініки «Аксімед»
(м. Київ, Україна)

e-mail: ols_med@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-4139-4478>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО МЕДИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

У статті розглядається адміністративно-правова сутність публічної політики в контексті формування єдиного медичного простору України. Акцентовано увагу на питаннях розвитку медичного права як комплексного правового утворення. Зазначено, що метою формування єдиного медичного простору є належне забезпечення та захист прав пацієнтів при наданні їм медичної допомоги. Зроблено висновок, що ідеологія сучасної медичної реформи, відповідно до якої «гроші ходять за пацієнтом», має дотичність до адміністративно-правових засад формування єдиного медичного простору.

Ключові слова: публічна політика, охорона здоров'я, єдиний медичний простір, медичне право, адміністративне право.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні ми є свідками низки негативних соціально-правових явищ, які мають місце в Україні, зокрема: підвищення показників захворюваності, зниження тривалості та якості життя, зменшення чисельності населення нашої держави, складнощі в організаційно-правовому забезпеченні охорони здоров'я. Як видається, одним із важливих кроків, спрямованих на подолання цих негативних явищ, може стати створення та підтримка функціонування єдиного медичного простору. Значною мірою це пов'язано із необхідністю вчинення правових кроків, спрямованих на т. зв. «запуск» єдиного медичного простору. А це водночас залежить від публічної політики, яка реалізується суб'єктами владних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання медичної діяльності загалом та формування медичного простору зокрема було предметом системних наукових розвідок З. Гладуна, Б. Логвиненка, Р. Майданика, Т. Самілик, В. Стеценко, С. Стеценка, Д. Шатковської, Н. Шевчук. Проте наразі об'єктивно недостатньо опрацьованою є наукова та практична проблема адміністративно-правової сутності публічної політики в контексті формування єдиного медичного простору України.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття загальних рис та особливостей адміністративно-правового забезпечення публічної політики в контексті формування єдиного медичного простору України.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні в державі існують державна, комунальна, приватна та відомча медицина. З точки зору історії України, її традицій та підходів до правового забезпечення медичної діяльності такий варіант організації охорони здоров'я є виправданим. Проте наразі, коли мова йде про проведення медичної реформи, про необхідність пошуку шляхів забезпечення та захисту прав пацієнтів, актуальним є пошук шляхів до формування єдиного медичного простору. Відтак важливою є належна публічна політика в цій царині. Необхідність наукової розвідки в даному питанні обумовлена такими чинниками:

1) публічна політика – це явище, котре значною мірою залежить від результатів попередніх виборів, проте не в меншій мірі – від адміністративно-правового забезпечення її впровадження в життя;

2) єдиний медичний простір – відносно нове явище для вітчизняної охорони здоров'я і практично нерозроблене (недосліджене) в рамках правової науки загалом та адміністративно-правової зокрема;

3) поєднання необхідності формування єдиного медичного простору з проведенням у нашій державі медичної реформи протягом 2016-2019 рр., яка передовсім спрямована на зміну системи фінансування медичної галузі;

4) наявність наразі нормативно-визначеного поділу системи охорони здоров'я зумовлює певну уніфікацію діяльності відповідних медичних закладів, яка спрямована на забезпечення прав отримувачів медичних послуг.

Варто вказати, що проявом теоретико-методологічної цінності формування єдиного медичного простору є внесення цієї проблематики в простір медичного права – нового комплексного правового утворення. Тут ми солідарні з думкою С. Г. Стеценка, який справедливо зазначає, що предмет

медичного права – це суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення медичної діяльності. У першу чергу під медичною діяльністю необхідно розуміти комплексну систему, що включає організацію охорони здоров'я, надання медичної допомоги в рамках діагностичних, лікувальних і профілактичних заходів, а також контроль якості медичних послуг. Дане визначення медичної діяльності акцентує увагу на тих процесах, у ході яких виникають численні суспільні відносини, що складають предмет медичного права. Перелік таких процесів не може бути вичерпним, оскільки медична наука розвивається, надання медичної допомоги постійно удосконалюється, з'являються нові складові охорони здоров'я, що обумовлює появу нових суспільних відносин. Проте як основа для сприйняття предмету медичного права дане раніше визначення видається виправданим [1, с. 121].

Утім Л. О. Васечко зазначає, що наразі назріла необхідність визначення на доктринальному рівні місця медичного права в системі права України, що актуалізується так-от:

- системна реформа галузі охорони здоров'я в Україні є неможливою без закладення теоретичних основ її побудови;

- нечіткість та непослідовність державної політики в медичній сфері, відсутність єдиного підходу до подальшого її розвитку (зокрема, це стосується як традиційних для України питань фінансування сфери охорони здоров'я, її організаційної побудови, так і дискусії навколо питань медичного страхування, заборони абортів, легалізації евтаназії тощо);

- актуалізація питань правового забезпечення принципово нових для вітчизняного суспільства видів правовідносин (наприклад, у сфері трансплантації органів та тканин);

- необхідність усунення невизначеності, яка породжує дискусію стосовно самостійності галузі медичного права як такої [2, с. 60].

Нам видається, що вище зазначена думка дослідниці слушно стверджує, що наявною є нечіткість та непослідовність державної політики в медичній сфері, відсутній єдиний підхід до подальшого її розвитку. У цьому сенсі ми вбачаємо необхідність інтенсифікації пошуків шляхів покращення стану справ у цій сфері, адже переконані, що від належно побудованої системи публічного (як сукупності державного та комунального) управління галуззю багато в чому залежить успіх реформи у сфері охорони здоров'я, у тому числі при формуванні єдиного медичного простору. Важливу роль у цьому процесі має відіграти громадськість, яка доволі часто є важливим ініціатором та суб'єктом проведення реформ у державі [3]. Не можна також забувати про запровадження в Україні нових форм представництва та захисту інтересів під час медичної реформи, наприклад, лобювання, на які вже зверталася увага в українській юридичній науці [7].

Побудова нової системи громадського здоров'я в Україні констатує той факт, що основними чинниками, які характеризують наявну ситуацію в охороні здоров'я України та унеможливають дотримання фундаментального права людини на здоров'я та його охорону, є [4]:

- монополізація та бюрократизація управління, яке не забезпечує лідерства, адекватного реагування на потреби людини і суспільства, котрі динамічно змінюються; урахування ризиків та використання наявного потенціалу;

- правові засади функціонування охорони здоров'я, які не ґрунтуються на кращих світових практиках функціонування та розвитку систем охорони здоров'я;

- нерозвинені механізми міжсекторальної координації і взаємодії в інтересах здоров'я населення, що зумовлено інституційною та функціональною нерозвиненістю системи громадської охорони здоров'я;

- стрижневою ідеєю побудови національної системи охорони здоров'я є забезпечення цивілізаційного прогресу на засадах пріоритетів духовності, яка в охороні здоров'я втілюється в соціальній справедливості, людиноцентричності та національній безпеці. Громадяни України, а відтак і весь людський ресурс нації, має стати запорукою соціального прогресу загалом;

- нераціональна структура охорони здоров'я, яка характеризується низькою доступністю і якістю необхідних населенню послуг передусім через диспропорційний і некомплексний розвиток елементів, що забезпечують затратні втручання, і водночас виразну слабкість та нерозвиненість складових, що спрямовані на зміцнення здоров'я та профілактику, відновлення здоров'я.

У контексті теми, що ми розглядаємо, важливо акцентувати увагу на справедливій оцінці того, що нерозвиненими є механізми міжсекторальної координації і взаємодії в інтересах здоров'я населення, зумовлені інституційною та функціональною нерозвиненістю системи громадської охорони здоров'я. А це, як нам видається, до певної міри й пояснює вади публічної політики у сфері охорони здоров'я, що, треба думати, призводить до труднощів формування єдиного медичного простору.

З нашої точки зору, можна провести паралелі між адміністративно-правовим забезпеченням публічної політики щодо формування єдиного медичного простору та запровадженням на законодавчому рівні в Україні обов'язкового медичного страхування. В обох напрямках на рівні політичних гасел лунають заклики до необхідності такого роду кроків, проте реально, на рівні адміністративно-правових механізмів, це допоки не спрацьовує. Адміністративно-правові засади обов'язкового медичного страхування ретельно досліджувала В. Ю. Стеценко, яка зауважувала, що система обов'язкового соціального медичного страхування має переважно риси публічно-правового характеру. Насамперед, це обумовлено особливою увагою держави до даного виду страхування та, відповідно, істотним публічним і, в першу чергу, саме адміністративним впливом на побудову та функціонування системи обов'язкового соціального медичного страхування [5, с. 210].

Значною мірою адміністративно-правове забезпечення публічної політики у сфері охорони здоров'я пов'язане з функціями публічного адміністрування в цій сфері. Цікавою є точка зору Б. О. Логвиненка, який зазначав, що функції публічного адміністрування сферою охорони здоров'я – це сукупність скоординованих дій, які відбивають основні напрями впливу держави та місцевого самоврядування на організацію охорони здоров'я та медичну діяльність. Зважаючи на це визначення, виокремлюються такі ознаки публічного адміністрування сферою охорони здоров'я:

- по-перше, це сукупність скоординованих дій, що зумовлюються складним багатокомпонентним характером власне медичної системи. Реалізувати практично будь-яку функцію вибірково, нескоординовано є фактично малоімовірним. В іншому випадку це буде не функція публічного адміністрування медициною або вона не стане ефективною та результативною;

- по-друге, вони відбивають основні напрями впливу держави та місцевого самоврядування. Іншими словами, поза межами публічно-правових зусиль держави чи органів місцевого самоврядування функція публічного адміністрування сферою охорони здоров'я громадян не може бути зреалізованою;

- по-третє, об'єктом реалізації функцій публічного адміністрування є охорона здоров'я та медична діяльність. Причому якщо перша сприймається переважно як організаційна категорія, спрямована на створення системи, що забезпечуватиме за необхідності «мобілізацію» зусиль медичної складової, то друга здебільшого стосується безпосереднього процесу надання медичної допомоги чи медичної послуги [6, с. 138-139].

Отже, на наше глибоке переконання, публічна політика у сфері охорони здоров'я стосовно формування єдиного медичного простору має перебувати в парадигмі розвитку медичного права України. Адміністративно-правові особливості реалізації публічної політики повинні бути спрямовані на те, щоб пересічний громадянин України міг би реалізувати своє право на отримання медичної допомоги незалежно від місця проживання та належності до тієї чи іншої соціальної групи.

Висновки. Вважаємо за доцільне вказати, що ідеологія сучасної медичної реформи, відповідно до якої «гроші ходять за пацієнтом», має дотичність до адміністративно-правових засад формування єдиного медичного простору. Держава (у широкому розумінні) виділятиме гроші за надані медичні послуги в державні, комунальні, відомчі чи приватні медичні заклади, проте матиме змогу контролювати якість наданих там медичних послуг.

Використані джерела:

1. Стеценко С. Г. Вступ до курсу «Медичне право України». Лекція. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 120-131.

2. Васечко Л. О. Місце сучасного медичного права у системі права України. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 60–65.

3. Нестерович В. Ф. Види впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. № 1. С. 33-39.

4. Побудова нової системи громадського здоров'я в Україні / Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20161006_b.html.

5. Стеценко В. Ю. Обов'язкове медичне страхування в Україні (адміністративно-правові засади запровадження): Монографія. К.: Атіка, 2010. 320 с.

6. Логвиненко Б. О. Публічне адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: «МП Леся», 2017. 244 с.

7. Нестерович В. Ф. Основні підходи до визначення поняття «лобіювання». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. № 1. С. 50-58.

8. Макушев П. В. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі: монографія / В. М. Торяник, П. В. Макушев. Херсон. 2013. 92 с.

9. Правовокультурные основы исследования государственной власти: теоретико-методологические, историко-правовые и ценностно-нормативные аспекты: монография / Г. И. Авцинова, В. Я. Любашитц, А. Ю. Мамычев, А. Ю. Мордовцев, А. И. Овчинников и др. М.: Юрлитинформ, 2014. 480 с.

10. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення: монографія / О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Берназюк та ін.; за ред. О. В. Скрипнюка і В. Л. Федоренка. К.: НАДУ, 2011. 344 с.

11. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 55. Ст. 1840.

13. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047.

References:

1. Stetsenko, S. G. (2011) Vstup do kursu «Medychne pravo Ukrainy». Lektsiia. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 11-12, 120-131. [in Ukrainian].

2. Vasechko, L. O. (2016) Mistse suchasnoho medychnoho prava u systemi prava Ukrainy. *Publichne pravo – Public law*, 3, 60–65. [in Ukrainian].

3. Nesterovych, V. F. (2014) Vydy vplyvu hromadskosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv. *Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs Didorenko*, 1, 33-39. [in Ukrainian].

4. Pobudova novoi systemy hromadskoho zdorov'ia v Ukraini. *Ofitsiyni sait Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy*. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20161006_b.html. [in Ukrainian].

5. Stetsenko, V. Yu. (2010) Obov'iazkove medychne strakhuvannia v Ukraini (administratyvno-pravovi zasady zaprovadzhennia). Kyiv: Atika. [in Ukrainian].

6. Lohvynenko, B. O. (2017) Publichne administruvannia sferoi okhorony zdorov'ia v Ukraini: teoriia i praktyka. Kyiv: «MP Lesia». [in Ukrainian].

7. Nesterovych, V. F. (2010) Osnovni pidkhody do vyznachennya ponyattya «lobiyuvannya». *Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs Didorenko*, 1, 50-58. [in Ukrainian].

8. Makushev, P. (2013) Vzeyemna politychna vidpovidal'nist' derzhavnoyi vlady i hromadyanyna v suchasniy pravoviy derzhavi: monohrafiya / V. M. Toryanyk, P. V. Makushev (Eds.). Kherson. [in Ukrainian].

9. Pravokul'turnyye osnovy issledovaniya gosudarstvennoy vlasti: teoretiko-metodologicheskiye, istoriko-pravovyye i tsernostno-normativnyye aspekty: monografiya (2014). G. I. Avtsinova, V. YA. Lyubashits, A.YU. Mamychev, A.YU. Mordovtsev, A. I. Ovchinnikov (Eds.) et al. Moskva: Yurilitinform. [in Russian].

10. Normotvorcha diyal'nist' Prezydenta Ukrainy ta yiyi normoproektne zabezpechennya. (2011) O.V. Skrypnyuk, V. L. Fedorenko, YU. H. Barabash, YA. O. Bernazyuk (Eds.) et al. O. V. Skrypnyuk, & V. L. Fedorenko (Ed.). Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

11. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na p'yatiy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].

12. Pro zasady vnutrishn'oyi i zovnishn'oyi polityky: Zakon Ukrainy vid 1 lypnya 2010 roku № 2411-VI. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 55, art. 1840. [in Ukrainian].

13. Pro zasady derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukraini (Antykoruptsiyna stratehiya) na 2014-2017 roky. (2014) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 46, art. 2047. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.11.2009

Сиделковський А. Л.,

кандидат медичинських наук,
руководитель клиники «АКСИМЕД»
(г. Киев, Украина)

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ ПУБЛИЧНОЙ ПОЛИТИКИ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЕДИНОГО МЕДИЦИНСКОГО ПРОСТРАНСТВА УКРАИНЫ

В статье рассматривается административно-правовая сущность публичной политики в контексте формирования единого медицинского пространства Украины. Акцентируется внимание на вопросах развития медицинского права как комплексного правового образования. Указано, что целью формирования единого медицинского пространства является надлежащее обеспечение и защита прав пациентов при оказании им медицинской помощи. Сделан вывод, что идеология современной медицинской реформы, согласно которой «деньги ходят за пациентом», имеет отношение к административно-правовым основам формирования единого медицинского пространства.

Ключевые слова: публичная политика, здравоохранение, единое медицинское пространство, медицинское право, административное право.

Sidelkovsky O.,

Candidate of Medical Sciences,
Head of AKSIMED Clinic
(Kyiv, Ukraine)

THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL NATURE OF PUBLIC POLICY IN THE CONTEXT OF FORMING A SINGLE MEDICAL SPACE IN UKRAINE

As of today, we are witnessing a number of negative social and legal phenomena that are taking place in Ukraine, in particular: increase of morbidity, decrease in life expectancy and quality of life, decrease in the population of our country, difficulties in the legal and organizational support of health care. It seems that one of the important steps to overcome

these negative phenomena may be to create and support the functioning of a single medical space.

The article deals with the administrative and legal nature of public policy in the context of forming a single medical space in Ukraine. As of today, there are state, communal, private and departmental medicine in the state. From the point of view of the history of Ukraine, its traditions and approaches to the legal provision of health care, this option of health care organization is justified. However, nowadays, when it comes to medical reform, the need to find ways to secure and protect patients' rights, it is important to find ways to create a single medical space.

Emphasis is placed on the development of medical law as a complex legal entity. It is stated that the purpose of forming a single medical space is to properly protect and protect patients' rights when providing them medical care. Thus, in our deep conviction, public health policy regarding the formation of a single medical space should be in the paradigm of the development of Ukrainian medical law. The administrative and legal features of public policy implementation should aim at ensuring that the average citizen of Ukraine can exercise his / her right to receive medical care regardless of his / her place of residence and belonging to a particular social group.

Key words: public policy, health care, common medical space, medical law, administrative law.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.88.183-194

УДК 341.96:347.627.3

О. Б. Верба-Сидор,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету Львівського державного
університету внутрішніх справ
(м. Львів, Україна)

e-mail: olga.verba.sydor@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9254-9575>

У. Б. Воробель,

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету Львівського
державного університету внутрішніх справ

e-mail: lana.worobel@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0480-5394>

(м. Львів, Україна)

ФОРМАЛЬНА СЕПАРАЦІЯ ЯК УМОВА РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЛИТВИ ТА МАЛЬТІ

У статті проаналізовано законодавчі положення інституту сепарації в Литві та Мальті. Установлено, що ці держави обрали для себе модель правового регулювання сепарації, відповідно до якої визнається безпосередня залежність розірвання шлюбу від формальної сепарації (сепарації, оформленої рішенням компетентного органу). На підставі дослідження виокремлено характерні риси цієї моделі правового регулювання інституту сепарації.

Ключові слова: режим окремого проживання подружжя, розірвання шлюбу, правові наслідки, режим майна, шлюбний договір, презумпція батьківства.

Постановка проблеми. Сім'я, як первинний та основний осередок суспільства, перебуває під особливою охороною держави. Серед виявів такої охорони є створення державою системи гарантій збереження цілісності сім'ї, зокрема шляхом правового регулювання тих інститутів, котрі спрямовані на сприяння подружжю в збереженні їхнього шлюбу. Серед них є інститут окремого проживання подружжя, який у світовій практиці більше відомий як сепарація [1, с. 90–91]. Незважаючи на те, що становлення інституту окремого проживання подружжя (сепарації) в праві України мало довготривалу та непросту історію, однак практика застосування цього інституту свідчить про важливість та доцільність його запровадження. Успішним є і досвід застосування інституту сепарації в багатьох іноземних дер жавах, зокрема учасницях Європейського Союзу (далі – ЄС).

У науковій літературі виокремлюють три моделі правового регулювання режиму окремого проживання подружжя в різних країнах:

1) модель, яка ґрунтується на самостійності інститутів сепарації та розірвання шлюбу;

2) модель, під час застосування якої не розрізняють підстав для сепарації та розірвання шлюбу. Саме подружжя повинно зробити вибір щодо застосування того чи іншого інституту;

3) модель, відповідно до якої визнається безпосередня залежність розірвання шлюбу від сепарації, тобто той із подружжя, хто бажає розірвати шлюб, повинен деякий час перебувати в стані сепарації, оформленої рішенням компетентного органу (формальної, а не фактичної сепарації, за якої подружжя не проживає разом із власної волі та не звертається за оформленням такого стану до жодних уповноважених органів) [2, с. 41; 3, с. 117–118; 4, с. 128–129; 5, с. 127; 6, с. 165; 7, с. 82–83; 8, с. 22].

На нашу думку, доцільно виокремити й четверту модель правового регулювання інституту сепарації, а саме: модель, за якої фактичне окреме проживання подружжя (фактична сепарація) є однією із законодавчо передбачених підстав для розірвання шлюбу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості правового регулювання сепарації в іноземних державах, а саме в державах-учасниках ЄС, були об'єктом дослідження чималої кількості українських науковців. Значний внесок у висвітлення цього питання зроблено О. О. Білик у дисертаційному дослідженні, присвяченому саме інституту окремого проживання подружжя в сімейному праві [2]. Інститут сепарації в контексті порівняльно-правової характеристики досліджено також К. М. Глиняною, Т. М. Лежневою, Л. В. Липець, В. М. Старчук, О. В. Старчук, С. В. Черноп'ятовим та іншими. Однак, більшістю із цих учених зосереджувалася увага на дослідженні інституту сепарації окремих держав.

Формування цілей. Метою статті є аналіз положень правового регулювання сепарації (окремого проживання подружжя) тих держав-учасниць ЄС, які належать до третьої, уже згаданої вище моделі правового регулювання сепарації, відповідно до якої визнається безпосередня залежність розірвання шлюбу від формальної (юридичної) сепарації, а саме: той із подружжя, хто бажає розірвати шлюб, повинен деякий час перебувати в стані сепарації, оформленої рішенням компетентного органу. Окреслену модель правового регулювання сепарації обрали для себе такі держави-учасниці ЄС, як: Литва та Мальта.

Виклад основного матеріалу. У Цивільному кодексі Литви (далі – ЦК Литви) детально врегульовано питання режиму окремого проживання, який відіграє важливу роль у сімейному праві країни. Однією із підстав для розірвання шлюбу є проживання в режимі окремого проживання протягом щонайменше одного року, що розглядається як непоправний розпад шлюбу (п. 1 ч. 1 ст. 3.55 ЦК Литви) [2, с. 94, 161; 9, с. 300; 10, с. 183].

За законодавством Литви один із подружжя може звернутися до суду для затвердження сепарації, якщо через певні обставини, які можуть не залежати від жодного з подружжя, їхнє спільне життя стало нестерпним чи може

негативно вплинути на дітей, а також коли подружжя більше не зацікавлене в спільному проживанні.

Суд має вжити заходів щодо спонукання до примирення подружжя. На прохання одного з подружжя чи за власною ініціативою суд може встановити строк для примирення тривалістю до шести місяців. Після закінчення строку, встановленого для примирення, розгляд справи поновлюється. Якщо протягом року після початку встановленого періоду для примирення жоден із подружжя не подав відповідної заяви, розгляд справи не підлягає поновленню.

При прийнятті рішення про встановлення режиму окремого проживання, суд має визначити того із подружжя, з ким проживатимуть діти, порядок утримання дітей та участі того з батьків, хто проживає окремо, у вихованні дітей.

При вирішенні питання, хто з подружжя залишиться проживати в сімейному помешканні, перевага має надаватися тому з них, з ким проживатимуть неповнолітні діти, чи непрацездатному з подружжя. Якщо подружжя уклало договір про правові наслідки режиму окремого проживання, суд затверджує його, якщо він не суперечить публічному порядку, правам і законним інтересам неповнолітніх дітей чи одного з подружжя. У разі затвердження договору, суд має включити його умови в рішення про встановлення такого режиму [2, с. 94–95].

Відповідно до ст. 3.73 ЦК Литви, подружжя може подати спільну заяву до суду для затвердження сепарації, якщо між ними укладено договір про наслідки їхньої сепарації, які стосуються місця проживання, утримання та освіти їхніх неповнолітніх дітей, а також узгодження питань їхнього майна та взаємного утримання [10, с. 183].

За законодавством Литви правові наслідки встановлення режиму окремого проживання полягають у тому, що суд при ухваленні рішення про його встановлення звільняє подружжя від обов'язку спільно проживати, проте інші права та обов'язки подружжя не припиняються, окрім випадків, прямо передбачених законом. Зокрема, ст. 3.77 ЦК Литви має назву «Правові наслідки сепарації» і визначає основні з них.

За загальним правилом режим окремого проживання не впливає на права та обов'язки батьків щодо їхніх неповнолітніх дітей. Однак, у разі встановлення режиму окремого проживання, місце проживання дітей визначається за взаємною згодою батьків. У разі виникнення спору, місце проживання дитини з одним із батьків вирішується судом. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, має право спілкуватися з дитиною і брати участь у її вихованні. Той із батьків, хто проживає з дитиною, не повинен чинити перешкод такому спілкуванню. У разі виникнення спору між батьками, ці питання вирішуються судом.

У разі подання спільної заяви про встановлення режиму окремого проживання, подружжя має укласти договір щодо спільних обов'язків стосовно утримання його неповнолітніх дітей, розміри та форми такого утримання. Цей договір має бути затверджений судом [2, с. 182–183].

За ЦК Литви наслідками окремого проживання подружжя є припинення дії презумпції батьківства, якщо дитина народилася після спливу трьохсот

днів після встановлення режиму окремого проживання (ч. 2 ст. 3.140 ЦК Литви); у разі усиновлення дитини одним із подружжя, згода іншого з подружжя не вимагається, якщо є рішення суду про встановлення режиму окремого проживання (ст. 3.216 ЦК) [2, с. 203; 11, с. 143].

Під час ухвалення рішення про встановлення режиму окремого проживання, суд має врегулювати правовий режим майна за цих обставин, якщо він не визначений у шлюбному договорі [2, с. 182], оскільки правовим наслідком встановлення режиму окремого проживання є припинення режиму спільного майна подружжя (ст. 3.86 ЦК Литви) та припинення дії шлюбного договору, окрім тих положень, які стосуються режиму окремого проживання (ст. 3.107 ЦК Литви) [2, с. 182; 11, с. 143].

Наслідки встановлення режиму окремого проживання для майнових прав подружжя починаються з моменту ініціювання встановлення такого режиму, проте той з подружжя, хто, на думку суду, є невинним у сепарації, може попросити встановити правові наслідки сепарації з моменту фактичного припинення спільного проживання.

При ухваленні рішення суд може зобов'язати винного у встановленні такого режиму виплачувати утримання іншому з подружжя, якщо він цього потребує і якщо це питання не врегульовано домовленістю сторін. Під час ухвалення рішення про утримання і визначення розміру цього утримання, суд бере до уваги тривалість шлюбу, потребу в утриманні, фінансове становище обох із подружжя, їхній стан здоров'я, вік та працездатність, вірогідність безробітного з подружжя знайти роботу та інші важливі обставини. Утримання може бути визначене у вигляді одноразової суми або щомісячних виплат чи передачі у власність майна [2, с. 182–183].

Відповідно до ЦК Литви, у разі смерті одного з подружжя, який перебуває в режимі окремого проживання, той із подружжя, хто пережив іншого, зберігає всі законні права того з подружжя, що пережив, окрім випадку, коли того із подружжя, що пережив, було визнано судом винним у встановленні режиму окремого проживання. Таке ж правило діє в разі подання спільної заяви подружжям про встановлення режиму окремого проживання, за умови що в шлюбному договорі не зазначено інше. Проте, той із подружжя, хто пережив, втрачає право на спадкування майна померлого [2, с. 194–195].

Відповідно до ст. 3.79 ЦК Литви, режим окремого проживання припиняється, коли подружжя відновило спільне проживання і його спільне життя підтверджує наміри до постійного спільного проживання надалі. Режим окремого проживання припиняється, коли за спільною заявою подружжя суд ухвалює рішення про його припинення, чим скасовує своє попереднє рішення про встановлення такого режиму.

При відновленні спільного проживання майнові наслідки режиму окремого проживання для подружжя тривають, поки вони не укладуть новий шлюбний договір чи не встановлять новий режим власності майна, набутого в шлюбі [2, с. 160–161].

Цивільний кодекс Мальти (надалі – ЦК Мальти) [12] передбачає два способи набуття права на окреме проживання подружжя: 1) на вимогу одного з

подружжя на підставах, визначених ЦК Мальти, у судовому порядку (*contentious separation*); 2) на підставі взаємної згоди подружжя з дозволу сімейного суду (суду в сімейних справах) (*consensual separation*) [2, с. 69; 13, с. 33].

Підстави для встановлення сепарації на вимогу одного з подружжя передбачені на законодавчому рівні. Так ст. 40 підрозділу 3 ЦК Мальти передбачені такі обставини, що дають право одному з подружжя на ініціацію цієї процедури, як: 1) подружжя зрада; 2) насильство, жорстоке поводження, погрози, тяжкі тілесні uszkodження чи тяжкі образи з боку відповідача в справі стосовно позивача чи дітей; 3) якщо з часу вступу в шлюб пройшло 4 і більше років – при непоправному розпаді шлюбу й небажанні подружжя проживати спільно; 4) якщо один із подружжя покинув другого без достатніх на те підстав (без поважних причин) на строк більше двох років та інше [2, с. 69; 13, с. 33–34]. Із судової практики Мальти випливає, що хоч заява про встановлення режиму окремого проживання може базуватися на одній чи кількох підставах, доведення хоча б однієї із них є достатнім для суду, щоб ухвалити відповідне рішення і встановити цей режим. [2, с. 69].

Для отримання права на окреме проживання кожен із подружжя повинен пройти процедуру примирення сторін (*mediation*), що надається державою на безоплатній основі або комерційними структурами на підставі договору. Особа, що подає заяву, або її законний представник ініціює процедуру сепарації за допомогою листа, що надсилається реєстраторові цивільних судів (*Registrar of the Civil Courts*), у якій міститься інформація про сторони та подається заявка на проведення процедури примирення сторін. Значення цієї процедури й, відповідно, роль призначеного медіатора зводяться, у першу чергу, до спроби вирішення конфлікту між подружжям і їх примирення. Якщо досягнути примирення неможливо, медіатор заохочує сторін вдатися до процедури встановлення сепарації за взаємною згодою. Нарешті, якщо медіатор протягом місяця не досягає успіху і в питанні отримання взаємної згоди подружжя на встановлення сепарації, він надсилає записку до суду з проханням завершити процедуру примирення в судовому порядку (ст. 59 ЦК Мальти) [13, с. 33–34].

Під час розгляду справи про встановлення режиму окремого проживання кожен із подружжя, незалежно від того, чи є він позивачем чи відповідачем, може так: 1) покинути сімейне помешкання і в будь-якому випадку просити суд визначити, хто з подружжя (чи жоден з них) буде проживати в сімейному помешканні під час розгляду справи; 2) вимагати від іншого утримання, пропорційного своїм потребам та можливостям іншого з подружжя, беручи до уваги фактичні обставини; 3) якщо це є необхідним, просити суд вирішити питання про опіку над дітьми [2, с. 96–97].

При ухваленні рішення про встановлення режиму окремого проживання, суд на вимогу однієї зі сторін, залежно від обставин справи, має визначити так:

1) питання про сімейне помешкання і може зобов'язати сторони до однієї з таких дій: надати право одному із подружжя проживати в сімейному помешканні протягом певного періоду й за певних умов, з виселенням іншого з подружжя; продати сімейне помешкання, якщо сторони і їхні діти матимуть

задовільне альтернативне помешкання; надати сімейне помешкання, яке належить обом з подружжя, лише одному з них, за умови сплати останнім грошової компенсації іншому з подружжя [2, с. 97; 14]. Вирішуючи це питання, суд бере до уваги таке: інтереси неповнолітніх дітей, у тому числі те, як може вплинути на дитину ухвалення будь-якого з вищезазначених рішень; добробут сторін і дітей; чи мають сторони інше помешкання або мають можливість його мати [2, с. 97];

2) *правовий режим майна, що знаходиться в спільній сумісній власності подружжя*, тобто фактично має бути вирішене питання про розподіл спільного майна подружжя [13, с. 34]. Окрім цього, згідно зі ст. 1332 ЦК Мальти, встановлення режиму окремого проживання за рішенням суду автоматично не припиняє режиму спільності майна подружжя, а лише є підставою для його припинення судом. У своєму рішенні суд постановляє, що режим спільної власності подружжя припиняється з моменту набрання рішенням про встановлення режиму окремого проживання законної сили чи з моменту подання заяви до суду щодо припинення режиму спільності майна подружжя [2, с. 184–185];

3) *питання утримання*. На Мальті після встановлення сепарації батьки зобов'язані утримувати своїх дітей, проте бувають випадки, коли один із подружжя зобов'язаний утримувати іншого. За загальним правилом той з подружжя, хто був винним у встановленні режиму окремого проживання, має утримувати іншого з подружжя [2, с. 189];

4) кому буде надано *опіку над дітьми* [2, с. 97]. Суд, керуючись, передусім, інтересами дітей, повинен установити, з ким із подружжя після встановлення режиму їх окремого проживання залишаться діти. Окрім цього, суд може, на вимогу однієї зі сторін, ухвалити рішення про те, що друга сторона не в змозі здійснювати опіку над малолітніми дітьми. У випадку ухвалення судом такого рішення, сторона, щодо якої зроблено такий висновок, після смерті іншої не може перейняти опіку над дітьми без згоди суду [14].

Як бачимо, суди, вирішуючи питання про необхідність установлення режиму окремого проживання подружжя, також урегульовують і те, що буде після установлення сепарації.

Процес установлення режиму окремого проживання подружжя може бути припинений на будь-якій стадії вирішення справи до ухвалення остаточного рішення судом за досягнення подружжям примирення, тобто за збереження шлюбних відносин у повному обсязі. Водночас, якщо згодом у будь-якої зі сторін знову виникнуть незаявлені підстави для ініціювання процесу встановлення сепарації, то їх можна вказати в новій вимозі, нарівні з тими обставинами, що вже були заявлені, до примирення.

Кожен із подружжя має право оспорити рішення суду в сімейних справах в апеляційній інстанції протягом двадцятиденного строку з дня ухвалення цього рішення [15].

Відповідно до ст. 59 ЦК Мальти, якщо сепарація відбулася за спільною згодою подружжя, суд лише погоджує таку сепарацію, яка має бути оформлена в офіційному документі (договорі). Перед затвердженням

сепарації суд має пояснити сторонам наслідки такого режиму, здійснити спробу примирення сторін, а також може скасувати, змінити чи доповнити положення домовленості сторін у разі необхідності. Це погодження має силу рішення суду про встановлення сепарації [2, с. 97; 7; 10, с. 183; 15].

При такому погодженні суд має у рішенні визначити того з подружжя, хто опікуватиметься дітьми. Будь-яка домовленість між подружжям щодо опіки над дітьми може в будь-який час бути скасована відповідним судом на вимогу будь-кого з подружжя чи родича будь-кого з них, якщо цього вимагають інтереси дітей [2, с. 97].

Встановлення режиму окремого проживання припиняє обов'язок спільного проживання і має правові наслідки з дня ухвалення компетентним судом із розгляду цивільних справ рішення щодо встановлення сепарації (у разі *contentious separation*) або погодження її постановою суду (у випадку *consensual separation*) [2, с. 95-96; 15].

На Мальті велике значення для існування тих чи інших наслідків режиму окремого проживання має визначення вини одного чи обох з подружжя у встановленні режиму окремого проживання на тій чи іншій підставі.

У разі встановлення режиму окремого проживання винний із подружжя у подружній зраді чи залишенні іншого з подружжя більш ніж на два роки, позбавляється речей, яких набув від іншого з подружжя за договором дарування у зв'язку з укладенням шлюбу чи під час шлюбу, чи за будь-якої іншої підстави безоплатно. Винний із подружжя має їх повернути та втрачає будь-яке право, що міг мати на частину з доходів, які були отримані від підприємницької діяльності іншого з подружжя, після дати, визначеної судом як такої, коли було надано достатню підставу для встановлення режиму окремого проживання. Такі доходи залишаються повністю в невинного з подружжя. Винний із подружжя за таких умов позбавляється права за будь-яких обставин зобов'язати іншого з подружжя надавати утримання йому чи їй у силу шлюбного обов'язку [2, с. 184].

Той із подружжя, котрий не винен у виникненні вищезгаданих обставин ініціювання процесу сепарації, зберігає всі свої права, які виникають у зв'язку з укладенням шлюбу, враховуючи й ті, які кореспондуються з обов'язками іншого з подружжя. З іншого боку, той із подружжя, якому заявлена вимога про сепарацію, не звільняється від обов'язку утримання заявника такої вимоги, у разі встановлення такого обов'язку рішенням суду (ст. 54 ЦК Мальти) [13, с. 33-34].

Зокрема, той із подружжя, не на користь котрого ухвалено рішення про встановлення сепарації, зобов'язаний виплачувати аліменти на користь другого з подружжя, а також дітей до досягнення ними 18 років або 23 років у разі їхнього навчання [14]. Розмір такого утримання, що надаватиметься регулярно або виплатиться одноразово, визначається за домовленістю сторін або судом, з урахуванням матеріального стану подружжя та інших обставин, що заслуговують на увагу [13, с. 34], зокрема, потреби дітей; неповносправність як фізична, так і психічна; наявність хвороби в одного з подружжя або дітей, настільки важкої, що вона унеможливує їх самостійне матеріальне утримання; якщо заробітна здатність того з подружжя, якому присуджуються аліменти,

зменшилася під час перебування в шлюбі через ведення домашнього господарства, виховання дітей, а також ведення сімейних справ; вимоги щодо умов проживання подружжя та дітей та інші обставини [14].

Також існує принцип, згідно з яким, той із подружжя, хто не є винним у встановленні режиму окремого проживання, не повинен опинитися в гіршому становищі через встановлення режиму окремого проживання. Окрім цього, ЦК Мальти передбачає, що особа, винна у встановленні режиму окремого проживання через зраду чи покинення, втрачає право вимагати утримання від іншого з подружжя [2, с. 190].

Згідно з мальтійським законодавством, за подружжям, що перебуває в сепарації, зберігається обов'язок подружньої вірності [14]. Зокрема, до 1999 року якщо жінка за умовами сепарації отримувала грошове утримання від чоловіка, то вона його негайно позбавлялася в разі роману з іншим чоловіком, нехай навіть коротким і несерйозним. З часом цей факт почав сприйматися простіше завдяки прецедентній справі від 1999 року, а саме: містер Бордж, що перебував у стані окремого проживання зі своєю дружиною, дізнався, що вона провела ніч з іншим чоловіком. Він спробував не лише позбавити колишню дружину щомісячно виплачуваних їй аліментів, але й відсудити в неї всю раніше виплачену суму. Суд постановив, що місис Бордж повинна повернути чоловікові всі гроші за час сепарації. Однак, на таке рішення суду дружина подала апеляцію, а суд апеляційної інстанції ухвалив нове рішення, вказавши, що «одна ніч з іншим не вважається глобальною зрадою чоловікові» [15].

За подружжям, яке перебуває в сепарації, зберігаються їхні обов'язки як батьків щодо опіки, виховання, піклування та утримання своїх дітей, незалежно від того, у якому порядку встановлено сепарацію [13, с. 33–34].

Ст. 70 ЦК Мальти надає право чоловікові відмовитися від дитини, зачатой під час шлюбу, зокрема, якщо він доведе, що в період з трьохсотого до сто вісімдесятого дня до народження дитини він був фактично чи за рішенням суду сепарований з дружиною, за умови, що пара за цей період не воз'єднувалася навіть на незначний проміжок часу.

Суд також може звільнити особу, яка хоче всиновити дитину, від обов'язку пред'явити згоду іншого з подружжя на усиновлення, якщо буде доведено, що особа, чия згода вимагається, є безвісти відсутньою, неспроможною дати таку згоду чи, в разі встановлення режиму окремого проживання подружжя або фактичного проживання окремо, за умови, що така ситуація, вірогідно, буде постійною. Виходячи з формулювання ч. 2 ст. 117 ЦК Мальти, у цьому випадку не є обов'язковим встановлення режиму окремого проживання, а достатньо фактичної сепарації [2, с. 203–204].

Ст. 62 ЦК Мальти передбачає право дружини повернути собі дівоче прізвище, однак свій вибір вона повинна задекларувати в документі, виданому відповідним державним органом, що погоджує (затверджує) сепарацію, а в разі судової сепарації – за допомогою внесення відповідного запису до матеріалів справи та відображенні такого волевиявлення дружини в рішенні суду [14]. Водночас, чоловік має право вимагати заборони продовження використання

дружиною його прізвища після встановлення сепарації, якщо таке використання може заподіяти шкоду чоловікові [11, с. 144].

Відповідно до чинного законодавства Мальти, той із подружжя, який є винним у встановленні сепарації через подружню зраду чи безпідставне залишення одного з подружжя іншим щонайменше як на два роки, позбавляється передбаченого ЦК Мальти права спадкування чверті майна померлого, у разі наявності в останнього дітей чи інших нащадків [2, с. 195; 11, с. 144].

Надалі, згідно зі ст. 64 ЦК Мальти, подружжя, яке отримало право на окреме проживання, має можливість примиритися (воз'єднатися), що призведе до відновлення юридичного обов'язку спільного проживання і взаємного утримання [2, с. 161]. Для припинення інших наслідків сепарації (частково або повністю) необхідне прийняття відповідного офіційного документа з дозволу компетентного суду [13, с. 33–34]. Однак, у разі виникнення нових підстав для встановлення сепарації, позивач може посилаватися на попередні підстави [2, с. 96].

Висновки. Аналіз законодавчих положень тих держав-учасниць ЄС, у котрих розірвання шлюбу безпосередньо залежить від формальної (юридичної) сепарації, дозволяє виокремити такі риси, притаманні цій моделі правового регулювання сепарації:

1) основною метою закріплення в законодавстві цих держав інституту сепарації є можливість надати подружжю час для визначення того майбутнього для їх шлюбу, який вони бажають обрати, - розлучення чи примирення;

2) режим окремого проживання може бути встановлений за рішенням компетентного органу (суду, прокурора, державної адміністрації) за взаємною згодою чи на вимогу одного з подружжя попри заперечення іншого;

3) наявність чіткого переліку підстав у законодавстві для установа сепарації за заявою одного з подружжя;

4) існування тих чи інших наслідків режиму окремого проживання пов'язується із визначенням вини одного чи обох із подружжя у встановленні режиму окремого проживання на тій чи іншій підставі;

5) встановлення сепарації веде до припинення режиму спільності майна подружжя, набутого в шлюбі, припинення дії шлюбного договору, окрім положень щодо режиму окремого проживання та припинення дії презумпції батьківства.

Використані джерела:

1. Воробель У. Б. Інститут окремого проживання подружжя (сепарація): історико-правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2017. Вип. 2. С. 90–103.

2. Білик О. О. Інститут окремого проживання подружжя в сімейному праві: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 258 с.

3. Лежнева Т. М., Черноп'ятов С. В. Поняття та зміст режиму окремого проживання подружжя. *Право і суспільство*. 2010. № 6. С. 117–121.

4. Лелех С. Інститут сепарації: проблеми застосування. *Право України*. 2003. № 3. С. 128–130.

5. Старчук О. В. Розірвання шлюбу і режим окремого проживання подружжя: визначення змісту та співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 126–128.

6. Цимбалюк В. І. Актуальні питання правового регулювання режиму окремого проживання подружжя в сімейному законодавстві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Випуск 10–2. Том 1. С. 164–166.

7. Gręźlikowski Ja. Instytucja separacji w prawie europejskim. *Studia Włocławskie*. 2011. T. 13. S. 81–95.

8. Kasprzyk P. Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku. Lublin, Sandomierz, 1999. 141 s.

9. Білик О. О. Встановлення і припинення режиму окремого проживання подружжя: шляхи вдосконалення правового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Випуск 60. С. 298–305.

10. Білик О. О. Договірне регулювання режиму окремого проживання подружжя. *Порівняльно-правові дослідження*. 2014. № 1. С. 182–190.

11. Білик О. О. Правові наслідки встановлення режиму окремого проживання подружжя. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Випуск 65. С. 139–146.

12. Civil Code of Malta adopted 11th February, 1870 with further amendments as on 2018. URL:<http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&ite mid=8580&l=1> (дата звернення: 01.12.2019).

13. Арутюнян Г. В. Вопросы регулирования частичного прекращения брачных отношений в Республике Мальта. *Семейное и жилищное право*. 2011. № 5. С. 32–35.

14. Europejska Sieć Sądownicza. Rozwód. Malta. URL: https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-mt-maximizeMS_EJN-pl.do?member=1#toc_4 (дата звернення: 01.12.2019).

15. Развод по-мальтийски. Мальта для всех! URL: <http://www.maltavista.ru/info/divorce> (дата звернення: 01.12.2019).

References:

1. Vorobel, U. B. (2017). Instytut okremoho prozhyvannia podruzhhzia (separatsiia): istoryko-pravovi aspekty. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vntrishnikh sprav-The Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*. N. p. Seriia yurydychna, issue 2, 90-103 [in Ukrainian].

2. Bilyk, O. O. (2017). Instytut okremoho prozhyvannia podruzhhzia v simeinomu pravi: porivnialno-pravovyi aspect. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Lezhnieva, T. M., Chernop'iatov, S. V. (2010). Poniattia ta zmist rezhymu okremoho prozhyvannia podruzhhzia. *Pravo i suspilstvo-Law and Society*, 6, 117–121 [in Ukrainian].

4. Lepekh, S. (2003). Instytut separatsii: problemy zastosuvannia. *Pravo Ukrainy-Law of Ukraine*, 3, 128–130. [in Ukrainian].

5. Starchuk, O. V. (2012). Rozirvannia shliubu i rezhym okremoho prozhyvannia podruzhhzia: vyznachennia zmistu ta spivvidnoshennia poniat. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu-Scientific Bulletin Uzhhorod National University*. Seria: Pravo, issue 20, part 1, volo 2, 126–128. [in Ukrainian].

6. Tymbaliuk, V. I. (2014). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання rezhymu okremoho prozhyvannia podruzhhzia v simeinomu zakonodavstvi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria Iurydsprudentsiia-Scientific Bulletin of*

International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, issue 10-2, vol. 1, 164–166. [in Ukrainian].

7. Gręźlikowski, Ja. (2011). Instytucja separacji w prawie europejskim. *Studia Włocławskie-Włocławek Studies. Vol. 13, 81–95 [in Polish].*

8. Kasprzyk, P. (1999). Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku. Lublin: Sandomierz. [in Polish].

9. Bilyk, O. O. (2013). Vstanovlennia i pryypynennia rezhymu okremoho prozhyvannia podruzzhzia: shliakhy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання . *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky-State and law. Law and Political Science, issue 60, 298–305. [in Ukrainian].*

10. Bilyk, O. O. (2014). Dohovirne rehuliuвання rezhymu okremoho prozhyvannia podruzzhzia *Porivnial'no-pravovi doslidzhennia - Comparative Legal Studies, 1, 182–190. [in Ukrainian].*

11. Bilyk, O. O. (2014). Pravovi naslidky vstanovlennia rezhymu okremoho prozhyvannia podruzzhzia. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky - State and law. Law and Political Science, issue 65, 139–146. [in Ukrainian].*

12. Civil Code of Malta adopted 11th February, 1870 with further amendments as on 2018. URL: <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8580&l=1> [in English].

13. Arutjunjan, G. V. (2011). Voprosy regulirovaniia chastichnogo prekrashheniia brachnyh otnošenij v Respublike Mal'ta.. *Semejnoe i zhilishhnoe pravo-Family and housing law), 5, 32–35. [in Russian].*

14. Europejska Sieć Sądownicza. Rozwód. Malta. URL: https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-mt-maximizeMS_EJN-pl.do?member=1#toc_4 [in Polish].

15. Razvod po mal'tijski. Mal'ta dlja vseh! URL: <http://www.maltavista.ru/info/di vorce> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 03.11.2019

Верба-Сидор О. Б.,

доцент кафедри громадянсько-правових дисциплін
юридического факультета Львівського державного
університету внутрішніх дел
(г. Львів, Україна)

Воробель У. Б.,

преподаватель кафедри громадянсько-правових дисциплін
юридического факультета Львівського державного
університету внутрішніх дел
(г. Львів, Україна)

ФОРМАЛЬНАЯ СЕПАРАЦИЯ КАК УСЛОВИЕ РАСТОРЖЕНИЯ БРАКА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЛИТВЫ И МАЛЬТЫ

Проанализированы законодательные положения института сепарации в Литве и Мальте. Установлено, что эти государства избрали для себя модель правового регулирования сепарации, согласно которой признается

непосредственная зависимость расторжения брака от формальной сепарации (сепарации, оформленной решением компетентного органа). На основании исследования выделены характерные черты этой модели правового регулирования института сепарации.

Ключевые слова: режим раздельного проживания супругов, расторжение брака, правовые последствия, режим имущества, брачный договор, презумпция отцовства.

Verba-Sydor O.,

Associate Professor of the Civil Law
Disciplines Department, Law Faculty
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

Vorobel U.,

Lecturer of the Civil Law Disciplines Department
Law Faculty Lviv State
University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

FORMAL SEPARATION AS A CONDITION FOR THE DISSOLUTION OF MARRIAGE IN THE LEGISLATION OF LITHUANIA AND MALTA

The institution of separation legislative provisions of those EU member states that have chosen a separation legal regulation model, according to which the direct dependence of divorce on separation is recognized, that means, the spouse who wishes to dissolve the marriage must be in a state of separation issued by competent authority decision for some time (formal separation) have been analysed.

The EU member states Lithuania and Malta have chosen the defined separation model legal regulation.

Based on this study, the characteristic features of this separation legal regulation model are highlighted in particular:

- the main purpose of the separation institute in the legislation of these states is to allow the spouses time to determine the future for their marriage, which they want to choose: divorce or reconciliation;
- a separate residence regime may be established by a decision of the competent authority (court, prosecutor, public administration) by mutual agreement or at the request of one of the spouses, despite the objections of the other;
- the existence of a clear list of grounds in the legislation to establish separation on the application of one of the spouses;
- the existence of any consequences of the individual residence regime is linked to the determination of the fault of one or both spouses in the establishment of a separate residence regime on one or another basis;
- separation would result in the termination of the marital property regime, the termination of the marriage contract, except for provisions relating to the separate residence regime, and the termination of the paternity presumption.

Key words: separate residence regime / separation regime, divorce, legal effect, property regime, marriage contract, presumption of paternity.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.195-204
УДК 349.6

В. М. Комарницький,
доктор юридичних наук,
професор, провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
попередження, припинення та розслідування
злочинів територіальними органами
Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: mail@lduvs.edu.ua
 <https://orcid.org/0000-0003-1510-2395>

М. І. Єрофеев,
кандидат юридичних наук, науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем попередження,
припинення та розслідування злочинів
територіальними органами
Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: erofeevnikolay50@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0001-7679-7341>

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ З ОЦІНКИ ВПЛИВІВ НА ДОВКІЛЛЯ

У статті проаналізовано ключові юридичні терміни з оцінки впливу на довкілля, що визначені Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» [1], їх вплив на практику здійснення цього виду оціночної діяльності. Акцентовано, зокрема, увагу на законодавчих прогалинах у формуванні складу юридичної термінології в даній сфері суспільних відносин та недоліках у визначенні на законодавчому рівні змісту окремих термінів з оцінки впливів на довкілля; обґрунтовано рекомендації та пропозиції щодо усунення зазначених законодавчих прогалин та недоліків.

Ключові слова: критерії оцінки впливів на довкілля, оцінка впливу на довкілля, охорона довкілля, правові екологічні вимоги, юридичні терміни.

Постановка проблеми. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. забезпечив систематизацію розгалуженого законодавства з відповідного питання та запровадив багато новацій з організації оціночної діяльності в даній сфері суспільних відносин. Це обумовило потребу в аналізі, науковому тлумаченні положень цього Закону з метою підготовки рекомендацій щодо належної реалізації та виявлення можливостей

подальшого їх удосконалення. Одним із питань, які викликають інтерес у зазначеному контексті, є дослідження основних термінів, що вживаються в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля», адже вони, як власне, й інші юридичні терміни, створені для точного вираження спеціальних понять, із якими пов'язано правове регулювання відповідної сфери суспільних відносин, їх визначення безпосередньо впливає на ефективність правового регулювання. Через те дослідження юридичних термінів є важливим засобом пізнання особливостей сфери дії відповідного закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прийняття Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» зумовило появу численних публікацій, у яких досліджувалися різні аспекти законодавчого забезпечення оціночної діяльності в галузі охорони довкілля, у контексті яких розглядалися лише окремі питання застосування в даній сфері тих чи інших термінів. Такі дослідження здійснювалися, зокрема, А. О. Андрусевичем, Я. О. Адаменком, Н. Р. Малишевою, М. В. Красною, Н. Р. Кобецькою, Д. О. Палеховим, В. Г. Потапенком, М. О. Фроловим, В. П. Гандзюрою, А. П. Гетьманом, С. М. Шершуном, Ю. С. Шемшученком та ін.

Формування цілей. Метою статті є аналіз основних термінів, що застосовуються в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля», та обґрунтування рекомендацій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Спроба визначити основні, ключові терміни з оцінки впливу на довкілля зроблена в ст. 1 Закону України «Про оцінку впливів на довкілля» («вплив на довкілля», «громадськість», «планована діяльність», «уповноважений територіальний орган», «уповноважений центральний орган»). Визнати її вдалою не можна, адже не дає всебічного уявлення про склад та зміст юридичних термінів з відповідного питання. Зокрема, не можна не звернути увагу на відсутність у зазначеній статті терміна «оцінка впливу на довкілля», який є ключовим у даній сфері правового регулювання [2]. Його відсутність вносить безсистемність у викладанні інших термінів («вплив на довкілля», «планована діяльність») [3], які можуть належним чином сприйматися лише в контексті з основним терміном. Одразу слід зауважити, що ситуацію не виправляє наявність у Законі України «Про оцінку впливів на довкілля» положень, що розглядають оцінку впливу на довкілля як процедуру, що включає проходження певних етапів (частина перша ст. 2). Іншими словами, вони (положення закону) наголошують на тому, що оцінка впливу на довкілля є особливою діяльністю, що здійснюється за певною процедурою, проте не розкривають сутність цього правового явища, не дають уявлення про його найістотніші ознаки. Доречно нагадати, що тільки за наявності визначення в нормативно-правових актах юридичний термін вважається кодифікованим [4].

Для розуміння сутності оцінки в галузі охорони довкілля важливе значення має загальне визначення поняття «оцінки», що наводиться в юридичній літературі, як судження про явища, дії, об'єкти на предмет відповідності їх певним характеристикам [5]. Ця форма мислення властива будь-якій діяльності, що переслідує оціночні завдання, у тому числі оцінки

впливів на довкілля (оцінки впливів на довкілля плануємої господарської діяльності). З огляду на зазначене, можна запропонувати таке визначення даного роду оцінки: це спеціальна діяльність з аналізу (виявлення) впливу на довкілля плануємої господарської діяльності, на відповідність правовим екологічним вимогам, що здійснюється в установленому порядку з метою прийняття рішень щодо можливості/неможливості її провадження.

У контексті цього визначення мають розглядатися пов'язані з ним інші терміни, зокрема, термін «вплив на довкілля». У загальному визначенні «вплив» це дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета [6]. У коментованій статті наведено спеціалізоване визначення відповідного терміна, яке відтворює те, що міститься в ст. 1 Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (ратифікована Законом України N 534-XIV від 19.03.1999 р.) [7]. У цьому визначенні наголос робиться на наслідках для довкілля планованої діяльності з точки зору їх безпечності для екологічних умов життєдіяльності людей, стану навколишнього природного середовища та його окремих складових, об'єктів культурної спадщини та соціально-економічних умов розвитку суспільства тощо. Ці наслідки виявляються в змінах, що відбуваються в довкіллі, які й можуть негативно впливати на людину та природні й матеріальні об'єкти, що її оточують.

Критерії оцінки наслідків впливів виробничої та іншої господарської діяльності на довкілля містяться в законах та інших нормативно-правових актах, що регулюють відносини у сфері взаємодії людини та природи. Це, зокрема, нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря, та нормативи гранично допустимих викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів у межах населених пунктів, у рекреаційних зонах, в інших місцях проживання, постійного чи тимчасового перебування людей, об'єктах навколишнього природного середовища (нормативи якості атмосферного повітря; гранично допустимі рівні впливу акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних факторів і біологічного впливу на стан атмосферного повітря населених пунктів – частина перша ст. 6 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»); екологічний норматив якості води масивів поверхневих та підземних вод, що містить науково обґрунтовані значення концентрацій забруднюючих речовин та показники якості води (загальнофізичні, біологічні, хімічні, радіаційні), що встановлюється для оцінки екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод та хімічного стану масиву підземних вод та визначення комплексу водоохоронних заходів (частина перша ст. 37 Водного кодексу України); нормативи гранично допустимого забруднення ґрунтів, що визначаються з метою встановлення критеріїв придатності земель для використання їх за цільовим призначенням; нормативи якісного стану ґрунтів встановлюються з метою запобігання їх виснаженню і використовуються для здійснення контролю за якісним станом ґрунтів; нормативи показників деградації земель, що встановлюються для кожної категорії земель з метою запобігання погіршенню їх стану (статті 31, 32, 34 Закону України «Про охорону земель») тощо.

Джерелом впливів на довкілля може бути діяльність, що планується до провадження, тому в коментованій статті зроблена спроба навести визначення «планованої діяльності». Одразу впадає в око його тавтологічність через використану в ньому конструкцію «планована діяльність - планована господарська діяльність ...»). Очевидно, що в цій конструкції зайвим є термін «планова діяльність», оскільки основним тут є термін «планована господарська діяльність», зміст якого й розкривається у відповідному визначенні. Враховуючи, що дія Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» в цілому також сфокусована лише на планову господарську діяльність, котра включає будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, розширення, перепрофілювання, ліквідацію (демонтаж) об'єктів, інше втручання в природне середовище, яке може мати значний вплив на довкілля, то варто було б у тексті зазначеного Закону обмежитися застосуванням терміна «планована господарська діяльність».

Продовжуючи аналізувати визначення цього терміна, зауважимо, що запропонований його варіант у статті 1 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» вирізняється також своєю структурою, яка складається з двох частин: перша містить узагальнений перелік видів планової господарської діяльності (*включає будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, розширення, перепрофілювання, ліквідацію (демонтаж) об'єктів та інше втручання в природне середовище*); друга - перелік видів діяльності, що не включаються до планованої діяльності (*реконструкція, технічне переоснащення, капітальний ремонт, розширення, перепрофілювання об'єктів, інші втручання в природне середовище*), як такі, що не справляють значного впливу на довкілля «відповідно до критеріїв, затверджених Кабінетом Міністрів України». Оцінюючи першу частину, слід відзначити її слабку інформативність, відсутність у ній будь-яких характеристик відповідної діяльності, у тому числі тих, що мали б вказувати на її зв'язок із даною сферою правового регулювання. Більш інформативною є друга частина коментованого визначення. У ній наводиться не тільки перелік видів діяльності, які не включаються до «планової діяльності», а передбачені й критерії їх визначення. Однак ця частина не є головною в коментованому, а дає лише часткову уяву про плановану господарську діяльність, що підлягає (не підлягає) оцінці її впливу на довкілля, а, крім того, прямо дублює аналогічне положення ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», по суті, повторюючи (в узагальненому вигляді) перелік планової господарської діяльності, що в ній наведений. З огляду на все зазначене, можна констатувати, що запропоноване визначення «планована діяльність» (планова господарська діяльність) не дає належної уяви про зазначену діяльність, не несе належного понятійного навантаження, а тому підлягає уточненню. Як варіант, пропонуємо інше його визначення: «це заздалегідь передбачена (проектною та іншою документацією) господарська діяльність, що може чинити негативний вплив на довкілля, яка, згідно зі ст. 3 цього Закону, підлягає обов'язковій оцінці впливів на довкілля».

Не викликають зауважень такі терміни, що передбачені коментованою статтею, як «уповноважений територіальний орган», «уповноважений

центрального органу», котрі фіксують склад відповідних суб'єктів. Ці терміни разом із їх визначеннями дозволяють ідентифікувати та позначати суб'єктів, задіяних у той чи інший спосіб в організації та проведенні оцінки впливу на довкілля, і в подальшому (в інших статтях) не повертатися до їх визначення. Прикладами використання зазначених термінів є положення даного Закону, за якими: «Уповноважений центральний орган веде Єдиний реєстр з оцінки впливу на довкілля» (ч. 10 ст. 4); «Суб'єкт господарювання інформує уповноважений територіальний орган про намір провадити плановану діяльність та оцінку її впливу на довкілля ...» (ч. 1 ст. 5); «Протягом трьох робочих днів із дня отримання уповноважений територіальний орган, а у випадках, визначених частинами третьою і четвертою ст. 5 цього Закону, – уповноважений центральний орган вносить звіт з оцінки впливу на довкілля до Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля» (ч. 10 ст. 6) тощо.

Слід також узяти до уваги, що повноваження з оцінки впливу на довкілля «уповноваженого територіального органу» (обласних, міських Київської та Севастопольської державних адміністрацій (відповідного підрозділу з питань екології та природних ресурсів), органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим із питань екології та природних ресурсів) та «уповноваженого центрального органу» (центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища) зафіксовані також у головному (в екологічній сфері) Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (пункт «п» частини першої статті 20; пункт «б» частини першої статті 20¹; пункт «е-1» частини першої статті 20³; пункт «г» частини першої статті 20⁴) [8]. Також повноваження з оцінки впливів на довкілля Міністерства екології та природних ресурсів України (Мінприроди України) як уповноваженого центрального органу в даній сфері передбачені в Положенні про Міністерство екології та природних ресурсів України (підпункт 14 пункту 4) – постанова Кабінету Міністрів України № 32 від 21 січня 2015 р. [9].

Окремі застереження викликає визначення терміна «громадськість». Воно розкриває розуміння «громадськості» в широкому сенсі, дозволяє будь-кому, незалежно від поширення/непоширення в нього запланованої господарської діяльності, узяти участь у вирішенні її (діяльності) долі. Між тим, у законодавстві для відповідних випадків використовується термін «зацікавлена громадськість». Приміром, у Положенні про участь громадськості в прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, затвердженого наказом Мінприроди № 168 від 18.12.2003 р. під зацікавленою громадськістю розуміється «громадськість, на яку впливає реалізація рішень із питань, що справляють чи можуть справити негативний вплив на стан довкілля» (п. 1.2.) [10]. По суті, про зацікавлену громадськість ідеться у такому визначенні: «громадськість – одна чи більше фізичних або юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи, зареєстровані на території, на яку поширюється дія документа стратегічного планування», яке міститься в Законі України «Про стратегічну екологічну оцінку» (ст. 1) від 20.03.2018 № 2354-VIII [11]. Саме в значенні, наведеному в цьому Законі, використовується термін «громадськість»

у Порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні (абз. 2 п. 2), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 555 від 25.05.2011 р. [12]. Є сенс у вказаному значенні уточнити й визначення «громадськість» у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля». Це дозволить застосовувати одну смислову конструкцію щодо відповідного терміна, що використовується в різних законах, які входять до складу екологічного законодавства, що дозволяє більш чітко зафіксувати склад громадськості, котра має залучатися до процедури оцінки впливу на довкілля.

Висновки. Установлена Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» юридична термінологія (сукупність термінів, яка виражає певну систему правових понять) потребує коригування з метою приведення її у відповідність до потреб практики, уточнення складу та змісту відповідних термінів. Зокрема, з метою усунення прогалини у визначенні ключового для даної сфери правового регулювання терміна «оцінка впливу на довкілля» слід таке визначення навести в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля». Також у цьому Законі варто уточнити визначення «планована діяльність», яке не дає належної уяви про зазначену діяльність, не несе належного понятійного навантаження, а тому підлягає уточненню. Є сенс, зокрема, замінити його на термін «планована господарська діяльність», оскільки дія зазначеного Закону сфокусована саме на цю діяльність. Окрім того, визначення терміна «громадськість» у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» необхідно навести у варіанті, що використаний у Законі України «Про стратегічну екологічну оцінку». Це дозволить усунути розбіжності в застосуванні відповідного терміна різними законами.

Використані джерела:

1. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України 23.05.2017 р. № 2059- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.
2. Малишева Н., Третяк Т., Шемпученко Ю. Оцінка впливу на довкілля як інструмент охорони екологічних прав людини // *LexInform (Юридичні новини України)*, 09.10.2018. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/>
3. Єрофєєв М. І. Оцінка впливу на довкілля: правовий аспект. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Науково-теоретичний журнал*. Вип. № 3. 2017. С. 141.
4. Артикуца Н. В. Юридичний термін // *Юридична енциклопедія*. Т. 6. Редкол.: Ю. С. Шемпученко (голова редкол) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2004. С. 482
5. Шершун С. М. Поняття оцінки в галузі охорони навколишнього середовища (правовий аспект) // *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 64. С. 304 - 311.
6. *Slovník ukrajinšoi movy: v 11 tomakh.* (1970) (Vol.1-11); Vol. 1, 751. URL: <https://sum.in.ua/s/vplyv>. [in Ukrainian].
7. Про ратифікації Конвентії про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті: Закон України від 19.03.1999 р. № 534-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/534-14>. [in Ukrainian].

8. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

9. Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>

10. Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: Наказ Мінприроди від 18.12.2003 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-04>

11. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>

12. Порядок проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проєктів містобудівної документації на місцевому рівні: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF>

References:

1. Pro otsinku vplyvu na dovkillia: Zakon Ukrainy 23.05.2017 r. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>. [in Ukrainian].

2. Malysheva, N., Tretiak, T., Shemshuchenko, Yu. Otsinka vplyvu na dovkillia yak instrument okhorony ekolohichnykh prav liudyny. *LekhInform (Iurydychni novyny Ukrainy)*, 09.10.2018.-*LekhInform (Legal News of Ukraine)*, 09.10.2018. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/>. [in Ukrainian].

3. Yerofeiev, M. I. (2017) Otsinka vplyvu na dovkillia: pravovyi aspekt. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. Naukovo-teoretychnyi zhurnal- Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko. Scientific-theoretical journal*, 3, 141. [in Ukrainian].

4. Artykutsa, N. V. (2004) Yurydychnyi termin. *Yurydychna entsyklopediia - Legal Encyclopedia*. (Vol. 1-11); Vol. 6. Yu. S. Shemshuchenko (Ed.) et al. K.: «Ukr. entsykl.», 482. [in Ukrainian].

5. Shershun, S. M. (2014) Poniattia otsinky v haluzi okhorony navkolyshnoho seredovyscha (pravovyi aspekt) // *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky- State and law. Law and Political Science*, 64, 304 - 311. [in Ukrainian].

6. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. (1970) (Vol.1-11); Vol. 1, 751. URL: <https://sum.in.ua/s/vplyv>. [in Ukrainian].

7. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro otsinku vplyvu na navkolyshnie seredovyshe u transkordonnomu konteksti: Zakon Ukrainy vid 19.03.1999 r. № 534-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/534-14>. [in Ukrainian].

8. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 r. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. [in Ukrainian].

9. Polozhennia pro Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 sichnia 2015 r. № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>. [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro uchasť hromadskosti u pryiniatti rishen u sferi okhorony dovkillia: Nakaz Minpryrody vid 18.12.2003 r. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-04> [in Ukrainian].

11. Pro stratehichnu ekolohichnu otsinku: Zakon Ukrainy vid 20.03.2018 № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> [in Ukrainian].

12. Poriadok provedennia hromadskykh slukhan shchodo vrakhuvannia hromadskykh interesiv pid chas rozroblennia proektiv mistobudivnoi dokumentatsii na mistsevomu rivni: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.05.2011 r. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.12.2019

Комарницький В. М.,
доктор юридических наук, профессор,
ведущий научный сотрудник
научно-исследовательской лаборатории
по проблемам предупреждения,
прекращения и расследования преступлений
территориальными органами
Национальной полиции Украины
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

Ерофеев Н. И.,
кандидат юридических наук,
научный сотрудник научно-исследовательской
лаборатории по проблемам предупреждения,
прекращения и расследования преступлений
территориальными органами
Национальной полиции Украины
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ВОПРОСЫ ЮРИДИЧЕСКОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕРМИНОВ ПО ОЦЕНКЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

В статье проанализированы ключевые юридические термины по оценке воздействия на окружающую среду, предусмотренные Законом Украины «Об оценке воздействия на окружающую среду», их влияние на практику осуществления этого вида оценочной деятельности. Акцентируется в частности внимание на законодательных пробелах в формировании состава юридической терминологии в данной сфере общественных отношений и недостатках в определении на законодательном уровне содержания отдельных терминов по оценке воздействия на окружающую среду. Аргументированы рекомендации и предложения по устранению указанных законодательных пробелов и недостатков.

Ключевые слова: критерии оценки воздействия на окружающую среду, оценка воздействия на окружающую среду, охрана окружающей среды, правовые экологические требования, юридические термины.

Komarnitskyi V.,

Doctor of Laws, Professor,
Leading Researcher at the Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. O. Didorenko
Research Laboratory on Crime Prevention,
Termination and Investigation by Territorial Authorities
of the National Police of Ukraine
(Sievierodonetsk, Ukraine)

Yerofeev M.,

Candidate of Law,
Researcher at the Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. O. Didorenko
Research Laboratory on Crime Prevention,
Termination and Investigation by Territorial Authorities
of the National Police of Ukraine
(Sievierodonetsk, Ukraine)

ISSUES OF LEGAL DEFINITION OF ENVIRONMENTAL IMPACT EVALUATION TERMS

The article analyzes the key legal terms of environmental impact evaluation which initiated by the Law of Ukraine "About Environmental Impact Evaluation" and their impact on the practice of carrying out this type of evaluation. In particular, attention is drawn to the absence of this Law of the definition of the term "environmental impact evaluation", which is key in this area of legal regulation. This introduces haphazardness in teaching other terms ("environmental impact", "planned activity") that can only be properly understood in the context of the main term. In the article, taking into account the general definition of the concept of "evaluation" (this is a statement about phenomena, actions, objects for their correspondence to certain characteristics), which is presented in the legal literature, analyzes the essence of evaluation in the field of environmental protection, argues its own variant of the term "environmental impact evaluation". The authors also prove that it is expedient to specify the term "planned activity", which the effect of the Law under review is focused. It should be outlined as follows - "planned economic activity". It will allow to define more clearly the scope of the environmental impact evaluation, which by the Law extends to certain types of economic activity - construction, reconstruction, technical re-equipment, expansion, re-profiling, liquidation (dismantling) of objects, other economic interference in the environment that may have a significant environmental impact. Also the author's variant of definition of the term planned economic activity» is offered.

The article carefully analyzes the terms: "environmental impact" (it emphasizes the environmental impact of the proposed activities in terms of their safety for people's living conditions) and "authorized territorial body", "authorized central body". The last two allow identifying and designating entities involved in one way or another in organizing and conducting environmental impact evaluation (Oblast, City Kyiv and Sevastopol State Administrations, the executive body of the Autonomous Republic of Crimea on environmental and natural resources, the central executive body authorities that provide for the formation and implementation of state policies in the field of environmental protection, etc.).

A special clause in the article has caused the definition of the term "public" in the Act of Ukraine "About Environmental Impact Evaluation", which is too general. Attention is drawn to the fact that in legislative practice the term "public concerned" is used for appropriate cases, the definition of which makes it possible to clearly identify the part of the public that may be influenced by a management decision. It is proposed to use the term "public concerned" in the Act of Ukraine "About Environmental Impact Evaluation".

The analysis allowed the authors to conclude that the legal terminology used in the Act of Ukraine "About Environmental Impact Evaluation" should be substantially corrected.

Key words: environmental impact evaluation criteria, environmental impact evaluation, environmental protection, legal environmental requirements, legal terms.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.204-217

УДК 349.2

О. А. Любчик,

доктор юридичних наук, професор кафедри
державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mail@lduvs.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8239-2129>

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТРУДОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ

У статті досліджуються наукові погляди щодо соціальної спрямованості норм трудового права, її стан та тенденції, аналізуються мета та завдання цієї галузі права у світлі останніх законодавчих ініціатив щодо регулювання трудових відносин. На підставі аналізу думок вітчизняних та закордонних науковців з трудового права, діючого та перспективного законодавства визначається стан та тенденції вдосконалення трудового законодавства та підвищення його ролі в забезпеченні розвитку та утвердження України як соціальної держави.

Ключові слова: соціальна спрямованість трудового права, мета та завдання трудового права, нововведення в проекті Трудового Кодексу України, ефективність трудового законодавства.

Постановка проблеми. Національне відродження й державне будівництво в Україні вимагає істотних змін в усіх сферах суспільного життя. Стаття 1 Конституції України проголошує нашу державу не тільки правовою і демократичною, а й соціальною. Реалії українського життя свідчать про те, що подібне проголошення відбиває, скоріше, прагнення та орієнтири держави й суспільства, ніж дійсність.

Найважливішим завданням держави є забезпечення реальних гарантій використання людиною її соціально-економічних, у тому числі трудових прав. Без його виконання неможливо досягти соціального миру в соціумі та сталого розвитку суспільства. Соціальна держава допомагає слабким і знедоленим,

турбується про надання кожній людині місця роботи чи іншого джерела існування, згладжує майнову та іншу соціальну нерівність. Якщо не забезпечується гідний рівень життя людей, деформується вся структура прав і свобод людини, знижується їх політична, економічна, соціальна та культурна активність, зростає зневіра в державу.

В останні роки в Україні фіксуються рекордні темпи трудової міграції, зростає рівень безробіття, руйнується система державних гарантій працівників, падає рівень фактичної заробітної платні, посилюється тиск на людину праці як з боку держави, так і з боку роботодавця. Негативні наслідки таких тенденцій у суспільстві посилюються кризовими явищами в політичній та економічній сферах життя суспільства. Для прогнозування тенденцій розвитку суспільства необхідно проаналізувати сучасні тенденції правового регулювання трудових відносин щодо підтримки найменш захищених учасників – працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми зниження рівня соціальної спрямованості трудового законодавства були присвячені праці таких фахівців у галузі трудового права, як: Н. Б. Болотіної, В. С. Венедіктова, С. Я. Вавженчука, І. М. Ваганова, Н. Д. Гетьманцева, І. П. Жигалкіна, Т. А. Занфірової, М. І. Іншина, В. Л. Костюка, Г. В. Кузьменко, П. Д. Пилипенка, В. І. Щербіни, О. М. Ярошенка та інших. Проте стан та тенденції правового регулювання трудових відносин та рівень його соціальної спрямованості змінюється й потребує подальшого дослідження.

Формування цілей. Метою статті є аналіз наукової думки, діючого та перспективного законодавства щодо місця й ролі трудового права в забезпеченні формування України як правової і соціальної держави та на цій основі визначення сучасного стану й тенденції розвитку трудового права щодо соціальної спрямованості в регулюванні трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. Сучасні процеси розвитку держави й суспільства на шляху до демократії в Україні та забезпечення виконання соціальних функцій держави вимагають зваженого та реального погляду на основні елементи державотворення та його напрямки.

На думку І. П. Жигалкіна, з початку XXI ст. Україна знаходиться на певному роздоріжжі, адже визначаються шляхи подальшого розвитку суспільства, держави й права. Тому особливого значення набуває розв'язання найбільш фундаментальних проблем, що стосуються оновлення України як держави незалежної, демократичної, соціальної і правової. Хоч усі діючі політичні сили й визнають, що загальне трактування України повинно бути саме таким, однак майже кожна з них вкладає в розуміння суті державності певний зміст і подає власне розуміння цього питання [1, с. 51].

Аналізуючи сучасну наукову літературу з проблем соціальної держави та відповідну державно-юридичну практику, О. З. Панкевич виділяє три основні блоки завдань соціальної держави. Перший полягає у створенні необхідних фактичних і юридичних умов для забезпечення працездатною людиною гідного життя для себе і своїх близьких, а також у вжитті державою заходів із підтримки непрацездатних груп населення, принаймні на рівні прожиткового мінімуму. Другий блок завдань – забезпечення гарантій

реалізації громадянами своїх економічних, соціальних і культурних прав. Третій – провадження заходів, спрямованих на мінімізацію невинуватених соціально-економічних відмінностей між членами суспільства, між різними соціальними спільнотами, на зміцнення соціальної злагоди і єдності народу [2, с. 155, 156]. Підтримуємо подане твердження та робимо висновок, що найважливішим завданням соціальної держави є забезпечення реальних гарантій для використання людиною її соціально-економічних прав. Серед останніх трудові посідають важливе місце та відіграють визначальну роль по відношенню до інших громадянських й політичних прав людини. Самостійно обрана робота, справедлива та вчасна оплата праці, гідні та безпечні її умови, державні гарантії від незаконного звільнення, погіршення закріплених у національному та міжнародному праві інших стандартів використання праці найманих працівників обумовлюють політичну, соціальну та культурну активність людини, сприяють формуванню свідомого громадянина, фахівця своєї справи, який має економічне й соціальне підґрунтя для законослухняної ефективною праці та створює умови для економічного, демографічного, ідеологічного й політичного зміцнення держави.

О. А. Лукашова зауважує, що ключовим принципом, який забезпечує соціально-економічні права в соціальній державі, навколо якого шикується вся їх система, є принцип відповідальності такої держави за забезпечення прожиткового мінімуму, який спочатку реалізовується в законодавстві про бідних і в допомозі нужденним громадянам на рівні общин [3, с. 120]. Якщо ж не гарантувати це право, так би мовити, розмивається сутність та зміст соціальної держави.

Слушну думку висловила Г. В. Кузьменко щодо принципу гуманізму, а саме: у праві можна розглядати як загальний принцип права, який утверджує пріоритет інтересів окремої особистості над інтересами держави й суспільства та позитивується в нормах законодавства, що охороняють людську гідність і встановлюють додаткові права для вразливих верств населення і є необхідною умовою для самоідентифікації й самореалізації особи в суспільному житті [4, с. 76]

У п. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини [5] закріплено право кожної людини на життєвий рівень, включаючи одяг, їжу, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, житло, які потрібні для підтримання здоров'я й добробуту як її самої, так і її сім'ї. Подальший розвиток цього принципу знайшов своє відбиття в п. 1 ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права [6] (ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р. [7]). У цьому документі йдеться про те, що держави, які його підписали, визнають право кожного на гідний рівень життя для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, безперервне поліпшення умов існування. Підписанти вживають заходів для забезпечення здійснення цього права, забезпечують міжнародну співпрацю з цього приводу.

Міжнародна організація праці (МОП), яка створена в 1919 р., опікується уточненням нормативного змісту соціально-економічних прав [8, с. 17]. У рамках цієї роботи уряди й соціально-економічні партнери 183 країн-членів можуть обговорювати, розробляти й узгоджувати трудові стандарти й програми.

У преамбулі Статуту МОП [9] вказано на 4 основні мотиви її створення: а) гуманістичний – полягає в неприйнятності існування експлуатації, соціальної несправедливості, важких умов праці та життя трудящих; б) економічний – який підкреслює, що соціальні реформи впливають на конкурентоспроможність національних економік, що зумовлює можливість поліпшення становища трудящих; в) зовнішньополітичний – вказує, що тривалого миру можна досягти тільки на засадах соціальної справедливості; г) внутрішньополітичний – свідчить про те, що без поліпшення умов життя й праці боротьба працівників за свої права набуває революційних форм, адже порушить мир і гармонію у всьому світі.

Згідно з розділом III Декларації МОП, до цілей і завдань МОП [10] належать:

- повна зайнятість і підвищення життєвого рівня населення;
- зайнятість працівників на роботах, де вони можуть одержати задоволення й проявити свою майстерність;
- гарантія навчання й переміщення працівників, включаючи трудову міграцію;
- справедливі розподіл та оплата праці;
- право працюючих на колективні переговори;
- розширення системи спеціального забезпечення;
- забезпечення охорони праці;
- усебічний захист материнства й дитинства;
- забезпечення необхідного харчування й житла;
- створення рівних можливостей у галузі загального та професійного навчання.

Наведене вище свідчить про те, що міжнародне право посіло тверду позицію щодо соціальної спрямованості трудового права та визначило основні її напрямки, стандарти й гарантії. Які ж тенденції правового регулювання трудових відносин спостерігаються останніми роками в Україні?

По-перше, слід проаналізувати проект нового Трудового Кодексу України (ТКУ) № 1368 від 26.12.2014 року [11], який був розглянутий 05.11.2015 р. Верховною радою України в першому читанні та очікує на друге читання (ініціаторами доопрацювання цього законопроекту є В. Б. Гройсман, Л. Л. Денісова, М. М. Папів). Цей проект ТКУ одразу ж став об'єктом критики як із боку юридичної спільноти країни, так і з боку об'єднань профспілок України. Його називають «занадто ліберальним» та таким, що позбавляє працівників багатьох трудових прав, відступає від численних міжнародних договорів, які ратифікувала Україна, порушує статті Конституції України та діюче законодавство, має протиріччя та неузгодженості між його нормами. Таку ж оцінку проекту надають висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 12.06.2015 р. та зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України від 20.07.2017 р.

Одними з основних трудових прав, які порушує цей проект ТКУ, є такі:

- у ч. 4 статті 20 проекту вперше закріплюється право роботодавця працевлаштовувати осіб, які не досягли чотирнадцятилітнього віку! Указано, що таких «працівників» можна використовувати у сфері кінематографії, театральних, концертно-видовищних та інших творчих організаціях за письмовою згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, для участі в

концертах, виставах, інших заходах, а також у створенні кінофільмів або інших творів мистецтва, якщо це не завдає шкоди їхньому здоров'ю, моральному розвитку й процесу навчання. Прийняття на роботу в таких випадках допускається за наявності дозволу служби в справах дітей за умови погодження умов праці та її оплати з цією службою. Підлягають сумніву визначення, типу: «інших творчих організація», «у створенні кінофільмів», «не завдає шкоди їхньому здоров'ю, моральному розвитку й процесу навчання». Тобто в змісті не конкретизовані організація по використанню праці, предмет праці, навіть визначається вік умовного працівника, так що, відповідно до вказаного вище, працювати має право навіть немовля;

- сторонами трудових відносин визначаються лише працівник та роботодавець, поза увагою залишається визначення сторін «колективних трудових відносин», відносини між якими регулюються трудовим законодавством;

- у ст. 21 проекту встановлений вичерпний перелік основних прав працівників, але ж навіть у ст. 22 Конституції України закріплено, що права й свободи людини й громадянина не є вичерпними. Поряд із цим закріплюється вичерпний перелік обов'язків роботодавця, які виникають із метою забезпечення прав працівників;

- у ст. 30 проекту закріплена норма, яка надає роботодавцю право контролювати виконання працівниками трудових обов'язків, у тому числі з використанням технічних засобів, якщо це зумовлено «особливостями виробництва». Проте не визначені такі «особливості», а також умови збору й збереження інформації, отриманої в процесі такого запису, права працівників (як об'єкта спостереження) на ознайомлення із зафіксованою інформацією та можливого оприлюднення конфіденційної інформації. Необхідність контролю трудової дисципліни не може бути достатньою правовою підставою для збору й зберігання інформації про особисте життя людини, це суперечить ст. 32 Конституції України, яка забороняє втручання в особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених самою Конституцією, а також ст. 8 Конвенції про захист прав та основних свобод людини;

- умова про охорону праці прописана в ч. 2 ст. 33 проекту як умова трудового договору, а не предмет спеціальної частини трудового законодавства; закріплюються сумнівні для трудового права поняття – *недійсний трудовий договір*, договір, який укладено без наміру створити юридичні наслідки (*удаваний*) (ч. 2 ст. 47 проекту);

- у ст. 86 проекту запроваджується нова підстава звільнення працівників при проведенні скорочення їх чисельності. Роботодавець має право в межах однорідних професій і посад здійснити перестановку (перегрупування) працівників і перевести більш кваліфікованого працівника, посада якого скорочується, за його згодою на іншу посаду, звільнивши з неї з цих підстав менш кваліфікованого працівника;

- у ст. 83 «Розірвання трудового договору за ініціативою працівника» проекту пропонується закріпити вимогу про «стягнення вартості незданих матеріальних цінностей ... в порядку, передбаченому не трудовим, а цивільним законодавством». При цьому строк позовної давності роботодавця в питаннях стягнення з працівника матеріальної шкоди, заподіяної підприємству, установі,

організації, який, згідно зі ст. 233 КЗпП, встановлювався в 1 рік, у проекті ТКУ взагалі виключено із тексту (ст. 394 проекту);

- у ст. 86 проекту закріплюється можливість звільнення працівників у зв'язку зі скороченням «за наявності умов економічного, технологічного, структурного, організаційного характеру (ліквідація, злиття, поділ, перетворення, перепрофілювання, зміни в організації виробництва та праці, скорочення чисельності або штату працівників)». Ця стаття порушує ст. 4 Конвенції МОП № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року [12] (ратифікована Постановою Верховної Ради України від 04.02.1994 р.), яка вказує що «трудові відносини з працівниками не припиняються, якщо тільки немає законних підстав для такого припинення, пов'язаного із здібностями чи поведінкою працівника або викликаного виробничою потребою підприємства, установи чи служби». Тобто загальні умови економічного, технологічного, структурного, організаційного характеру й такі формальні підстави, як: ліквідація, злиття, поділ, перетворення, перепрофілювання без реальної виробничої потреби не можуть вважатися підставою для звільнення працівника; у ч. 2 ст. 89 проекту закріплюється правило, за яким порядок та умови масових звільнень працівників визначаються в угодах і колективних договорах, що призведе на практиці до неоднорідного регулювання. Це правило порушує Директиву 98/59/ЄС від 20 липня 1998 року «Про зближення законодавства держав стосовно скорочення штатів», що передбачає законодавче визначення державами поняття масових (колективних) звільнень та відповідних критеріїв;

- у ст. 153 проекту закріплюється режим роботи на умовах ненормованого робочого часу, який штучно відокремлюється від надурочної роботи. Надурочними вважаються всі роботи понад встановлену тривалість робочого часу (ст. 62 КЗпП). Привабливість ненормованого робочого дня для роботодавця обумовлюється можливістю змусити працівника працювати більше 40 годин на тиждень без додаткової оплати і в такому розумінні підпадає під категорію примусової праці;

- у ст. 199 проекту закріплюється правило, за яким працівникові за його заявою може надаватися відпустка без збереження заробітної плати терміном до трьох місяців. Для працівника зростають ризики зловживань із боку роботодавця, який може скористатися «згодою» працівника для відправки його в безоплатну відпустку;

- глава 2 проекту «Особливості праці неповнолітніх» не визначає в повному обсязі особливості праці осіб, які не досягли вісімнадцяти років, зокрема обмеження звільнень таких працівників тощо. Також у ч. 1 ст. 286 проекту вказано, що забороняється використання праці неповнолітніх осіб, якщо це завдає шкоди їхньому здоров'ю, моральності, навчанню, фізичному і духовному розвитку, але ж у ч. 4 тієї ж статті закріплено, що під час виробничого навчання або виробничої практики неповнолітні особи можуть перебувати на виробництвах та робочих місцях, пов'язаних із важкими роботами і роботами із шкідливими або небезпечними умовами праці (у тому числі підземними), не більше чотирьох годин на день. Сумнівний термін «перебувати» створює ризики використання на цих роботах працюючих неповнолітніх осіб.

Сумнівні здобутки проекту ТКУ № 1658 можна ще довго перелічувати, але ж і з цього можемо зробити висновки щодо обґрунтованості висновків Головного науково - експертного управління Верховної Ради України щодо цього законопроекту, численних негативних публікацій з цього приводу; обурень і протестних акцій всеукраїнських об'єднань профспілок України.

Наступний законопроект, на який необхідно звернути увагу, це Закон України «Про працю» № 2708-2 від 16.01.2020 [13]. У ньому містяться 85 статей. Пояснювальна записка до нього (від 16.01.2020) інформує про те, що: «...КЗпП складається з прийнятих за різних історичних та економічних умов правових норм, певна частина яких відповідає вимогам сьогодення, а інша – застаріла й не може адекватно регулювати сучасні трудові відносини»; «...за таких умов виникла необхідність у комплексному та взаємопов'язаному вирішенні проблем законодавчого регулювання трудових відносин, спроба якого здійснена в проекті Закону України». Тобто цей проект має амбітну мету за допомогою 85 статей закону «комплексно» владнати ті відносини, які регулює КЗпП України, котрий містить 265 статей. Щодо «застарілих» норм у КЗпП, то слід зазначити, що, починаючи з 1973 року, Верховною Радою було прийнято понад 120 законів про внесення змін до КЗпП, унаслідок чого із 265 статей та преамбули до них, що були в першій редакції КЗпП, суттєво змінилися 235 статей кодексу (деякі із них – неодноразово) [14]. Тобто КЗпП мало нагадує Кодекс законів про працю, який був прийнятий ще 10 грудня 1971 року і набув чинності з 1 червня 1972 року (до речі, завдяки КЗпП, УРСР була розвинутою індустріальною республікою з високими соціальними стандартами, зокрема у сфері регулювання трудових відносин). У період незалежності та введення ринкових механізмів в її економіку регулювання трудових відносин здійснювалось у бік зменшення гарантій трудових прав людини праці. Проте запас міцності КЗпП із захисту прав працівників у цілому та окремих, менш захищених їх видів (неповнолітні, жінки, люди з інвалідністю) не дає спокою прихильникам одного швидкого та жорсткого удару в бік історичного надбання народу України у сфері правового регулювання трудових правовідносин.

Пояснювальна записка до проекту від законотворців стверджує, що: «Характерною особливістю сучасного трудового права є те, що до нього належить значна кількість підзаконних нормативно-правових актів. Проектом пропонується комплексний підхід щодо вирішення індивідуальних трудових відносин, а також кодифікації й уніфікації законодавчих актів з цих питань». Тобто ці 85 статей проекту мають за мету не тільки замінити КЗпП, але й «значну кількість підзаконних нормативно-правових актів» трудового законодавства. Це й насправді дуже «потужний» проект закону! Чому ж знову ми бачимо негативні оцінки експертів та протести всіх, хто відкривав цей проект та порівнював його з діючим КЗпП? Виникає питання: чому ж так скорочують норми трудового законодавства, чому цей проект не складається з 500-700 і навіть більше статей завдяки «кодифікації й уніфікації трудового законодавства»? Питання залишаються без відповіді.

Спільнота юристів-фахівців у свої оцінках проекту нараховує численні порушення трудових прав громадян України, суперечливість із діючим

вітчизняним трудовим законодавством і нормами міжнародного права [14, 16]. Тож об'єднання профспілок знову збираються на протестні акції.

Невже не залишилося в Україні прихильників соціально-орієнтовного трудового законодавства, невже не лунають на сьогодні заклики до повернення мільйонів українців - заробітчани, зниження рівня безробіття та припинення відтоку мігрантів - гастробайтерів, ніхто не пропонує безпечні умови праці та справедливу заробітну платню!? Для відповіді на це питання проаналізуємо проект Трудового кодексу України № 2410 від 08.11.2019. [16] Одним із ініціаторів законопроекту є Н. Ю. Королевська. Цей проект складається з 385 статей. За його допомогою автори намагалися «... послідовно відобразити в національному трудовому законодавстві положення міжнародно-правових документів із питань праці, що є обов'язковими для України, а також актів Європейського Союзу у зв'язку із здійсненням Україною зовнішньополітичного курсу в напрямку європейської інтеграції – підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої.

Проект має на меті встановлення державних гарантій трудових прав і свобод громадян, визначення основних механізмів реалізації цих конституційних прав, створення належних, безпечних і здорових умов праці, забезпечення захисту прав та інтересів працівників і роботодавців. Проектом пропонується комплексний підхід щодо вирішення індивідуальних трудових відносин, а також кодифікації й уніфікації законодавчих актів з цих питань, а також проголошується принцип дотримання вже встановлених соціальних стандартів у сфері праці та забезпечення виконання вимоги частини 3 ст. 22 Конституції, яка встановлює, що при прийнятті нових законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Автори проекту пропонують забезпечити оптимальне збалансування інтересів роботодавця та працівника, а не на паритетності відносин між ними, оскільки сутність норм міжнародного права у сфері трудових відносин завжди полягає в тому, що трудове законодавство повинно забезпечувати захист працівника, як більш слабкої сторони, ніж роботодавець, і це б збалансовувало шанси двох сторін [18].

Аналіз норм цього проекту дозволяє виділити ряд позитивних моментів, серед яких:

1) у ст. 30 проекту визначено поняття «трудова відносина» та їх ознаки. Трудовими вважаються відносини, у яких працівник виконує певну роботу в інтересах роботодавця незалежно від форми домовленості про це, за наявності трьох і більше ознак:

а) особисте виконання працівником трудової функції (роботи за посадою відповідно до штатного розкладу, професії, спеціальності з вказівкою на кваліфікацію; конкретний вид роботи, що доручається працівникові) за вказівкою та під контролем роботодавця;

б) робота виконується за визначеним роботодавцем графіком або правилами внутрішнього трудового розпорядку;

в) робота виконується на визначеному або погодженому з роботодавцем робочому місці;

г) працівник виконує роботи, подібні до тих, що і штатними працівниками роботодавця;

д) організація умов праці, зокрема надання засобів виробництва (обладнання, інструментів, матеріалів, сировини), забезпечується роботодавцем;

е) тривалість робочого часу та часу відпочинку встановлюється роботодавцем;

є) періодично (два і більше рази на місяць) працівникові надається винагорода за роботу, виконану в інтересах роботодавця;

ж) винагорода за виконану роботу є єдиним джерелом доходу працівника або становить 75 і більше відсотків його доходу протягом шести календарних місяців сумарно на рік.

Таке визначення буде сприяти уникненню оформлення трудових правовідносин як цивільно-правових та покращить боротьбу з неофіційним працевлаштуванням. Також вказано, що: «...укладення цивільно-правових договорів, що фактично регулюють трудові відносини між працівником і роботодавцем, не допускається»;

2) тривалість щорічної відпустки збільшено до 28 календарних днів (ст. 173 проекту);

3) у ст. 382 проекту закріплюється правило, за яким працівник звільняється від сплати судового збору у всіх трудових спорах. Це суттєво покращує діюче законодавство, згідно з яким працівники не платять судовий збір лише в справах про виплату заробітної плати та поновлення на роботі;

4) статті 267 та 268 закріплюють гарантії виплати в разі заборгованості заробітної плати. Затримка зарплати понад 7 календарних днів дає право працівнику призупинити роботу, при цьому роботодавець зобов'язаний сплатити працівнику компенсацію в розмірі, не меншому за облікову ставку Національного банку України.

Є в цьому проекті і положення, які викликають занепокоєння:

1) у ст. 35 закріплено правило, за яким трудовий договір вважається укладеним на невизначений строк, якщо законом або трудовим договором не встановлено інше. Роботодавець може чинити тиск на працівника з метою укладання строкового трудового. У п. 4 розділу 1 Рекомендацій щодо припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця № 166 МОП зазначається, що однією із гарантій масштабного укладання строкових трудових договорів мають стати обмеження застосування строкових трудових договорів випадками, коли, враховуючи рід майбутньої роботи або умови її виконання, а також інтереси працівників, ці трудові відносини не можуть встановлюватися безстроково [19];

2) на думку експертів МОП та МКП, пункти 7-13 статті 58 проекту не відповідають вимогам обґрунтування припинення трудових відносин (Конвенція МОП 158, Рекомендація МОП 166). Припинення трудових відносин повинно базуватися на об'єктивних причинах, пов'язаних із здібностями чи поведінкою працівника, а не суб'єктивним бажанням роботодавця чи вказівкою перевести якусь галузь економіки лише на строкові трудові договори [20].

3) у ст. 29 проекту закріплюється право роботодавця контролювати виконання працівниками трудових обов'язків, у тому числі «з використанням технічних засобів». Ця норма може призвести до порушення не тільки трудових прав, але й суперечить ст. 32 Конституції України, яка гарантує право на невтручання в особисте та сімейне життя;

4) завдяки вадам формулювання ст. 92 проекту прогул визначається як «відсутність на роботі протягом робочого дня без поважних причин» (тобто навіть 10 хвилин відсутності на робочому місці можна вважати прогулом);

5) у ст. 110 закріплена можливість припинення трудових відносин із працівниками, які є представниками трудових колективів на загальних засадах.

Є й інші сумнівні визначення, але цей законопроект тільки 11.09.2019 року поданий на ознайомлення до Верховній Раді України і має всі шанси в процесі обговорення набутися ознак соціально-орієнтовного нормативного акту, який так довго чекає вся трудова Україна.

Існує ще один законопроект № 2410-1 від 08.11.2019 року. Текст цього проекту за обсягом та змістом більшою мірою збігається з проектом № 2410 (у ньому є відмінності в частині проведення страйків та локаутів).

Висновок. Наприкінці цього дослідження можна стверджувати, що законопроекти із правового регулювання трудових відносин, які сьогодні намагаються прийняти, суттєво звужують права працівників, грубо порушують Конституцію й діюче законодавство України, норми міжнародного права та справедливо піддаються критиці з боку фахових юристів, правозахисних організацій та всеукраїнських профспілкових об'єднань. У той же час є альтернативний проект ТКУ № 2410, який не тільки зберігає основні соціальні трудові стандарти для українських працівників, але й поширює їх. Тобто маємо надію після певних доопрацювань цього проекту на повернення до соціально-орієнтованого правового механізму регулювання трудових правовідносин в Україні.

Використані джерела:

1. Жигалкін І. П. Система принципів трудового права в умовах формування нової правової доктрини України.: дис. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Східноукраїн. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Северодонецьк, 2016. 449 с.

2. Панкевич О. З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Олег Зіновійович Панкевич / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 182 с.

3. Общая теория прав человека. / отв. ред.: Елена Андреевна Лукашева. М.: НОРМА, 1996. 520 с.

4. Кузьменко Г.В. Принцип гуманізму в сучасному трудовому праві [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 215 с.

5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // *Офіц. вісн. України*. 2008. №93. Ст. 3103.

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. // *Вісн. Конституційного Суду України*. 2006. №4.

7. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: указ

Президії Верхов. Ради УРСР від 19.10.1973 р., №2148-VIII [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>

8. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: моногр. / за ред. Юрія Сергійовича Шемшученка. К.: ІДП ім. В. М. Корецького, 2001. 656 с.

9. Устав Международной организации труда от 28.06.1919 г. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_154

10. Декларация относительно целей и задач Международной организации труда от 10.05.1944 г. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_328

11. Проект Трудового Кодексу України №1368 від 26.12.2014 (доопрацьований) від 20.05.2015 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

12. Конвенція МОП N 158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005

13. Проект Закону України «Про працю» № 2708-2 від 16.01.2020. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67930

14. Пояснювальна записка від 16.01.2020 до проекта Закону України про працю. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67930

15. Волинець М. Законопроект «Про працю» порушує Угоду про асоціацію з ЄС: Чи чекати санкцій від європейських партнерів? – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2020/01/27/zakonoproiekt_pro_pratsiu_porushuie_uhod_u_pro_asotsiatsiiu_z_yes_chy_chekaty_sanktsii_vid_ievropeiskykh_partneriv_956954

16. Візковський А. Проти працівників і підприємців: Що криється за законопроектом 2708 «Про працю». – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2020/01/14/proty_pratsivnykiv_i_pidpriemstiv_shcho_kryietsia_za_zakonoproiektom_2708_pro_pratsiu_954652

17. Проект Трудового кодексу України № 2410 від 08.11.2019. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331

18. Пояснювальна записка від 08.11.2019 до проекту Трудового кодексу України №2410 від 08.11.2019. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331

19. Рекомендація щодо припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця N 166 Генеральної конференції МОП від 22.06.1982 року. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_276

20. Кудінська І., Сандул Г. Аналіз нових проектів трудового кодексу № 2410 та № 2410-1. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://trudovi.org/show-news/Trudovi-prava/novi-proekty-TK>

References:

1. Zhyhalkin, I. P. (2016) Systema pryntsyviv trudovoho prava v umovakh formuvannya novoi pravovoi doktryny ukrainy. *Candidate's thesis*. Skhidnoukrain. nats. unt im. Volodymyra Dalia. Sievierodonetsk. [in Ukrainian].

2. Pankevych, O. Z. (2003) Sotsialna derzhava: poniattia ta zahalnoteoretychna kharakterystyka. *Candidate's thesis*. Oleh Zinoviiovych Pankevych (Ed.) Lvivskiy nats. un-t im. Ivana Franka. Lviv. [in Ukrainian].

3. Obshchaia teoriya prav cheloveka. (1996) Elena Andreevna Lukasheva (Ed.). Moskva: NORMA. [in Ukrainian].

4. Kuzmenko, H. V. (2015) Pryntsyp humanizmu v suchasnomu trudovomu pravi. *Candidate's thesis*. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 r. (2008) *Ofits. visn. Ukrainy -Offic. hanging Of Ukraine*, 93, art. 3103. [in Ukrainian].

6. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16.12.1966 r. (2006) *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy-Visn. Of the Constitutional Court of Ukraine*, 4. [in Ukrainian].

7. Pro ratyfikatsiiu Mizhnarodnoho paktu pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava ta Mizhnarodnoho paktu pro hromadianski i politychni prava: ukaz Prezhdii Verkhov. Rady URSS vid 19.10.1973 r., № 2148-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2148-08> [in Ukrainian].

8. Derzhavotvorennia i pravotvorennia v Ukraini: dosvid, problemy, perspektyvy: monohr. (2001) Yurii Serhiiovych Shemshuchenko (Ed.). Kyiv: IDP im. V. M. Koretskoho. [in Ukrainian].

9. Ustav Mezhdunarodnoi orhanyzatsyy truda ot 28.06.1919 h. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_154. [in Ukrainian].

10. Deklaratsiia otnosytelno tselei y zadach Mezhdunarodnoi orhanyzatsyy truda ot 10.05.1944 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_328. [in Ukrainian].

11. Proekt Trudovoho Kodeksu Ukrainy № 1368 vid 26.12.2014 (doopratsovanyi) vid 20.05.2015 (2015) r.: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. [in Ukrainian].

12. Konventsiia MOP № 158 pro prypynennia trudovykh vidnosyn z initsiatyvy robotodavtsia 1982 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005 [in Ukrainian].

13. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro pratsiu» № 2708-2 vid 16.01.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67930 [in Ukrainian].

14. Poiasniuvalna zapyska vid 16.01.2020 do proektu Zakonu Ukrainy pro pratsiu. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67930 [in Ukrainian].

15. Volynets, M. Zakonoproiekt «Pro pratsiu» porushuie Uhodu pro asotsiatsiiu z YeS: Chy chekaty sanktsii vid yevropeiskykh partneriv? N. d. URL: https://zik.ua/news/2020/01/27/zakonoproiekt_pro_pratsiu_porushuie_uhodu_pro_asotsiatsiiu_z_yes_chy_chekaty_sanktsii_vid_ievropeiskykh_partneriv_956954 [in Ukrainian].

16. Vizkovskiy, A. Proty pratsivnykiv i pidpriyemtsiv: Shcho kryietsia za zakonoproiektom 2708 «Pro pratsiu». N. d. URL: https://zik.ua/news/2020/01/14/proty_pratsivnykiv_i_pidpriyemtsiv_shcho_kryietsia_za_zakonoproiektom_2708_pro_pratsiu_954652[in Ukrainian].

17. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy № 2410 vid 08.11.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331[in Ukrainian].

18. Poiasniuvalna zapyska vid 08.11.2019 do proektu Trudovoho kodeksu Ukrainy № 2410 vid 08.11.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 [in Ukrainian].

19. Rekomendatsiia shchodo pryvynnennia trudovykh vidnosyn z initsiatyvy robotodavtsia № 166 Heneralnoi konferentsii MOP vid 22.06.1982 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_276[in Ukrainian].

20. Kudinska, I., Sandul, H. Analiz novykh proektiv trudovoho kodeksu № 2410 ta № 2410-1. N. d. URL: <http://trudovi.org/show-news/Trudovi-prava/novi-proekty-TK> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.11.2019

Любчик А. А.,
доктор юридических наук, профессор кафедры
государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

СОЦИАЛЬНАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ТРУДОВОГО ПРАВА В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ

В статье исследуются научные взгляды в отношении социальной направленности норм трудового права, ее состояние и тенденции; анализируются цели и задачи этой отрасли права в свете последних законодательных инициатив в сфере регулирования трудовых отношений. На основании анализа мнений отечественных и зарубежных ученых-специалистов по трудовому праву, действующего и перспективного законодательства определяется состояние и тенденции совершенствования трудового законодательства и повышение его роли в обеспечении развития и утверждения Украины как социального государства.

Ключевые слова: социальная направленность трудового права, цель и задачи трудового права, нововведения в проекте Трудового Кодекса Украины, эффективность трудового законодательства.

Lyubchik O.,
Doctor of Laws, Professor of the Department
State and Legal disciplines
Lugansk State University
of Internal Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

SOCIAL DIRECTION OF LABOR LAW IN UKRAINE: STATUS AND TRENDS

The article explores scientific views on the social orientation of labor law norms, its status and trends, analyzes the purpose and objectives of this area of law in the light of recent legislative initiatives to regulate labor relations. On the basis of the analysis of opinions of domestic and foreign scientists on labor law, current and perspective legislation, the state and tendencies of perfection of labor legislation and enhancing its role in ensuring the development and establishment of Ukraine as a social state are determined.

At the end of this study, it can be argued that the bills on legal regulation of labor relations that seek to do so substantially narrow the rights of employees, grossly violate the

Constitution and current legislation of Ukraine, international law, and are justly criticized by professional lawyers, human rights organizations and all-Union organizations.

The most important task of the state is to provide real guarantees for a person's use of his socio-economic, including labor rights. Without its implementation, it is impossible to achieve social peace in society and sustainable development of society.

If the decent standard of living of the people is not provided, the whole structure of human rights and freedoms is deformed, their political, economic, social and cultural activity is diminished, and the state of disregard increases.

In order to predict the trends of social development, it is necessary to analyze the current trends in the legal regulation of labor relations in the direction of supporting the least protected participants - employees.

At the same time, there is an alternative project of TCU No. 2410, which not only maintains basic social labor standards for Ukrainian workers, but also extends them. That is, we hope after some refinements of this project to return to a socially oriented legal mechanism for regulating labor relations in Ukraine.

Key words: social orientation of labor law, purpose and objectives of labor law, innovations in the draft Labor Code of Ukraine, effectiveness of labor legislation.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.88.218-226

УДК 343.98

В. А. Бідняк,

здобувач Міжрегіональної
Академії управління персоналом
(м. Київ, Україна)

e-mail: valentinbidniak@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0001-6243-1939>

ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У науковій статті досліджено форми державного фінансового контролю, що застосовуються при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у галузі охорони здоров'я. Окрім традиційного інспектування (ревізій), акцентовано увагу на доцільності застосування фінансового аудиту, перевірки закупівель, моніторингу закупівлі. Наведено приклади їх застосування в досудовому слідстві. Проаналізовано нормативно-правові акти та думки провідних науковців із приводу проблемних питань призначення ревізій судом за ініціативою слідчого, прокурора. Надано пропозиції щодо можливих шляхів вирішення зазначеної колізії.

Ключові слова: злочини в бюджетній сфері, галузь охорони здоров'я, ревізія, фінансовий аудит, перевірка закупівель, моніторинг закупівлі.

Постановка проблеми. Державні перетворення, які відбуваються в соціально-економічній сфері життя, вплинули і на галузь охорони здоров'я. Цей факт призводить до утворення нових злочинних схем, які мають певну специфіку. Для ефективної боротьби з цим негативним явищем були створені нові органи та служби як у фінансовій, так і в правоохоронній сферах, діяльність яких нерідко набуває нових пріоритетних форм й іноді неузгоджена чинним законодавством.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у галузі охорони здоров'я, виокремлюють ті, які вчиняються при складанні, розгляді, затвердженні й виконанні бюджетів, а також при здійсненні контролю за виконанням бюджету. Це злочини, передбачені статтями 191, 210, 211, 222, 364, 365, 366, 367, 368 КК України.

Злочини, які вчиняються в бюджетній сфері в цілому, були досліджені науковцями як із криміналістичної точки зору, так і з кримінально-правовою, але економічні правопорушення в галузі охорони здоров'я розглядалися частково.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання спеціальних знань у різних формах була ретельно досліджена відомими вченими-криміналістами, серед яких Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, Г. І. Грамович, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов,

В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, І. В. Пиріг, О. Р. Росинська, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаківський та інші. Окремі питання розслідування економічних злочинів досліджувались А. Ф. Волобуєвим, Г. П. Дондик, Г. А. Матусовським, М. А. Погорєцьким, Р. Л. Степанюком, Л. Г. Шагіро та іншими. Безсумнівно, учені зробили великий внесок за вказаними напрямками, але питання розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у сфері охорони здоров'я залишили поза наукою. Також стрімкі зміни в законодавстві вимагають дещо по-іншому використовувати форми спеціальних знань, зокрема ревізії.

Формування цілей. Головна мета даного наукового дослідження полягає у проведенні всебічного аналізу та визначенні форм державного фінансового контролю, що застосовуються при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. При розслідуванні злочинів як в економічній сфері взагалі, так і в бюджетній частині галузі охорони здоров'я зокрема, особливо важлива взаємодія з державними органами, що контролюють законне використання бюджетних коштів. Зазвичай правоохоронні органи здійснюють фінансовий контроль у формі *ревізій, тобто інспектування*, котре, згідно з чинним законодавством, полягає в документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення посадових і матеріально відповідальних осіб, винних у їх допущенні [9]. Для проведення ревізії в закладах охорони здоров'я залучаються інспектори за цим напрямком, а саме з відділу контролю в соціальній галузі, які повинні володіти специфічною інформацією щодо закупівлі лікарських засобів, норм їх призначення та вживання, норм навантаження медичного обладнання, технічних вимог до робіт медичного обладнання тощо.

Ревізія є джерелом інформації для правоохоронних органів та має підтверджувати факти незаконного використання бюджетних коштів, наприклад, нецільового. Так у 2015 році співробітниками УЗЕ було ініційовано проведення позапланової ревізії Управління охорони здоров'я в місті Н., унаслідок чого викрито злочинну групу, до складу якої входило 8 осіб (керівник управління, головний бухгалтер, керівники комунальних медичних закладів), які протягом трьох років привласнювали бюджетні кошти, чим спричинили збитки державі в сумі понад 1,5 млн. гривень. Актом ревізії було зафіксовано безпідставне нарахування премій та надбавок, що в подальшому враховано при проведенні судово-економічної експертизи.

На доцільності використання спеціальних знань у формі ревізії під час розслідування злочинів у бюджетній сфері наголошують і вчені-криміналісти Р. Л. Степанюк, О. О. Бондаренко, В. І. Крисюк [15]. Оскільки законодавством не передбачено ні такої слідчої (розшукової) дії, ні таких заходів забезпечення кримінального провадження, серед науковців до сих пір залишається невирішеним питання щодо природи існування ревізії. Одні вважають, що позапланова ревізія втрачає свій адміністративно-правовий характер і стає

кримінально-процесуальною дією, інші не погоджуються, тому що це непроцесуальна дія, оскільки ревізор, виконуючи службове доручення, підпорядковується не слідчому, а керівнику організації, який призначає ревізію й керує діями ревізора [2, с. 17].

Звісно, що це особлива непроцесуальна форма використання спеціальних знань, яку важливо використовувати своєчасно, тобто іноді позапланово. На важливості та суперечностях проведення позапланової ревізії наголошують А. Запотоцький, О. Капліна, Н. Маринів [5, 6]. Слушною є думка А. Ф. Волобуєва, який зазначає, що для забезпечення якісного проведення ревізії необхідна тісна взаємодія працівників контрольно-ревізійної служби і правоохоронних органів, яка полягає, зокрема, у сумісному обговоренні плану проведення ревізії, складу ревізійної групи, проведенні спільних дій та заходів щодо утворення сприятливих для ревізії умов [3, с. 151].

Звертає увагу на налагодження ефективної комунікації органів Національної поліції України та Держфінінспекції і дослідник В. В. Неганов. Науковець зазначає, що в різних регіонах або навіть у різних судах одного регіону фактично сформувалися різні підходи щодо встановлення строків проведення такої позапланової ревізії [8, с. 74].

На сьогодні ситуація в призначенні позапланової ревізії неоднозначна. З одного боку, Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» закріплено, що орган державного фінансового контролю координує свою діяльність з органами Прокуратури та Національної поліції України, а також за судовим рішенням по відповідному кримінальному провадженню контролює дотримання бюджетного законодавства суб'єктами господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені законодавством до підконтрольних установ, однак, згідно з процесуальним законодавством, слідчий, прокурор фактично не можуть звернутися до суду з таким клопотанням.

На цьому ж факті наголошує Р. М. Дударець, який зауважує, що в чинному КПК України відсутні норми, які б передбачали звернення до слідчого судді з клопотанням про призначення ревізії та перевірки й підстави для такого звернення [4, с. 40].

Звісно, що ч. 2 ст. 93 КПК України передбачає, що збирання доказів можливе за допомогою витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок, а ч. 2 ст. 89 КПК України визначає акти перевірок як джерело доказів, однак в Ухвалі Верховного суду України зазначено що з 15 липня 2015 року прокурор і слідчий не мають повноважень «призначати ревізії і перевірки», оскільки підпунктом 12 пункту 5 Розділу XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про прокуратуру» з переліку повноважень прокурора (у статті 36 КПК) і слідчого (у статті 40 КПК) це повноваження було виключено. Такі положення процесуального закону також не дають повноважень слідчому судді надавати дозвіл на призначення перевірки. Використання виразу «витребування та отримання» передбачає повноваження використовувати у якості доказів висновки ревізій та актів перевірок (як і будь-які інші документи), що існують незалежно від кримінального розслідування. Процесуальний закон чітко розрізняє документи,

створені в межах кримінального провадження, від документів, походження яких не залежить від кримінального провадження, і підпорядковує ці два типи документів різному правовому режиму. Тому помилково прирівнювати повноваження «вигребувати» до повноваження «призначити» перевірку. Положення інших законів, що надають таке право, є бланкетними нормами, що відсилають за своїм змістом до КПК. Крім того, Закон України «Про прокуратуру» передбачив, що недопустимими є докази, що були отримані після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених цим Кодексом, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень» [16].

Як вихід із такої ситуації, при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у галузі охорони здоров'я, слідчий та оперуповноважений використовують акти планової ревізійної перевірки. Проте якщо ж виникає об'єктивна потреба в перевірці тієї чи іншої установи правоохоронними органами, необхідно звернутися до органу державного фінансового контролю з пропозицією включити її в план ревізії, таким чином не порушуючи законодавство. Серед недоліків слід зазначити, що на дану процедуру витрачається час і цей факт може завадити процесуальним строкам.

Недооціненими залишаються такі форми державного фінансового контролю як *фінансовий аудит, перевірка закупівель та моніторинг закупівлі*, хоча вони і застосовуються правоохоронними органами в меншій мірі.

Аналізом результатів опитування досвідчених слідчих та оперуповноважених, які обслуговують вищезазначений напрямок, було встановлено, що при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у сфері охорони здоров'я у 76 % випадків використовувалися ревізії (інспектування), у 12 % – моніторинг закупівлі, у 9 % – перевірка закупівель та в 3 % – фінансовий аудит.

Низький показник використання звітів фінансового аудиту правоохоронними органами має своє пояснення. В основному вони покликані надавати підприємствам економічну картину щодо правильності ведення бухгалтерського обліку й достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю, а на досудовому ж слідстві можуть бути використані як непрямі докази.

Щоб здійснити *моніторинг закупівлі* при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів в галузі охорони здоров'я, слідчий, оперуповноважений Департаменту стратегічних розслідувань, прокурор звертаються до органу державного фінансового контролю з приводу проведення моніторингу державних закупівель для виявлення порушення законодавства у сфері держзакупівель, встановлення дискримінаційних вимог до учасників, виявлення фактів недобросовісної конкуренції, виявлення фактів змови між учасниками, нецільового використання бюджетних коштів тощо.

Наприклад, у 2016 році при проведенні публічних закупівель високоартісного медичного обладнання (магнітнорезонансного томографу та рентгенообладнання) у лікарні № 00 в тендерну документацію були внесені певні несуттєві технічні параметри, які не впливають на якість медичного дослідження (розмір столу 120 см, а не більше) і притаманні обладнанню, які виготовляється тільки певним

виробником та постачається лише конкретною фірмою. Також у тендерній документації було зазначено, що фірма-постачальник обов'язково повинна мати два вантажних автомобілі. Співробітниками УЗЕ було направлено запит до КРУ на проведення моніторингу зазначеної закупівлі, за результатами чого було виявлено факти посягання на привласнення бюджетних коштів службовими особами лікарні, які в змові із фірмою-постачальником підготували тендерну документацію та за результатами торгів визнали цю фірму переможцем і намагалися закупити товар за завищеною ціною, чим завдали збитків державі на суму понад 1 млн. грн.

У деяких випадках необхідні додаткові докази вчинення злочину, відновлення динаміки злочину тощо, тому виникає потреба в *перевірці закупівель*, за результатами якої складатиметься акт. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» передбачає, що перевірка закупівель також проводиться органом державного фінансового контролю, суть якої полягає в документальному та фактичному аналізі дотримання законодавства про закупівлі.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у сфері охорони здоров'я, вимагає застосування різних форм державного фінансового контролю при розслідуванні злочинів, як-от: ревізії (інспектування), моніторингу, фінансового аудиту, перевірки закупівель та моніторингу закупівель. Однак існують певні колізії в нормах закону, які не дають права органам досудового слідства використовувати їх у повній мірі. Для вирішення проблеми призначення позапланової ревізії пропонуємо, по-перше, внести зміни у ст. 93 КПК України та замінити словосполучення «витребування та отримання висновків ревізії та актів перевірок» на «призначення інспектування у формі ревізії»; по-друге, пропонуємо правоохоронним органам заздалегідь звертатися з пропозиціями до органу державного фінансового контролю про включення до плану перевірок тієї чи іншої установи.

Використані джерела:

1. Ахламов А. Г., Кусик Н. Л. Економіка та фінансування охорони здоров'я: навч.-метод. посіб. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. 134 с.
2. Бандурка А. М., Бандурка А. А., Лукин В. А. и др. Судебная бухгалтерия: учебник 3-е изд., доп. и перераб. Х.: ООО Издательство «Титул», 2007. 468 с.
3. Волобуев А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. доктора юрид. наук. Харків, 2001. 407 с.
4. Дударець Р. М. Актуальні питання призначення та проведення ревізій і перевірок за чинним законодавством України. Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві: матеріали міжвід. наук.-практ. сем. Київ: НАВС, 2016. С. 38–42.
5. Запотоцький А. П. Позапланова виїзна ревізія як спосіб використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері будівництва *Підприємство, господарство і право*. 2017. №5. С. 231-234.

6. Капліна О., Маринів Н. Проведення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні: дисонанс законодавства та правозастосовної практики *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 2. С. 197-206.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651- VI. Дата оновлення: 28.11.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117?find=1&text=%D1%81%D1%82+242#w14978> (дата звернення: 09.12.2019).

8. Неганов В. В. Актуальна проблематика міжвідомчої взаємодії слідчих органів Національної поліції України та Держфінінспекції під час здійснення позапланових ревізій у кримінальному процесі. Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві: матеріали міжвід. наук.-практ. сем. Київ: НАВС, 2016. С. 71-74.

9. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. Дата оновлення: 27.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 10.12.2019).

10. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. N 550-2006-п. Дата оновлення: 17.12.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF> (дата звернення: 10.12.2019).

11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Дата оновлення: 28.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 10.12.2019).

12. Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України: Наказ Головки КРУ, МВС України, Служба безпеки України від 19.10.2006 р. № 346/1025/685/53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z1166-06/sp;java> (дата звернення: 09.12.2019).

13. Податковий кодекс України: Закон України від 01.04.2017 № 2755-VI. Дата оновлення: 20.10.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 09.12.2019).

14. Погорецький М. А., Вакулік О. О., Сергєєва Д. Б. Розслідування економічних злочинів: навч. посібник / за ред. проф. М. А. Погорецького. К.: ВД «Дакор», 2014. 176 с.

15. Степанюк Р. Л. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України. *Криміналістичний вісник ДНДЕКЦ МВС України*. 2012. № 17. С. 102-108.

16. Ухвала Верховного Суду від 06.03.2018 у справі № 243/6674/17-к: URL: <https://taxlink.ua/ua/court/uhvala-verhovnogo-sudu-vid-06032018-u-spraviv-243667417-k> (дата звернення: 09.12.2019).

17. Шапиро Л. Г. Процессуальные и криминалистические аспекты использования специальных знаний при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности: монография. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2007, 320 с.

18. Чернявський С. С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних ревізій у кримінальному провадженні. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвід. наук.-практ. сем. Київ: НАВС, 2016. С. 123-127.

References:

1. Akhlamov, A. H., Kusyk, N. L. (2011). *Ekonomika ta finansuvannya okhorony zdorov'ia*. Odesa: ORIDU NADU. [in Ukrainian].
2. Bandurka, A. M., Bandurka, A. A., V. A., Lukyn, V. D. et. al. (2007). *Sudebnaia bukhhalterya*, Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Volobuev, A. F. (2001). *Naukovi osnovy kompleksnoi metodyky rozsliduvannya koryslyvykh zlochyniv u sferi pidpriumnytstva. Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Dudarets, R. M. (2016). *Aktualni pytannia pryznachennia ta provedennia revizii i perevirok za chynnym zakonodavstvom Ukrainy. Aktualni pytannia vykorystannia mozhlyvosti pozaplanovykh dokumentalnykh revizii ta inshykh perevirok u kryminalnomu sudochynstvi: materialy nauk.-prakt sem. – Topical issues of using unscheduled documentary audits and other criminal proceedings materials intern: research practice seven*. Kyiv: NAVS, 38-42. [in Ukrainian].
5. Zapototskyi, A. P. (2017). *Pozaplanova vyizna reviziia yak sposib vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannya zlochyniv u sferi budivnytstva Pidpriumstvo, gospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and Law, 5, 231-234*. [in Ukrainian].
6. Kaplina, O., Maryniv, N. (2018). *Provedennia revizii ta perevirok u kryminalnomu provadzheni: dysonans zakonodavstva ta pravozastosovnoi praktyky. Pidpriumstvo, gospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and Law, 2, 197-206*. [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651 VI. (2012) Data onovlennia: 28.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651%2017?find=1&text=%D1%81%D1%82%242#w14978>. [in Ukrainian].
8. Nehano, V. V. (2016). *Aktualna problematyka mizhvidomchoi vzaiemodii slidchykh orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta Derzhfininspektsii pid chas zdiisnennia pozaplanovykh revizii u kryminalnomu protsesi. Aktualni pytannia vykorystannia mozhlyvosti pozaplanovykh dokumentalnykh revizii ta inshykh perevirok u kryminalnomu sudochynstvi: materialy nauk.-prakt sem. – Topical issues of using unscheduled documentary audits and other criminal proceedings: research practice seven*. Kyiv: NAVS, 71-74. [in Ukrainian].
9. *Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnogo finansovoho kontroliu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 № 2939-XII*. (1993) Data onovlennia: 27.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>. [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia inspektuvannya Derzhavnoiu audytorskoiu sluzhboiu, yii mizhrehionalnymy terytorialnymy orhanamy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.04.2006 N 550 N 550-2006-П*. (2006) Data onovlennia: 17.12.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>. [in Ukrainian].
11. *Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1697-VII*. Data onovlennia: 28.11.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. [in Ukrainian].
12. *Poriadok vzaiemodii mizh orhanamy derzhavnoi kontrolno-revizivnoi sluzhby ta orhanamy prokuratury, vnutrishnikh sprav i Sluzhby bezpeky Ukrainy: nakaz HolovKRU, MVS Ukrainy, Sluzhba bezpeky Ukrainy vid 19.10.2006 № 346/1025/685/53*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z1166-06/sp;java->. [in Ukrainian].
13. *Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 01.04.2017 № 2755-VI*. Data onovlennia: 20.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
14. *Pohoretskyi, M. A., Vakulik, O.O., Serhieieva, D. B. (2014). Rozsliduvannya ekonomichnykh zlochyniv*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L. (2012). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannya zlochyniv u biudzhethnii sferi Ukrainy. Kryminalistychnyi visnyk DNDEKTs MVS Ukrainy – Forensic Bulletin DNDEKTs MVS Ukrainy, 17, 102–108*. [in Ukrainian].

13. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 06.03.2018 u spravi № 243/6674/17-k: URL: <https://taxlink.ua/ua/court/uhvala-verhovnogo-sudu-vid-06032018-u-spravi-2436674-17-k>. [in Ukrainian].

14. Shapyro, L. H. (2007). Protsessualnye y krymynalystycheskye aspekty yspolzovanyia spetsyalnykh znanyi pry rassledovannyi prestuplenyi v sfere ekonomycheskoj deiatelnosti. Moskva: Yzdatelstvo «Iurlytynform». [in Ukrainian].

15. Cherniavskiy, S. S. (2016). Aktualni problemy pryznachennia sudovo-ekonomichnykh ekspertyz ta dokumentalnykh revizii u kryminalnomu provadzheni. *Aktualni pytannia vykorystannia mozhylostei pozaplanovykh dokumentalnykh revizii ta inshykh perevirok u kryminalnomu sudochynstvi: materialy nauk.-prakt sem.-Topical issues of using unscheduled documentary audits and other criminal proceedings: research practice seven*. Kyiv: NAVS, 123-127. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2019

Бедняк В. А.,
соискатель Межрегиональной
Академии управления персоналом
(г. Киев, Украина)

ПРИМЕНЕНИЕ ФОРМ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕЗАКОННЫМ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

В научной статье исследованы формы государственного финансового контроля, которые используются при расследовании преступлений, связанных с незаконным использованием бюджетных средств в области здравоохранения. Кроме традиционной ревизии, акцентировано внимание на целесообразности использования результатов финансового аудита, проверки закупок, мониторинга закупок. Проанализированы нормативно-правовые акты и мнения ведущих ученых по поводу проблемных вопросов назначения ревизий судом по инициативе следователя, прокурора. Предложены возможные пути решения указанной коллизии.

Ключевые слова: преступления в бюджетной сфере, область здравоохранения, ревизия, финансовый аудит, проверка закупок, мониторинг закупок.

Bidniak V.,
Postgraduate Academy
of Personnel Management
(Kyiv, Ukraine)

USE OF STATE FINANCIAL CONTROL FORMS IN THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO ILLICIT USE OF BUDGET FUNDS IN THE FIELD OF HEALTH CARE

The scientific article investigates the forms of state financial control that used in the investigation of crimes related to the illicit use of budget funds in the field of health care. Except the traditional inspections (audits), the focus is on the feasibility of using financial audit, procurement review, procurement monitoring. The normative legal acts and opinions of the

leading scientists on the problematic issues of appointing of court audits by the initiative of the investigator of the prosecutor analyzed.

First, it proposed to amend article 93 of the code of Criminal Procedure of Ukraine and replace the phrase "requiring and receiving conclusions of audits and inspection acts" by "designating inspections in the form of audits".

Secondly, it suggested that law enforcement agencies should seek proposals from the public financial authority in advance to include in the plan of inspections of one or another institution.

It is accent that in order to carry out audits in healthcare institutions it is necessary to involve inspectors in this area. Namely: from the control department in the social field, who must have specific information on drug acquisition, rates of their prescription and use, standards of loading of medical equipment, technical requirements for medical equipment.

The investigating, empowered, prosecutor appeals to the public financial control body over the conduct of monitoring of public procurement in order to identify violations of the law, establish discriminatory requirements for participants, identify the facts of unfair competition, identify facts of collusion between participants, misuse of budget funds. Financial audit reports intended to provide businesses with an economic picture of the accuracy of accounting and the reliability of financial statements, and used as indirect evidence. If necessary, tracking the dynamics of crime, there is a need to verify the procurement, which results in the act.

Key words: budget crimes, healthcare, audit, financial audit, procurement review, procurement monitoring.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.226-240
УДК 343.985

В. С. Бондар,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

e-mail: bondarlivd@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначено поняття, сформовано систему та конкретизовано завдання інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності. Продемонстровано приклади використання аналітичних інструментів у судово-експертній діяльності, зокрема комбінованого алгоритму порівняння ознак, який містить порівняння об'єктів методом потенційних функцій та методом контурного аналізу. Доведено, що завданнями інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності є надання повної, актуальної та релевантної інформації, застосування результативних методів аналізу, підвищення наочності подання результатів аналізу для слідчого та судового експерта.

Ключові слова: варіативність індивідуальних ознак, дескриптори, ідентифікація, інформація, інформаційно-аналітичне забезпечення, інформаційна система, контурний аналіз, кореляція, криміналістична діяльність, метод.

Постановка проблеми. Успішне здійснення кримінального провадження та судово-експертної діяльності залежить від уміння слідчого, судового експерта, спеціаліста використовувати досягнення криміналістичної науки, зокрема втілені в розробленому вченні про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності.

Більшістю вчених-криміналістів визнається необхідність використання сучасних засобів аналізу під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Водночас не всі питання названої теми вивчені достатньо докладно. На сьогодні вони потребують концептуального вирішення, розподілу, упорядкування (класифікації) наявних тут криміналістичних знань для подальшого розвитку і вдосконалення цього важливого напрямку в криміналістиці та судовій експертології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію зародження криміналістичного вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності можна знайти в працях як криміналістів, так і представників інших наук – теорії оперативно-розшукової діяльності, судової експертології, адміністративного права – вітчизняних і закордонних дослідників, як-от: Ю. П. Аленіна, Е. Анушата, Ф. Г. Аміньова, Р. Л. Ахмедшина, В. В. Батишцева, Р. С. Белкіна, О. А. Белова, А. Е. Волкової, Г. Гросса, С. П. Голубятнікова, А. В. Дулова, В. А. Журавля, В. П. Захарова, І. В. Захарової, Г. О. Зоріна, Г. Г. Зуїкова, В. Б. Ісакова, А. В. Іщенко, О. М. Камінського, М. В. Карчевського, О. І. Князева, О. С. Князькова, В. Я. Колдіна, М. А. Корнієнка, Ю. Г. Корухова, О. А. Крестовнікова, І. М. Кузнецова, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, Н. І. Малихіної, Б. Я. Нагіленка, В. В. Тіщенко, Е. О. Разумова, В. О. Образцова, О. О. Овчинського, В. І. Пашка, А. В. Пахомова, Ю. О. Пілокова, К. Д. Поля, О. Р. Ратінова, Б. Г. Розовського, Т. В. Толстухіної, С. В. Скриля, Ю. І. Степури, В. О. Тімченка, В. О. Федоренка, С. Н. Чурілова, В. І. Шарова, Р. Шеннона, В. Ю. Шепітька, В. У. Хатуаєва, В. Г. Хахановського, М. П. Яблокова, О. М. Яковця, С. А. Ялишева, які фактично сформували систему сучасних наукових уявлень у цій галузі. Тому сьогодні без урахування та аналітичного розгляду їхнього наукового внеску не може обійтися жодна серйозна праця з проблем оптимізації інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності.

Водночас слід зазначити, що у вітчизняній спеціальній юридичній літературі проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності взагалі та розслідування тероризму зокрема в комплексі не розглядалися.

Формування цілей. Метою статті є подальша теоретична розробка концептуальних засад інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про «криміналістичну діяльність», необхідно розуміти не яку-небудь особливу сферу слідчої

діяльності (прокурорської, судово-експертної, обліково-реєстраційної, інформаційно-аналітичної; діяльності спеціаліста-криміналіста), а й актуалізацію одного з найважливіших регулятивних механізмів її оптимізації, переведення відповідних методологічних напрацювань із потенційного стану понять та категорій у процесуальний стан, у ході якого задається спрямованість дій та здійснюється контроль за ними [1, с. 137-141; 2, с. 112-114].

Оснóву криміналістичної діяльності складає врегульований нормами права пізнавальний процес, який здійснюється з урахуванням деяких закономірностей та певними засобами криміналістичної науки і техніки.

Інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності містить дані та інформацію, характер, зміст та періодичність обробки яких залежить від мети, виду, змісту загальних та специфічних функцій розробки та контролю реалізації стратегії розвитку криміналістичної діяльності, завдань, які виникають при цьому, та, значною мірою, від того, як розуміє суб'єкт її здійснення значущість інформаційно-аналітичної підтримки процесуальних та інших рішень або судово-експертного дослідження.

Будь-яке поняття відповідно до правил, сформульованих логікою, характеризується змістом та обсягом. Водночас зміст поняття визначається сукупністю його істотних, необхідних і достатніх ознак [9, с. 101]. Відповідно, встановити зміст поняття інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності означає з'ясувати, які ознаки є істотними, необхідними й достатніми.

Бачиться також доцільним визначити в понятті три основних компоненти, які обумовлюють будь-яку окрему криміналістичну теорію як таку:

- предмет теорії (вчення), сутність якого складають певні закономірності об'єктивної дійсності, що виділяються криміналістикою в цілому;
- об'єкти окремої теорії, які являють собою явища, речі, процеси, зв'язки та відношення, тобто ту частину предметної області, у якій мають прояв об'єктивні закономірності, що вивчаються теорією (вченням);
- метод окремої теорії (вчення), який є системою пізнавальних прийомів, що використовується як для формування самої теорії (вчення), так і для застосування теорії в практиці пізнання її предметної сфери.

Досліджене в науковій літературі питання дозволяє дійти висновку, що в багатьох роботах визначення інформаційно-аналітичного забезпечення або відсутнє, або автори ототожнюють цю дефініцію з певними елементами та засобами – криміналістичним або оперативно-розшуковим обліком чи з будь-якими іншими базами даних та інформаційними системами. Логіка такого підходу цілком обґрунтована, а тому дотримана в статтях 25, 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію».

Ю. В. Курносов та П. Ю. Конотопов під інформаційно-аналітичним забезпеченням розуміють «вид забезпечення управлінської діяльності, який реалізує функцію зворотного інформаційного зв'язку в контурі управління»[5]. Це достатньо загальне визначення (як і зауважують самі автори), яке базується на кібернетичному підході, далі уточнено так: «Система інформаційно-

аналітичного забезпечення являє собою підсистему інформаційної інфраструктури суб'єкта управлінської діяльності, призначену для здійснення інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах надання інформації, необхідної для вироблення адекватних управлінських рішень» [5, с. 204-205]. Подібне визначення уявляється також надто загальним та недостатньо зв'язаним.

М. В. Стафієвська вважає, що «...інформаційним аналітичним забезпеченням ... є реєстрація, узагальнення та системний аналіз інформації про господарську діяльність організації», аналітичне забезпечення – це «сукупність математичних засобів та інструментів, методики аналізу...» [8, с. 8]. Ці визначення розглядаються стосовно бухгалтерського обліку ризиків.

Ю. О. Саричев сформулював таке визначення інформаційно-аналітичного забезпечення, як: «комплекс заходів, що реалізують процеси створення інформаційних продуктів на основі використання статичних інформаційних ресурсів, проведення розрахунків, моделювання ситуацій, аналізу й синтезу документованих даних та інформації з метою підтримки прийняття рішень органами військового управління всіх рівнів» [6].

В. Д. Герасимова «Аналіз та діагностика фінансово-господарської діяльності промислового підприємства» (глюсарій посібника) наводить визначення інформаційно-аналітичного забезпечення як сутності економічного аналізу, а зміст останнього – використання наукових методів для обґрунтування рішень [3].

Д. Ю. Сіротченков пропонує під інформаційно-аналітичним забезпеченням підрозділів кримінальної поліції розуміти систему заходів, що врегульована нормативно-правовими актами, спрямовану, у першу чергу, на аналіз, узагальнення, оброблення, зберігання інформації, навіть із обмеженим доступом, яка впливає на подальші рішення в діяльності ОРД, для забезпечення охорони громадян та держави тощо [7, с. 168-171].

Місце аналізу в процесі виявлення та досудового розслідування злочинів зумовило потребу у створенні профільних інформаційно-аналітичних підрозділів, наприклад: тільки в складі Національної поліції функціонують Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, Управління кримінального аналізу, Департамент інформаційних технологій тощо.

Взаємозв'язок інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності та криміналістичного обліку є очевидним.

Від розуміння сутності криміналістичного обліку, рівня організації роботи з іншими інформаційними ресурсами залежить система інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності. Обсяг криміналістично значущої інформації, яка циркулює в носіях та джерелах, постійно зростає. Це призводить до необхідності розв'язання задач, пов'язаних із налагодженням комунікацій між різними рівнями криміналістичного обліку, більш дієвого рівня використання експертних технологій для інформаційного пошуку та підрозділами, які здійснюють криміналістичну діяльність.

При формуванні інформаційної інфраструктури в підрозділі (органі, установі) найбільш складним завданням є отримання повної, актуальної та

достовірної інформації в необхідному розрізі, що нелегко досягти стосовно функціонування складної системи протидії злочинності та судово-експертного забезпечення кримінального провадження. Найкращі методики аналізу можуть стати неприйнятними за відсутності інформації в інформаційній системі. Саме тому такою важливою є роль інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності.

Розбираючись із сутністю інформаційно-аналітичного забезпечення, необхідно зазначити, що термін «аналіз» має декілька значень:

1. Заключна й найбільш важлива частина інформаційної роботи, пов'язана із встановленням взаємозв'язку між витлумаченими фактами.

2. Процес обробки інформації, пов'язаної з її узагальненням, спрощенням, концентрацією та відбором.

3. Один із етапів процесу підготовки інтелектуальної продукції. На даному рівні зібрана інформація проглядається з метою виявлення найбільш суттєвих фактів, порівнюється та зіставляється з іншими даними. Потім на підставі досвіду та знань аналітики формують висновки.

Таким чином, термін «аналітика», утворений від терміна «аналіз», означає глибоке інтелектуальне дослідження інформації, яке інакше можна назвати аналітичною роботою, котра, у свою чергу, являє собою процес впливу суб'єкта на об'єкти.

Суб'єктами аналітичної роботи виступають слідчий, керівник органу досудового розслідування, експерт-криміналіст, працівники спеціалізованих оперативних підрозділів, які виконують функції аналізу.

Об'єктами аналітичної роботи є інформація, пов'язана з подією злочину (особи, предмети, документи, явища), а також інформація, не пов'язана з подією злочину, але яка може сприяти виявленню та досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень (дані про підприємства, організації, перетини державного кордону тощо).

Незалежно від сфери застосування аналітична робота – творча діяльність, пов'язана з оцінкою наявної інформації та підготовкою на її основі оптимальних рішень. У слідчій діяльності – це діяльність, яка полягає в приведенні розрізаних криміналістично значущих та інших відомостей в логічно струнку та обґрунтовану систему залежностей (просторово-часових, причинно-наслідкових та інших), котрі дозволяють надати правильну оцінку як всієї сукупності фактів, так і кожному з них окремо. Під час судово-експертних досліджень аналіз зображень об'єктів із високим ступенем варіативності також ґрунтується на встановленні функції взаємної кореляції, котру добувають або для всієї поверхні зображень або для окремих частин порівнюваних зображень.

Таким чином, під час роботи з інформацією з'являються дві самостійні категорії – «інформаційне забезпечення» та «аналітична робота». Процес пошуку, отримання, зберігання, накопичення, обробки та передачі інформації її споживачеві є інформаційним забезпеченням. Це поняття зовсім не розкриває себе у функціональному сенсі. У свою чергу, аналітична робота є інтелектуальною складовою інформаційного забезпечення виявлення та

досудового розслідування кримінальних правопорушень, а також судово-експертних досліджень. У зв'язку з цим дані категорії повинні розглядатись як єдине ціле та в сукупності складати інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності.

На нашу думку, інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності – елемент криміналістичного обліку та аналізу, який містить таке:

- дані та первинну інформацію, отриману шляхом перетворення даних в інформаційній системі певного рівня;

- дані та отриману з них інформацію, які є відсутніми в інформаційній системі певного рівня, де під іншими джерелами криміналістично значущої інформації є (і/або) самостійний пошук інформації, що недостає;

- похідну (вторинну) інформацію, одержану в процесі переробки первинної інформації (з інформаційної системи та з інших джерел), яка використовується для цілей стратегічного, тактичного й оперативного аналізу;

- методи аналізу як технічний інструментарій для виконання аналітичних процедур, котрі реалізуються на базі доступних програмних пакетів, у тому числі ті, що дозволяють проводити аналіз в умовах невизначеності та за наявності неструктурованої й неповної інформації. До вказаних методів можна віднести, наприклад, контурний, кластерний, кореляційний аналіз, які використовуються в різних видах криміналістичної діяльності – слідчий, судово-експертній та інших;

- методики аналізу об'єктів дослідження, кожна з яких являє собою сукупність певних методів проведення дослідження, аналітичних процедур, у процесі застосування яких досягається поставлена мета аналізу, а результати аналізу використовуються при розробці та прийнятті процесуальних рішень.

Серед інструментів аналізу, які застосовуються для опрацювання інформації, можна назвати такі:

- Ms Excel, дозволяє задіяти автоматичні методи, використовуючи Visual Basic для мови програмування додатків або останні розробки, як-от: Power Query, Power Pivot та Power Map (усі є складовою частиною пакету Office 2016);

- спеціалізоване програмне забезпечення (наприклад, Analyst Toolbox (IALEIA), Anasara (Anasara Sciences Inc, США), i2 (IBM, США), RICAS (ХОГА, Україна, пакет прикладних програм Matlab R2008b із використанням модуля Image Processing Toolbox)). На підставі аналізу інформації аналітик систематизує та упорядковує відомості про відносини людей, організації, ділянки місцевості, телефонні контакти тощо. Візуалізація інформації виконується шляхом складання матриць та діаграм зв'язків. Подібна робота відбувається з використанням зазначеного програмного забезпечення;

- GIS. Поліція застосовує Geomedia Professional та ArcGIS як інструменти для аналізу географічних даних [4, с. 71].

Прикладом використання аналітичних інструментів у судово-експертній діяльності є комбінований алгоритм зіставлення ознак, який включає порівняння об'єктів методом потенційних функцій та методом контурного аналізу. Зіставлення здійснюється за дескрипторами, які не залежить від орієнтації зображень [10, с. 16-24].

Рис. 1. Кодування одиничними комплексними векторами: система координат (ліворуч); опис межі об'єкта комплексними координатами, межа об'єкта позначена пунктиром (праворуч).

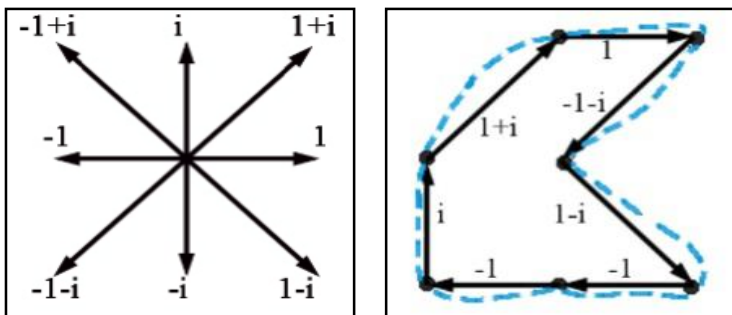
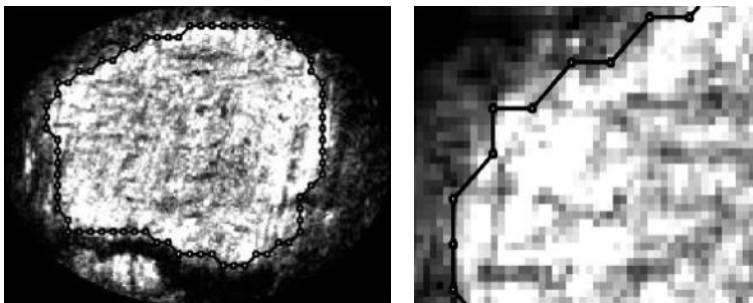

Рис. 2. Апроксимація межі ознаки комплексними векторами: виділений контур всієї ознаки (ліворуч); фрагмент контуру ознаки (праворуч).

Отже, під інформаційно-аналітичним забезпеченням криміналістичної діяльності будемо розуміти комплекс первинної та вторинної внутрісистемної та позасистемної інформації, інструменти та інші методи методики її аналізу, які надають можливість аналітику певний спектр рішень, необхідних для побудови причинно-наслідкових зв'язків.

Завданнями інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності є:

- надання повної, актуальної та релевантної інформації, яка є необхідною для здійснення криміналістичної діяльності;
- застосування адекватних та результативних методів аналізу криміналістично значущої інформації;
- підвищення наочності подання результатів аналізу для слідчого та судового експерта;
- побудова процесу ефективного обміну криміналістично значущою інформацією під час досудового розслідування кримінального провадження та судово-експертного його забезпечення;

- підвищення ефективності та швидкості прийняття процесуальних та інших рішень у результаті аналізу факторів, які впливають на криміналістичну діяльність. Прикладом такого фактору є топологічна варіативність ознак, під якою можна розуміти формування зображень слідів одного бійка з відмінними характеристиками Ейлера або різною кількістю ознак при одних і тих самих режимах обробки вихідних цифрових зображень.

На думку автора, комплекс інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності повинен забезпечувати таке:

- вибір системи ключових об'єктів аналізу з метою формування складної багаторівневої характеристики тієї чи іншої події, яка враховує всі взаємозв'язки, що виникають у процесі її розвитку;

- погодження стратегічних й тактичних задач розслідування з прийнятою системою об'єктів аналізу (час, місце, спосіб, обстановку події, слід-відображення тощо). Серед типових тактичних задач можна назвати встановлення події злочину; встановлення особи, яка вчинила злочин за залишеними нею слідами: IP-адресою, MAC-адресою, адресою електронної пошти, ідентифікатором соціальної мережі, номером банківської карти, номером телефону, інформацією про з'єднання абонента, проведенням транзакції тощо; встановлення шкоди та забезпечення її відшкодування; встановлення обставин вчинення злочину; доведення винності особи у вчиненні злочину тощо. Метою інформаційного аналізу у випадках, наприклад, розшуку особи, безвісти зниклої, у цілому та вибору категорій зокрема, повинен стати збір максимально повного набору ідентифікаційних даних, які мають відношення до такої особи. У якості таких даних можуть виступати а) номери мобільних телефонів, номери IMEI та IMSI; б) MAC-адреси персональних комп'ютерів, планшетів, смартфонів; г) аккаунти та паролі в соціальних мережах; ґ) логіни та паролі доступу в Інтернет (у тому числі WiFi тощо), інформація про використаних особою предметах з RFID-позначками, гаджетах, які мають вихід до Інтернету, інші цифрові мережі передачі даних (пульсометри, крокоміри тощо); д) аккаунти та паролі в електронній пошті, системах комп'ютерної комунікації, мережевих комп'ютерних іграх; е) номери та реквізити банківських карток, електронних платіжних систем, якими послуговувалася людина, що безвісти зникла, тощо; є) проїзні документи, які використовувалися особою останнім часом; ж) позначення місць розташування (геотеги) у створених останнім часом файлах фотографій (у телефонах, планшетах, фотоапаратах, комп'ютерах), маршрутах в GPS-навігаторах;

- перетворення обраних об'єктів у форму, необхідну для їх обробки та аналізу комплексом інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності;

- складання схем мережі зв'язків на кожного фігуранта;

- аналіз зв'язків об'єктів обліку – елементів інформаційної системи, отримання знань із використанням методик аналізу;

- аналітичну перевірку (прогнозування) наслідків запланованих процесуальних рішень під час досудового розслідування на предмет їх відповідності системі цільових критеріїв;

- підготовку аналітичних документів.

У випадках розшуку безвісти зниклих за рахунок застосування різноманітних методів аналітичної обробки можливо досягнути таких результатів:

- здійснити позиціонування абонентів мобільного зв'язку на місцевості в конкретні моменти часу, що дозволить побудувати типові маршрути їхнього руху та виявити можливі аномалії поведінки (наприклад, перед моментом зникнення);

- визначити коло потенційних свідків подій, які відбувалися в певні моменти часу;

- виявити коло спілкування особи, яка зникла (друзі, соціальні мережі).

Іншими словами, можливості використання інформаційних технологій та аналітичних методів обробки великих обсягів різноманітної цифрової інформації під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із безвісним зникненням осіб, потенційно фактично необмежені. Сьогодні не існує перешкод для розробки конкретних алгоритмів розв'язання криміналістичних задач на базі аналізу великих обсягів інформації.

Відмінною особливістю задач інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності, на думку автора, є його націленість на кінцевий результат – на підкріплене аналізом процесуальне рішення, у той час як завданням інформаційного забезпечення є постачання інформації суб'єкту розслідування.

Під час формування та впровадження інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності аналітик постійно оперує показниками, адже найбільш ефективним способом опису об'єкта аналізу є його подання шляхом показників. Аналітичне забезпечення, тобто методика та методи аналізу, направлені на вимірювання показників, аналіз динаміки та прогнозування значень показників, а також контроль над досягненням їх цільових значень. Таким чином, одиницею інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності є показник.

Показники, отримані шляхом обробки даних у контексті цілей та задач, наприклад, досудового розслідування серійних убивств, є важливою частиною інформації.

Дослідження обставин учинення серійних убивств дозволяє виділити такі основні види інформації, що піддається логіко-структурному аналізу, яка містить ознаки їх вчинення одними й тими ж особами та сприяє віднесенню конкретних серій убивств до тієї або іншої класифікаційної групи.

1. *Судово-медична* – причина та час настання смерті; характер та локалізація тілесних ушкоджень на трупах потерпілих; ознаки завдання тілесних ушкоджень після оголення тіла жертви; розсічення, повна або часткова ампутація зовнішніх та внутрішніх статевих органів; використання однотипних знарядь убивства; ознаки знуцання над трупом у вигляді посмертних тілесних ушкоджень; наявність на трупі нетипових пошкоджень (ампутація пальця, носа; розсічення серця; перерізання ший та інші).

2. *Медико-криміналістична* – сліди зубів на тілах потерпілих, які утворилися при укусах; характерні сліди знарядь убивств на тілах потерпілих та знарядь розчленування на кістках та хрящах трупів та їх фрагментів.

3. *Трасологічна* – сліди рук на предметах обстановки та на знаряддях убивств; сліди взуття на місцях убивств; сліди зубів на недопалках; сліди транспортних засобів навколо місць виявлення трупів; сліди рублячих та ріжучих знарядь на гілках, якими маскуються трупи. У випадках, коли злочинці зв'язують руки або заклеюють рота людям, які піддалися нападам на тортурам, липкою стрічкою («скотчем») або ізоляційною стрічкою, сліди рук нападників можуть залишитися на такій стрічці; сліди-нашарування мікрочасток у вигляді волокон, які відрізняються від інших у складі тканини одягу потерпілих та мають однакове походження з мікрочастками, виявленими за іншими епізодами вбивств; мікрочастки на деталях обстановки місця події; у змісті піднігтьових лож трупів потерпілих.

4. *Балістична* – стріляні з одного й того ж екземпляра нарізної вогнепальної зброї: а) кулі, вилучені з тіл потерпілих, а також виявлені на місцях подій за різними епізодами вбивств; б) стріляні гільзи; в) патрони зі слідами перебування в казенній частині одного й того ж екземпляра зброї, знайдені на різних місцях убивств; г) подібність складу гомогенного металу для куль та ознаки використання однієї й тієї ж зброї для виготовлення пижів і прокладок до патронів для гладкоствольної зброї.

5. *Біологічна* – кров на одязі потерпілих та в змісті піднігтьових лож їхніх рук; слина на недопалках сигарет, випалених злочинцями (вони можуть знаходитися як на місці вбивства, так і на тому містині, звідки злочинець виглядав жертву); потожирова речовина на головних уборох, рукавицках, предметах одягу злочинця, на знаряддях убивств; носовий слиз на носових хустинках, які не належать потерпілим; сперма на предметах одягу, білизни та на тілах потерпілих, на тампонах з мазками з їхніх трупів; волосся на місцях подій, на тілі, у пальцях рук трупів, на їхньому одязі; частини епітеліальної тканини в піднігтьовому змісті потерпілих; кров у слідах, які утворилися в результаті травмування злочинця на місцях подій.

6. *Запахова* – проби повітря з місць подій; на знаряддях убивств та інших об'єктах, які не належать потерпілим; на одязі потерпілих, який контактував із одягом, руками, тілом злочинця; у слідах крові, виділень та у волосі злочинця.

7. *Технічна (конструкторсько-технологічна)* – конструктивні особливості будови та технології виготовлення знарядь убивств (наприклад, атипової вогнепальної зброї шляхом розсвердлювання стволів газових пістолетів та виготовлення вкладок під них, що забезпечують стрільбу штатними патронами); пристроїв до вогнепальної зброї (саморобних глушників та пістолетів та пістолетів-кулеметів); сліди обладнання та інструментів, які використовувалися для виготовлення зазначених об'єктів.

8. *Інша криміналістична* – розташування в укритих місцях, які дозволяють попередньо спостерігати за жертвою, а потім непомітно та раптово нападати на неї; знаходження місць подій поблизу зупинок транспорту; характерні ознаки місць приховання трупів жертв, які дають підставу передбачати добре знання злочинців цієї місцевості та інші; наявність групи суб'єктивних портретів,

подібних один одному; обличчя ймовірних злочинців, складених художниками-криміналістами методом суб'єктивного рисованого портрету або створення «фотороботу» за показаннями потерпілих, які залишилися в живих, або свідків; збіг часу вбивств; учинення злочинів в одні й ті самі дні тижня тощо.

Висновки. На підставі інформаційної сутності процесу розслідування запропоновано визначення інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності, яка містить таке:

- дані та первинну інформацію, отриману шляхом перетворення даних в інформаційній системі певного рівня;

- дані та отриману з них інформацію, які є відсутніми в інформаційній системі певного рівня, де під іншими джерелами криміналістично значущої інформації є (і/або) самостійний пошук інформації, що недостає;

- похідну (вторинну) інформацію, одержану в процесі переробки первинної інформації, що надійшла з інформаційної системи та з інших джерел, яка використовується для цілей стратегічного, тактичного й оперативного аналізу;

- методи аналізу як технічний інструментарій для виконання аналітичних процедур, котрі реалізуються на базі доступних програмних пакетів, у тому числі такі, що дозволяють проводити аналіз в умовах невизначеності та наявності неструктурованої та неповної інформації;

- методики аналізу об'єктів дослідження, кожна з яких являє собою сукупність певних методів проведення дослідження, аналітичних процедур, у процесі застосування яких досягається поставлена мета аналізу, а результати аналізу використовуються при розробці та прийнятті процесуальних рішень.

Обґрунтовано, що комплекс інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності повинен забезпечувати:

- вибір системи ключових об'єктів аналізу;

- погодження стратегічних й тактичних задач розслідування з прийнятою системою об'єктів аналізу (час, місце, спосіб, обстановку події, слід-відображення тощо);

- перетворення обраних об'єктів у форму, необхідну для їх обробки та аналізу комплексом інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності;

- складання схем мережі зв'язків на кожного фігуранта;

- аналіз зв'язків об'єктів обліку – елементів інформаційної системи, отримання знань із використанням методик аналізу;

- аналітичну перевірку (прогнозування) наслідків запланованих процесуальних рішень під час досудового розслідування на предмет їх відповідності системі цільових критеріїв;

- підготовку аналітичних документів.

Визначені основні види інформації, що піддається логіко-структурному аналізу, яка містить ознаки їх вчинення одними й тими ж особами, а також сприяє віднесенню конкретних серій убивств до тієї або іншої класифікаційної групи.

Отже, подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку криміналістичної характеристики злочинів як інструменту аналізу.

Використані джерела:

1. Бондар В. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33 (2). С. 137-141.
2. Бондар В. С. Криміналістична діяльність: визначення поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 6. Т. 3. С. 112-117.
3. Герасимова В. Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности промышленного предприятия. М.: «КНОРУС», 2011. 360 с.
4. Зачек О. І., Дмитрик Ю. І. Використання оперативного, тактичного та стратегічного аналізу у боротьбі зі злочинністю. *Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності підрозділів кримінальної поліції: збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнського науково-практичного семінару 23 березня 2018 року / упорядники А. В. Баб'як, В. В. Сенік, Т. В. Магерівська*. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 69-76.
5. Курносів Ю. В., Конотопов П. Ю. Аналітика: методологія, технологія і організація інформаційно-аналітичної роботи. М.: РУСАКИ, 2004. 512 с.
6. Саричев Ю. О. Теоретичний підхід до інформаційного забезпечення управління у воєнній сфері. *Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія «Державне управління»)*. 2016. № 4. С. 153-160.
7. Сіротченко Д. Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності: окремий аспект. *Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності підрозділів кримінальної поліції: збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнського науково-практичного семінару 23 березня 2018 року / упорядники А. В. Баб'як, В. В. Сенік, Т. В. Магерівська*. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 168-171.
8. Стафиевская М. В. Бухгалтерский учет рисков в коммерческих организациях. *Международный бухгалтерский учет*. 2014. № 35. С. 16-29.
9. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
10. Федоренко В. А., Корнилов М. В. Оценка схожести следов бойков огнестрельного оружия их цифровым изображениям. *Информационные технологии и вычислительные системы*. 2015. № 3. С. 16-24.

References:

1. Bondar, V. S. (2015). Informatsiyno-analitychne zabezpechennya kryminalistychnoyi diyal'nosti v protsesi dosudovoho rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen', pov'yazanykh z teroryzмом. *Naukovyy visnyk Uzghorod's'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Right*, 33 (2), 137-141 [in Ukrainian].
2. Bondar, V. S. (2016). Kryminalistychna diyal'nist': vyznachennya ponyattya. *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnogo universytetu. Seriya Yurydychni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Legal Sciences Series*, 6, 112-117. [in Ukrainian].
3. Gerasimova, V. D. (2011). Analiz i diagnostika finansovo-khozyaystvennoy deyatelnosti promyshlennogo predpriyatiya. Moskva: KNORUS. [in Russian].
4. Zachek, O. I., & Dmytryk, YU. I. (2018). Vykorystannya operatyvnogo, taktychnoho ta stratehichnoho analizu u borot'bi zi zlochynnistyuu. *Informatsiino-analitychne zabezpechennia diialnosti pidrozdiliv kryminalnoi politsii: zbirnyk naukovykh statei za materialamy*

dopovidei Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru 23 bereznia 2018 roku - Information and analytical support of the activities of the units of the criminal police: a collection of scientific articles based on the materials of the reports of the All-Ukrainian scientific and practical seminar on March 23, 2018. A. V. Bab"yak, V. V. Senyk, T. V. Maherovs'ka (Eds.). Lviv: LvVDUVS, 69-76. [in Ukrainian].

5. Kurnosov, YU. V., & Konotopov, P. YU. (2004). Analitika: metodologiya, tekhnologiya i organizatsiya informatsionno-analicheskoy raboty Moskva: RUSAKI [in Russian].

6. Sarychev, YU. O. (2016). Teoretychnyy pidkhid do informatsiynoho zabezpechennya upravlinnya u voyenniy sferi. *Visnyk NADU pry Prezidentovi Ukrainy (Seriya «Derzhavne upravlinnya») – NADU Bulletin under the President of Ukraine (Public Administration Series)*, 4, 153-160. [in Ukrainian].

7. Sirotenkov, D. YU. (2018). Informatsiyno-analichne zabezpechennya operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti: okremyy aspekt. *Informatsiyno-analichne zabezpechennia diialnosti pidrozdiliv kryminalnoi politsii: zbirnyk naukovykh statei za materialamy dopovidei Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru 23 bereznia 2018 roku - Information and analytical support of the activities of the units of the criminal police: a collection of scientific articles based on the materials of the reports of the All-Ukrainian scientific and practical seminar on March 23, 2018. A. V. Bab"yak, V. V. Senyk, T. V. Maherovs'ka (Eds.). Lviv: LvVDUVS, 168-171. [in Ukrainian].*

8. Stafiyevskaya, M. V. (2014). Bukhgalterskiy uchet riskov v kommercheskikh organizatsiyakh. *Mezhdunarodnyy bukhgalterskiy uchet – International Accounting*, 35, 16-29. [in Russian].

9. Navrots'kyi, V. O. (2013). Ukrayins'ke kryminal'ne pravo. Zahal'na chastyna. V. O. Navrots'kyi (Ed.) Kyiv: Yuricom Inter. [in Ukrainian].

10. Fedorenko, V. A., & Kornilov, M. V. (2015) Otsenka skhozhesti sledov boykov ognestrel'nogo oruzhya ikh tsifrovym izobrazheniyam. *Informatsionnyye tekhnologii i vychislitel'nyye sistemy – Information Technology and Computing Systems*, 3, 16-24. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.11.2019

Бондарь В. С.,

кандидат юридических наук, доцент,
декан факультета подготовки специалистов
для подразделений Национальной полиции Украины
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье определено понятие, сформирована система и конкретизированы задачи информационно-аналитического обеспечения криминалистической деятельности. Продемонстрированы примеры использования аналитических инструментов в судебно-экспертной деятельности, например, комбинированного алгоритма сравнения признаков, который включает сравнение объектом методом

потенциальных функций и методом контурного анализа. Доказано, что задачами информационно-аналитического обеспечения криминалистической деятельности является предоставление полной, актуальной и релевантной информации, применение результативных методов анализа, повышение наглядности подачи результатов анализа для следователя и судебного эксперта.

Ключевые слова: вариативность индивидуальных признаков, идентификация, информация, информационно-аналитическое обеспечение, информационная система, контурный анализ, корреляция, криминалистическая деятельность, метод.

Bondar V.,

Candidate of Law, Associate Professor
Dean of the Faculty of specialist training
for subdivisions National Police
Luhansk State University
Internal Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

CONCEPT, SYSTEM AND TASKS OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF CRIMINALISTICS ACTIVITY

The purpose of the article is to define the concept, form the system and specify the tasks of information and analytical support of forensic activity.

Methodological basis is a system of methods, techniques and means of scientific knowledge, which in such a quality is a complex of methods and approaches: system analysis, structural and functional analysis, as well as logical rules for formulating concepts.

The article defines the concept, formed the system and specified the tasks of information and analytical support of forensic activity. It is substantiated that information and analytical support of forensic activity includes data and primary information obtained by transformation of data in the information system of a certain level, information obtained in the process of processing of primary information used for the purposes of strategic, tactical and operational analysis, methods and methods of analysis as a technical toolkit for performing analytical procedures in the course of which the goal of the analysis is achieved. Examples of the use of analytical tools in forensic activities have been demonstrated, including a combined feature comparison algorithm that includes the comparison of objects by potential function and contour analysis. It is proved that the tasks of information and analytical support of forensic activity is to provide complete, relevant and relevant information, use of effective methods of analysis, increase the clarity of presentation of analysis results for the investigative and forensic expert.

It is substantiated that the complex of information and analytical support of forensic activity should provide a choice of the system of key objects of analysis, coordination of strategic and tactical tasks of investigation with the adopted system of objects of analysis (time, place, method, situation of the event, footprint, etc.); transformation of selected objects into the form necessary for their processing and analysis by a complex of information and analytical support of forensic activity; drawing up the communication network diagrams for each person involved; analysis of the relations of accounting objects - elements of the information system, obtaining knowledge using the methods of analysis; analytical verification (prediction) of the consequences of the planned procedural decisions during the

pre-trial investigation for their compliance with the system of target criteria; preparation of analytical documents.

Key words: variability of individual characteristics, descriptors, identification, information, information system, contour analysis, correlation, method, pattern recognition.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.240-250

УДК 343.98

А. В. Коваленко,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри державно-правових дисциплін

Луганського державного університету

внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: new4or@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

СИТУАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЗБИРАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена обґрунтуванню ситуаційної обумовленості збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Автором проаналізовано основні підходи до розуміння терміна «слідча ситуація» та особливості застосування даного поняття як категорії криміналістичної тактики й методики. Розглянуто інші види криміналістично значущих ситуацій у кримінальному провадженні, зокрема ситуації слідчої (розшукової) дії, техніко-криміналістичні ситуації, експертні ситуації тощо. Запропоновано шляхи вдосконалення криміналістичних рекомендацій за рахунок використання науковцями закономірностей ситуаційної обумовленості доказування в кримінальному провадженні. Визначено пріоритетні напрями дослідження ситуаційної обумовленості доказування в кримінальному провадженні.

Ключові слова: криміналістична ситуація, ситуація, слідча ситуація, доказування, криміналістичні рекомендації.

Постановка проблеми. Прийняття будь яких рішень у кримінальному провадженні, у тому числі щодо застосування тих чи інших техніко- та тактико-криміналістичних засобів збирання й дослідження доказів, звичайно обумовлено обставинами, у яких приймається відповідне рішення. Сукупність таких обставин, зокрема вся інформація про кримінальне правопорушення, котра наявна в слідства на конкретному етапі розслідування, інші внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на розслідування, формують конкретну ситуацію в провадженні, яка і визначає модель поведінки слідчого. Наведене дає підстави говорити про ситуаційну обумовленість кримінально-процесуального доказування, загальні закономірності якої потребують наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи криміналістичної ситуації були розроблені О. Я. Басвим, Р. С. Белкіним, О. М. Васильєвим, Т. С. Волчецькою, І. Ф. Герасімовим, Г. Л. Грановським,

Г. А. Густовим, Л. Я. Драпкіним, О. Н. Колесніченком, В. О. Коноваловою, М. О. Селівановим та іншими вченими-криміналістами. Окремі аспекти застосування ситуаційного підходу під час розслідування злочинів у своїх роботах досліджували В. І. Алексєйчук, С. В. Великанов, В. А. Журавель, І. Л. Ландау, В. О. Образцов, В. Л. Синчук, Р. Л. Степанюк, В. В. Тищенко, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Г. В. Щербакова, М. Г. Щербаковський та ін. При цьому загальні закономірності ситуаційної обумовленості збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні до сьогодні не отримали достатньої уваги вітчизняних науковців, що підтверджує актуальність даної статті.

Формування цілей. Метою статті є обґрунтування ситуаційної обумовленості збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, а також формування теоретичних підвалин використання здобутків криміналістичної ситуації в процесі доказування.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних завдань науки криміналістики є розроблення спрямованих на практику рекомендацій із оптимізації всіх етапів досудового розслідування. Відповідні рекомендації технічного, тактичного та методичного характеру виступають орієнтиром для практикуючих правоохоронців у кримінальному провадженні та базою для навчальних дисциплін, що викладаються в закладах вищої освіти.

Прийняття уповноваженими особами рішень у кримінальному провадженні ґрунтується на врахуванні цілої низки чинників, зокрема ситуації, що склалася в конкретному провадженні на момент прийняття рішення. Через це розробка більшості практично спрямованих криміналістичних рекомендацій сьогодні спирається на здобутки криміналістичної ситуації. Виходячи з наведеного, дослідження закономірностей ситуаційної обумовленості кримінального процесуального доказування набуває додаткової актуальності.

Незважаючи на жвавий інтерес науковців-криміналістів та їхній багатий досвід дослідження категорії «слідча ситуація», у наукових колах усе ще точаться суперечки як про підходи до розуміння даного поняття, так і про місце названої категорії в системі криміналістики. Панівними сьогодні є широкий та вузький (або інформаційний) погляди на згадане поняття. У широкому розумінні В. Ю. Шепітько характеризує слідчу ситуацію як сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його особливості. Практично більш значущим, на думку науковця, є поняття слідчої ситуації у вузькому розумінні – як характеристики інформаційних даних, які має слідство на конкретному етапі розслідування [1, с. 128].

Не до кінця визначена і належність слідчої ситуації до певного розділу криміналістичної науки. В. Г. Щербакова зазначає, що різні автори відносять цю категорію до слідчої тактики, включають до складу криміналістичної методики чи пов'язують із загальною теорією криміналістики [2, с. 332]. Так Р. С. Белкін відносив слідчу ситуацію до ряду понять криміналістичної тактики, які вже в цій якості, як й інші тактико-криміналістичні поняття, реалізуються в криміналістичній методиці [3, с. 71]. На відміну від нього, С. В. Великанов розглядав слідчу ситуацію як категорію криміналістичної методики, а класифікацію слідчих ситуацій називав одним із основних завдань криміналістичної методики [4, с. 7].

Л. Я. Драпкін зауважував, що будь-яким процесуальним, організаційно-підготовчим та іншим практичним діям слідчого, як правило, передує аналіз вихідних даних, уявне відтворення та оцінка конкретної ситуації в кримінальному провадженні з подальшим прийняттям відповідних рішень. При цьому слідчий прагне до обрання оптимальних рішень, які дозволяють найбільш ефективно вирішити завдання розслідування [5, с. 7]. В. М. Шевчук вважає, що слідча ситуація постійно здійснює управлінський вплив на тактичні засоби в кримінальному провадженні. На його думку, правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих й оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру. Тому у якості категорії криміналістичної тактики слідча ситуація в першу чергу розглядається як засіб оптимізації процесу розслідування злочинів [6, с. 149].

Науковці розробляють рекомендації тактичного характеру на основі систематизації та типізації ситуацій досудового розслідування та ситуацій тих чи інших слідчих (розшукових) дій. Видається, що для розробки тактичних рекомендацій більш зручним є широкий підхід до розуміння слідчої ситуації, адже в більшості таких рекомендацій, окрім інформаційної складової, автори звертають увагу й на зовнішні по відношенню до слідчого фактори розслідування: доступність техніко-криміналістичних засобів, поведінку інших учасників процесуальних дій, наявність протидії розслідуванню, тактичного ризику тощо.

Використання ситуаційного підходу сьогодні є панівною передумовою розробки методик розслідування окремих видів злочинів. Посилаючись на ретроспективну спрямованість розслідування, Л. Я. Драпкін зазначав, що створення інформаційних моделей реальних слідчих ситуацій є об'єктивною потребою процесу розслідування злочину та однією із закономірностей судового пізнання. Результатом наукового узагальнення істотних ознак, що є спільними для деякої групи конкретних ситуацій, є типові слідчі ситуації, які виступають очевидним прикладом застосування модельно-інформаційного підходу [5, с. 14]. Дійсно, до структури окремих криміналістичних методик науковці в абсолютній більшості випадків включають інформаційні блоки, що присвячені типовим ситуаціям виявлення інформації про кримінальне правопорушення, типовим слідчим ситуаціям початкового етапу розслідування, типовим для визначених ситуацій версіям та орієнтовному алгоритму дій слідчого для вирішення таких ситуацій.

На думку В. А. Журавля, застосування ситуаційного підходу до побудови методик розслідування дозволяє конкретизувати теоретичні та практичні узагальнення, дає можливість використовувати в слідчій діяльності інформацію узагальненого характеру, що є найбільш адекватною для вибору та адаптації типових рішень для подолання складних ситуацій, які виникають у конкретних кримінальних провадженнях [7, с. 203]. Вибір правоохоронцем напрямку розслідування злочину обумовлюється результатом аналізу типових слідчих ситуацій, що дозволяє йому правильно оцінити конкретну ситуацію та оптимально спланувати свої дії [8, с. 132].

Щодо підстав типізації слідчих ситуацій, то панівною є думка про використання критерію наявності чи відсутності в слідства інформації, що має значення для розслідування [7, с. 195; 9, с. 143]. Наприклад, на думку Р. Л. Степанюка, типізація слідчих ситуацій під час формування методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, можлива за умови виділення інформації про окремі елементи найбільш значущих і таких, що часто зустрічаються, компонентів даних про злочин [10, с. 114]. Оскільки типізація ситуацій найчастіше здійснюється на основі інформаційного критерію, можемо стверджувати про пріоритетність вузького розуміння слідчої ситуації для криміналістичної методики.

Таким чином, слідча ситуація, яка склалася на тому чи іншому етапі досудового розслідування, визначає те, як слідчий буде використовувати вже наявні докази та які способи й засоби доказування він обере надалі, який буде обраний перелік та порядок проведення процесуальних дій, які тактичні прийоми будуть використані в процесі їх проведення. Орієнтиром для слідчого можуть служити типові слідчі ситуації розслідування відповідного виду злочину, які були описані науковцями-криміналістами в методичі розслідування такого злочину.

Варто зазначити, що категорія «ситуація» в криміналістиці використовується не тільки щодо слідчих ситуацій. У науковій та енциклопедичній криміналістичній літературі також використовуються поняття експертної ситуації, ситуації слідчої (розшукової) дії (зокрема ситуації допиту, ситуації огляду місця події та ін.), судової ситуації [11, с. 739-746], техніко-криміналістичної ситуації, оперативно-розшукової ситуації тощо.

Так В. Ю. Шепітько зазначає, що слідча ситуація й ситуація процесуальної дії не є тотожними поняттями. Слідча (судова) дія характеризується різною кількістю та якістю даних у конкретний момент її провадження або тією обстановкою дії, що складається в процесі її проведення. Ситуація слідчої (судової) дії має відносну самостійність, обумовлену специфікою та межами процесуальної дії. За обсягом понять ситуація слідчої (судової) дії є ситуацією меншого ступеня спільності порівняно зі слідчою ситуацією. Водночас ситуація процесуальної дії структурно входить до слідчої ситуації і є її складовою частиною. Ситуація слідчої (судової) дії формується в процесі самої дії і знаходиться в залежності від 1) наявності (одержання) доказового матеріалу або іншої інформації; 2) прогнозу слідчим відповідної тактики й можливості застосування тих чи інших засобів, прийомів і методів; 3) дій суб'єкта, на який звернені тактичні прийоми (їх системи) [1, с. 140].

Зокрема, на думку В. І. Алексеичук, тактика огляду місця події передбачає дослідження типових ситуацій, що виникають при його проведенні. Вони визначають особливості пізнавальної діяльності слідчого, зокрема таких її стадій, як сприйняття, аналіз обстановки місця події, установлення причинних зв'язків, висунення й перевірка слідчих версій. Класифікувати типові ситуації огляду місця події авторка пропонує залежно від (а) характеру й ступеня визначеності місця вчинення злочину, (б) характеру відбиття події, (в) обсягу наявної на момент початку проведення огляду інформації про подію, (г) складності обстановки місця події, ступеня й характеру наявних змін [12, с. 185].

Ситуаційну зумовленість, на думку В. І. Алексейчук, має також і залучення під час проведення огляду місця події спеціальних знань, що пов'язано з умовами, способом вчинення злочину, способом його приховування тощо [13, с. 82]. У цьому аспекті варто звернути увагу на ще один тип ситуацій, що складаються під час досудового розслідування та мають криміналістичну значущість, – техніко-криміналістичні ситуації.

І. Л. Ландау визначає даний вид ситуацій як систему, що склалася в конкретний час та в конкретному місці, при наявності певних матеріально-технічних ресурсів та учасників, при правильній оцінці якої суб'єкт, що має повноваження вирішити ситуацію, може найбільш раціонально та ефективно застосувати криміналістичну техніку. До компонентів такої ситуації авторка відносить слідову картину, час, метеорологічні умови, матеріально-технічні ресурси, суб'єкта та інших учасників процесуальної дії та наполягає на підвищеній ефективності використання техніко-криміналістичних засобів із застосуванням ситуаційного підходу [14, с. 10-11].

Науковцями-криміналістами досліджувалися також і судово-експертні ситуації, які визначаються як обстановка та сукупність об'єктивних й суб'єктивних умов, у яких проходить процес проведення судової експертизи, що включає підготовку матеріалів, провадження дослідження, оцінку висновку експерта. У структурі названих ситуацій М. Г. Щербаковський виділяє вихідні (доекспертні), проміжні (власне експертні) та кінцеві (постекспертні) ситуації [15, с. 182-184].

Усі етапи кримінального провадження більшою чи меншою мірою пов'язані з доказуванням. Учених-криміналістів у першу чергу цікавлять такі його стадії, як збирання, дослідження та використання доказів. На думку В. А. Журавля, закономірності одержання, дослідження та використання інформації про злочин у доказуванні як складова предмету криміналістики виявляються ситуаційно, залежно від конкретних кримінальних і слідчих ситуацій, індивідуальних властивостей та ознак об'єктів дослідження, неоднозначності форм взаємозв'язків між ними. Науковець припускає наявність зв'язків між такими закономірностями та іменує їх криміналістичним детермінізмом, який полягає в залежності криміналістичних засобів і методів роботи з інформацією про подію злочину від характеру цієї події та породжених нею наслідків [16, с. 9]. Встановлення названих закономірностей сьогодні є одним із основних напрямків наукового пошуку в криміналістиці.

В. Ю. Шепітько вважає, що стосовно типових ситуацій можна намітити певний спосіб дій слідчого в процесі одержання доказової інформації [1, с. 143]. Вважаємо, що дана теза може повною мірою бути застосована до обрання слідчим, спеціалістом, експертом та іншими уповноваженими особами техніко-та тактико-криміналістичних методів та засобів збирання доказів, а також шляхів їх використання. Це означає, що типізації та науковому аналізу підлягають не лише слідчі, а й інші види криміналістично значущих ситуацій.

Таким чином, протягом усього кримінального провадження складаються ситуації різного рівня та різної складності, які впливають на процес розслідування й судового розгляду та визначають поведінку уповноважених осіб відповідно до їх завдань у провадженні. Такі ситуації пов'язані між собою, у

тому числі й причинно-наслідковими зв'язками, які полягають у тому, що вирішення однієї з них призводить до формування наступної аж до моменту, коли, із вирішенням останньої, мета відповідного учасника провадження буде досягнута. Задля розробки практично спрямованих криміналістичних рекомендацій щодо кожного з видів ситуації, можливо визначити обставини та умови, що їх формують, підстави їх типізації, а також орієнтовні алгоритми дій для їх вирішення.

З огляду на викладене, вважаємо за можливе зробити висновок про те, що застосування ситуаційного підходу притаманне використанню всіх основних засобів та способів доказування в кримінальному провадженні. Усі основні операції із доказами є ситуаційно обумовленими, що сьогодні визнається та активно використовується вченими при розробці спрямованих на практику рекомендацій.

Варто зауважити, що криміналістичні рекомендації технічного, тактичного та методичного характеру не можуть бути достатньо ефективними, якщо вони розроблюються та використовуються відокремлено одна від одної. Слідча діяльність, на яку спрямовані згадані рекомендації, на практиці завжди має комплексний характер. Так у кримінальному провадженні техніко-криміналістичні засоби використовуються в ході реалізації тактики проведення слідчих (розшукових) дій, орієнтовний перелік та порядок проведення яких, у свою чергу, є предметом дослідження криміналістичної методики. Утім сьогодні в криміналістичній літературі здебільшого розрізняють досліджуються закономірності доказування під час розслідування окремих видів злочинів, під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та в ході використання окремих засобів криміналістичної техніки. Результатами таких досліджень стають методичні, тактичні та технічні криміналістичні рекомендації відповідно.

Подібні розробки можуть узагальнюватися в монографічних працях більш комплексного характеру з урахуванням у них загальних закономірностей збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, зокрема їх ситуаційної обумовленості. Так, наприклад, може бути розроблена міжвидова або родова методика розслідування злочинів, у рамках якої поглиблено досліджено особливості тактики проведення найбільш характерних слідчих (розшукових) дій, особливості техніко-криміналістичного забезпечення розслідування відповідних кримінальних правопорушень. Сучасні ж криміналістичні методики, як правило, надають лише орієнтовні рекомендації тактичного характеру, які, у свою чергу, містять фрагментарну інформацію про особливості застосування засобів криміналістичної техніки під час розслідування окремих видів злочину. У порівнянні з цим описана вище модель криміналістичних рекомендацій має більш повно задовольнити потреби практики, зокрема у світлі набираючої оберти тенденції до спеціалізації слідчих. Крім цього, такі комплексні дослідження сприятимуть системності та повноті навчальних матеріалів, які будуть створюватися на їх основі.

І хоча напрямки реформування існуючих підходів до створення криміналістичних рекомендацій є предметом окремого наукового обговорення, можемо зробити висновок, що одним із засобів їх оптимізації є врахування вченими загальних закономірностей використання ситуаційного підходу під

час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Зокрема такі рекомендації мають ґрунтуватися на типізації не лише слідчих ситуацій розслідування, а й ситуацій слідчих (розшукових) дій, техніко-криміналістичних ситуацій, експертних ситуацій тощо та пропонувати орієнтовні алгоритми дій для їх вирішення.

Теоретичною базою таких розробок має стати фундаментальне наукове криміналістичне дослідження закономірностей ситуаційної обумовленості збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, що сформує наукові підвалини використання здобутків криміналістичної ситуалогії в процесі доказування.

Відтак науковий інтерес становлять такі групи криміналістичних закономірностей:

1) ситуаційна обумовленість застосування техніко-криміналістичних способів та засобів збирання й дослідження доказів як закономірності обрання та використання слідчим, спеціалістом чи експертом засобів криміналістичної техніки, які найбільше відповідають ситуації, що склалася;

2) ситуаційна обумовленість використання тактико-криміналістичних способів збирання доказів як закономірності обрання та застосування слідчим тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій залежно від ситуації, що склалася;

3) ситуаційна обумовленість використання доказів у кримінальному провадженні як закономірності оперування слідчим, прокурором, стороною захисту наявними доказами в кримінальному провадженні (в залежності від ситуації розслідування).

Для кожної із груп закономірностей мають бути визначені перелік осіб уповноважених на прийняття рішень, обставини, що впливають на їх прийняття, суттєві складові відповідних ситуацій та підстави їх типізації, а також внутрішні зв'язки між такими закономірностями в кримінальному провадженні. Вважаємо, що для дослідження перелічених вище закономірностей варто виходити із широкого розуміння слідчої ситуації. Ґрунтовне дослідження ситуаційної обумовленості доказування в кримінальному провадженні дозволить оптимізувати рекомендації щодо прийняття практиками рішень про застосування в типових ситуаціях тих чи інших способів, засобів збирання та дослідження доказів, а також рішень про їх використання в кримінальному провадженні.

Висновки. Підсумовуючи наведене, зазначимо, що застосування ситуаційного підходу є виправданим при використанні всіх основних засобів та способів доказування в кримінальному провадженні. Оскільки алгоритми дій уповноважених осіб у процесі одержання доказової інформації визначаються конкретною ситуацією в провадженні, ситуаційно обумовленим є застосування техніко- й тактико-криміналістичних способів та засобів збирання й дослідження доказів, так само як і використання вже наявних доказів у кримінальному провадженні. Виходячи із цього, ситуаційна обумовленість та закономірності доказування в кримінальному провадженні становлять окремий науковий інтерес і потребують подальшого дослідження. Врахування таких

закономірностей дозволить оптимізувати розроблювані вченими-криміналістами рекомендації технічного, тактичного та методичного характеру, забезпечити їх актуальність і практичну спрямованість та сприятиме підвищенню якості таких рекомендацій у цілому.

Також зазначимо, що збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, окрім конкретної ситуації розслідування злочину, обумовлюється й конкретними завданнями, що стоять перед уповноваженою особою в провадженні. Це дає підставу стверджувати й про телеологічну (цільову) обумовленість доказування в кримінальному провадженні, яка має свої закономірності та потребує окремого дослідження.

Використані джерела:

1. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.
2. Щербакова Г. В. Теоретичні засади формування та розвитку криміналістичної ситуалогії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ, 2011. № 3. С. 331-336.
3. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособие. Волгоград: НИИ МВД РФ, 1993. 200 с.
4. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 22 с.
5. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987, 164 с.
6. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 139-143.
7. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Вид. Агенція «Апостиль», 2012. 304 с.
8. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
9. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. В 3-х томах. Т. 3. Москва : Юрист, 1997. 480 с.
10. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2013. № 3. С. 110-115.
11. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Редкол.: В.Ю. Шепітько (голова) та ін. 2018. 952 с.
12. Алексейчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 240 с.
13. Алексейчук В. І. Використання спеціальних знань під час огляду місця події при розслідуванні вбивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. № 10. С. 79-86.
14. Ландау И. Л. Ситуационный подход в технико-криминалистическом обеспечении предварительного расследования и судебного следствия. Автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.09. Калининград, 2002. 21 с.
15. Щербаковський, М. Г. Види та сутність судово-експертних ситуацій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. № 3 (71). С. 178-186.

16. Журавель, В. А. Предмет криміналістики: генезис та сучасний стан. / Вибрані твори. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2016. С. 5-11.

References:

1. Shepitko, V. (2007) Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz). Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi. [in Ukrainian].
2. Shcherbakova, H. (2011) Teoretychni zasady formuvannya ta rozvytku kryminalistychnoi sytualohii. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Dnipropetrovsk, 3, 331-336. [in Ukrainian].
3. Belkin, R. (1993) Ocherki kriminalisticheskoy taktiki. Volgograd: NII MVD RF. [in Russian].
4. Velikanov, S. (2002) Klyasyfikatsiia slidchykh sytuatsii u kryminalistychnyi metodytsi. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
5. Drapkin, L. (1987) Osnovy teorii sledstvennykh situatsiy. Sverdlovsk. [in Russian].
6. Shevchuk, V. (2014) Slidcha sytuatsiia: poniattia, struktura, vydy ta yikh znachennia dlia optymizatsii rozsliduvannya zlochyniv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 1, 139-143. [in Ukrainian].
7. Zhuravel, V. (2012) Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii. Kharkiv: Apostyl. [in Ukrainian].
8. Tishchenko, V. (2007) Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannya zlochyniv. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].
9. Belkin, R. (1997) (Vols.1-3); Vol.1. Kurs kriminalistiki: Kriminalisticheskie sredstva, priemy i rekomendatsii. Moskva: Yurist. [in Russian].
10. Stepaniuk R. (2013) Sytuatsiinyi pidkhid u formuvanni metodyk rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh u biudzhethnii sferi Ukrainy. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 3, 110-115. [in Ukrainian].
11. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia (2018) (Vols. 1-20); Vol. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia. V. Yu. Shepitko (Ed.) et. al. N. p. [in Ukrainian].
12. Aliksieichuk, V. (2007) Ohliad mistsia podii: taktyka i psykholohiia. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
13. Aliksieichuk, V. (2010) Vykorystannya spetsialnykh znan pid chas ohliadu mistsia podii pry rozsliduvanni vbyvstv. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 10, 79-86. [in Ukrainian].
14. Landau, I. (2002) Situatsionnyi podhod v tehniko-kriminalisticheskomo obespechenii predvaritel'nogo rassledovaniya i sudebnogo sledstviya. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kaliningrad. [in Russian].
15. Shcherbakovskyi, M. (2015) Vydy ta sutnist sudovo-ekspertnykh sytuatsii. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka - Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs E. O. Didorenko*, 3 (71), 178-186. [in Ukrainian].
16. Zhuravel, V. (2016) Predmet kryminalistyky: henezys ta suchasnyi stan. Vybrani tvor. Kharkiv: Apostil, 5-11. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2019

Коваленко А. В.,
кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры
государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

СИТУАЦИОННАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ СБОРА, ИССЛЕДОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена обоснованию ситуационной обусловленности сбора, исследования и использования доказательств в уголовном производстве. Автором проанализированы основные подходы к пониманию термина «следственная ситуация» и особенности применения данного понятия как категории криминалистической тактики и методики. Рассмотрены другие виды криминалистической значимых ситуаций в уголовном производстве, в частности ситуации следственного (розыскного) действия, технико-криминалистические ситуации, экспертные ситуации и т. д. Предложены пути совершенствования криминалистических рекомендаций за счет использования учебными закономерностей ситуационной обусловленности доказывания в уголовном производстве. Определены приоритетные направления исследования ситуационной обусловленности доказывания в уголовном производстве.

Ключевые слова: криминалистическая ситуалогия, ситуация, следственная ситуация, доказывание, криминалистические рекомендации.

Kovalenko A.,
Candidate of Law,
Senior Lecturer of Department of State-Law disciplines,
Luhansk State University of Internal
Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

SITUATIONAL CONDITIONALITY OF COLLECTION, EXAMINATION AND USE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The purpose of the article is to substantiate the situational conditioning of collection, examination and use of evidence in criminal proceedings. Using the formal-logical method, the situational conditionality of proving in criminal proceedings was established. The system-structural method made it possible to systematize the types of situations in criminal proceedings. Modeling and forecasting methods have become the basis for identifying priority areas for situational conditioning research.

The author analyzes the main approaches to understanding the term "investigative situation" and the peculiarities of applying this concept as a category of forensic tactics and techniques. Other types of forensically significant situations in criminal proceedings are considered, including situations of investigative (search) action, technical and forensic situations, expert situations, etc. The ways of improvement of forensic recommendations at the expense of scientists using regularities of situational conditionality of proving in

criminal proceedings are offered. Priority directions of investigation of situational conditionality of proving in criminal proceedings are determined.

The use of a situational approach is justified in using all the basic means of proving in criminal proceedings. Since the algorithms of actions of authorized persons in the process of obtaining evidentiary information are determined by the specific situation in the proceedings, the use of technical and tactical-criminalistic methods and means of gathering and examining of evidence, as well as the use of already existing evidence in criminal proceedings, is situationally conditioned. On this basis, the situational conditionality and patterns of evidence in criminal proceedings are of particular scientific interest, and consideration of such regularities will optimize the recommendations of technical, tactical and methodological character developed by the forensic scientists.

Key words: forensic situation, situation, investigative situation, evidence, forensic recommendations.

DOI: 10.33766/2524-0323.88. 250-257

УДК 336.025:347.73

В. Г. Першин,

кандидат юридичних наук,
начальник відділу міжнародних зв'язків
Національної академії прокуратури України
(м. Київ, Україна)

e-mail: pershinv@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7562-4964>

РОЛЬ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В МЕЖАХ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті розглядається проблематика ролі фінансового моніторингу в межах протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Зазначається про значне поширення цього негативного явища. Акцентується увага на транснаціональному характері «відмивання» брудних коштів. Пропонуються шляхи удосконалення діяльності системи фінансового моніторингу.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, протидія легалізації доходів, «відмивання» грошей, функції публічного управління, злочинність.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні Україна потребує суттєвого удосконалення діяльності в царині фінансового моніторингу. Причин такого стану справ достатньо багато. Одна із них полягає в необхідності протидії (легалізації) доходів, одержаних злочинним шляхом. Рівень злочинності, у тому числі й економічної, на жаль, має в Україні тенденцію до зростання. Такі ж невтішні показники й стосовно легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Значною мірою вказане обумовлене загальним погіршенням криміногенної ситуації в державі та становленням системи фінансового моніторингу в Україні, наявністю низки нерозв'язаних у цьому аспекті проблем. Наразі ми є свідками активного розвитку фінансового законодавства та намагання з боку держави здійснювати реальне запобігання та

протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні питання системи фінансового моніторингу досліджували такі фахівці, як: О. Ф. Андрійко, В. Т. Білоус, О. М. Бандурка, С. А. Буткевич, С. В. Васильчак, Л. К. Воронова, В. А. Журавель, А. Т. Ковальчук, Н. Р. Нижник, В. А. Некрасов, О. П. Орлюк, Л. А. Савченко, С. В. Сімов'ян, С. Г. Стеценко, О. Є. Користін, Н. Я. Якимчук та інші. Водночас у юридичній науці наразі недостатньо системно розглядається роль фінансового моніторингу в межах протидії (легалізації) доходів, одержаних злочинним шляхом, що й обумовлює важливість дослідження вказаного питання.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття загальних рис та особливостей, котрі характеризують роль фінансового моніторингу в межах протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, що й обумовлює важливість дослідження ролі фінансового моніторингу в межах протидії (легалізації) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Практично кожна цивілізована держава намагається запровадити дієву систему фінансового моніторингу. Залежно від країни, указана система має певні особливості, проте є і спільні риси. Вони, серед іншого, виявляються у функціях і принципах. З позицій системного дослідження фінансового моніторингу як об'єкту адміністративно-правового наукового дослідження, ми пропонуємо такі функції фінансового моніторингу: запобіжну; координаційну; детінізацію економіки; міжнародного співробітництва.

Утім, говорячи про принципи фінансового моніторингу, варто вказати на необхідність врахування існуючих підходів щодо принципів публічно-правової діяльності. Скажімо, С. Г. Стеценко в рамках адміністративно-правової парадигми, справедливо стверджує, що важливим фактором розуміння суті публічного управління є усвідомлення його принципів, під якими розуміються основні засади, закономірності, на яких базується публічне управління. Значення принципів адміністративного права полягає в тому, що вони, завдяки здійснюваному свідомо узагальненню, у стислому виді відбивають найсуттєвіші характеристики вказаної галузі права. Оскільки формулювання принципів – це свідомо творча діяльність науковців, практиків, фахівців у сфері адміністративного права та державного управління, доцільно виокремити такі вимоги до принципів публічного управління: відповідність нормам чинного законодавства; відбиття найсуттєвіших, ключових закономірностей державного управління; відповідність меті публічного управління [1, с. 52-53].

Погоджуючись із такого роду постановкою питання, вважаємо, необхідно враховувати також і принципи інших, дотичних до фінансового моніторингу явищ, які нерідко виступають у якості об'єкту фінансового моніторингу. Так, приміром, основними принципами т. зв. «відмивання» грошей є таке: приховування дійсного власника і джерела надходження т. зв. «брудних» грошей (якщо після «відмивання» ім'я власника буде залишатися відомим, процес втрачає будь-який сенс); зміна номіналу купюр, призначених для «відмивання»; максимальне заплутування процесу; перебування грошей під постійним контролем їхнього власника [2, с. 68]. Не можна також не згадати про

важливість здійснення фінансового моніторингу за формуванням виборчих фондів кандидатів та політичних партій під час виборів [3].

Чинне законодавство на рівні підзаконного нормативно-правового акту – наказу Міністерства фінансів України, який присвячено принципам опрацювання одержаної від суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу та критеріїв аналізу таких операцій, містить інформацію, відповідно до якої ці принципи та критеріїв призначені для використання Державною службою фінансового моніторингу України під час проведення аналізу повідомлень, отриманих від суб'єктів первинного фінансового моніторингу (далі - СПФМ), про фінансові операції, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, й описує принципи опрацювання одержаної від СПФМ інформації про фінансові операції, котрі підлягають фінансовому моніторингу, та критеріїв аналізу фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу.

Опрацювання одержаної від СПФМ інформації про фінансові операції, які підлягають фінансовому моніторингу, базується на таких основних принципах: 1) повноти опрацювання інформації; 2) послідовності опрацювання інформації; 3) збереження та захисту інформації; 4) контролю за опрацюванням інформації; 5) своєчасності та об'єктивності опрацювання інформації; 6) незалежності та невтручання в діяльність СПФМ працівників Держфінмоніторингу при опрацюванні ними інформації; 7) категорійності обробки повідомлень про фінансові операції з урахуванням ризик-орієнтовного підходу; 8) усебічного використання інформації з інших передбачених законодавством джерел під час опрацювання інформації [4].

М. В. Борєць у рамках своєї дисертаційної роботи зазначає про розуміння системи фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як: 1) системи адміністративно-правових, фінансово-правових, кримінально-правових, міжнародно-правових, оперативного-розшукових та інших заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, – системи державного регулювання (у широкому розумінні); 2) системи постійного контролю щодо відстеження фінансових операцій уповноважених суб'єктів (первинного) фінансового моніторингу відповідно до встановлених критеріїв, одним із методів якого є фінансовий моніторинг (у вузькому розумінні) [5, с. 10]. Нам видається, що такого роду бачення в цілому є недостатньо повним, оскільки акцентує увагу лише на контролі та фактичній протидії цьому явищу. Варто все ж таки говорити про більш комплексний підхід, який містить запобігання, протидію, притягнення винних до відповідальності, підтримку ініціатив щодо інформування про виявлені факти легалізації злочинних коштів, міжнародну взаємодію в цій сфері.

Поняття «відмивання» (англ. *money laundering*) історично пов'язане з одним із перших та найбільш відомих способів легалізації злочинних доходів (коштів), які в 20–30-х роках минулого століття кримінальні групи Сполучених Штатів Америки, що отримували надприбутки від незаконної торгівлі горілками

виробами під час дії т. зв. «сухого закону», «показували» (легалізували) їх, як здобути внаслідок прання білизни, тобто «відмити» через мережу пралень, що належала їм, хоча такого доходу від прання білизни неможливо було отримати [6, с. 27]. Подібна діяльність у подальшому набула нових горизонтів, суттєво розширилась та вийшла за межі горілчанних виробів. На жаль, за роки незалежності Україна стикнулась із масовими спробами різних підприємців, високопосадовців, криміналітету тощо легалізувати кошти, отримані в протиправний спосіб. І держава повинна цьому запобігати. Одним із такого роду заходів, як свідчить європейський досвід, є підвищення фінансового контролю за особами, які мають можливість впливати на формування чинного законодавства, створюючи сприятливе законодавче піддрунтя для різного роду фінансових махінацій [7].

З 70-х роках двадцятого століття, у зв'язку зі стрімким розвитком, у першу чергу, інформаційних і фінансових технологій, світ став глобальним. Головні ролі у світовій економіці почали грати транснаціональні корпорації, які за своєю економічною потужністю й політичним впливом перебувають на рівні з деякими національними економіками. Це сприяло виникненню небувалих умов і можливостей для процвітання тіншової економіки, також прийняло глобальні масштаби у своїй діяльності. Сконцентрувавши у своїх руках колосальні активи, злочинний світ перейнявся наданням їм легального вигляду для можливості їх безперешкодного використання. У зв'язку з цим стали вкрай загребувані різні способи легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [8, с. 1].

Відмивання доходів, придбаних незаконно, сприяє криміналізації практично всієї системи суспільних відносин. Це соціально-негативне явище набуває міжнародного характеру й тому створює фінансову базу для існування злочинності, у тому числі організованої і транснаціональної. Накопичення капіталу злочинними формуваннями, впровадження його в цивільний обіг, а також використання за межами країни дозволяють отримувати значні переваги в конкурентній боротьбі, створюють несприятливий інвестиційний клімат і негативно впливають на розвиток національної економіки. Залучення коштів із злочинних джерел викликає в той же час дестабілізацію фінансових відносин, загрожує стабільності банківської системи в цілому [9]. Тут, на жаль, ми вимушені констатувати, що Україна за багатьма світовими рейтингами, котрі характеризують ступінь протидії злочинності, в основі якої лежить легалізація незаконно отриманих коштів, знаходиться далеко від чільних позицій.

Сьогодні в Україні питання, пов'язані з фінансовим моніторингом доходів, отриманих злочинним шляхом, набули великої ваги й перебувають у центрі уваги нашого суспільства. Актуальність даної проблеми полягає в тому, що припинення отримання доходів у тіншовому секторі економіки дозволить значно збільшити податкові надходження до державного бюджету, що особливо необхідно в умовах значного дефіциту бюджету України. Доходи, отримані злочинним шляхом, становлять серйозну небезпеку для законної економічної діяльності, дестабілізації існуючих фінансової та валютної систем, зниження добробуту населення, наповнення державного бюджету [10, с. 214].

Як видається, багато в чому належне наукове опрацювання та практична діяльність із протидії легалізації злочинних коштів гальмується через недостатню

опрацьованість теоретико-методологічних питань, через нерозуміння фахівців, які займаються цими питаннями, базових засад фінансового моніторингу та його призначення. Дослідники вказують, що правовідносини у сфері фінансового моніторингу щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом носять системний характер і складаються не тільки із фінансово-правових відносин, а також із адміністративно-правових і кримінально-правових відносин, а також відносин у сфері міжнародного права й економічної теорії (тіньова економіка, детінізація економіки), організацій оперативно-розшукової діяльності та ін. Фінансовий моніторинг є однією із складових системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Удосконалення і взаємодія елементів даної системи забезпечить ефективну протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [11, с. 108]. Такого роду позиція засвідчує роль та значення взаємодії елементів комплексної системи протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Інакше досить непросто забезпечити боротьбу із цим негативним явищем та досягти позитивних результатів.

Однією з міжнародних тенденцій розвитку контрольної діяльності держави є пошук нових інструментів, покликаних запобігти протиправним явищам у житті держави і суспільства з мінімальним втручанням у діяльність приватних осіб та організацій. Загострилися міжнародні та національні проблеми тероризму, наркоторгівлі, корупції, що свідчить про те, що традиційні методи боротьби з ними є недостатньо ефективними [12]. Мусимо наголосити, що роль держави має бути схожою із діяльністю хірурга, який видаляє все непотрібне, натомість залишає в організмі людини всі життєздатні органи та тканини. Запобігаючи легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, держава через систему фінансового моніторингу та діяльність правоохоронних органів має видаляти всі злочинні прояви, натомість залишати ті підприємницькі структури, котрі не порушують закон чи діють у легальному правовому полі.

Висновки. Отже, на наше глибоке переконання, Україна здатна зробити суттєві кроки вперед у справі запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Значною мірою це залежить від належної організації діяльності системи фінансового моніторингу, а також вдосконалення чинного законодавства в цьому напрямі.

Використані джерела:

1. Степенко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Вид. 3-тє, перероб. та доп. К.: Атіка, 2011. 624 с.
2. Барановський О. І. «Відмивання» грошей: сутність та шляхи запобігання. Вид-во «Форт», 2003. 472 с.
3. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади участі громадськості у фінансуванні федеральних виборчих кампаній у США. *Вибори та демократія*. 2011. № 2. С. 17-24.
4. Про затвердження Принципів опрацювання одержаної від суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, та критеріїв аналізу таких операцій: Наказ Міністерства фінансів України від 10 березня 2015 р. № 306.

5. Борець М. В. Адміністративно-правовий статус державних регуляторів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Дис... канд. юрид. наук. 12.00.07. Київ, 2017. 234 с.

6. Кернер Х.-Х., Дах Э. Отмывание денег. М.: Международные отношения, 1996. 240 с.

7. Нестерович В. Ф. Зміни у конституційно-правовому регулюванні лобіювання у Німеччині та Франції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 23-33.

8. Быченко Е. Г. Противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путём, и финансирования терроризма в условиях финансовой глобализации. Автореф. дис... канд. экон. наук. Москва, 2009. 22 с.

9. Николаев К. В. Организация системы финансового мониторинга в России: социологический анализ и перспективы развития: диссертация ... кандидата социологических наук: 22.00.08. Ростов-на-Дону, 2010. 164 с.

10. Борець М. В. Поняття і категорії у дослідженні питань з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право»*. 2013. Випуск 1 (17). С. 105-109

11. Бормогова М. В., Мухіна К. О. Дослідження сутності поняття фінансовий моніторинг. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 50. С. 214-217

12. Прошунин М. М. Финансовый мониторинг в системе противодействия легализации преступных доходов и финансированию терроризма: российский и зарубежный опыт. Дис. докт. юрид. наук. Москва, 2010. 404 с.

References:

1. Stetsenko, S. G. (2011) *Administrativne pravo Ukrainy: navch. posib. Vyd. 3-tie, pererob. ta dop.* Kyiv: Atika. [in Ukrainian].

2. Baranovskyi, O. I. (2003) "Vidmyvannia" hroshei: sutnist ta shliakhy zapobihannia. *Vyd-vo «Fort»*. [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Pryntsyypiv opratsiuvannia oderzhanoi vid sub'iektiv pervynnoho finansovoho monitorynhu informatsii pro finansovi operatsii, shcho pidlihaiut finansovomu monitorynhu, ta kryteriiv analizu takykh operatsii: *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 10 bereznia 2015 r. № 306*. [in Ukrainian].

4. Nesterovych, V. F. (2011) *Konstytutsiyno-pravovi zasady uchasti hromads'kosti u finansuvanni federal'nykh vyborchkykh kampaniy u SSHA. Vybory ta demokratiya – Elections and democracy, 2, 17-24*. [in Ukrainian].

5. Borets, M. V. (2017) *Administrativno-pravovi status derzhavnykh rehulyatoriv u sferi zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom. Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Kerner, Kh.-Kh., Dakh, E. (1996) *Otmyvanye deneh*. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya. [in Russian].

7. Nesterovych, V. F. (2015) *Zminy u konstytutsiyno-pravovomu rehulyuvanni lobiyuvannya u Nimechchyni ta Frantsiyi. Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs Didorenko, 2, 23-33*. [in Ukrainian].

8. Bychenko, E. H. (2009) *Protyvodeistvye lehalizatsyy (otmyvaniyu) dokhodov, poluchennykh prestupnym putiom, y fynansyrovannya terroryzma v uslovyakh fynansovoi hlobalyzatsyy. Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva. [in Ukrainian].

9. Nykolaev, K. V. (2010) Orhanyzatsiia systemy fynansovoho monytorynha v Rossyiu: sotsyolohycheskyi analiz y perspektyvi rozvytyia. *Doctor's thesis*. Rostov-na-Donu. [in Russian].

10. Borets, M. V. (2013) Poniattia i katehorii u doslidzhenni pytan z protydiilehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom. *Visnyk NTUU «KPI». Serii «Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo»-Bulletin of NTUU "KPI". Political Science Series. Sociology. Right*, 1(17), 105-109. [in Ukrainian].

11. Bormotova, M. V., Mukhina, K. O. (2015) Doslidzhennia sutnosti poniattia finansovy monytorynh. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti- Bulletin of Economics of Transport and Industry*, 50, 214-217. [in Ukrainian].

12. Proshunyn, M. M. (2010) Fynansovy monytorynh v systeme protyvodeistviya lehalizatsyy prestupnykh dokhodov y fynansyrovanyiu terroryzma: rossyiskyi i zarubezhnyi opyt. *Doctor's thesis*. Moskva. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2019

Першин В. Г.,

кандидат юридических наук,
начальник отдела международных связей
Национальной академии прокуратуры Украины
(г. Киев, Украина)

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА В РАМКАХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ, ПОЛУЧЕННЫХ ПРЕСТУПНЫМ ПУТЕМ

В статье рассматривается проблематика роли финансового мониторинга в пределах противодействия легализации доходов, полученных преступным путем. Отмечается о широком распространении этого негативного явления. Акцентируется внимание на транснациональном характере т. наз. «отмывания» грязных денег. Предлагаются пути совершенствования деятельности системы финансового мониторинга.

Ключевые слова: финансовый мониторинг, противодействие легализации доходов, «отмывание» денег, функции публичного управления, преступность.

Pershin V.,

Candidate of Law,
Head of International Relations National
Academy of Public Prosecutor of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

THE ROLE OF FINANCIAL MONITORING IN THE LIMITS OF ANTI-LEGALIZATION OF INCOME PROVIDED BY A CRIMINAL WAY

The article deals with the problem of the role of financial monitoring within the framework of counteracting the legalization of proceeds from crime.

As of today, Ukraine needs to significantly improve its financial monitoring activities. There are many reasons for this. One of them is the need to counteract (legalize) the proceeds of crime. The level of crime, including economic crime, unfortunately, tends to

increase in Ukraine. The same disappointing figures are in place for the legalization (laundering) of proceeds of crime.

To a large extent, this is due to the general deterioration of the country's criminogenic situation and the establishment of a financial monitoring system in Ukraine, with the presence of a number of unresolved problems in this regard. We are currently witnessing the active development of financial legislation and the government's attempt to prevent and counteract the actual legalization (laundering) of proceeds of crime, terrorist financing and the proliferation of weapons of mass destruction.

It is noted that this negative phenomenon is widespread. Emphasis is placed on the transnational nature of "laundering" of dirty money. Virtually every civilized state tries to put in place an effective financial monitoring system. This system has its own characteristics depending on the country, but there are common features. They are, among other things, manifested in functions and principles. The ways of improving the activity of the financial monitoring system are proposed.

Key words: financial monitoring, counteraction to legalization of income, money laundering, public administration function.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.257-265
УДК 343.98

В. М. Плетенець,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: viktor_plet@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СЛІДЧИМ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

Стаття присвячена висвітленню можливостей використання слідчим критичного мислення в умовах протидії розслідуванню.

Наголошується, що процедури та стратегії критичного мислення мають використовуватися для вирішення неординарних практичних завдань, котрі неможливо вирішити машинально, із застосуванням наявних знань та умінь. Звертається увага на те, що набуття слідчими навичок оцінки кожного розслідуваного кримінального провадження сприятиме формуванню такого якісного рівня, що не дозволить припуститися помилок розслідування. Підкреслюється, що постійний тиск з боку зацікавлених осіб не повинен впливати на рішення слідчого, які мають бути самостійними та ґрунтуватися на критичному аналізі матеріалів провадження.

Ключові слова: протидія розслідуванню, критичне мислення, рішення слідчого, аналіз провадження.

Постановка проблеми. Діяльність слідчого має пізнавально-пошуковий характер пізнання події минулого, що здійснюється шляхом збору відомостей
© Плетенець В. М., 2019

про неї. Виявлені дані аналізуються на предмет відношення до розслідуваного кримінального провадження. За значною кількістю проваджень зустрічаються невідповідності у свідченнях допитуваних осіб, відсутність знаряддя вчинення злочину, що логічно пояснюються слідчими як зайнята стороною захисту лінія поведінки, застосування підготовки та маскування вчинення кримінального правопорушення. Фальсифікації ж місць події, наприклад за вбивствами, є розповсюдженим явищем. Однак і за іншими, менш резонансними кримінальними правопорушеннями відкидати можливості зацікавлених осіб у формуванні обстановки місця події не варто. Це обумовлює необхідність критичної оцінки кожного кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичне мислення досліджувалося у різних науках: психології, педагогіці, логіці, криміналістиці та інших. Йому приділяли увагу такі вчені, як: М. Н. Алексєєв, В. П. Борисєнков, О. Ю. Булулуков, А. П. Валицька, Н. В. Вукіна, С. Д. Максимєнко, В. М. Монахов, О. І. Помєтун, Я. А. Пономєрьов, О. К. Тихомиров, Х. Г. Тхагапсєв та багато інших.

У той же час питанням критичного мислення при розслідуванні в умовах протидії цій діяльності з боку зацікавлених осіб належної уваги науковцями приділено не було. Це обумовлює труднощі, з якими стикаються правоохоронці в організації своєї діяльності, в умовах проявів протидії розслідуванню.

Так, згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України [1], підозра оголошується приблизно у 25 % від загальної кількості зарєєстрованих кримінальних правопорушень. На результати розслідування, визначені в статистичних даних, значною мірою можуть впливати як прояви протидії розслідуванню, так і недостатньо якісний підхід до оцінки матеріалів та організації кримінального провадження. У результаті цього, за даними деяких дослідників [2], в Україні реєструються близько 1 % виправдувальних вироків.

Формування цілей. Метою даної статті є окреслення можливостей використання слідчим критичного аналізу матеріалів кримінального провадження в умовах протидії розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. Можна сказати, що *критичне мислення* – це мислення високого рівня, що дозволяє ставити під сумнів інформацію, що надходить. Також його визначають як «оціночне, рефлексивне», або «мислення про мислення» [3]. Таким чином формується неупереджене ставлення до отримуваних відомостей, жодній частині з яких не надається статусу остаточного та недоторканого доказу. Критичне мислення складається з певних установок дослідника, які орієнтують його на врахування контексту, широту охоплення фактичної інформації тощо, а також із певних процедур, спрямованих на забезпечення логічної досконалості, фактичної обґрунтованості та ціннісної доцільності міркувань [4].

Процедури та стратегії критичного мислення мають використовуватися для вирішення неординарних практичних завдань, котрі неможливо вирішити механічним застосуванням наявних знань та умінь. Так виявлення в діяльності слідчого нового та незрозумілого, чим зокрема може бути виявлення факту протидії розслідуванню, що мала прихований, системний характер, формуватиме

проблемну ситуацію та обумовлюватиме неординарні завдання її вирішення. При цьому слідчий може зіткнутися з ситуацією, коли лише один предмет, допит чи висновок експерта ставить під сумнів раніше сформовану уяву про вчинену подію. У даному випадку отримані дані мають критично оцінюватися на відповідність кожного з них окремо та в сукупності події, що сталася.

У проблемних ситуаціях, як наголошують І. П. Чередниченко та Н. В. Тельних, завжди виникають такі цілі, для досягнення яких наявних засобів, способів і знань виявляється недостатньо [5, с. 138]. Варто зазначити, що, наприклад, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів поділяються науковцями, у тому числі, з позиції проблемності. У той же час проблемність ситуації є оціночним показником труднощів у діяльності слідчих, які необхідно здолати. Саме наявні в них досвід, знання, навички, цілеспрямованість та інші якості визначають суб'єктивність та відповідним чином впливають на процес розкриття та розслідування злочинів [6, с. 100]. Об'єктивні фактори також оцінюються через зазначені якості слідчого. Відповідно, те, що для одного слідчого не складатиме жодних труднощів, для іншого буде нездоланною перешкодою в діяльності. Таким чином, труднощі викликає не існування проблемної ситуації як такої, а її сприйняття та пошук шляхів вирішення конкретним слідчим з позиції наявних знань, досвіду, зокрема, позитивного чи негативного.

Отже, критичного мислення потребують не будь-які задачі, але лише ті, для розв'язання яких наявних знань та навичок недостатньо [7, с. 50]. Однак, варто зазначити, що кожне кримінальне провадження є індивідуальним, а повторюваність може простежуватися лише в загальних рисах. Тому вирішення кожного провадження несе в собі труднощі та обумовлює, на нашу думку, необхідність критичного аналізу його матеріалів, а зрозумілій, на перший погляд, ситуації має приділятися не менше уваги, ніж проблемній, оскільки без цього може бути втрачений всебічний, неупереджений підхід до оцінки зібраних матеріалів та власної діяльності слідчим.

За умов якщо, наприклад, у провадженні все нібито «складається» добре (на місці події виявляється значна кількість слідів, особи зізнаються в причетності до вчиненого кримінального правопорушення, захисники не чинять протидії, розслідування ведеться без зайвих зусиль), слідчий, скоріше за все, сприйматиме ситуацію безпроблемною, не замислюючись про те, що обставинку могли шпугно сформулювати, чи то провину на себе візьме непричетна до вчиненого кримінального правопорушення особа, чи то захисник обере тактику, спрямовану на т. зв. «присипляння» пильності слідчого тощо.

У суді ж виявиться, що, окрім зізнання самого обвинуваченого, доказів для проголошення йому вироку недостатньо. Уникнення подібного явища можливе шляхом есебічної, ґрунтовної оцінки матеріалів кримінальних проваджень.

Як наголошує Ф. А. Станкато, *критичне мислення* – це формулювання суджень відносно правдивості та реальності заяв або відповідей щодо розв'язання проблем [8]. Виявлені невідповідності сформованої картини правопорушення та припущення про його механізм, має поставити перед слідчим питання про належність відповідних предметів (об'єктів, свідчень) щодо розслідуваного кримінального провадження. Сформоване раніше в

слідчого бачення картини вчиненого суспільно-небезпечного діяння не повинно бути догмою та має піддаватися сумніву й перегляду.

Саме суперечлива ситуація, на думку Д. Клустер, є пусковим механізмом критичного розмірковування [9, с. 3]. У даному випадку формуються умови складного вибору – залишити ситуацію такою, як вона сприймається на перший погляд, або спробувати її переосмислити. Це може потягти за собою необхідність корекції планів розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій повторно чи додатково тощо.

Критичне мислення виступає як нестандартне, що ґрунтується на можливості «...бачити й оцінювати альтернативи...». [10, с. 5]. При цьому усвідомлення альтернатив має сприяти пошуку шляхів вирішення складних ситуацій, що виникають у ході розслідування. Відшукування в матеріалах кримінального провадження тих маркерів, що стануть відправними точками в подальшому розслідуванні потребує критичного аналізу з боку слідчих.

Так на питання про вірогідне подальше здійснення критичного аналізу матеріалів провадження стверджувальну відповідь дали 21 % проінтерв'юваних слідчих, із яких лише 27 % роблять це у всіх провадженнях, інші (73 %) - лише по тих справах, що викликають труднощі. Відповідно, отримані відомості по кримінальному провадженню здебільшого не будуються на їхній критичній оцінці, а пошук пояснень протиріч відбувається шляхом механічного застосування накопичених знань та досвіду. Слідчий оцінює об'єкти що потрапляють у поле його зору, з позиції ступеня надійності інформації та її належності до події. Таким чином, суб'єкт приписує цінність певному об'єкту [11, с. 141]. У той же час слідчі мають критично ставитися до всіх виявлених об'єктів та оцінювати їх відношення до провадження. Слідчому постійно доводиться здійснювати переходи від обмірковування до дій та в зворотньому напрямку, від швидкості яких залежить результативність його діяльності та що є показником інтелектуальної активності.

Заслужують на увагу проведені дослідження, згідно з якими можна визначити рівень інтелектуальної активності слідчих, їхню високу кваліфікацію, а саме:

- 23% - «пасивні» («репродуктивні»), для яких час вирішення завдань скорочується в основному за рахунок тренування; несподівані ж варіанти ситуації викликають збільшення часу на розв'язання;

- 67% - «евристичні», для яких характерне прагнення ввести нові способи вирішення й скоротити час розв'язання завдань головним чином за рахунок формальних прийомів;

- 6% - «креативні» – мають вищий рівень інтелектуальної активності, пов'язаний із ініціативою в постановці завдань, із прагненням до виявлення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей, до теоретичних узагальнень, із пошуком сенсу, причини одержуваного ефекту, із дослідженням завдання без турботи про час її рішення [12]. При цьому фактор часу має значення не тільки з позиції кримінального процесу, а й організації діяльності та криміналістичної тактики. Упущення необхідного моменту проведення якоїсь запланованої процесуальної дії може поставити під загрозу можливість закріпити отримані

відомості в процесуальній формі. Таким чином, час на обдумування та прийняття рішень обмежений, що особливо гостро відчувається на початковому етапі розслідування, а також у разі виявлення проявів протидії розслідуванню.

Час накладає свої обмеження на можливості приділення належної уваги кожному кримінальному провадженню, особливо якщо їх одночасно декілька сотень перебуває в слідчого; учитися на них шляхом спроб та помилок, витрачаючи час, сили та засоби, не має можливості. Так, від помилок та спроб їх виправлення ніхто не застрахований, однак вони можуть вводитися до мінімуму шляхом застосування критичного аналізу матеріалів провадження. Прикладом недостатньо критичного аналізу та належного ставлення до розслідування можуть бути справи пологівського маніяка С. Ткача, суспільно-небезпечні діяння якого відбувалися протягом 25 років (37 вбивств, а за деякими оцінками – понад 100), за що відбували покарання щонайменше 11 осіб [13]. Способи (підготовка, безпосереднє вчинення та маскування) та обстановка (місце та час) злочинної діяльності визначалися злочинцем, виходячи з усвідомлення механізму слідоутворення та наявних спеціальних криміналістичних знань. Так місця вчинення кримінальних суспільно-небезпечних діянь обиралися безлюдні (поруч з автомагістралями, залізничними коліями), які використовувалися для залишення місця події, що унеможливило роботу службово-розшукових собак; сліди на місці події затоптувалися, а предмети, на яких могли утворюватися відображення, вилучалися. Спостереження за діями слідчо-оперативної групи (а за деякими епізодами С. Ткач був запрошений у якості понятого), надавало можливість з'ясування виявлених у ході огляду відображень його дій, предметів, виявлених свідків-очевидців. На підставі отриманих даних відбувалася корекція подальших злочинних дій та приймалися заходи з протидії розслідуванню. У разі достатньої поінформованості злочинця щодо наявних у матеріалах провадження даних, які можуть стати підґрунтям для його звинувачення, притягнути до відповідальності злочинця майже неможливо. Стороною захисту ці відомості можуть або спростовуватися, ставитися під сумнів законність їх отримання або використовуватися для формування алібі. Так неодноразово допитаний на предмет причетності до вчинених суспільно-небезпечних діянь С. Ткач висував алібі, котрі правоохоронці не могли спростувати, що обумовлювало уникнення його від відповідальності. З іншої сторони, резонанс даних злочинів накладав свій відбиток на дії співробітників правоохоронних органів. Так тиск з боку контролюючих органів, ЗМІ, громадськості, про рівень яких можна лише здогадуватися, не міг не вплинути на прийняття помилкових, поспішних рішень правоохоронцями.

Отже, даний приклад демонструє проблему критичного аналізу матеріалів провадження співробітниками правоохоронних органів і, відповідно, складність прийняття ними обґрунтованих рішень в умовах протидії розслідуванню. Наявність власної позиції може характеризувати слідчого як сформовану, зрілу особистість у розстановці пріоритетів, а прийняття самостійних рішень демонструє принциповість його позиції. Формування самостійних суджень як продукту критичного мислення означає, що воно спрямоване на творчу, мисленеву діяльність, а не на репродуктивне мислення, що базується на жорстких алгоритмах і стереотипах [14, с. 8].

З принциповістю, як рисою характеру слідчого, пов'язуються наявність твердих переконань та активне прагнення до їх реалізації, незважаючи на перепони та загрозу особистому благополуччю. Так якщо аналіз провадження виконувати з позиції захисника, відшукуючи прогалини, то це сприятиме слідчому у виявленні допущених прорахунків. Набуття слідчими навичок подібної оцінки кожного кримінального провадження забезпечить формування такого якісного рівня, що не дозволить припускатися помилок розслідування.

Незважаючи на постійний тиск з боку зацікавлених осіб, рішення слідчого мають бути самостійними та ґрунтуватися на критичному аналізі матеріалів провадження. У цьому випадку можлива реалізація завдань кримінального провадження, як зазначено в ст. 2 КПК України: «...з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений...».

Висновки. Проведене нами дослідження дає можливість наголосити, що критичне мислення має стосуватися всіх матеріалів провадження, а не тільки тих, у яких слідчий відчуває проблеми в їх розслідуванні. Цим буде забезпечений усебічний, неупереджений підхід до оцінки зібраних матеріалів та власної діяльності слідчим.

Незважаючи на прояви протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, аналіз кримінального провадження має бути критичним, а рішення слідчого самостійними та обґрунтованими. Усе зазначене сприятиме мінімізації витрат часу, сил та засобів, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню якості розслідування.

Подальші наші дослідження зосереджуватимуться на розгляді можливостей факторного аналізу в подоланні проявів протидії розслідуванню.

Використані джерела.

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Практичний погляд на відсутність виправдувальних вироків в Україні: URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010378
3. Критичне мислення: що це таке? URL: [https://virgo.org.ua/index.php/psikhologiya/3042-kritichne-mislennya-shcho-tse-take](https://virgo.org.ua/index.php/psikhologiya/3042-kritichne-mislennya-shcho-tse-tse-take)
4. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) / С. О. Терно: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с. URL: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/125.ukr.html>
5. Чередниченко І. П. Психологія управління / Серія «Учебники для вищої школи» / І. П. Чередниченко, Н. В. Тельных. Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. 608 с.
6. Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності: монограф. / В. М. Плетенець. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2012. 248 с.
7. Заботин В. В. Этап усмотрения проблемы в обучении (В помощь учителю и студенту) / В. В. Заботин. Владимир: Владимирский государственный педагогический институт им. П. И. Лебедева-Полянского, 1973. 187 с.
8. Stancato F. A. Tenure, Academic Freedom and the Teaching of Critical Thinking / F. A. Stancato // *College Student Journal*. September, 2000. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_m0FCR/is_3_34/ai_66760558/

9. Клустер Д. Что такое критическое мышление / Д. Клустер // М. : Русский язык. 2002. № 29. С. 3-8. URL: <http://rus.1september.ru/2002/29/2.htm>
10. Пометун О. Формування критичного мислення учнів на уроках з курсу за вибором «Права людини» / О. Пометун // Історія в школах України. 2008. № 9. С. 5-7.
11. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, А. Л. Никифоров; под ред. Д. П. Горского. М. : Просвещение, 1991. 208 с.
12. Профессиональные качества следователя. URL: <https://studfile.net/preview/2893434/page:20/>
- Ткач Сергей Федорович. N. d. N.p. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
15. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; Наук. ред., перекл. О. І. Пометун. К.: Вид-во «Плетяди», 2006. 220 с.

References:

1. Jedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennja Ukrai'ny. N. d. gp.gov.ua URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. [in Ukrainian].
2. Praktychnyj pogljad na vidstutnis' vypravduval'nyh vyrokiv v Ukraine. N. d. uz. liga zakon. ua URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010378. [in Ukrainian].
3. Krytychne myslennja: shho ce take? N. d. virgo.org.ua URL: <https://virgo.org.ua/index.php/psikhologiya/3042-kritichne-mislennja-shcho-tse-take>. [in Ukrainian].
4. Terno, S. O. (2011). Teorija rozvytku krytychnogo myslennja (na pryklady navchannja istorii). S. O. Terno (Ed.). Zaporizhzhja: Zaporiz'kij nacional'nyjuniversytet. URL: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/125.ukr.html>. [in Ukrainian].
5. Cherednichenko, I. P. (2004). Psihologija upravlenija. I. P. Cherednichenko, N. V. Tel'nyh. (Eds.). Rostov-na-Donu: Feniks. [in Russian].
6. Pletenec, V. M. (2012). Rozsliduvannja zavidomo nepravdyvyh povidomlen' pro zagrozu bezpeci gromadjan, znyshhennja chy poshkodzhennja ob'ektiv vlasnosti. Dnipropetrovs'k: DSUIA [in Ukrainian].
7. Zabotin, V. V. (1973). Jetap usmotrenija problemy v obuchenii (V pomoshh' uchitelju i studentu). V. V. Zabotin (Ed.). Vladimir: Vladimirs'kij gosudarstvennyj pedagogiches'kij institut im. P. I. Lebedeva-Poljanskogo [in Russian].
8. Stancato, F. A. (2000). Tenure, Academic Freedom and the Teaching of Critical Thinking / F. A. Stancato (Ed.). *College Student Journal*. September. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_m0FCR/is_3_34/ai_66760558/. [in Americanian].
9. Kluster, D. (2002). Chto takoe kriticheskoe myshlenie *Russkij jazyk - Russian language*, 29, 3-8. URL: <http://rus.1september.ru/2002/29/2.htm>. [in Russian].
10. Pometun, O. (2008). Formuvannja krytychnogo myslennja uchniv na urokah z kursu za vyborom «Prava ljudyny» *Istorija v shkolah Ukrai'ny - History in Ukrainian schools*, 9, 5-7. [in Ukrainian].
11. Gors'kij, D. P., Ivin, A. A., Nikiforov, A. L. (1991). *Kratkij slovar' po logike*. Moskva: Prosveshhenie. [in Russian].
12. Professional'nye kachestva sledovatelja. N. d. studfile.net URL: <https://studfile.net/previesh/2893434/page:20/>. [in Russian].
13. Tkach, Sergej Fjodorovich. N. d. ru.shikipedia.org. URL: <https://ru.shikipedia.org/shiki/> [in Ukrainian].
14. Tekhnologii rozvytku krytychnoho myslennja uchniv / (2006). Krouford, A., Saul, V., Met'juz, S., Makinster, D. (Eds.) et al. O. I. Pometun (Ed.). Kyiv: Plejady. [in Ukrainian].

Плетенец В. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминалистики, судебной медицины
и психиатрии Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЛЕДОВАТЕЛЕМ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАССЛЕДОВАНИЮ

Статья посвящена освещению возможностей использования следователем критического мышления в условиях противодействия расследованию. Отмечается, что процедуры и стратегии критического мышления должны использоваться для решения неординарных практических задач, которые невозможно решить машинным применением имеющихся знаний и умений. Обращается внимание на то, что приобретение следователями навыков оценки каждого расследуемого уголовного производства будет способствовать формированию такого качественного уровня и не позволит допустить ошибок расследования. Подчеркивается, что постоянное давление со стороны заинтересованных лиц не должно влиять на решение следователя, которым надлежит быть самостоятельными и сформированными на критическом анализе материалов производства.

Ключевые слова: противодействие расследованию, критическое мышление, решение следователя, анализ производства.

Pletenets V.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of criminalistics,
forensic medicine and psychiatry of Dnepropetrovsk State
University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

THE POSSIBILITIES FOR THE INVESTIGATOR TO USE CRITICAL THINKING IN THE CONTEXT OF COUNTERING INVESTIGATION

The article is devoted to highlighting the possibility of the investigator using critical thinking in the context of counteracting the investigation.

It is noted that falsification of places of occurrence, both on murders, and other criminal offenses is common. This requires a critical evaluation of each criminal proceeding.

Attention is drawn to the fact that the findings of the investigator in the activities of the incomprehensible, new, from the point of view of available knowledge and experience can be perceived as a problem situation. The investigator can then experience the situation when only

It is stressed that the difficulty is not the existence of a problem situation per se, but its perception and the search for solutions by a particular investigator based on available knowledge, experience, in particular, positive or negative. It is noted that the discrepancies found between the current pattern of the offense and the assumption of its mechanism should raise the question of the belonging of the items concerned to the investigator (facilities, certificates) to the criminal proceedings under investigation.

The investigator's vision of a picture of a socially dangerous act, which was developed earlier, cannot be dogmas and must be questioned and reconsidered.

It is stated that the awareness of alternatives should help to find solutions to the complex situations that arise during the investigation. The search for markers in criminal proceedings that will become the starting points in the further investigation requires critical analysis by investigators. It is noted that the investigator constantly has to carry out transitions from thinking to actions and in the opposite direction. Their speed determines the effectiveness of the investigator's activities and is an indicator of intellectual activity.

The case of S. Tkach being analyzed Law enforcement officers to use critical analysis of materials in a context of opposition to the investigation.

It is noted that the analysis of the proceedings from the position of the defense counsel, looking for gaps, will help the investigator to identify the shortcomings.

The ability of investigators to evaluate each criminal proceeding in such a way will prevent the mistakes of the investigation. It is stressed that constant pressure from interested persons should not affect the decision of the investigator. They should be independent and based on a critical analysis of production materials.

Key words: Counteraction of investigation, critical thinking, decision of investigator, analysis of the proceedings.

DOI: 10.33766/2524-0323.88.265-277

УДК 336.025:347.73

В. Д. Пчолкін,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології
Харківського національного
університету внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)

e-mail: pchelkinv@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3379-5036>

О. В. Федосова,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, головний
науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності Харківського
національного університету внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)

e-mail: elvafedosova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5577-8333>

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

У статті розглянуто поняття та сутність тактичних операцій при розслідуванні злочинів економічної спрямованості. Проаналізовано теоретичну концепцію щодо ролі й місця цієї наукової категорії в системі криміналістики. Визначено наукові

підходи щодо належності тактичної операції до тактики розслідування злочинів. Розроблені пропозиції щодо застосування окремих типових тактичних операцій у ході розслідування злочинів економічної спрямованості. Визначено тактичні операції стосовно відповідної категорії злочинів, до яких у першу чергу віднесено злочини проти власності, а також у сфері господарської та службової діяльності. Визначено, що найбільш ефективними тактичними операціями під час розслідування зазначених злочинів є такі: «Затримання», «Співучасники», «Нейтралізація протидії розслідуванню», «Захист доказів», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», «Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу». Розглянуто особливості застосування зазначених тактичних операцій у ході розслідування злочинів економічної спрямованості.

Ключові слова: тактичні операції, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, розслідування, злочини економічної спрямованості, безпека учасників кримінального процесу.

Постановка проблеми. Процес розслідування злочинів економічної спрямованості характеризується підвищеною складністю, обумовленою механізмом злочинної діяльності, великим обсягом роботи в кримінальному провадженні, кваліфікованою протидією розслідуванню тощо. Тому в таких кримінальних провадженнях вирішення завдань слідства нерідко вимагає узгодженого проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів для досягнення певної мети. Розробка тактики проведення цих дій передбачає необхідність розгляду їхнього взаємозв'язку, визначення найбільш доцільних їх комплексів у межах діючого кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства.

Сьогодні в криміналістиці виникає питання про місце тактичної операції в її структурі. Йдеться про те, якою категорією є тактична операція, – категорією криміналістичної тактики або категорією методики розслідування окремих видів злочинів. Слід виходити із загальних принципів співвідношення криміналістичної тактики й методики. Необхідно зазначити, що положення криміналістичної тактики реалізуються на практиці тільки через криміналістичну методику, набуваючи тих специфічних особливостей, що відбивають їх пристосування до завдань протидії певним видам злочинів.

У сучасній юридичній літературі існує точка зору, відповідно до якої в нинішньому своєму стані криміналістична тактика не відповідає потребам практики, оскільки обмежується розробкою рекомендацій, розрахованих на окремі слідчі (розшукові) дії. Тим самим слідчому часто доводиться вирішувати завдання, відповідь на які може бути знайдена тільки шляхом проведення серії слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій.

Зараз теоретичні пошуки криміналістичної тактики щодо особливостей розслідування злочинів економічної спрямованості пов'язані з розкриттям внутрішнього змісту окремих слідчих (розшукових) дій, дослідженням тактичних прийомів їх проведення, визначенням їх оптимальності. Проте вважаємо доцільним звернути увагу на те, що важливою є не лише розробка класифікації тактичних прийомів, а й їхня систематизація, побудова типових систем тактичних операцій при розслідуванні злочинів економічної

спрямованості. У зв'язку з цим визначним стає дослідження такого елемента тактики, як тактична операція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів приділялася певна увага фахівцями з криміналістики, кримінального процесу та теорії оперативно-розшукової діяльності. Серед науковців, які висловлювали думки з цього питання, були такі: А. Ф. Волобуєв, А. В. Дулов, В. А. Журавель, Д. Д. Каплун, І. М. Комаров, В. О. Коновалова, С. С. Кузьменко, О. В. Курман, В. О. Малярова, Я. Є. Мишков, І. М. Осика, О. В. Пчеліна, С. Б. Росинський, М. Б. Саакян, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Н. П. Яблоков та інші. Незважаючи на вагомий доробок указаних науковців у зазначеній царині, чимало питань залишилося невирішеними та дискусійними. Зокрема, відсутня однозначність у застосуванні термінів «*тактична комбінація*» і «*тактична операція*», визначення яких має дискусійний характер, не розроблено системного підходу в комплексному використанні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також не визначені критерії ефективності їх застосування в ході розслідування злочинів економічної спрямованості.

Формування цілей. Мета даної публікації обумовлена необхідністю проведення аналізу наукових досліджень щодо сутності й поняття тактичних операцій та визначення їх ролі в кримінальному провадженні, а також розробці пропозицій і рекомендацій щодо застосування окремих типових тактичних операцій у ході розслідування злочинів економічної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. У сучасній криміналістичній літературі використовуються поняття «тактична комбінація» й «тактична операція», визначення яких має дискусійний характер. Д. Д. Каплун звертає увагу на те, що в окремих науковців виникають питання про точність використання терміна «операція» в даних поняттях. Він поділяє позицію Р. С. Белкіна, що більш правильно використовувати саме термін «тактична комбінація». На цій думці також наполягають такі автори, як: Т. В. Авер'янова, Ю. Г. Корухов, О. Р. Росинська та ін. [1, с. 121–124].

Слід зазначити, що в криміналістичній теорії історія виникнення тактичних комбінацій пов'язана з концепцією правомірності «слідчих хитрощів» і «психологічних пасток», що розглядаються як різновиди тактичних комбінацій. Отже, *тактична комбінація* — це певне поєднання тактичних прийомів чи слідчих дій та інших заходів, що має на меті вирішити конкретне завдання розслідування й зумовлене цією метою і слідчою ситуацією.

Однак більшість вітчизняних науковців дотримуються інших поглядів. Так В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова і В. А. Журавель вважають, що визначення поняття тактичної комбінації викликає заперечення, оскільки в етимологічному смислі термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів» для досягнення чого-небудь. Тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (розшукової) дії і не припускає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії. Тому тактичну комбінацію необхідно розглядати як синонім системи тактичних прийомів. [2, с. 165–166].

Дискусії про визначення даного поняття привели до того, що в 1979 році А. В. Дулов сформулював своє остаточне повне визначення поняття «тактична операція» в монографії «Тактичні операції при розслідуванні злочинів». За його визначенням, тактична операція є сукупністю слідчих, оперативних, ревізійних та інших дій, які розробляються і здійснюються в процесі розслідування за єдиним планом під керівництвом слідчого з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути вирішене проведенням тільки окремих слідчих (розшукових) дій [3, с. 44].

У подальших наукових дослідженнях висловлювалися точки зору, згідно з якими при формулюванні поняття тактичної операції повинна акцентуватися увага на її дієвості. Таку точку зору висловив М. В. Салтєвський, який визначив тактичну операцію як засіб діяльності слідчого, що використовується для вирішення тактичних завдань, котрі виникають при розкритті, розслідуванні й попередженні злочинів. М. В. Салтєвський зазначає, що при вирішенні складних завдань, де це неможливо зробити провадженням лише однієї слідчої дії, використовують тактичну операцію. Якщо ж завдання просте і вирішується в рамках провадження однієї слідчої дії або оперативного заходу, то застосовують тактичну комбінацію.[4, с. 79, 83].

У теорії криміналістики існує точка зору, згідно з якою висловлюється необхідність включення до тактичної операції не лише різного роду дій, але і прийомів. Так М. П. Яблоков зазначає, що тактична операція «це більш широкий тактичний комплекс, що включає, крім діяльності слідчого, прийоми й методи оперативно-розшукових, контрольно-ревізійних органів та інших допоміжних служб» [5, с. 402].

Розглядаючи питання, пов'язані з розслідуванням злочинів економічної спрямованості, В. О. Коновалова зауважує, що тактичні операції включають до свого складу різноманітні за природою дії – процесуальні і непроцесуальні. Вона наголошує, що особливою рисою тактичних операцій є об'єднання декількох дій, які одночасно або в близькій часовій послідовності здійснюються для досягнення поставленої мети. Тактичні операції можуть охоплювати як однорідні, так і різнорідні дії. Вони можуть містити в собі провадження слідчих або оперативно-розшукових дій і мати змішаний характер, тобто складатися зі слідчо-оперативних дій. Отже, і в подальших наукових роботах В. О. Коновалова зауважує, що тактична операція завжди являє собою об'єднання декількох різнорідних за своїм призначенням слідчих та оперативно-розшукових дій, підпорядкованих виконанню поставленого завдання [6, с. 72-74]

Такої ж точки зору дотримується В. Ю. Шепітько, який вважає, що «тактична операція – це поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування в даній слідчій ситуації. Типова тактична операція – це алгоритм, програма дій слідчого, оперативного працівника, інших осіб щодо завдань, які виникають, і слідчих ситуацій»[2, с. 179].

У сучасній юридичній літературі мали місце спроби щодо виокремлення ознак тактичної операції. Серед науковців, які висловлювалися з цього приводу, слід назвати І. М. Комарова, В. М. Шевчука та ін. [7, с. 178-185; 8, с. 135-139]. У

різних визначеннях щодо поняття тактичної операції акцентується увага на тому, що це комплекс не лише слідчих та оперативно-розшукових дій, але й інших. Зазвичай під іншими діями розуміють заходи організаційно-тактичного та пошуково-аналітичного характеру, що виконують допоміжну роль стосовно слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

У наукових роботах, присвячених розслідуванню злочинів економічної спрямованості, окремі автори визначають тактичні операції, як правило, у залежності від завдань, на вирішення яких вони спрямовані. Як слушно зауважує Р. Л. Степанюк, деякі проміжні завдання є настільки складними й специфічними, що вимагають організації цілого комплексу дій, котрі включають слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові або організаційні та інші заходи, які в сукупності складають тактичну операцію. Завданням дослідника при побудові окремої методики розслідування є визначення типового кола таких проміжних завдань і розроблення відповідних рекомендацій щодо організації й проведення типових комплексів дій [9, с. 204–208]. При цьому тактичні операції мають бути максимально «прив'язані» не тільки до тактичних завдань, що постають перед слідчим, а й виходити із типових слідчих ситуацій. Саме слідча ситуація зумовлює постановку того чи іншого тактичного завдання, а останнє визначає засоби його вирішення» [8, с. 138].

Слід погодитись із В. М. Шевчуком, що після прийняття рішення про проведення певної тактичної операції повинна відбуватися побудова моделі цієї операції і створення програми її реалізації. До програми має бути включено системний перелік методичних рекомендацій та конкретних дій щодо вибору засобів розв'язання сформульованих тактичних завдань, визначення послідовності їх застосування, з урахуванням часу, місця і початку операції. Поряд із цим до загальної моделі програми тактичної операції можуть входити моделі дій кожного з її учасників або моделі здійснення тієї чи іншої слідчої дії, що входить до складу тактичної операції [10, с. 235–242].

Необхідно зазначити, що за роки незалежності України вийшла значна кількість дисертацій вітчизняних учених, де розглядалися питання застосування тактичних операцій у ході розслідування злочинів економічної спрямованості. Серед них роботи В. В. Білоуса, С. С. Кузьменка, О. В. Курмана, Я. Є. Мишкова, І. М. Осика, М. Б. Саакяна, С. С. Чернявського та інших. [11; 12; 13; 14; 15; 16; 17]. У визначених дослідженнях тактичні операції аналізуються стосовно відповідних категорій злочинів, зокрема, економічної спрямованості, до яких відносяться злочини проти власності, а також у сфері господарської та службової діяльності. Отже, на сьогодні існують відповідні розробки щодо тактичних операцій при розслідуванні певних видів і груп злочинів економічної спрямованості. Таким чином, можна говорити про сформовану наукову школу, яка використовує для позначення комплексів тактичних прийомів і слідчих дій поняття «тактична операція».

Враховуючи мету даного дослідження, вважаємо за необхідне визначити перелік типових тактичних операцій і розглянути їх з урахуванням специфіки розслідування злочинів економічної спрямованості й завдань, на виконання яких вони спрямовані. Як показав аналіз судово-слідчої практики, до типових тактичних операцій під час розслідування злочинів економічної спрямованості

необхідно віднести такі: «Затримання», «Співучасники», «Нейтралізація протидії розслідуванню», «Захист доказів», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», «Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу».

Підтримуємо точку зору А. Ф. Волобуєва, О. В. Пчеліної, С. Б. Росинського та інших науковців, що тактична операція «Затримання» належить до найбільш пропонованої в юридичній літературі [18, с. 108; 19, с. 290; 20, с. 118].

Виходячи із наведеного, слід окреслити коло типових завдань, що вирішуються в ході її проведення. Типова тактична операція «Затримання», передбачає підготовку та проведення комплексу слідчих (розшукових) та негласних (розшукових) дій, а також інших організаційно-тактичних та пошуково-аналітичних заходів, спрямованих на тактично вдале і процесуально грамотне затримання особи або групи осіб, під час вчинення злочину економічної спрямованості або безпосередньо після його вчинення. Найбільш ефективним є затримання злочинців «на гарячому», яке здійснюється за певним алгоритмом. Як правило, йому передують документування в межах оперативно-розшукової справи. За матеріалами оперативно-розшукової діяльності відкривається кримінальне провадження. Слідча ситуація, у якій особа злочинця відома, дозволяє, за постановою слідчого, на початковій стадії розслідування відносно фігуранта справи провести негласні слідчі (розшукові) дії, що дають можливість отримати додаткову інформацію про час, місце й обставини вчинення чергового епізоду злочину. Найбільш ефективними в даному випадку є такі негласні слідчі (розшукові) дії, як: аудіо-, відео-контроль особи (ст. 260 КПК), спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК), контрольована поставка, контрольована закупка, спеціальний слідчий експеримент (ст. 271 КПК) та інші. Зазначена тактична операція, із застосуванням перелічених НСРД, проводиться в процесі розслідування тяжких та особливо-тяжких злочинів економічної спрямованості, коли вже задокументовані окремі факти та епізоди протиправної діяльності.

Сучасна судово-слідча практика свідчить, що з метою отримання процесуально оформлених доказів, найбільш ефективно проводити затримання «на гарячому» після реєстрації матеріалів в ЄРДР у межах кримінального провадження (наприклад, при проведенні тактичної операції по затриманню «на гарячому» осіб за отримання неправомірної вигоди в ході проведення спеціального слідчого експерименту, передбаченого ст. 271 КПК України). Таким чином, у практичній діяльності критерієм ефективності проведення тактичної операції із застосуванням сил та засобів оперативно-розшукової діяльності завжди було затримання «на гарячому».

Типова тактична операція «Співучасники» передбачає комплекс слідчих (розшукових) дій та негласних (слідчих) розшукових дій, а також пошуково-аналітичних заходів, спрямованих на отримання інформації про всіх співучасників і роль кожного з них у вчиненні злочину. Підтримуємо позицію С. С. Кузьменка: «якщо у вчиненні злочину брали участь кілька осіб, має плануватись і проводитись тактична операція «Співучасники», що здебільшого проводиться разом з тактичною операцією «Корумповані зв'язки» [8, с. 128]. Саме корумповані зв'язки, на думку К. Чаплинського, є однією з важливих

ознак організованих груп, які забезпечують не лише тривале їх функціонування, а й розвиток у майбутньому. Для організованих груп характерними є корумповані зв'язки на високих рівнях, що складно встановити під час розслідування. Чим більш організованим є злочинне угруповання, тим вищим є рівень його корумпованих зв'язків [21, с. 36].

Слід зазначити, що для методик розслідування злочинів економічної спрямованості, серед яких привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, така тактична операція є досить розповсюдженою, що пов'язано з чисельними фактами групових злочинних посягань. Її конкретизація в окремих криміналістичних методиках у першу чергу залежить від слідчої ситуації, коли злочин вчинено в більшості випадків спеціальним суб'єктом у співучасті з іншими особами, які безпосередньо не мають відношення до господарської діяльності. Тому важливим завданням під час розслідування є встановлення причетності до злочину останньої категорії осіб. Практика розслідування свідчить: якщо ці питання не задокументовані оперативними працівниками до реєстрації матеріалів в ЄРДР, то, як наслідок, досить часто в кримінальних провадженнях залишаються невстановленими співучасники. Отже, виникає слідча ситуація, коли важливим завданням розслідування постає встановлення виконавців (співвиконавців) певних діянь, наприклад, осіб, котрі чи то підробляли документи, виготовляли підроблені бланки, акцизні марки, печатки й штампи; чи то займалися реалізацією викраденого; чи то переводили кошти в готівку і т. ін. У цій слідчій ситуації найбільш результативними є допити, огляди, обшуки в сполученні з негласними слідчими (розшуковими) діями, серед яких – спостереження за особою в публічно доступних місцях, контрольована поставка, контрольована закупка, аудіо-, відео-контроль особи та ін.

У сучасних умовах важливе місце посідає типова тактична операція «Нейтралізація протидії розслідуванню», яка в найбільш загальному вигляді включає комплекс заходів, спрямованих на своєчасне виявлення протидії розслідуванню та її нейтралізацію. У свою чергу, форми і способи такої протидії є різноманітними і вимагають організації різних варіантів наведеної тактичної операції з метою, як-от: упередження спроб знищити документи та інші докази злочину; недопущення зовнішнього втручання в процес розслідування, у тому числі з використанням корумпованих зв'язків; нейтралізація протиправних дій захисників; впливу на суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження; протидія впливу на учасників кримінального провадження; нейтралізація спроб утворити негативну суспільну думку навколо процесу досудового розслідування за допомогою засобів масової інформації тощо.

Під час розслідування злочинів економічної спрямованості особливо актуальним є забезпечення захисту носіїв інформації. На думку науковців, тактична операція «Захист доказів» має на меті забезпечити цілість доказової інформації, попередити її знищення або деформацію (фальсифікацію доказів). Тактична операція «Захист доказів» включає насамперед заходи організаційного характеру, серед яких: а) обмеження доступу осіб до доказової інформації; б) проведення заходів, пов'язаних із виявленням корумпованих зацікавлених осіб; в) забезпечення перевірки доказів; г) забезпечення захисту

носіїв інформації. Крім того, до структури тактичної операції «Захист доказів» входять забезпечувальні заходи, пов'язані із виявленням та збереженням документів. Це завдання найбільш часто розглядається в криміналістичній літературі, присвяченій розслідуванню шахрайств, привласнень, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, що пов'язано з об'єктивно суттєвим значенням документів як джерел доказів у таких кримінальних провадженнях.

Слушною з цього приводу є пропозиція С. С. Кузьменка, який вважає, що для «вирішення вказаних завдань у комплексі слідчих (розшукових) дій, НСРД, ОРЗ та інших заходів доцільно проведення тактичної операції «Документ». Якщо ж необхідно виконати проміжне завдання в конкретній ситуації, досягнення якого можливе тільки в комплексі заходів, можна спланувати вказану тактичну операцію в більш вузьких варіантах: «Пошук доказів», «Вилучення документів», «Огляд документів», «Дослідження документів», «Аналіз та використання інформації, отриманої з документів», «Збереження документів» тощо» [12, с. 8]

У ході тактичної операції «Захист доказів» можуть проводитись такі слідчі (розшукові) дії, як: огляд, обшук, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції, а також негласні слідчі (розшукові) дії – зняття інформації з електронних інформаційних систем, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження та ін.

Тактична операція «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків» є характерною для методик розслідування злочинів, типовими наслідками яких є заподіяння матеріальної шкоди. До таких діянь відноситься більшість злочинів економічної спрямованості. Загалом проблема відшкодування збитків при розслідуванні злочинів вимагає розв'язання таких завдань, як: встановлення розміру заподіяної шкоди; пошук майна, одержаного злочинним шляхом; встановлення юридичної належності майна; забезпечення його збереження.

В умовах протидії розслідуванню особливу увагу слід звернути на організацію безпеки учасників кримінального процесу, оскільки в сучасних умовах це одне із основних проблемних завдань діяльності правоохоронних органів. Тактична операція «Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу» має на меті захистити учасників кримінального провадження від незаконного впливу з боку зацікавлених осіб. Правовою підставою для проведення заходів безпеки як на стадії досудового слідства, так і на стадії судового розгляду є чинне законодавство України.

У підсумку слід зазначити, що, відповідно до діючого законодавства, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, котрі тимчасово обмежують права та свободи людини, дозволяється виключно під час розслідування тяжких та особливо-тяжких злочинів. Отже, застосування таких дій у складі тактичної операції в ході розслідування злочинів економічної спрямованості можливо, як правило, у провадженнях, відкритих за статтями Кримінального кодексу України, що передбачають покарання у вигляді позбавлення волі від п'яти і десяти років відповідно (серед них: ч. 3, 4 ст. 190; ч. 4, 5 ст. 191; ч. 3 ст. 199; ч. 3 ст. 204; ч. 3, ст. 206; ч. 2, 3 ст. 209; ч. 3, ст. 212, ст. 368

та ін.). Такі ж умови застосування й оперативно-технічних заходів, що можуть проводитись у межах оперативно-розшукових справ у відповідності до ст.ст. 8 і 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Отже, на стадії кримінального провадження законодавством дозволяється використання сил та засобів оперативно-розшукової діяльності в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій за постановою слідчого, погодженою з прокурором і після отримання відповідного дозволу слідчого судді. У кримінальному провадженні під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітники (працівники) уповноваженого оперативного підрозділу не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою або звертатись із клопотанням до слідчого судді чи прокурора. Ці положення вітчизняного законодавства треба враховувати в подальших наукових дослідженнях, а також під час підготовки та проведення типових тактичних операцій.

Висновки. Отже, викладене вище свідчить про те, що підвищення ефективності розслідування злочинів економічної спрямованості залежить від чіткої організації проведення тактичних операцій із застосуванням комплексу слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших організаційних та інформаційно-пошукових заходів у ході кримінального провадження. Доводиться констатувати, що більшість криміналістичних досліджень останніх років своїм предметом визначають відображення специфіки розслідування окремих видів злочинів. Авторами, за допомогою визначення типових завдань, розробляються тактичні операції як засоби відповідної методики розслідування. Враховуючи зазначене, вважаємо, що розробка тактичних операцій повинна бути пов'язана з тактичними завданнями розслідування злочинів економічної спрямованості відповідно до особливостей виду (групи), до якого цей злочин відноситься. Тому в подальших наукових дослідженнях окресленої проблематики необхідно приділити увагу створенню алгоритмів дій слідчого за видами тактичних операцій, а також провести їх систематизацію на основі типовості й пріоритету щодо вирішення тактичних завдань у певних слідчих ситуаціях.

Використані джерела:

1. Каплун Д. Д. Соотношение понятий «тактическая операция» и «тактическая комбинация» в современной криминалистике. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота 2013. № 3 (29) ч. 2. С. 121-124.
2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. [та ін.]. Криміналістика: підруч. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.
3. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск, 1979. 128 с.
4. Салтєвський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч. 2. Харків: Консум, 2001. 528 с.
5. Яблоков Н. П. Криминалістика: учебник. М.: Юристъ, 2005. 781 с.
6. Коновалова В. Е. Первоначальные следственные действия и тактические операции при расследовании преступлений в сфере экономики // Проблемы борьбы зі злочинністю у сфері економічної діяльності : матеріали міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Харків, 15–16 грудня 1998 р.). Х. : Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 1999. С. 72–74.

7. Комаров И. М. Криминалистические операции и следственные ситуации в системе криминалистической характеристики расследования преступлений. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 178–185.

8. Шевчук В. М. Можливості застосування типових тактичних операцій у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 135–139.

9. Степанюк Р. Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених в бюджетній сфері. *Право і безпека*. № 1. 2012. С. 204–208.

10. Шевчук В. М. Технологія тактичної операції як різновид криміналістичних технологій. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013 № 4 (75). С. 235–242.

11. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2004. 20 с.

12. Кузьменко С. С. Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2019, 227 с.

13. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 2002. 20 с.

14. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 20 с.

15. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2006. 236 с.

16. Саакян М. Б. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукових операцій органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність». Київ : Київськ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 36 с.

17. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2010. 37 с.

18. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2019. 122 с.

19. Пчеліна О. В. Тактичні операції під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 3. С. 290–294.

20. Россинский С. Б. Задержание подозреваемого как тактическая операция. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 3-2. С. 118-124.

21. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупуваннями: монографія. Д. Юрид. Акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.

References:

1. Kaplun, D. D. (2013) Sootnoshenye poniatyi «"operatsiya" y "taktycheskaia kombynatsiya" v sovremennoi krymynalystyke. Ystorycheskye, fylosofskye polytycheskye

yurydycheskye nauky, kulturolohiya y ykusstvovedenye. Voprosy teoryy y praktyky. Tambov: Hramota, 3 (29), part. 2,121–124. in Russia].

2. Shepitko ,V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel,V. A. et al. (2008) Vol. 4. Kryminalistyka: pidruch. V. Yu. Shepitko (Ed.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

3. Dulov, A. V. (1979) Takticheskie operatsii pri rassledovanii prestupleniy. Minsk. [in Ukrainian].

4. Saltevskiy, M. V. (2001) Kriminalistika. (Part. 1-2); part. 2. Kharkiv: Konsum. [in Ukrainian].

5. Yablokov, N. P. (2005) Kriminalistika. Moskva: Yurist'. [in Ukrainian].

6. Konovalova, V. E. (1999) Pervonachalnye sledstvennyye deystviya i takticheskie operatsii pri rassledovanii prestupleniy v sfere ekonomiki. V. E. Konovalova (Ed.) Problemi borotbi zi zlochinnystyu u sferi ekonomichnoyi diyalnosti. *Materiali mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Harkiv, 15–16 grudnya 1998 r.)*.- *Materials mizhnar. Ph.D. Conf. (m. Kharkiv, December 15–16, 1998)*. Kharkiv: Natsionalna yuridichna akademiya im. Yaroslava Mudrogo, 72–74. [in Ukrainian].

7. Komarov, I. M. (2012) Kriminalisticheskie operatsii i sledstvennyye situatsii v sisteme kriminalisticheskoy karakteristiki rassledovaniya prestupleniy. *Naukoviyy visnik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu - Scientific Bulletin of the International Humanities University, 4, 178–185*. [in Ukrainian].

8. Shevchuk, V. M. (2014) Mozhylyvosti zastosuvannya typovykh taktychnykh operatsii u kryminalnomu provadzhenni. *Naukoviyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universitetu-Scientific Bulletin of Uzhgorod National University, 135–139*. [in Ukrainian].

9. Stepaniuk, R. L. (2012) Typovi taktychni operatsii v metodytsi rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh v biudzhetnii sferi. *Pravo i bezpeka-Law and security, 1, 204–208*. [in Ukrainian].

10. Shevchuk, V. M. (2013) Tekhnolohiia taktychnoi operatsii yak riznovyd kryminalistychnykh tekhnolohii. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrain-Bulletin of the National Academy of Law of Ukraine, 4 (75), 235–242*. [in Ukrainian].

11. Bilous, V. V. (2004) Problemi metodiki rozsliduvannya fiktivnogo pidpriemnitstva. *Extended abstract of doctor's thesis 12.00.09*. Kharkiv: Nats. yurid. akademiya Ukrainy im. Yaroslava Mudrogo. [in Ukrainian].

12. Kuzmenko, S. S. (2019) Rozsliduvannya shakhraistva, pov'iazanoho z investuvanniam koshtiv u budivnytstvo ob'iektiv nerukhomosti: *Candidate's thesis*. Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv. [in Ukrainian].

13. Kurman, O. V. (2002) Metodyka rozsliduvannya shakhraistva z finansovymy resursamy. *Extended abstract of doctor's thesis*. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv. . [in Ukrainian].

14. Mishkov, Ya. E. (2005) Metodika rozsliduvannya habarnitstva. *Candidate's thesis 12.00.09*. Kharkiv: Nats. yurid. akademiya Ukrainy im. Yaroslava Mudrogo, 122–124. [in Ukrainian].

15. Osika, I. M. (2006) Rozsliduvannya pidroblenna dokumentiv ta yih vikoristannya u sferi pidpriemnitstva: *Candidate's thesis*. Kharkiv: Harkivskiy natsionalniy un-t vnutrishnih sprav. [in Ukrainian].

16. Saakian, M. B. (2009) Teoretychni, pravovi ta orhanizatsiino-taktychni osnovy operatyvno-rozshukovykh operatsii orhaniv vnutrishnikh sprav. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv : Kyivsk. nats. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

17. Chernyavskiy, S. S. (2010) Teoretichni ta praktichni osnovi metodiki rozsliduvannya finansovogo shahraystva. *Doctor's thesis 12.00.09*. Kharkiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 352–355. [in Ukrainian].

18. Volobuev, A. F. (2019) *Mehanizm zlochinu ta yogo zv'yazok z kontseptualnimi polozhennyami kriminalistiki*. Kriviy Rig: Vid. R. A. Kozlov. [in Ukrainian].

19. Pchelina, O. V. (2017) *Taktychni operatsii pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti. Pidpryemstvo, hospodarstvo i pravo-Enterprise, economy and law*, 3, 290-294. [in Ukrainian].

20. Rossinskij S. B. *Zaderzhanie podozrevaemogo kak takticheskaya operaciya. Izvestiya Tul's'kogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomicheskoe i yuridicheskoe nauki- Bulletin of Tula State University. Economics and Law*, 3-2, 118-124. [in Russian].

21. Chaplynskyi, K. O. (2004) *Orhanizatsiia i taktyka slidchykh dii pry rozsliduvanni zlochyniv, uchynenykh orhanizovanymy zlochynnymy uhrupuvanniamy: monohrafiia*. D. Yuryd. Akad. M-va vnutr. sprav. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2019

Пчёлкин В. Д.,

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры уголовного процесса,
криминалистики и экспертологии

Харьковского национального университета внутренних дел
(г. Харьков, Украина)

Федосова Е. В.,

кандидат юридических наук, старший научный сотрудник,
главный научный сотрудник научно-исследовательской
лаборатории по проблемам противодействия преступности
Харьковского национального университета внутренних дел
(г. Харьков, Украина)

ТАКТИЧЕСКИЕ ОПЕРАЦИИ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Рассмотрены понятие и сущность тактической операции при расследовании преступлений экономической направленности. Проанализирована теоретическая концепция о роли и месте этой научной категории в системе криминалистики. Определены научные подходы о принадлежности тактической операции к тактике расследования преступлений. Разработаны предложения по применению отдельных типовых тактических операций в ходе расследования преступлений экономической направленности. Определены тактические операции относительно соответствующей категории преступлений, к которым, в первую очередь, относятся преступления против собственности, а также в сфере хозяйственной и служебной деятельности. Установлено, что наиболее эффективными тактическими операциями при расследовании указанных преступлений являются: «Задержание», «Соучастники», «Нейтрализация противодействия расследованию», «Защита доказательств», «Обеспечение возмещения материального ущерба», «Обеспечение безопасности участников уголовного процесса». Рассмотрены особенности применения указанных тактических операций в ходе расследования преступлений экономической направленности.

Ключевые слова: тактические операции, уголовное производство, следственные (розыскные) действия, негласные следственные (розыскные) действия,

расследование, преступления экономической направленности, безопасность участников уголовного процесса.

Pcholkin V.,

Doctor in Law, Professor,
Professor of Criminal Procedure,
Criminalistics and Expertology Department
of Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine)

Fedosova O.,

Ph. D in Law, Senior Scientist Researcher,
Principal researcher of the Research Laboratory
on Combating Crime Problems
of Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine)

TACTICAL OPERATIONS WHILE INVESTIGATING ECONOMIC CRIMES

It has been noted that there is a need to apply tactical techniques and typical tactical operations aimed at overcoming the counteraction to the investigation of economic crimes in modern conditions during criminal proceedings. In this regard, it is important to study such an element of tactics as tactical operation. Theoretical concept regarding the role and place of this scientific category in the system of criminalistics has been analyzed. Scientific approaches to the belonging of the tactical operation to the tactics of investigating crimes have been determined. The concept and essence of tactical operations while investigating economic crimes have been studied. It has been established that a distinctive feature of tactical operations is the combination of several actions that are performed simultaneously or in close temporal order to achieve the set goal. It has been noted that the development of tactics for their implementation requires the identification of relationships between suggested investigative actions and the tasks they are aimed at. The author has analyzed scientific approaches to the definition of tactical operations in relation to the relevant category of crimes, including crimes against property, as well as in the sphere of economic and professional activity. It has been established that some authors in their scientific works focused on the investigation of economic crimes, also determine tactical operations depending on the tasks they are aimed at. Taking into account these approaches, the author has developed suggestions for the application of specific typical tactical operations while investigating economic crimes. It has been determined that the most effective tactical operations while investigating these crimes are: "Detention", "Accomplices", "Neutralization of counteraction to the investigation", "Protection of evidence", "Ensuring compensation of material losses", "Ensuring security of the participants in criminal proceedings". The author has studied specific features of the application of investigative (search) and secret investigative (search) actions in these tactical operations, depending on the tactical tasks of investigating economic crimes. Particular attention has been paid to the organization of security of the participants in criminal proceedings, since it is one of the main problematic tasks of law enforcement agencies in modern conditions.

Key words: tactical operations, criminal proceedings, investigative (search) actions, secret investigative (search) actions, investigation, economic crimes, security of the participants of criminal proceedings.

DOI: 10.33766/25240323.88.278-287

УДК 347.963

Д. Ю. Фурсов,

аспірант кафедри організації правоохоронних та
судових органів Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Севєродонецьк, Україна)

e-mail: fur_dima@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-0891-905>

СУТНІСТЬ, ПРЕДМЕТ ТА МЕЖІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

У статті досліджено засадничі основи теорії прокурорського нагляду, на підставі чого сформульовано поняття сутності, предмету, об'єкту та меж прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, а саме злочинів, передбачених ст. 286 КК України. Сформовано та проаналізовано принципи процесуальної діяльності слідчого, які є елементом предмету прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України).

Ключові слова: прокурор, процесуальне керівництво, прокурорський нагляд, до судове розслідування, дорожньо-транспортна пригода.

Постановка проблеми. Дорожньо-транспортний травматизм, за даними ВООЗ, наразі є однією з найбільших світових проблем охорони здоров'я. За прогнозами, у 2030 році ДТП може стати однією з основних п'яти причин смертності людей у світі. У свою чергу, ДТП в Україні є першою за поширеністю причиною смерті молоді віком від 15 до 24 років та другою за поширеністю причиною смерті дітей віком від 5 до 14 років [1]. Подолання наслідків цих негативних явищ (зменшення кількості ДТП, мінімізація травматизму та смертності на дорогах України, відшкодування збитків від ДТП тощо) значною мірою залежить від результативності діяльності прокурора, зокрема ефективності прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху. У зв'язку з вищевикладеним, виникає проблема з'ясування сутності, предмету та меж прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, а саме злочинів, передбачених ст. 286 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної проблематики вже аналізувалися В. В. Білоусом, Р. М. Білоконом, П. Є. Власовим, А. А. Вознюком, В. О. Гапчичем, Л. Р. Грицаєнком, А. А. Дворником, В. С. Зеленецьким, С. О. Іваницьким, П. М. Каркачем, В. Г. Ключковим, І. М. Козьяковим, М. Й. Курочкою, А. В. Лапкіним, В. Т. Маляренком, В. П. Півненком, М. В. Руденком, А. Б. Степановим,

М. М. Стефанчук та іншими, проте сутність, предмет, об'єкт та межі прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху комплексно на науковому рівні не вивчалися, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Формування цілей. Метою дослідження є з'ясування сутності, предмета та меж прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, а також удосконалення правової регламентації пов'язаних із цим питань.

Виклад основного матеріалу. У доктрині прокурорського нагляду відсутнє визначення сутності прокурорського нагляду. Згідно з академічним тлумачним словником української мови, поняття «*сутність*» являє собою «*головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення; основне, істотне в кому-, чому-небудь, зміст чогось*»[2, с. 860]. Таким чином, можна дійти висновку, що сутність прокурорського нагляду – це основа прокурорського нагляду, те, з чого він складається (зміст).

В. П. Півненко під сутністю прокурорського нагляду розуміє встановлений Основним Законом України специфічний і самостійний вид державної правоохоронної діяльності, який від імені держави здійснюється Генеральним прокурором України й підпорядкованими йому прокурорами шляхом гласного (відкритого) спостереження (нагляду) з метою забезпечення однакового розуміння, додержання та правильного застосування Конституції і законів України на всій території країни, тобто направлений на утвердження верховенства права, захист і відновлення порушених прав і законних інтересів людини, суспільства і держави [3, с. 18-19].

М. Й. Курочка та П. М. Каркач вважають, що сутність прокурорського нагляду – це специфічна діяльність державних органів прокуратури, яка здійснюється від імені України та полягає в перевірці точності додержання Конституції України й виконання законів, які діють на її території. Змістом цієї діяльності є таке: виявлення фактів порушення Конституції та вимог законів, установлення винних у правопорушеннях, ужиття заходів щодо усунення порушень закону й поновлення порушених прав, притягнення в установленому законом порядку до відповідальності осіб, які порушили закон [4, 5].

А. Б. Степанов виділяє сутнісні ознаки діяльності прокурора під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, а саме: єдність спрямованості процесуальної діяльності прокурора та слідчого у формуванні публічного обвинувачення; систематичність перевірки законності здійснення органом досудового розслідування його процесуальної функції; наявність владних повноважень, що дозволяють здійснювати оперативне втручання в процесуальну діяльність слідчого за наявності передбачених у законі підстав; можливість прийняття процесуального рішення, замість підконтрольного суб'єкта, до повноважень якого належить здійснення досудового розслідування [5, с. 64-65].

Змістом прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху є таке:

- виявлення фактів порушення законів слідчим під час досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень. До ряду таких недоліків належить, зокрема порушення права на захист під час проведення слідчих дій, адже, як стверджує С. О. Іваницький, важливою складовою наглядової роботи прокурора є перевірка додержання права особи на захист [6, с. 105]. Важливість зазначеного напрямку роботи прокурора підтверджується тим, що, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України, порушення права особи на захист є підставою для визнання недопустимими доказів, отриманих у результаті слідчої дії. Неякісний контроль щодо виявлення фактів порушення законів слідчим може призвести до непереможних наслідків й ухвалення виправдувального вироку;

- спрямування ходу розслідування та перевірка правильності, обґрунтованості та своєчасності встановлення осіб, у діях яких вбачається склад злочину, передбаченого ст. 286 КК України;

- ужиття заходів стосовно поновлення порушених прав, що були обмежені під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами). Проілюструємо це на прикладі. У ході досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) виникає необхідність у накладанні арешту на транспортний засіб, водій якого став учасником ДТП. У цьому випадку метою накладання арешту є збереження речових доказів [7, с. 228]. Накладання арешту – це не забаганка органів кримінального переслідування, а безальтернативна необхідність, оскільки автомобіль – це матеріальний об'єкт, який був знаряддям вчинення кримінального правопорушення та зберігає на собі сліди, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Згідно зі ст. 170 КПК України, накладання арешту тягне порушення прав власника автомобіля на відчуження, розпорядження та користування транспортним засобом. Після проведення всіх необхідних слідчих дій із транспортним засобом (судові експертизи, слідчий експеримент), а також інших процесуальних дій перед прийняттям рішення, за ст. 284 КПК України, процесуальний керівник повинен звертати увагу слідчого на необхідність ужиття заходів щодо поновлення порушених прав власника автомобіля, а саме роз'яснення власнику транспортного засобу процедури відновлення його прав (п. 2. ч. 1 ст. 174 КПК України).

- перевірка дотримання слідчим законів під час прийняття рішень (за ст. 290 чи ст. 284 КПК України).

Таким чином, сутність прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху полягає в тому, що це специфічний і самостійний вид державної правоохоронної діяльності, який від імені держави здійснюється прокурором – процесуальним керівником - та направлений на виявлення порушень законів під час досудового розслідування; спрямування ходу розслідування та перевірку правильності,

обґрунтованості та своєчасності встановлення осіб, у діях яких вбачається склад злочину, передбаченого ст. 286 КК України; ужиття заходів щодо поновлення порушених прав, які були обмежені в результаті досудового розслідування; перевірку дотримання слідчим законів під час прийняття рішень (за ст. 290 чи ст. 284 КПК України.)

Перш ніж перейти до предмету прокурорського нагляду у сфері, що розглядається, доцільно розглянути співвідношення понять предмету та об'єкту прокурорського нагляду. Зазначене питання є дискусійним у науці. Так, наприклад, Л. Р. Грицаєнко не розмежовує ці дефініції, використовуючи їх як взаємозамінювані [8, с. 168]. Ми, у свою чергу, дотримуємося загальнофілософської позиції про предмет як категорію, що утворена певною цілісністю, виокремленою зі світу об'єктів у процесі людської діяльності й пізнання, тому предмет та об'єкт прокурорського нагляду розглядаємо як окремі поняття.

Відповідаючи на питання, що таке *предмет прокурорського нагляду*, слід розуміти, що *«це те, на що направлено нагляд»*. Згідно зі ст. 25 Закону України №1697-VII від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру», законодавець визначає предметом нагляду додержання законів органами, що провадять досудове слідство. Ми підтримуємо позицію, у відповідності до якої предметом прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування є дотримання останніми законів під час прийняття процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій, положень Конституції України, КПК України, інших законодавчих актів, а також міжнародно-правових договорів та угод, учасником яких є Україна [9, с. 17]. Разом із тим, формулюючи поняття предмету прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України), зазначимо, що, згідно зі ст. 36 КПК України, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

За результатами аналізу прокурорської практики необхідно констатувати, що важливими складовими керівництва є спрямування та координація дій слідчого на забезпечення законного, повного, неупередженого, швидкого, усебічного та ефективного проведення досудового розслідування.

Отже, на нашу думку, *предметом прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) є дотримання слідчими Національної поліції України норм кримінального процесуального та іншого законодавства України, відповідність їх процесуальних дій і рішень принципам повноти, швидкості, неупередженості та ефективності розслідування.*

Зауважимо, що діяльність прокурора, яка направлена на контроль за відповідністю процесуальних дій та рішень слідчого принципам повноти, швидкості, неупередженості, ефективності розслідування є основним елементом наглядової діяльності прокурора за процесуальною роботою слідчого в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України), оскільки точна та

неухильна реалізація слідчим указаних засад дозволить органам кримінального переслідування встановити істину в справі. Пояснимо далі на прикладах.

1. *Принцип повноти ходу розслідування.* Аналізуючи слідчу та прокурорську практику досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України), можна дійти висновку, що зазначена категорія кримінальних правопорушень відрізняється великою варіативністю слідчих версій. Учасниками та свідками ДТП може бути велика кількість людей (водії, пішоходи, свідки ДТП, потерпілі), що, у свою чергу, може утворювати велику кількість версій скоєного злочину. Тому процесуальний керівник повинен слідкувати за тим, щоб слідчий у ході досудового слідства перевіряв на вірогідність всі можливі версії та враховував їх під час призначення автотехнічної експертизи.

2. *Принцип неупередженості розслідування.* Слідчий у своїй діяльності повинен бути неупереджений, адже злочини проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) належать до тих категорій кримінальних правопорушень, що характеризуються підвищеним рівнем корупційності, тому прокурор повинен ретельно контролювати процесуальну діяльність слідчого й знати про всі слідчі (розшукові) дії та прийняті процесуальні рішення, перевіряти зміст, правильність складання та якість процесуальних документів (відповідність дійсності встановлених вихідних даних у ході допитів та слідчих експериментів, внесення правдивих та точних вихідних даних до постанови про призначення автотехнічної експертизи тощо) з метою попередження й унеможливлення корупційних проявів у роботі слідчого. Зауважимо, що в разі виникнення в процесуального керівника сумнівів щодо об'єктивності проведення слідчим слідчої дії, для усунення сумнівів прокурор за своєю участю у найкоротший час обов'язково повинен провести зазначену слідчу дію із зазначеним учасником. У разі виявлення порушення вимоги неупередженості слідчим під час досудового слідства, процесуальний керівник повинен вжити заходів щодо притягнення останнього до кримінальної чи дисциплінарної відповідальності (залежно від ситуації, що склалася) або діяти відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК України, а саме: ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу або у випадку неефективного досудового розслідування [10].

3. *Принцип швидкості ходу розслідування.* Процес розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) є дуже специфічним. Першочергового значення набуває швидкість та невідкладність проведення слідчих дій, що зумовлено тактикою та методикою розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень. Наприклад, у ході розслідування може виникати необхідність у проведенні слідчого експерименту, що, як відомо, проводиться, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань (ст. 240 КПК України). Отже, при проведенні слідчих експериментів під час розслідування зазначеної

категорії кримінальних правопорушень, потрібно дотримуватися вимоги відповідності погодних та дорожніх умов тим, які були під час ДТП (сніг, дощ, наявність листя на деревах тощо), у зв'язку з чим прокурор повинен звертати увагу слідчого на швидкість та невідкладність виконання зазначених слідчих дій. Неякісний контроль та зволікання з їх проведенням може призвести до негативних наслідків та тяганини в процесі розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху.

4. *Принцип ефективності.* Процесуальний керівник повинен контролювати ефективність проведення слідчим слідчих дій. Прокурор має слідкувати за тим, щоб слідчий планував власні слідчі дії та якісно виконував свою процесуальну роботу (перевірка плану проведення слідчої дії, вивчення питань, які слідчий планує ставити в ході проведення слідчої дії тощо). Невиконання цього принципу може затягнути хід досудового розслідування та завести його в т. зв. «глухий кут».

У теорії прокурорського нагляду є різні підходи щодо змісту поняття «об'єкт прокурорського нагляду». На думку І. І. Когутича, В. Т. Нора, А. А. Павлишина, Л. Р. Грицаєнка та ін., об'єкт прокурорського нагляду становлять міністерства, відомства, установи, підприємства, організації, органи й посадові особи, на яких поширюються наглядові повноваження прокурора [11, с. 13; 8, с. 16]. О. Р. Михайленко розкриває сутність об'єкту прокурорського нагляду через поведінку (діяльність, бездіяльність, результати, наслідки) суб'єктів, що має юридичне значення [12, с. 144]. Відповідно до статті 216 КПК України, слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 286 КК України (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами).

Отже, об'єктом прокурорського нагляду за додержанням законів під час розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) виступають підрозділи досудового розслідування органів Національної поліції, зокрема слідчі відділи з розслідування злочинів у сфері транспорту слідчих управлінь (відділів) Головних управлінь Національної поліції України, уповноважені слідчі слідчих відділів (відділень) поліції районного (міського) рівня. Важливим питанням є правильне визначення меж прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху. Ми підтримуємо позицію А. А. Дворника стосовно того, що межі прокурорського нагляду дозволяють окреслити компетенцію прокурорів із здійснення нагляду з точки зору встановлення групи нормативних актів, точне виконання яких складає предмет прокурорського нагляду, кола органів, законність діяльності яких підпорядкована прокуратурі, а також обсягу повноважень прокурорів [13, с. 33]. Таким чином, межі прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху є правовою категорією, що дозволяє окреслити компетенцію прокурорів із здійснення нагляду з точки зору встановлення групи нормативних актів, точне виконання яких складає предмет прокурорського нагляду в цій сфері; кола органів, законність діяльності яких

підпорядкована прокуратурі, а також обсягу повноважень прокурорів, які здійснюють прокурорський нагляд за додержанням законності під час досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень. Детальну увагу кожному з окреслених вище елементів даної правової категорії ми плануємо приділити в наступних наукових статтях.

Висновки. Отже, прокурорський нагляд за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) – це специфічний і самостійний вид державної правоохоронної діяльності, який від імені держави здійснюється прокурором – процесуальним керівником – та направлений на виявлення порушень законів під час досудового розслідування; спрямування ходу розслідування та перевірку правильності, обґрунтованості та своєчасності встановлення осіб, у діях яких вбачається склад злочину, передбачений ст. 286 КК України; ужиття заходів щодо поновлення порушених прав, які були обмежені в результаті досудового розслідування; перевірку дотримання слідчим законів під час прийняття рішень (відповідно до ст. 290 чи ст. 284 КПК України).

Предметом прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) є дотримання слідчими Національної поліції України норм кримінального процесуального та іншого законодавства України, відповідність їхніх процесуальних дій і рішень принципам повноти, швидкості, неупередженості та ефективності розслідування.

Об'єктом прокурорського нагляду за додержанням законів під час розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) виступають підрозділи досудового розслідування органів Національної поліції, зокрема слідчі відділи з розслідування злочинів у сфері транспорту слідчих управлінь (відділів) Головних управлінь Національної поліції України, уповноважені слідчі слідчих відділів (відділень) поліції районного (міського) рівня.

Межі прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху – це правова категорія, що дозволяє окреслити компетенцію прокурорів із здійснення нагляду з точки зору встановлення групи нормативних актів, точне виконання яких складає предмет прокурорського нагляду за додержанням законності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, коло органів, законність діяльності яких піднаглядна прокуратурі, а також обсягу повноважень прокурорів, які здійснюють прокурорський нагляд за додержанням законності під час досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Використані джерела:

1. Безпека на дорозі стосується кожного. В Україні стартував тиждень безпеки дорожнього руху ООН: Міністерство Охорони Здоров'я України: URL: <https://moz.gov.ua/article/news/bezpeka-na-dorozi-stosuetjsja-kozhnogo-v-ukraini-startuvav-tizhden-bezpeki-dorozhnogo-ruhu-onn> (дата звернення: 19.11.2019)

2. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9.

3. Півненко В. П. Прокурорський нагляд в Україні: навч. посіб. Харків: Харків Юридичний, 2008. 304 с.

4. Курочка М. Й., Каркач П. М. Прокурорський нагляд в Україні: підручник. за ред. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2004. 424 с.

5. Степанов А. Б. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування: дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.09/ Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 181с.

6. Іваницький С. О. Роль прокурора в забезпеченні законності затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. № 4. С. 102-108.

7. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис. ...док. юрид. наук: 12.00.09/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2018. 585 с.

8. Грицаєнко Л. Р. Конституційно-правовий статус прокуратури України: підручник. Київ: Біноватор, 2007. 544 с.

9. Мельник О. В. Проблеми прокурорського нагляду за додержанням законів при розслідуванні вимагаль: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 214 с.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651- VI. Дата оновлення: 28.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

11. Нор В. Т., Когутич І. І., Павлишин А. А. Прокурорський нагляд в Україні: курс лекцій для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. В. Т. Нора. Київ: Атіка, 2004. 352 с.

12. Михайленко О. Р. Прокуратура України: підручник 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 336 с.

13. Дворник А. А. Організація роботи прокуратури з нагляду за дотриманням законів у процесі досудового розслідування доведення до банкрутства: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.10/ Акад. адвокатури України. Київ, 2015. 199 с.

References:

1. Bezpeka na dorozhi stosuetsia kozhnoho. V Ukraini startuvav tyzhden bezpeky dorozhnoho rukhu OON: Ministerstvo Okhorony Zdorov'ia Ukrainy. (2019). URL: <https://moz.gov.ua/article/news/bezpeka-na-dorozhi-stosuetsja-kozhnogo-v-ukraini-startuvav-tizhden-bezpeki-dorozhnogo-ruhu-oon> [in Ukrainian].

2. Slovnyk ukrainskoi movy (1970-1980). (Vols. 1-11); Vol. 9. I. K. Bilodid (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

3. Pivnenko, V. P. (2008). Prokurorskyi nahliad v Ukraini. Kharkiv: Kharkiv Yurydychnyi. [in Ukrainian].

4. Kurochka, M. Y., Karkach, P. M. (2004). Prokurorskyi nahliad v Ukraini. E. O. Didorenko (Ed.). Luhansk: RVV LDUVS. [in Ukrainian].

5. Stepanov, A. B. (2018). Spivvidnoshennia prokurorskoho nahliadu, vidomchoho ta sudovoho kontroliu pid chas dosudovoho rozsliduvannia. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

6. Ivanytskyi, S. O. (2018). Rol prokurora v zabezpechnni zakonnosti zatrymanna osoby za pidozroiu u vchynenni zlochynu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs Didorenko*, 4, 102-108. [in Ukrainian].

7. Farynnyk, V. I. (2018). Teoretychni, pravovi ta prakseolohichni problemy zastosuvannya zakhodiv zabezpechnnia kryminalnoho provadzhenia v kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Hrytsaienko, L. R. (2007). Konstytutsiino-pravovy status prokuratury Ukrainy. Kyiv: Binovator. [in Ukrainian].

9. Melnyk, O. V. (2006). Problemy prokurorskoho nahliadu za doderzhanniam zakoniv pry rozsliduvanni vymahan. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

10. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651 VI. Data onovlennia: 28.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].

11. Nor, V. T., Kohutych, I. I., Pavlyshyn, A. A. (2004). Prokurorskyi nahliad v Ukraini: kurs lektsii dlia studentiv yurydychnykh vyshchkykh navchalnykh zakladiv. V. T. Nor (Ed.). Kyiv: Atika. [in Ukrainian].

12. Mykhailenko, O. R. (2011). Prokuratura Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

13. Dvornyk, A. A. (2015). Orhanizatsiia roboty prokuratury z nahliadu za dotrymannyam zakoniv u protsesi dosudovoho rozsliduvannia dovedennia do bankrutstva. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.11.2019

Фурсов Д. Ю.,

аспирант кафедри організації правоохоронительних
і судових органів Луганського державного
університету внутрішніх дел імені Э. А. Дідоренко
(г. Северодонецк, Україна)

СУЩНОСТЬ, ПРЕДМЕТ И ПРЕДЕЛЫ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОННОСТИ ВО ВРЕМЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

В статье исследована сущность, предмет, объект и пределы прокурорского надзора, на основании чего сформулировано понятие сущности, предмета, объекта и пределов прокурорского надзора за соблюдением законности в ходе досудебного расследования уголовных преступлений против безопасности дорожного движения, а именно преступлений, предусмотренных ст. 286 УК Украины. Сформированы и проанализированы принципы процессуальной деятельности следователя, которые являются элементом предмета прокурорского надзора за соблюдением законности в ходе досудебного расследования уголовных преступлений против безопасности дорожного движения (ст. 286 УК Украины).

Ключевые слова: прокурор, процессуальное руководство, прокурорский надзор, досудебное расследование, дорожно-транспортное происшествие.

Fursov D.,

Postgraduate Student at the Department
of organization of law enforcement and Judicial authorities
of Lugansk State University
of Internal Affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

**THE NATURE, SUBJECT AND LIMITS (BORDERS) OF THE PROSECUTOR'S
SUPERVISION OF THE OBSERVANCE OF THE RULE OF LAW IN THE PRE-TRIAL
INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST ROAD SAFETY**

The article explores the basic foundations of the theory of prosecutorial supervision, on the basis of which the notion of the essence, object, object and limits of prosecutorial supervision over the observance of lawfulness during the pre-trial investigation of criminal offenses against traffic safety, namely crimes under Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine. The principles of procedural activity of the investigator (the principle of completeness of the course of the investigation, the principle of impartiality of the investigation, the principle of the speed of the investigation, the principle of efficiency), which are an element of the subject of prosecutorial supervision over compliance with the law during the pre-trial investigation of criminal offenses against traffic offenses against traffic offenses against the movement.

Formed content supervision of the legality during the pretrial investigation of criminal offenses against road safety, elements of which are: to identify violations of the laws of the investigator during the preliminary investigation of this category of criminal offenses, directing the course of the investigation and validation, feasibility and timeliness of establishing people, actions are perceived offense under Art. 286 Criminal Code of Ukraine, taking measures regarding redress that would be limited during pre-trial investigation of criminal offenses under Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine; verification of compliance with laws investigator in decision-making (art. 290 or art. 284 CCP Ukraine).

Key words: public prosecutor, judicial guidance, public prosecutor's observation, pre-trial investigation, road accident.

РОЗДІЛ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

DOI: 10.33766/2524-0323.88.288-300

УДК 347.121.2

В. Л. Федоренко,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
директор Науково-дослідного центру
судової експертизи з питань інтелектуальної
власності Міністерства юстиції України
(м. Київ, Україна)

e-mail: fedorenko900@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

«ІНФОРМАЦІЙНА ВИДАВНИЧА РЕВОЛЮЦІЯ» І. ГУТЕНБЕРГА ТА УТВЕРДЖЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА Й СУМІЖНИХ ПРАВ І МЕХАНІЗМІВ ЇХ ЗАХИСТУ В ЄВРОПІ

Публікація присвячена питанням утвердження авторського права в Західній цивілізації за результатами «інформаційної видавничої революції», якою за своєю сутністю та змістом стало винайдення І. Гутенбергом у XV ст. друкарського станка з набором шрифтів, використання якого сприяло друкуванню книг та поширенню інформації літературного, художнього та наукового змісту. Проте ця інформаційно-видавничка революція породила й проблему захисту авторського права від неправомірного копіювання та розмноження творів. Ідеться про таку загрозу авторському праву як неправомірне запозичення, або ж плагіат, чи «контрафакт», яке ще явище називалось ще в XIX ст.

Ключові слова: інформація, «інформаційна видавничка революція», друк книг, авторське право, суміжні права, захист авторського права та суміжних прав, судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. У XXI ст. право людини на інформацію, системно визначене та закріплене міжнародними договорами і національними конституціями та законами, отримало своє повсюдне поширення та множину різноманітних форм реалізації. Ніколи раніше інформація не отримувалася й не поширювалася легше, ніж нині, хоча цьому передувало декілька «інформаційних революцій».

На наш погляд, «інформаційна революція» у світі репрезентована низкою наступних послідовних і взаємопов'язаних революцій (наступна революція не виключає здобутки попередньої й допускає їх паралельне використання в суспільстві): 1) «когнітивна революція», яка відбулася між 70 і 30 тис. роками і втілилися в здібностях *Homo Sapiens* мислити й спілкуватися [1, с. 30]; 2) «лінгвістична революція», яка відбулася близько IV тис. до н. е. та сприяла виникненню навичок втілювати звуки в цифри й букви; 3) «видавничка революція» І. Гутенберга XV ст., що призвела до розвитку друку та масового поширення книг як джерел інформації; 4) «газетна революція» XVI ст., яка

посилила оперативність розповсюдження інформації та розширила коло її споживачів; 5) «телеграфна та радіореволюція», яка започаткувала в 20-х роках ХХ ст. радіомовлення як бездротовий спосіб передачі й отримання інформації та дозволила охопити інформаційним впливом навіть безграмотних людей; 6) «телевізійна революція», яка започаткувала в 30-х роках ХХ ст. передачу рухомого зображення із звуковим супроводом, у тому числі й у режимі реального часу, та яка, за влучним висловом Дж. Кіна, стала «... трансформацією тексту в дієслово» [2, с. 14]; 7) «Internet-революція», або ж «World Wide Web (www) революція», яка поширилася в 90-х роках ХХ ст. як всесвітня система сполучених комп'ютерних і телекомунікаційних мереж і нині, у ХХІ ст., стала частиною політико-правового ландшафту.

Зауважимо, що «Internet-революція» стала креативною та технологічною платформою для ще одного, найбільш нового виду інформаційної революції, що започаткувалася з масовим поширенням т. зв. «соціальних Internet-мереж», або ж «social networking service» (*Skype, Facebook, YouTube, Instagram, Telegram, WhatsApp, Viber etc*). М. Кастельс оцінює поступ соціальних Internet-мереж «революцією масової самокомунікації» [3, с. 73-75], а вже згадуваний Дж. Кін «моніторною демократією» [2, с. 101]. Саме на телевізійному та Інтернет-контенті ґрунтується сучасне міжнародне мовлення [4]. Дійсно, відповідні мережі стали надбудовою споконвічно існуючих соціальних мереж, «формувані які людині властиво за її природою» [5, с. 45], і є виявом «природної соціальності» [6, с. 106-107]; вони стають джерелом безперешкодного і фактично миттєвого поширення різноманітної інформації, достовірність якої визначається виключно її споживачами. Водночас, потенціал *social networking service* в ХХІ ст. дав життя й *e-демократії* (електронні петиції, голосування, обговорення законопроектів, партисипаторні бюджети тощо).

Унікаючи досліджень та оцінок такого масштабного соціального явища в цій статті, зазначимо, що розвиток науки і техніки призвів до низки «інформаційних революцій», значно удосконалив технології роботи з інформацією. Разом із тим, поряд із беззаперечними перевагами, це спричинило безліч непередбачуваних і неоднозначних явищ – від «Facebook-революцій» ХХІ ст. до гібридних «інформаційних воєн» та послаблення конфіденційності приватного життя особи в широкому сенсі.

При цьому ніколи авторське право не було настільки вразливим, як у ХХІ ст., коли його порушення з окремих випадків трансформувалися в цілі багатомільйонні тіньові індустрії (нелегальні файлообмінники, онлайн казино, феномен *DarkNet* тощо). Навіть запровадження елементів міжнародно-правового регулювання цих суспільних відносин, наприклад, Директивою ЄС 2001/29 від 29 травня 2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві [7, с. 101], на сьогодні не принесло однозначних позитивних результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та практики інформації, методів, форм і механізмів її передачі та захисту є предметом глибоких філософських, соціологічних, лінгвістичних, технічних, кібернетичних, правових, політологічних, безпекознавчих й інших досліджень. Ці питання перебувають у полі уваги таких відомих мислителів-футурологів сучасності, як

Дж. Кін, М. Кастельс, Н. Ферпосон, Ф. Фукуяма, Ю. Харарі й інших. На місію інформації в забезпеченні участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики зверталась увага й автора цієї публікації [8, 9]. Одночасно з цим значна увага правознавців, починаючи з XIX ст., приділяється авторському праву та механізмам його правового захисту. Нині це питання в Україні та за кордоном усе частіше досліджується і в контексті використання потенціалу судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності. Проте коли ж і завдяки чому утвердилося авторське право та суміжні права в Західній цивілізації? З метою поглиблення знань про передумови й причини виникнення авторського права та механізмів його судового й позасудового захисту після «інформаційної видавничої революції» І. Гуттенберга в цій публікації також використано дещо призабуту сучасниками цікаву наукову розвідку В. Спасовича «Права авторські та контрафакція» (1865 р.) [10, с. 106].

Формування цілей. Мета дослідження полягає у формуванні наукових поглядів на передумови й причини утвердження авторського права та механізмів його законодавчого й інституційного захисту за результатами «інформаційної видавничої революції» І. Гуттенберга в XV ст.

Виклад основного матеріалу. Інформація набула універсального характеру після переходу від усних культур інформації до комбінованих. За свідченням Дж. Гліка, Платон, визначаючи потенціал розподілу усної та письмової мови, стверджував, що один може говорити з багатьма, мертвий – із живими, а живі – з тими, хто ще не народився. Писемність була потрібна для збереження інформації в часі й просторі та пройшла генезис від піктографії (*запис зображення*) до ідеографії (*запис ідей*), а надалі й до логографії (*запис слів*) [11, с. 40-42].

З появою письмової культури, яка виникла в Єгипті близько 4 000 року до н. е. [12, с. 232], інформація отримала сакральне («священне») значення. Їй приписувалися магічні властивості, а вміння рахувати, писати і читати тривалий час були привілеєм богів, їхніх намісників на землі, – жерців, царів, аристократії та заможних людей. Так у Єгипті бог мудрості, рахунку та письма Тот був «... непізнаним і утаємниченим, оскільки перетворення слів у письмо означало володіння всесильним і огорнутим таємницею знанням, яке приносило в буття те, чого не було» [13, с. 18].

Після винайдення шрифту, письмо, як засіб і форма поширення інформації, отримало своє поширення в різних народів і в різних соціальних групах. Зокрема, єгиптяни першими навчилися поєднувати ідеографічні знаки зі звуковими зображеннями слів. Їхній досвід закріплення та передачі інформації був удосконалений сусідніми племенами, зокрема, фінікійцями [14, с. 173]. Як доводять лінгвісти, латинський шрифт, який нині широко застосовується на Заході, запозичений із грецького письма, котре так само, як і єврейське, є похідним від фінікійського. Їх спорідненість підтверджена словом «алфавіт», похідним від назв «альфа» та «бета», двох перших букв фінікійського, єврейського, грецького та латинського шрифтів [15, с. 69]. Власне, сама Біблія має ще одну живану назву – Святе Письмо. І в ній знаходимо посилання на алфавіт, як основу божественного порядку. В Об'явленні Святого Іоана

Богослова, вірш 1:8, ідеться: «Я Альфа й Омега, говорить Господь, Бог, Той, Хто є, Хто був і Хто має прийти, Вседержитель» [16].

Утім розвиток писемності стримувався високою вартістю знярядь і матеріалів для письма. Перші сувої (свитки), починаючи з III тис. до н. е., робилися в Єгипті зі склеєних листів папірусу. У зв'язку з дорожнечою папірусу, для деяких видів текстів використовувалися дерев'яні та глиняні таблички, на яких тексти виکارбовувалися стилетом. За часів античності автори частіше диктували тексти писарям, ніж самі складали свої книги. До сьогодні дійшли листи Цицерона до Тіта Помпеона Аттика, багатого римлянина, який колекціонував і виготовлював різноманітні книги. Серед працівників, які були в Аттіка, Цицерон виокремлював а) грамотних молодих людей (*pueri litteratissimi*); б) читців (*anagnostae*); в) копістів (*librarii*) [17, с. 141]. Невідомо, чи мав Аттік дохід від своєї діяльності, але він надавав безкоштовний доступ до книг грамотним людям і Цицеронові, чим й увіковічив себе.

Схожу точку зору в цілому підтримують і більш пізні дослідники витоків авторського права. Зокрема, В. Спасович писав: «... творів було мало, вони знаходилися в обігу невеликого кола грамотних людей, у небагатьох і надзвичайно дорогих списках. Окремі літератори або були людьми достатніми, забезпеченими утриманням з інших джерел, або ж кормилися крихами від щедрості сильних цього світу, чий двір вони прикрашали, чий справи вони прославляли. Не видно, щоб хтось із них забороняв чи ускладнював переписування своїх творів, для здобуття з них доходу» [10, с. 1].

У ранньому Середньовіччі свитки (списки) трансформувалися в книги (т. зв. «кодекси»), які традиційно стосувалися проблематики християнської віри і видавалися на факультетах богослов'я в університетах. При цьому спочатку «книги» технологічно являли собою все ті ж пергаменти, але вже розрізані на листки й послідовно скріплені. Ім'я автора твору вказувалося не завжди, оскільки часто не було відомим. Замість нього, часто писали ім'я копіста. У книзі позначалися сторінки, а пізніше – розділи й параграфи. Це дозволяло структурувати зміст тексту й встановлювали свого роду навігацію для читача [17, с. 142]. Так у Європі з'являються книги-кодекси, що відбулося одночасно з поширенням християнства. Утім книгодрукарство цього часу не призвело до появи авторського права.

Найчастіше предметом кодексів ставали роботи античних мислителів (Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека, Ульпіан й ін.). Утім кожен середньовічний переписувач по-своєму інтерпретував оригінальні роботи філософів та інших учених Давньої Греції й Давнього Риму. Як приклад, у Середньовіччі юристи мали доволі фрагментарні уявлення про класичну модель римського права, оскільки вона втілювалася у зводі «*Corpus juris civilis*», який зберігався в єдиному екземплярі в бібліотеці Пізи [17, с. 148]. Водночас поширення книг у середньовічній Європі сприяло не лише укріпленню християнського догмату, а й появі наукової та художньої літератури.

Епоха Відродження позначилася революцією в книгодрукарстві, яку ми назвали «інформаційною видавничою революцією», з огляду на докорінні зміни в зберіганні та передачі інформації через книги, виготовлені набірним (рухомим) шрифтом, а також докорінну модернізацію світогляду народів і держав Європи, а також сприяла появі «раціонального індивідуума». Як писав Р. Осборн, «Ми уже

давно усвідомили, наскільки важливу роль відіграв набірний друк в розвитку Західної цивілізації. Поширення Біблії на національних мовах, разом із творами класиків і таких сучасних письменників, як Еразм, Лютер, Рабле і Кальвін, сприяли руйнуванню середньовічного мислення та стало однією з віх формування нового типу європейського співтовариства. З того часу можливість швидкого відтворення та тиражування письмових документів назавжди стало частиною Західної культури» [18, с. 427].

Як відомо, німецький винахідник і перший друкар Європи Іоган Генсфляйш пур Ладен цум Гутенберг (*Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg*) не вигадав принцип набору, але знайшов метод перетворення відлитої заготівки в окрему металеву літеру, котру можна було багатократно використовувати. Друкарський верстак І. Гутенберга, що запрацював у 1450 році в Майнці, був, за свідченням Н. Дейвіса, «нащадком прадавньої лінії китайських ксилографічних кліше, металевих кліше і кам'яних літографій» [19, с. 461], що жодним чином не зменшує революційність цього винаходу. Верстат оптимізував друкарську діяльність і зробив її прибутковою.

Упродовж наступних років виникли головні шрифти – латинський, курсив, готичний, а друкарні з'явилися в таких містах Європи, як Базель (1466 р.), Рим (1467 р.), Пільзен у Богемії (1468 р.), Париж (1470 р.), Буди (1473 р.), Краків (1474 р.), Вестмінстер (1476 р.), Женева та Палермо (1478 р.), Лондон (1480 р.), Антверпен і Лейпциг (1481 р.), Стокгольм (1483 р.) і Цетине в Чорногорії (1493 р.). До Москви друкарство дійшло в 1555 році [19, с. 461]. Уже в 1500 році, за свідченням Н. Фергюсона, лише в одній тільки Німеччині було більше 200 типографій, а в 1518 році німецькою мовою було видано 150 друкованих робіт, у 1519 році – 260, у 1520 році – 570, а в 1524 році – 990 [20, с. 105]. Подібна ситуація мала місце в інших тогочасних державах Європи.

Убачається, що «інформаційна видавнича революція» І. Гутенберга стала предтечею Реформації, адже відомі антикатолицькі «95 тез проти продажу Церквою індульгенцій» Мартіна Лютера були не лише прибиті до вхідних дверей церкви у м. Віттенберге, але й з'явилися друком. Це сприяло поширенню й популяризації таких ідей у народі й поклало початок Реформації, яка, за оцінкою А. Моруа, стала «релігійною революцією» [21, с. 127]. Поява в більшості міст Європи друкарень сприяла не лише друку Біблії всіма мовами й пересомисленню спадщини мислителів античності, а і виходу нових літературних і наукових творів. Добре відомими з них до сьогодні є роботи Е. Роттердамського «Похвала глупості» (1509 р.), Т. Мора «Золота книга» («Утопія») (1516 р.), Ф. Рабле «Гаргантюа та Пантагрюель» (1532- 1564 рр.) й ін.

Письменництво почало утверджуватися як оплачувана професія. Як писав В. Спасович: «Книгодрукарство пробудило в народі потребу читати; воно породило дві важливі галузі промисловості: типографську та книготоргівельну. Утворилося нове звання письменників за ремеслом, які здобувають собі прожиток кінцем пера не з карманів королів і меценатів, але від публіки, при посередництві типографіцистів і книготоргівців. Але, одночасно з цим фактом, в міру поширення збуту книг, з'явилася й контрафакція ...» [10, с. 1-2]. Потреба захищати свої твори від «контрафакції», на нашу думку, сприяло утвердженню авторського права та суміжних прав, а також механізмів їх законодавчого й інституційного захисту. На наш погляд, саме незахищеність авторів і видавців перед «контрафакцією» спонукала до

формування основ авторського права та суміжних прав як моделі правового захисту власних прав, у першу чергу, права на справедливу винагороду авторів та книговидавців. Відповідна модель захисту не відразу отримала законодавчий і судовий захист. Спочатку книговидавці в Європі, які й отримували основний прибуток з опублікованих робіт, зверталися до глав держав за «привілеями», які опосередковано визнавали за ними право на використання твору, і лише в першій пол. XVIII ст. захист авторського права та суміжних прав отримав втілення в статутному праві Англії та почав здійснюватися судами.

Водночас боротьба за авторське право та суміжні права в Західній Європі в XVI-XVII ст. є доволі цікавою та повчальною, хоча й малодослідженою в Україні. Як зазначав В. Спасович, громадська думка засуджувала передруковників оригінальних видань, але суди не надавали авторам і видавцям належного захисту, «контрафакція» не унормовувалася жодним чинним на той час цивільним чи кримінальним законом. Не знаходимо ми відповідальності за порушення авторського права і в римському, канонічному чи звичаєвому праві, яке зберігало актуальність на той час. Це сприяло виникненню видавничих привілеїв. Перший із них (уперше) з'явився у Венеціанській республіці в 1491 р. і був наданий професору канонічного права, магістру Петро де Равенна (*Petro de Ravenna nuncupato a Memoria*) на видання його твору «Phoenix». У Німеччині подібні видавничі привілеї надавав як імператор, так і місцеві духовні та світські влади, включаючи владу вільних міст. У Франції привілеї адресувалися королем для всіх судів. У привілеї, який розміщувався на початку або в кінці книги, визначалося, якими грошовими пенями має бути покараний «контрафактор», а також термін його дії – безстроковий чи строковий (на 2 роки, 5 років тощо.) [10, с. 3].

Парадоксально, але захист суміжних прав виникнув більше ефективним від захисту авторського права. «У випадку успішного розпродажу видання, за клопотанням видавця, привілея його могла бути подовжена та відновлена. Книготорговець збагачувався швидко і напевне, майже нічим не ризикуючи і купляючи лише твори, які обіцяли швидкий і вірний збут; страждав лише сам автор, бідний трудівник, який отримував під пшиним ім'ям гонорару дуже мізерну трудову плату» [9, с. 4], – писав щодо цього в позаминулому столітті В. Спасович.

Найбільш прогресивно друкарська справа, книговидавництво, книгопродаж, авторське право та суміжні права розвивалися в Англії. У XVI столітті утверджуються прототипи сучасних газет. До того ж, саме в Англії розпочалася згадувана нами «газетна революція», яка теж стала можливою завдяки винаходу друкарського верстака І. Гутенберга. Так у 1588 році, коли до Англії прямувала іспанська «Непереможна армада», прем'єр-міністр Бурлей, упереджуючи недостовірні чутки й паніку, розпорядився направляти в усі частини держави урядові повідомлення. З часом така форма урядового інформування стала постійною та трансформувалася в газету «Англійський меркурій» [12, с. 20].

У другій пол. XVI ст. Марія I Тюдор та її чоловік Філіп, побоюючись поширення релігійної ересі та монархоборчих поглядів через книги, об'єднали всі галузі промисловості, пов'язані з друком і розповсюдженням книг, у державну монополію. При цьому, відповідна монополія трансформувалася з часом у самоврядну корпорацію (цех) стешіонерів (*stationers* – «книговидавці»,

«книготорговці»), яка діяла під контролем корони. Бажаючи друкувати книгу (власну чи іншого автора) повинен був подати її попередньо до реєстру, сплатити збір та отримати дозвіл на друк (*license*). Королева Англії Єлизавета при цьому встановила попередню цензуру щодо друку книг, а Карл I обмежив кількість друкарень в Англії 20-ма. Це призвело, з одного боку, до перемоги над книжковим «контрафактом», а з іншого – запровадило жорстку цензуру, яка мала на меті упередити революції. При цьому найбільший зиск від такого стану речей отримали не автори-творці, а вищі сановники держави, які випрошували в монарха для себе виключне право на друк популярної або спеціальної літератури – юридичних книг, букварів, календарів чи катахізисів. Урешті парламентські акти Англії, які встановлювали виключні права на книговидавання та запроваджували обов'язкову цензуру раптово, з огляду непродуктивності їх дій, припинили своє існування в 1649 році, а отже, встановилася свобода слова. Разом із тим, як писав В. Спасович, «Припинення дії *licensing acta* піддало небезпеці видавців, котрим знову стала загрозувати контрафакція ... Вони й почали подавати петиції до Парламенту про захист їх від передруковників» [10, с. 5].

На наш погляд, саме в цей період книговидавці, усвідомлюючи джерело походження свого багатства, були зацікавлені в усталеному законодавчому закріпленні не привілеїв, які залежали від монаршої волі, а своїх суміжних з авторами прав на твір. Останній, по суті, був різновидом власності, створеної творчою працею автора. У цьому контексті заслуговує на увагу думка І. Бентама, який у своїй роботі «Роздуми про цивільне і кримінальне законодавство» (1802 р.) наголошував про дихотомічний зв'язок власності та закону в цивілізаційній історії людства та писав: «Власність і закон разом почали існування, разом і припинять його. До існування законів не було ніякої власності, знищиться закон, припиниться будь-яка власність» [22, с. 49]. Тому позитивне унормування авторського права та суміжних прав убачалось необхідним не лише для видавців, а й для авторів, а також держави, яка в такий спосіб посилювала свій інтелектуальний капітал і розширювала власну податкову базу.

У Європі першим подібним законом у сфері охорони авторського права та суміжних прав став відповідний Статут (Закон) королеви Анни. Щодо його назви й року прийняття дані вчених дещо різняться. У сучасній науковій літературі прийнято вважати, що «Статут Королеви Анни», яким заборонялося друкувати і передруковувати книги без погодження авторів і встановлювався 14-річний термін охорони авторських прав, був прийнятий у 1710 році. Натомість В. Спасович писав, що цей закон був виданий королевою Анною за пропозицією Вортлі (*Wortly*) в 1709 році. Ним встановлювалися виключні права для авторів і законних покупців прав на її видання, які належним чином вписані до реєстру степіонерів (*stationers*), упродовж 14 років з дня першого видання передруковувати свій твір. Якщо ж автор по закінченню цього строку був ще живим, це право діяло упродовж 28 років. Одночасно з цим Статут королеви Анни встановлював і доволі жорсткі санкції для порушників цього права: «Самовільний передруковувач піддавався конфіскації передрукованих книг і штрафу по одному пенні за сторінку; половина штрафу йшла в казну, а половина – донощику. Для протидії завищенню цін на книги, Архієпископ Кентерберійський, Єпископ Лондонський, Лорд-канцлер, лорди, що головують у Вестмінстерських судах і віце-

канцлери Оксфордського і Кембріджського університетів були наділені владою розглядати скарги на надмірно високу вартість книг і знижувати ці ціни на власний розсуд» [10, с. 6]. Тобто йдеться про прототип антимонопольної функції в тогочасній книготоргівлі та книговидавництва.

Важлива роль у книгодрукарстві належала й університетам, які мали забезпечувати своїх студентів науковою літературою. Для цього створювалися друкарні при них. В Англії університети (Оксфордський, Кембріджський, колегії Св. Трійці, Ітонської, Вестмінстерської, Вінчестерської та ін.), користуючись підтримкою в парламенті та уряді, відстояли своє право «... вічної власності на всі наукові та педагогічні твори, які дарувалися чи заповідалися їм, під умовою, водночас, що вони будуть ці твори друкувати у власних типографіях» [10, с. 6]. У модернізованому вигляді відповідне право зберігається англійськими університетами й донині. Законодавче закріплення авторського права та суміжних прав, зокрема в Англії, покликала до життя й належну судову практику. Так у 1774 році це положення було реалізоване судом у рішенні за справою «Дональдсон vs Бекетта», яким було захищено 14-річний термін охорони авторських прав Дональдсона [23, с. 353].

Масовий друк книг поставив питання про авторські права та їх законодавчий захист і в інших державах Європи. Зокрема, слід згадати Саксонський мандат 1773 року, яким переслідувалась контрафактна діяльність у сфері видання творів, а також численні укази Марії Терези і Йосипа II в Австрії у сфері охорони авторського права. У Франції авторське право уперше було закріплене постановою Королівської ради 1777 року, яка унормувала за автором привілей на видання твору та мала служити «на вічні часи». Проте під час Великої французької революції, яка вибухнула в 1789 році, права авторів залишилися без будь-якого захисту. Однак уже в 1791 році Установчі збори Франції закріпили права авторів на драматичні твори впродовж їхнього життя та протягом 5 років після смерті, а в 1793 році Народний конвент розширив права авторів на твір упродовж 10 років після їхньої смерті. А в 1810 році Імператорський декрет Франції про авторські права надавав удовам і дітям померлого автора право користування творами на 20 років. Інші спадкоємці виключалися з кола правокористувачів. Законом Франції 1854 року цей строк було розширено до 30 років [10, с. 11, 8-9].

На поч. XIX ст. в Англії були посилені й строки охорони авторського права. Так Статут Георга III 1801 року подвоїв термін охорони авторського права на твір, установлений Статутом королеви Анни та обмежив їх дію лише смертю автора, а парламентський статут 1842 року в Англії вперше подовжив дію авторського права на 7 років після його смерті або ж на 42 роки з часу виходу першого видання, з огляду на те, який строк вигідніший правонабувателю [10, с. 7]. Подібний до Франції 20-річний термін дії авторського права після смерті автора встановлювався на поч. XIX ст. у Швеції та Норвегії (1812 р.), Бельгії та Нідерландах (1817 р.), Данії (1837 р.), Португалії (1837 р.), Іспанії (1847 р.). У Швейцарії кантони уклали між собою в 1857 році конкордат про охорону авторського права впродовж 30 років з дня першого видання або до кінця життя автора [10, с. 10-11].

На конституційному ж рівні право на об'єкти інтелектуальної власності було закріплене в Конституції штату Масачусетс 1789 р. Її положення унормували, що «... немає власності, яка належить людині більше, ніж та, котра є результатом її розумової праці». Подібні положення містились і в конституціях колишніх європейських країн – Данії, Норвегії, Пруссії, Саксонії й ін. [24, с. 5].

Сама ж категорія «інтелектуальна власність» уперше була введена в широкий ужиток лише в 1850 році лібертаріанцем Л. Спунером (1808-1887 рр.) [23, с. 351-353], а закріплення правового режиму захисту інтелектуальної власності на міжнародному рівні відбулося на декілька десятиліть пізніше. Так у 1883 році інтелектуальна власність була закріплена в одному з перших міжнародних договорів у цій сфері - у Паризькій конвенції з охорони промислової власності [24], а в 1886 р. – у Бернській конвенції про охорону літературних та художніх творів, яка діє до сьогодні (з останніми змінами в 1979 р.). [26].

За відносно короткий час положення Паризької та Бернської конвенцій про охорону авторського права та суміжних прав були втілені в кін. XIX – на поч. XX ст. в законодавстві багатьох європейських держав. Зокрема на Українських землях, які на той час входили до Австро-Угорської та Російської імперій, діяли австрійський Закон про авторське право на літературні й мистецькі твори та фотографії від 26 грудня 1895 р., а також російський Закон про авторське право від 20 березня 1911 р. [27, с. 34].

Висновки. Поява в другій пол. XIX ст. Паризької та Бернської конвенцій у сфері авторського права відображувала не лише глобалізацію права на об'єкти інтелектуальної власності та нагальну потребу їх міжнародного захисту, а й рівень тогочасного розвитку науки, техніки й економіки, настрої та очікування громадянського суспільства й держави від інтелектуального капіталу. Після винайдення у другій пол. XIX ст. американцями Р. Хое й У. Буллоком ротацийного верстакта та впровадження його в промислове друкування книг й отримання надприбутків від цієї діяльності видавцями, права автора на твір та отримання за нього справедливої винагороди стали питанням подальшого розвитку Західної культури. Тому унормування авторського права та механізмів його захисту, що пройшли тривалий і складний генезис від «інформаційної видавничої революції» І. Гутенберга в кін. XV ст. до їх закріплення в міжнародних договорах у XIX ст., сформували основи сучасних механізмів захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в цілому.

Використані джерела:

1. Харари Ю. Н. *Sapiens*. Краткая история человечества; пер. с англ. Л. Сумм. Москва: Синдбад, 2016. С. 30.
2. Кин Дж. Демократия и декаданс медиа. Пер. с англ. Д. Кралечкина; под научн. ред. М. Смирнова. Москва: Изд. дом. ун-т «Высшая школа экономики», 2015. 312 с.
3. Кастельс М. Власть коммуникации: учебн. пособ. Пер. с англ. Н. М. Тьлевич; под на. ред. А. И. Черных. Москва: Изд. дом. ун-т «Высшая школа экономики», 2016. 564 с.
4. Нестерович В. Ф. Іноземне мовлення США у системі американської публічної дипломатії. *Віче*. 2016. № 7-8. С. 32-36.
5. Фергюсон Н. Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до Фейсбуку. Пер. з англ. К. Дуса. Київ: Наш формат, 2018. 552 с.

6. Фукуяма Ф. Угасание государственного порядка: научн. попул. изд. Пер. К. М. Королева. Москва: Изд-во АСТ, 2017. 704 с.

7. Штефан А. С., Дроб'язко В. С., Шабалін А. В. Авторське право і суміжні права в умовах євроінтеграційних процесів: монограф. За ред. Н. М. Мироненко. Київ: Інтерсервіс, 2018. 204 с.

8. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу «Лобювання в Україні та за кордоном: досвід, проблеми і перспективи» / Д. Базілевич, В. Нестерович; За заг. ред. В. Федоренка. К.: СПД Москаленко О. М., 2009. 36 с.

9. Інститут лобювання в Україні та за кордоном: походження, проблеми, перспективи розвитку. Науково-інформаційне видання / Д. Базілевич, В. Нестерович, В. Федоренко; Інститут професійного лобювання та адвокати. К.: ФОП Москаленко О. М., 2015. 111 с.

10. Спасович В. Права авторские и контрафакция. Санкт-Петербург: Изд-е книготорговца и типографа М. О. Вольфа, 1865. 106 с.

11. Глик Дж. Информация. История. Теория. Поток; пер. с англ. М. Кононенко. Москва: Изд-во АСТ: CORPUS, 2016. 576 с.

12. Нестеренко О. Інформація в Україні: право на доступ. Київ: Наук. вид. «Акта», 2012. 306 с.

13. Бернстайн У. Массмедиа с древнейших времен и до наших дней; пер. с англ. Н. Омеляновича, А. Николаева. Москва: Изд-во АСТ, 2017. 512 с.

14. Тайлор Эд. Б. Антропология. Введение к изучению человека и цивилизации; пер. с англ. д-ра И. С. Ивина. Изд. 2-е. С 78 рис. в тексте. С.-Петербург: Изд-е И. И. Биливина. 1898. 436 с.

15. Бернстайн У. Массмедиа с древнейших времен и до наших дней; пер. с англ. Н. Омеляновича, А. Николаева. Москва: Изд-во АСТ, 2017. С. 69.

16. Біблія / В пер. Івана Огієнка. 15. Вихід. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubi/o/rev-1/>

17. Кирия И. В., Новикова А. А. История и теория медиа: учебн. Москва: Изд. дом. Высш. школы экономики, 2017. С. 141. 423 с.

18. Осборн Р. Цивилизация. Новая история Западного мира. Пер. с англ. М. Колопотина. Москва: Из-во АСТ, 2018. 768 с.

19. Дейвіс Н. Європа: Історія. Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ: «Основи», 2014. 1464 с.

20. Фергюсон Н. Цивилизация: чем Запад отличается от остального мира. Пер. с англ. К. Бандуровского; под ред. И. Кригера. Москва: АСТ: Corpus, 2014. С. 105. 544 с.

21. Моруа А. История Германии. Пер. с франц. С. Васильевой. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2017. 320 с.

22. Рассуждение о гражданском и уголовном законоположении: с предварительным изложением начал законоположения и всеобщаго начертания полной Книги законов, и с присовокуплением опыта о влиянии времени и места относительно законов / Соч. английского юрисконсульта Иеремиа Бентама; Изданное в свет на франц. языке Степ. Дюмоном по рукописям от автора ему доставленным.; Переведённое Михайлом Михайловым; с придобавлением дополнений от г-на Дюмона сообщенных.; Том II. По высочайшему повелению. СПб.: Тип. Шнора, 1806. 622 с.

23. Бетелл Т. Собственность и процветание: уроки истории / Томм Бетелл; пер. с англ. Б. Пинскера. М.; Челябинск: Социум, 2018. 480 с.

24. Охорона інтелектуальної власності в Україні / С. О. Довгий, В. О. Жаров, В. О. Зайчук та ін. К. : Форум, 2002. 555 с.

25. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року (укр/рос). *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 320.

26. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Конвенція, Міжнародний документ від 24 липня 1971 року. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2006. 5-2. Ст. 1247.

27. Prawo własności intelektualnej / Red. naukowa J. Sieńczyło-Chlabcz. Seria Akademicka. Warszawa: WoltersKluwer, 2015. 344 s.

References:

1. Kharari, Y. N. (2016) Sapiens. Kratkaya istoriya chelovechestva. Moskva: Sindbad. [in Russian].

2. Кын, Dzh. (2015) Demokratyya y dekadans medya. Per. s anhl. D. Kralechkyina; M. Smyrnova (Ed). Moskva: Yzd. dom. un-t "Vysshaya shkola ékonomyky". [in Russian].

3. Kastel's, M. (2016) Vlast' kommunykatsyy: uchebn. posob. Per. s anhl. N. M. Tylevych; A.Y. Chernykh (Ed.). Moskva: Yzd. dom. un-t "Vysshaya shkola ékonomyky". [in Russian].

4. Nesterovych, V. F. (2016) Inozemne movlennya SSHA u systemi amerykans'koyi publichnoyi dyplomatiyi. *Viche – Viche, 7-8, 32-36*. [in Ukrainian].

5. Ferhiuson, N. (2018) Ploshchi ta vezhi. Sotsialni zv'iazky vid masoniv do Feisbuku. Per. z anhl. K. Dysa. Kyiv: Nash format. [in Ukrainian].

6. Fukuyama, F. (2017) Uhasanye hosudarstvennoho poriyadka. Per. K. M. Koroleva. Moskva: Yzd-vo AST. [in Russian].

7. Shtefan, A. S., Drobyazko, V. S., Shabalin, A. V. (2018) Avtorske pravo i sumizhni prava v umovakh yevrointehratsiynykh protsesiv: monohraf. N. M. Myronenko (Ed.). Kyiv: Interservis. [in Ukrainian].

8. Informatsiyno-analitychni materialy do kruhloho stolu "Lobiyuvannya v Ukraini ta za kordonom: dosvid, problemy i perspektyvy" (2009) D. Bazilevych, & V. Nesterovych (Eds.); V. Fedorenko (Ed.). Kyiv: SPD Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

9. Instytut lobiyuvannya v Ukraini ta za kordonom: pokhodzhennya, proble-my, perspektyvy rozvytku. Naukovo-informatsiyne vydannya (2015) D. Bazilevych, V. Nesterovych, V. Fedorenko (Eds.). Instytut profesiynoho lobiyuvannya ta advokasi. Kyiv: FOP Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

10. Spasovych, V. (1865) Prava avtorskye y kontrafaktsyya. Sanktpeterburh: Yzd-e knyhotorhovtsa y typohrafa M. O. Volfa. [in Ukrainian].

11. Hlyk, Dzh. (2016) Ynformatsyya. Ystoryya. Teoryya. Potoky; per. s anhl. M. Kononenko. Moskva: Yzd-vo AST: CORPUS. [in Ukrainian].

12. Nesterenko, O. (2012) Informatsiya v Ukraini: pravo na dostup. Kyiv: Nauk. vyd. «Akta». [in Ukrainian].

13. Bernstayn, U. (2017) Massmedya s drevneyshykh vremen y do nashykh dnei; per. s anhl. N. Omel'yanovycha, A. Nykolaeva. Moskva: Yzd-vo AST. [in Russian].

14. Taylor, Éd. B. (1898) Antropolohyya. Vvedenye k yzuchenyyu cheloveka y tsyvylyzatsyy; per. s anhl. d-ra Y. S. Yvyna. (Vol. 1-2); Vol. 2. S.-Peterburh: Yzd-e Y.Y. Bylyvyna. [in Russian].

15. Bernstayn, U. (2017) Massmedya s drevneyshykh vremen y do nashykh dnei; per. s anhl. N. Omel'yanovycha, & A. Nykolaeva. Moskva: Yzd-vo AST. [in Russian].

16. Bibliya. Ivna Ohiyenka (Ed.). 15. Vykhid. N.p. N.d. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/rev-1/> [in Ukrainian].

17. Kyryya, Y. V., Novykova, A. A. (2017) Ystoryya y teoryya medya. Moskva: Yzd. dom. Vyssh. shkoly ékonmyky. [in Russian].
18. Osborn, R. (2018) Tsyvylyzatsyya. Novaya ystoryya Zapadnoho myra. Per. s anhl. M. Kolopotyna. Moskva: Yz-vo AST. [in Russian].
19. Deyvis, N. (2014) Yevropa: Istoriya. Per. z anhl. P. Tarashchuk, & O. Kovalenko. Kyiv: «Osnovy». [in Ukrainian].
20. Ferhyuson, N. (2014) Tsyvylyzatsyya: chem Zapad otlychaet sya ot ostal'noho myra. Per. s anhl. K. Bandurovskoho. Y. Kryher (Ed.). Moskva: AST: Corpus. [in Russian].
21. Morua, A. (2017) Ystoryya Hermany. Per. s frants. S. Vasyly'evoy. Moskva: KoLybry, Azbuka-Attykus. [in Russian].
22. Rassuzhdenye o hrazhdanskom y uholovnom zakonopolozhenyy: S predvaryl'nym ylozhenyem nachal zakonopolozhenyya y vseobshchaho nachertanyya polnoy Knyhy zakonov, y s prysovokuplenyem opyta o vlyany vremeny y mesta odnosytel'no zakonov (1806) Soch. anhlyyskaho yuryskonsul'ta Yeremya Bentama; Yzdannoe v svet na frants. yazyke Step. Dyumonon po rukopysyamy ot avtora emu dostavlennym.; Perevedénnoe Mykhaylom Mykhaylovym; S prydobavlenyem dopolnenyy ot h-na Dyumona soobshchennykh. Vol II. Po vysochayshemu povelenyyu. SPb.: Typ. Shnora. [in Russian].
23. Betell, T. (2018) Sobstvennost' y protsvetanye: uryky ystoryy. Tomm Betell; per. s anhl. B. Pynskera.M.; Chelyabynsk: Sotsyum. [in Russian].
24. Okhorona intelektual'noy vlasnosti v Ukrayini (2002) S. O. Dovhyy, V. O. Zharov, V.O. Zaychuk (Eds.) et. al. K.: Forum. [in Ukrainian].
25. Paryzka konventsyya pro okhoronu promyslovoy vlasnosti vid 20 bereznya 1883 roku (ukr/ros). (1990) *Zibrannya chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrayiny – Collection of current international treaties of Ukraine*, No 1, art. 320. [in Ukrainian].
26. Bernska konventsyya pro okhoronu literaturnykh i khudozhnykh tvoriv: Konventsyya, Mizhnarodnyy dokument vid 24 lypnya 1971 roku. (2006) *Zibrannya chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrayiny – Collection of current international treaties of Ukraine*, No 5-2, art. 1247. [in Ukrainian].
27. Prawo własności intelektualnej (2015) J. Sieńczyło-Chlabicz (Ed.). Seria Akademicka. Warszawa: WoltersKluwer. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 14.11.2019

Федоренко В. Л.,
доктор юридических наук, профессор,
Заслуженный юрист Украины,
директор Научно-исследовательского центра
судебной экспертизы
по вопросам интеллектуальной собственности
Министерства юстиции Украины,
(г. Киев, Украина)

**«ИНФОРМАЦИОННАЯ ИЗДАТЕЛЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ» И. ГУТЕНБЕРГА
И УТВЕРЖДЕНИЕ АВТОРСКОГО ПРАВА И СМЕЖНЫХ ПРАВ
И МЕХАНИЗМОВ ИХ ЗАЩИТЫ В ЕВРОПЕ**

Публикация посвящена вопросу утверждения авторского права в Западной цивилизации по результатам «информационной издательской революции»,

каковым за своей сущностью и содержанием стало изобретение И. Гутенбергом в XV в. печатного станка с набором шрифтов, использование которого способствовало печатанию книг и распространению информации литературного, художественного и научного содержания. Однако эта информационно-издательская революция породила и проблему защиты авторского права от неправомерного копирования и распространения произведений. Речь идет о такой угрозе авторскому праву, как неправомерное заимствование, или плагиат, или «контрафакт», коим это явление называлось еще в XIX веке.

Ключевые слова: информация, «информационная издательская революция», печать книг, авторское право, смежные права, защита авторского права и смежных прав, судебная экспертиза объектов права интеллектуальной собственности.

Fedorenko V.,

Doctor of Law, Professor,

Honored lawyer of Ukraine,

Director of the Research center

for forensic examination on intellectual property

of the Ministry of Justice of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

GUTENBERG'S "INFORMATION PUBLISHING REVOLUTION" AND THE PROMOTION OF COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS AND THE MECHANISMS FOR PROTECTING THEM IN EUROPE

The publication is devoted to the issue of the claim of copyright in Western civilization by the results of the "information publishing revolution", which in its essence and content was invented by I. Gutenberg in the XV century. typewriter with a set of fonts, the use of which facilitated the printing of books and the dissemination of information of literary, artistic and scientific content. However, this information-publishing revolution also gave rise to the problem of copyright protection against the improper copying and reproduction of works. It is about such a threat to copyright as unlawful borrowing, or plagiarism, or "counterfeiting," as it was called back in the 19th century.

The genesis of the assertion of copyright and related rights, as well as the basic methods, forms and mechanisms of their protection in the XVI - to the XIX century are investigated. Attention is drawn to the privileges of selling and printing books, stationers, charters, laws and constitutions, as well as litigation.

It was noted that the emergence in the second half of the 19th century of the Paris and Berne Conventions in the field of copyright reflected not only the globalization of intellectual property rights and the urgent need for their international protection, but also the level of contemporary development of science, technology and economy, the mood and expectation of civil society and states from intellectual capital.

Key words: information, "information publishing revolution, book printing, copyright, related rights, protection of copyright and related rights, forensic examination of intellectual property rights.

РОЗДІЛ VII. РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33766/2524-0323.88.301-308

УДК 343.77:349.41 (477)

О. О. Дудоров,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем попередження, припинення та
розслідування злочинів територіальними
органами Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Р. О. Мовчан,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
міжнародного та кримінального права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

АКТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Рецензія на кн.: Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель в Україні: монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2019. 204 с.

Стаття 14 Конституції України називає землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Незважаючи на це конституційне гасло, наразі у сфері земельних відносин склалася ситуація, яку найбільш точно можна описати одним словом – беззаконня. В ухваленій у 2019 р. Стратегії екологічної політики на період до 2030 р. констатується, що стан земельних ресурсів України близький до критичного, і це підтверджується приголомшуючими даними про те, що водною та вітровою ерозією уражені близько 57 % території України; понад 12 % території держави зазнають підтоплення; за різними критеріями забрудненими є близько 20 % земель України; щороку фіксується майже 23 тис. випадків зсувів; унаслідок абразії руйнується до 60 % узбережжя Азовського і Чорного морів та 41 % берегової лінії дніпровських водосховищ; більш як 150 тис. га земель порушені внаслідок гірничодобувної та інших видів діяльності; кількість підземних і поверхневих карстопроявів становить близько 27 тис. Свідченням гостроти існуючої ситуації є

й та обставина, що Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» однією з пріоритетних цілей визнано боротьбу з опустелюванням та припинення й повернення назад (розвертання) процесу деградації землі.

З огляду на виняткове значення землі для процесів життєдіяльності людини, є підстави вважати, що цей природний ресурс посідає особливе місце серед інших об'єктів довкілля. Забруднення земель, що становлять собою простір для здійснення людської життєдіяльності, а також базовий ресурс для сільськогосподарського виробництва, спричиняє як виникнення проблем у виробничому процесі, так і погіршення умов проживання людей загалом, зниження рекреаційної привабливості територій, погіршення здоров'я населення тощо. Суспільна небезпека забруднення або псування земель полягає в заподіянні шкоди землі як важливому екологічному фактору, зумовленої порушенням тих функцій, які покликані виконувати землі. Варто додати, що забруднення або псування земельних ресурсів завдає шкоди і відносинам, пов'язаним із використанням земель у різних сферах господарювання. Такі дії часто обмежують або навіть унеможливають використання землі за її цільовим призначенням. Наприклад, надмірне, або несанкціоноване, або з порушенням технології внесення мінеральних добрив у землі сільськогосподарського призначення призводить до гальмування або повного припинення біохімічних процесів у ґрунтах. Наслідком цього є скорочення продуктивності сільськогосподарських угідь чи їхнє повне вилучення із господарського використання.

Природно, що за таких несприятливих обставин Україна як цивілізована держава намагається реагувати на існуючу ситуацію, зокрема, шляхом удосконалення механізмів юридичного впливу на порушників земельного законодавства. Враховуючи те, що земельне законодавство не містить усього арсеналу заходів, покликаних впливати на суб'єктів земельних правопорушень, у переважній своїй більшості відповідні правові заходи боротьби з порушниками земельного законодавства знаходять своє закріплення в нормах адміністративного та кримінального законодавства, які передбачають відповідальність за найбільш небезпечні прояви земельних правопорушень. При цьому варто констатувати притаманні, зокрема, кримінально-правовій охороні земельних відносин численні вади, її недостатню ефективність загалом, а відтак необхідність вдосконалення Кримінального кодексу України у вказаній частині та практиці його застосування. Надійним фундаментом для виваженого законотворення, а також поліпшення правозастосування можуть і повинні стати напрацювання кримінально-правової науки. Як справедливо висловлюється Н.Ф. Кузнецова, кримінальне право як наука заради науки без її виходу на законодавчу й правозастосовну практику має низький коефіцієнт корисної дії. Водночас слід зауважити, що, незважаючи на належність проблематики кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин у доктрині України до числа активно досліджуваних, чимало важливих питань, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням перспектив відповідних кримінально-правових заборон, залишаються дискусійними, а окремі з них – нез'ясованими.

Таким чином, актуальність теми книги, написаної Г. С. Крайником, не викликає жодних сумнівів, а її видання слід визнати своєчасним та всіляко вітати.

У рецензованій праці, яка є класичною монографією з Особливої частини кримінального права України, пан Григорій ретельно і на високому фаховому рівні розглянув як об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину «забруднення або псування земель», передбаченого ст. 239 КК України, так і кримінально-правові наслідки вчинення цього злочину проти довкілля. Знайомлячись із текстом книги, ми вчергове переконалися у слушності думки знаного у світі педагога Адольфа Дістервега про те, що більше користі приносить огляд одного предмета з десяти різних боків, аніж вивчення десяти предметів з одного боку.

Достовірність та обґрунтованість переважної більшості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у монографії, забезпечується вдалою і продуманою логікою викладення матеріалу, широтою й різноманітністю опрацьованої джерельної бази, застосуванням усіляких методів наукового пізнання, веденням коректної полеміки.

Монографія справляє вельми позитивне враження, зокрема, і через те, що її автор не оминає питання, які є спірними в доктрині, чітко висловлює й докладно аргументує авторську позицію, доводячи розгляд дискусійних питань до логічного завершення – висунення конкретних пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства (причому не лише кримінального, а й адміністративного та земельного) і надання рекомендацій, спрямованих на поліпшення правозастосовної практики.

Книга містить оптимальне співвідношення висвітлення фундаментальних кримінально-правових проблем і, так би мовити, прагматичних питань злумачення і вдосконалення кримінально-правової заборони, присвяченої забрудненню або псуванню земель. Оскільки диспозиція ст. 239 КК України є бланкетною, повне і всебічне розкриття обраної теми передбачало не лише аналіз кримінально-правової літератури, а й докладне опрацювання нормативно-правових актів із земельного та екологічного законодавства, а так само здобутків земельно-правової доктрини. Завдяки активному й доречному залученню інструментарію «суміжних» правничих наук рецензоване дослідження виправдано носить міждисциплінарний характер і може бути цікавим для фахівців, котрі цікавляться земельно-правовою проблематикою та питаннями екології.

Текст монографії містить достатню кількість посилань на матеріали конкретних кримінальних проваджень, яким дається кваліфікована оцінка фахівця-теоретика й за допомогою яких доречно ілюструються законодавчі й теоретичні положення.

Книга написана літературною українською мовою, сприймається легко і з цікавістю. Використані при її підготовці літературні джерела відзначаються новизною.

Не можемо не схвалити й наявність оригінальних додатків, зі змісту яких випливає, що автор монографії переймається як дотриманням вимог академічної доброчесності, так і практичною значущістю здобутих ним результатів.

У рецензованій праці міститься чимало співзвучних нам положень.

Так Г. С. Крайник слушно зауважує: якщо не вважати землі без ґрунтів предметом досліджуваного злочину, то це призведе до формулювання хибного висновку про те, що за відсутності на поверхні суші ґрунту таку поверхню можна забруднювати безкарно (адже це нібито не землі), а щодо осіб, які забруднили відповідну ділянку суші, слід ухвалювати не обвинувальний, а виправдувальний вирок (с. 15, 19). Отже, автор монографії цілком виправдано не звужує предмет злочину, передбаченого ст. 239 КК України, до земель сільськогосподарського призначення. Ми так само вважаємо, що землі як предмет відповідного злочину (незалежно від їх цільового призначення) може покривати не тільки ґрунт (тобто природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори та є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості), а й, наприклад, пісок, щебінь, монолітний камінь. До того ж, відповідно до регулятивного (земельного) законодавства, землі і ґрунти є самостійними об'єктами правової охорони, що чинна редакція ст. 239 КК України й бере до уваги.

Заслуговує на підтримку авторське визначення основного безпосереднього об'єкта злочинного забруднення або псування земель як суспільних відносин у сфері охорони й раціонального використання земель (с. 25). Імпонує при цьому те, що, на відміну від багатьох інших дослідників, Г. С. Крайник не згадує про відтворення земель, адже, як було доведено представниками земельно-правової доктрини, воно охоплюється «охороною земель» як родовим щодо «відтворення земель» поняттям.

Поділяємо висновок дослідника про те, що передбачений у ч. 1 ст. 239 КК України делікт створення небезпеки не досягає рівня суспільної небезпеки, притаманного кримінальному правопорушенню, у зв'язку з чим *de lege ferenda* вказівка на суспільно небезпечний наслідок у виді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля потребує виключення зі згаданої кримінально-правової норми. Аргументуючи свою пропозицію, Г. С. Крайник доречно посилається, по-перше, на законодавчий досвід країн, у яких кримінальну відповідальність встановлено лише за такі прояви забруднення або псування земель, які спричинили реальну шкоду, по-друге, на ту обставину, що у правозастосуванні складно визначити подібні наслідки, у результаті чого абстрактну загрозу заподіяння шкоди довкіллю нерідко визнають реальною в контексті інкримінування ч. 1 ст. 239 КК України (с. 89 – 90).

Зуважимо з цього приводу і на неприпустимість ситуації, коли близькі за змістом діяння, які спричиняють фактично однакові суспільно небезпечні наслідки, в одних випадках кваліфікуються як злочин, а в інших – як адміністративне правопорушення. За результатами вивчення матеріалів судової практики нам вдалося виокремити щонайменше чотири варіанти описання і встановлення такої криміноутворювальної ознаки, як створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, і ця неуніфікованість судової практики є вкрай небажаною в аспекті дотримання засади верховенства права. До речі, Г. С. Крайник виступає з обґрунтованою критикою тих судів, які, кваліфікуючи вчинене за ч. 1 ст. 239 КК України, у своїх рішеннях навіть не згадують про таку

обов'язкову ознаку складу аналізованого злочину, як «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля» (с. 91). Отже, ми, як і пан Григорій, переконані в безпідставності законодавчого описання некваліфікованого забруднення або псування земель як делікту створення небезпеки і в необхідності викладення ч. 1 ст. 239 КК України в новій редакції. Крім іншого, відповідні міркування автора книги можуть стати в нагоді при фаховому обговоренні й більш глобального питання – якщо не про відмову від законодавчої конструкції створення небезпеки (і не лише стосовно складів кримінальних правопорушень проти довкілля), то принаймні про істотне обмеження сфери її застосування.

Загалом вираженою видається позиція Г. С. Крайника, який *de lege ferenda* до інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 239 КК України) пропонує відносити таку шкоду, як: а) тяжкі тілесні ушкодження одній, декільком або більше особам, у т. ч. внаслідок захворювання; б) середньої тяжкості тілесні ушкодження двом або більше особам, у т. ч. внаслідок захворювання; в) заподіяння матеріальної шкоди в особливо великому розмірі (с. 100).

Схвально оцінюємо пропозицію науковця щодо істотного збільшення передбаченого ч. 1 ст. 239 КК України розміру штрафу, а також щодо передбачення штрафу як додаткового покарання в ч. 2 ст. 239 КК України (с. 122–123).

Звичайно, не всі наведені в монографії положення є однозначними, безспірними для нас. Утім, такі розбіжності в поглядах на непрості кримінально-правові питання є цілком нормальною ситуацією в науці. Далі повернемо увагу пана Григорія до деяких положень, де ми вимушені були зробити певні застереження. Сподіваємось на те, що вони стануть автору в нагоді в подальшій творчій діяльності, зокрема, при перевиданні книги.

1. Незважаючи на свою перевагу, пов'язану передусім із його лаконічністю, слід констатувати, що запропоноване Г. С. Крайником розуміння родового об'єкту злочину, передбаченого ст. 239 КК України, як «суспільних відносин у сфері довкілля» (с. 47) не відбиває зміст охоронюваних розділом VIII Особливої частини КК України правовідносин, а тому навряд чи є прийнятним. На підставі аналізу підходів, вироблених кримінально-правовою доктриною, та з урахуванням положень регулятивного законодавства родовим об'єктом злочинів проти довкілля (зокрема, забруднення або псування земель) пропонуємо розуміти правовідносини, які гарантують такий стан навколишнього природного середовища та його окремих компонентів, за якого забезпечуються охорона та раціональне використання природних ресурсів, екологічна безпека, запобігання й ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних із історико-культурною спадщиною.

2. Як й інший дослідник відповідної проблематики М. В. Іщенко, Григорій Крайник вважає, що забруднення або псування земель має розумітись виключно як первинний суспільно небезпечний наслідок порушення спеціальних правил, а тому неточною визнає позицію тих науковців, які забруднення або псування земель називають одночасно й діянням, і наслідком (с. 66–67). Незважаючи на наявність у ній певної логіки, видається, що позиція, обстоювана Г. Крайником, не повною мірою враховує положення чинного законодавства (як кримінального, так і регулятивного). Зокрема, маємо на увазі те, що: 1) якби порушення спеціальних

правил виступало, так би мовити, єдиним діянням, то диспозиція ч. 1 ст. 239 КК України, вочевидь, мала б дещо інший, ніж наразі, вигляд, наприклад, такий: «Порушення спеціальних правил, що призвело до забруднення або псування земель...»; 2) у наведеній у ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» дефініції поняття «псування земель» зміст останнього розкривається за допомогою формулювань «порушення природного стану земель, яке здійснюється...», «забруднення їх...», «невиконання вимог...», «використання земель у спосіб...», вживання яких схиляє до думки про те, що «псування» земель – це не лише наслідки, а й діяння; 3) за умови визнання «забруднення» та «псування» саме й лише наслідками, а порушення спеціальних правил – діянням хотілося б дізнатись думку пана Григорія, у чому ж у такому випадку полягає діяння як ознака об'єктивної сторони складу правопорушення, передбаченого ст. 52 КУпАП «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель», адже, якщо слідувати логіці автора монографії, то в цій «суміжній» адміністративно-правовій забороні взагалі відсутня вказівка на діяння.

З урахуванням представлених аргументів ми продовжуємо обстоювати положення про двоєдиний характер використаних у ч. 1 ст. 239 КК України термінів «забруднення» та «псування» земель, які, наш погляд, позначають і діяння, і первинні суспільно небезпечні наслідки.

З. Г. С. Крайник не критично відтворює запропоноване М. В. Іщенко визначення «псування земель». Це – негативна зміна якісних характеристик та/або кількісного стану земель, що відбувається шляхом протиправної дії чи бездіяльності суб'єктів щодо землі або внаслідок впливу природних явищ чи катастроф, забруднення їх хімічними, біологічними та радіоактивними речовинами, у тому числі тими, що викидаються в атмосферне повітря тощо, і зумовлює зниження природно-господарської цінності земель та приведення їх у стан, непридатний або обмежено придатний для подальшого використання за цільовим призначенням (с. 78).

На нашу думку, замість не зовсім зрозумілого формулювання «або обмежено придатний для подальшого використання за цільовим призначенням» у визначенні поняття псування земель, доречніше використовувати словосполучення «або потребує спеціальних обмежень (включаючи консервацію)», бо зміст поняття «консервація земель» розкритий у нормах чинного законодавства (ст. 172 Земельного кодексу України). Крім того, слід враховувати й етимологію терміна «псування», який означає: робити непридатним для користування, вживання, споживання тощо. Як бачимо, про жодну «обмежену придатність» у цьому разі не йдеться. Зауважимо й те, що правник досить чітко висловив авторську позицію стосовно співвідношення «забруднення» та «псування» земель, зазначивши: «... терміни «забруднення земель» та «псування земель» містять різні ознаки, тому жоден із них не охоплює інший, а тому обидва вказані терміни мають бути збережені в чинній редакції ст. 239 КК України» (с. 81–82). З огляду на процитований фрагмент, доволі дивним виглядає той факт, що в аналізованому визначенні поняття «псування» земель однією з його складових названо їхнє «забруднення».

4. Присвятивши окремий підрозділ (4.2) відмінним від покарання кримінально-правовим наслідкам забруднення або псування земель, у т. ч. звільненню від кримінальної відповідальності, автор монографії обмежився

загальною характеристикою видів такого звільнення і, на жаль, не розглянувши специфічні проблеми правозастосування, пов'язані зі зверненням до норм розділу IX Загальної частини КК України при здійсненні кримінально-правового реагування на вчинення злочинів проти довкілля, включаючи делікт, передбачений ст. 239 КК України. Ідеться, наприклад, про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (зокрема, можливість повного відшкодування стохастичної шкоди, притаманної злочинам проти довкілля) або у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (зокрема, розуміння потерпілого від злочинів проти довкілля і можливість кримінально-правового примирення в такому разі).

Незважаючи на зроблені зауваження, зауважимо, що вони жодними чином не впливають на високий науковий рівень рецензованої праці, загальне враження від якої є вкрай позитивним. Ініційовані Г. С. Крайником пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства й практики його застосування, виглядають добре продуманими та є логічним завершенням проведеного дослідження, у зв'язку з чим заслуговують на те, щоб бути сприйнятими законодавцем і правозастувачами, стати об'єктом прискіпливого наукового аналізу й (частково) предметом фахової дискусії. Таким чином, монографія є завершеною якісною працею, яка має істотне значення як для розвитку кримінально-правової доктрини, так і вдосконалення законодавства і правозастосовної діяльності. Залишається побажати автору книги творчої наснаги, постійного самовдосконалення на науковій ниві та подальших професійних здобутків.

Рецензія надійшла до редколегії 02.12.2019

Дудоров А. А.,

доктор юридических наук, профессор,
Заслуженный деятель науки и техники Украины,
заведующий научно-исследовательской лабораторией
по проблемам предупреждения, пресечения и
расследования преступлений территориальными органами

Национальной полиции Украины
Луганского государственного университета

внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

Мовчан Р. А.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры конституционного международного
и уголовного права Донецкого национального
университета имени Василия Стуса
(г. Винница, Украина)

АКТУАЛЬНЫЙ АСПЕКТ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

Рецензия на кн : Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель в Україні: монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2019. 204 с.

Dudorov O.,

Doctor of Laws, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Head of the Research Laboratory
on issues of warning, termination and
investigation of crimes by territorial bodies
of the National Police of Ukraine
Lugansk State University
of the Internal Affairs named of E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

Movchan R.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Constitutional Affairs international and criminal law
of Donetsk National Vasyl Stus University
(Vinnytsia, Ukraine)

**ACTUAL ASPECTS OF THE CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF LAND
RELATIONS IN UKRAINE**

Review of the book: **Krainyk, H. S.** (2019) Kryminalna vidpovidalnist za zabrudnennia abo psuvannia zemel v Ukraini: monohrafiia. Kharkiv: Drukarnia Madryd. [in Ukrainian].

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск 4 (88)

Українською, англійською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Комянко*

Підписано до друку 26.12.2019.
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 17,8.
Тираж 100 прим. Зам. № 2712-28.

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.